

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

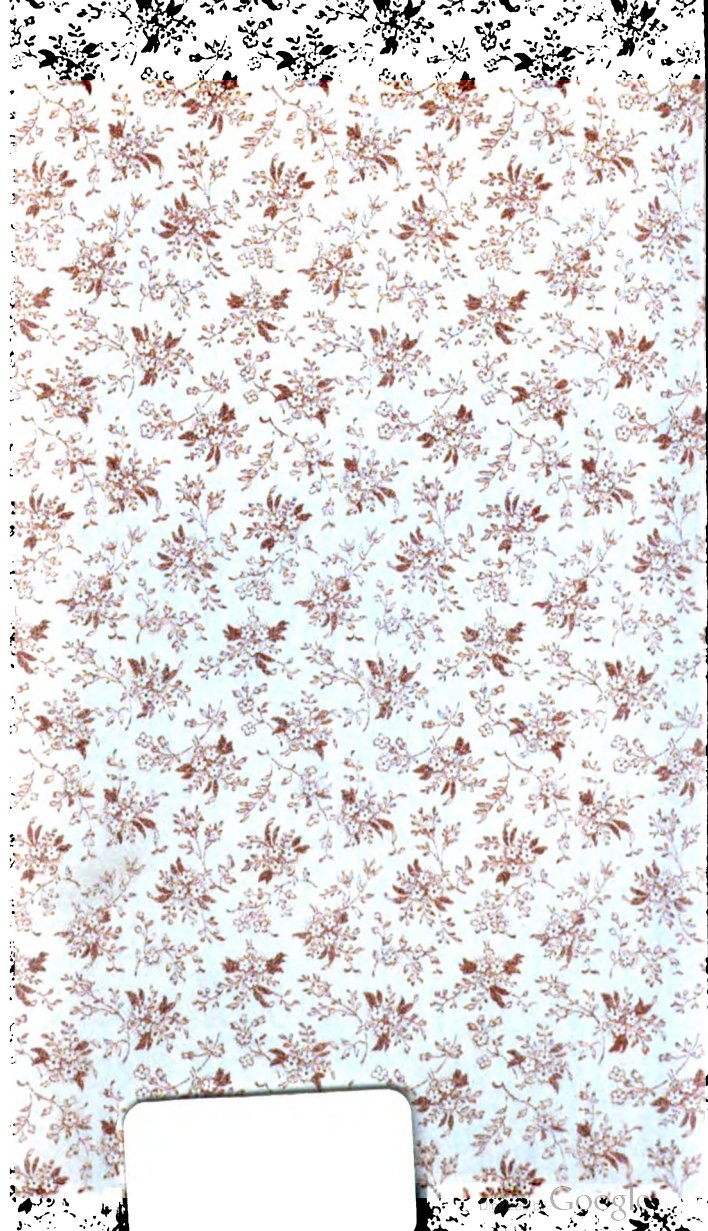
We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

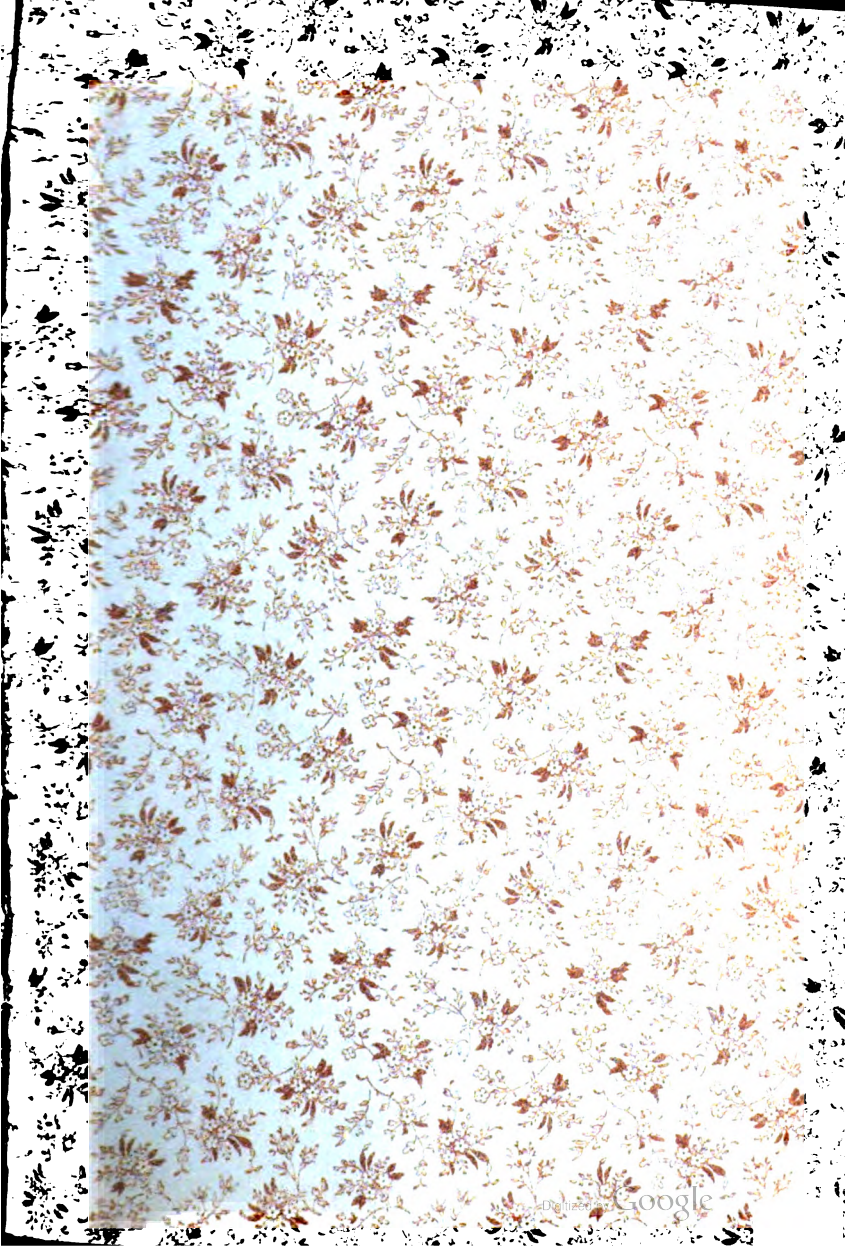
About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

Telbörers til

T. H. Coxall

Praest ved den Engelske
Kirke, København

972 e. 238

1953

Af mit Levnet.

Meddelelser

af

H. Martensen.

Forste Afdeling.

Kjøbenhavn.

Gyldendal'ske Boghandels Forlag (F. Segel & Son).

Eftiles Bogtrykkeri

1882.

Keshavnagar, Nepal etc.

18. 141
1-7. 137-9.

12 fl. 203

Forord.

Til at skrive en fuldstændig Selvbibliographie, der ogsaa maatte indeholde Confessioner efter Augustins Forbillede, føler jeg hverken Lust eller Evne. Om end Fremstillingen vil komme til at give en nogenlunde fuldstændig Ramme af mit Levnet, er det dog mit Hovedsiemed kun at meddele enkelte Stykker af min aandelige Udvikling, der maaskee kunne interessere Ungre, der befinde sig i en lignende Gjæring og Søgen, som den i hvilken jeg har befundet mig; og derhos at oplyse enkelte Puncter af mit offentlige Liv. Naar man ikke kan undgaae at blive bedømt offentlig, er det naturligt, at man ogsaa ønsker at give et Indlæg i sin egen Sag. Hvad hermed ikke staaer i umiddelbar Forbindelse, agter jeg at behandle i stor Korthed, idet jeg dog

forbeholder mig en vis Frihed, eftersom Stemningen maatte føre det med sig.

Forøvrigt paatager jeg mig ingensomhelst Forpligtelse. Fortsættelse og Fuldførelse af det her Paa- begyndte, som jeg vistnok har foresat mig, ligger endnu kun for mig som en Mulighed, hvis Overgang til Virkelighed i min Alder er meget usikker. Jeg beder derfor den gunstige Læser at betragte nærværende første Afdeling, der indeholder Barndoms- og Ungdomserindringer, som et lidet Hele, der maaskee kan optræde med en vis Selvstændighed, ogsaa uafhængigt af den mulige Fortsættelse.

Da jeg ikke er i Besiddelse af skriftlige Optegnelser, Dagbøger eller deslige, men maa skrive Alt ud af Erindringen, er det vel muligt, at denne paa enkelte Steder kan svigte mig i Detaillen. For Grundsandheden troer jeg at kunne indestaae.

Barndom og Skoletid.

1808—1827.

Flensborg og Kjøbenhavn.

Hans Lassen Martensen er født i Flensborg d. 19de August 1808. Min Fader Hans Andersen Martensen var bondefødt i Rurup, Branderup Sogn, Haderslev Amt. Min Moder Anna Maria Truelsen var Flensborgerinde, Datter af en Bog-Antiquar Niels Truelsen. I flere Aar var min Fader Skipper. Da han i Krigens Tid blev brugt i Farten til Norges Providering, kom han i engelsk Fangenskab, hvor hans Helbred ganske blev undergravet. Han maatte da forsøge en ny Levevei, og da han var velbevandret i hvad der hører til Søfart og Handel, forsøgte han sig her som Forfatter, udgav en Række af Skrifter, som dengang udfyldte et stedfindende Savn i denne Green af Litteraturen, og vandt en ikke ringe Anerkjendelse. Da han affattede sine Skrifter paa Dansk, antog han at Betingelserne for hans Virksomhed vilde være gun-

stigere i Kjøbenhavn end i Flensborg, og flyttede i 1817 med min Moder og mig fra Flensborg til Kjøbenhavn for her at tage Bolig.

Mine Barndoms Erindringer fra Flensborg ere ikke mange og ikke rige. For at begynde med det meest Udvortes vil jeg sige, at et Naturindtryk har bevaret sig hos mig indtil denne Dag, Udsigten over Fjorden til Robbermølle Stov og til det paa den anden Side Fjorden liggende Kielseng, Ballastbroen og Jørgensby. Vel har jeg i senere Aar oftere seet Flensborg, men dette første Barndomsindtryk er uudfletteligt hos mig, naar jeg i smukke Sommer-aftener stod paa Skibsbroen og saa den synkende Sol at udbrede en saa vidunderlig Belysning over Egnen, hvorved jeg i Dieblikke kunde komme i en Slags Henrykkelse. Jeg var et sundt og lykkeligt Barn og havde et godt Hjem hos gudfrægtige og retfærdige om end fattige Forældre. Vel gik mine Forældres Gudsfægt neppe synderligt ud over den første Troens Artikel, Troen paa Gud Fader; men jeg saa hos dem en fast Tro paa Guds Forsyn, hans Styrrelse og Førelse baade i gode og i onde Dage, af hvilke sidste de oplevede ikke saa; ligesom jeg ogsaa af min Moder lærte at bede til vor Fader i Himlen.

Jeg blev tidlig sat i en Borger-skole paa Hjørnet af Storgaden og Slotsgangen, som fører op til Dugborge og Slotsruinen, hvor Skrivekyndighed oftere fandt Sted. I denne Skole gik Alt paa Høitidsst, medens det sædvanlige Flensborger Sprog i mine daglige Omgivelser var Plattidsst, hvori jeg antager, at jeg endnu vilde kunne udtrykke mig. Dog hørte jeg ofte min Fader at tale Dansk, hvilket Sprog han helst talede, ligesom han ogsaa var confirmeret paa Dansk af Pastor Barfod, der sidenestefter blev Provst i Hare paa Sjælland, og hvem han altid omtalede med stor Hengivenhed. Ogsaa min Bedstemoder Truelsen, min Moders Moder, talede ofte Dansk, ja vidste enkelte danske Rim, endogsaa Stykker af Kæmpeviser (om Erik Kongen den Unge — Slottet, det er vundet). Jeg har — om det end maaskee var paa et senere Tidspunkt — hørt hende nævne og omtale Rahbek, om hvem hun antog, at han var den første Mand i den danske Bogverden. Hos min Moder var det Danske svagere, om det end ved enkelte Leiligheder kunde komme frem. Men i Skolen blev Dansk behandlet som et fremmed Sprog. Vi havde kun et Par Gange om Ugen en Time i Dansk efter en dansk Læsebog, der med indste Noter var udgivet af Præsten ved den danske Kirke. Denne Kirke, der kun besøgtes af nogle faa indste

Tjenestefolk, har jeg i hiin Tid aldrig besøgt. Mit Sogn var Marie sognet, og i Mariekirken (den nordre af Flensborgs Kirker, der med Undtagelse af den ene lille danske Kirke alle vare tyske) er jeg døbt.

I den Skole, i hvilken jeg gik, var, saavidt jeg har kunnet slutte, Anden rationalistisk. Underviisningen interesserede mig ikke synderligt, allermindst de Brokker af Fysik og anden Naturvidenskab, man — maaskee som en Modvægt mod Overtroen — søgte at bibringe os Børn. Jeg mindes kun, at jeg lærte nogle tyske Vers af Gellert, Pseffel o. A. udenad.

Af mit Liv udenfor Skolen har jeg en særlig Erindring, at jeg nemlig hver Søndag Eftermiddag, fra den nordlige Deel af Staden, hvor vi boede, vandrede gennem den lange Storgade med dens rislende Kilder, der udsprang i store Vandbeholdere, der stode midt paa Gaden og saavidt jeg veed nu ikke mere findes, til den sydlige Deel, til Angelbogaden, hvor der boede flere Slægtninge af os med jævnaldrende Sødsfendebørn (paa min Moders Side; thi min Faders Familie har jeg ikke kjendt). Paa denne forholdsviis lange Vandring, hvor Søndageftermiddagens Stilhed dannede en stærk Modsatning til det Liv og Røre, der var om Hverdagens, hvor kun en enkelt Borger lod sig see siddende paa en Bænk

udenfor Huset, stundom røgende sin Pibe, hensjunken i sine borgerlige Betragtninger, havde jeg mangehaande dæmrende Tanker og Phantasier. Var jeg ankommen til Angelbogaden, fik jeg gode Timer. Vi legede paa Munketjørget, der ligger bagved Haverne, og hvor der var en smuk Udsigt over Staden, og omkring Mølle-dammen. Ved disse Besøg fik jeg ikke blot en Fornøielse, men ogsaa en vis Berigelse i Kultur, saavidt min Alder kunde tillade det. I ethvert Fald forekom det mig, at mine Sødsfendebørn i Dannelse stode høiere og kjendte mere til Verden end jeg. Sagen er, at i den sydlige Deel af Flensborg var det tydske Element langt stærkere udbredt og herskende end i den nordlige. Men dermed vare unægtelig ogsaa flere Dannelseselementer indkomne og havde affat deres Virkninger i Familierne. Hertil kommer, at jeg i mit Hjem var vant til stor Tarvelighed, og at i de med mig beslagtede Familier en langt betydeligere Velstand traadte mig imøde. Det vilde ikke have tilstrækkelig Interesse i det Enkelte at anvende dette paa mine daværende dog endnu kun barnlige og barnagtige Forhold, vore Lege, vore Samtaler og Disputer, vore smaa Krige og Fredsslutninger. Hellere vil jeg blandt Culturelementerne i Angelbogaden nævne et af almindeligere Betydning, nemlig et gammelt Maleri,

der hang i en Forstue, med Indskrifter, der endnu den Dag idag have bevaret sig i min Erindring. Det forestillede de fire Stænder, en Præst, en Officeer, en Borger og en Bonde. Under Præsten var skrevet: Wir Geistlichen sind frei. Under Officeren: Wir Soldaten geben Nichts. Under Borgeren og Bonden:

Wir Bürger und Bauern müssen geben,
Damit sie Alle können leben.

Her fik jeg mig allerede en Slags Socialpolitik, der sikkert har udtrykt den fremherskende Tænkemaade i det borger- og bondevenlige, Pengene høit vurderende og nøie beregnende Flensborg.

Af politiske Erindringer kan jeg anføre, at jeg staaende paa Gaden i en stor Menneftsmængde har seet Frederik den Sjette at tjøre gjennem Wien, kommande fra Congressen i Wien (dog er jeg ikke ganske sikker paa, om han dengang kom fra eller reiste til Wien). Han var i sin Reisevogn, simpelt klædt og havde en Kæstet paa Hovedet. Alle betragtede ham med dyb Ærbødighed; men om selve Wienercongressen og om Napoleon eller, som jeg oftest hørte ham at nævnes, Bonaparte, havde jeg kun en uklar, i det Høieste eventhyrlig Forestilling.

Som en anden Erindring vil jeg anføre følgende:
I 1814 reiste jeg med min Moder til Rendsborg,

hvor vi havde Slægtninge. En Nat vaagner jeg op og finder mig ganske alene i det store Værelse. Udenfor Vinduerne var en forunderlig Lyshning som om der kunde være Ild i Staden; og uophørligt hørte jeg Kanonstød. Det var Christian d. 7des Tiig, som i denne Nat blev ført fra Rendsborg til Sjælland. Alle vare gangne ud for at see Illuminationen og Høitideligheden og havde ladet mig ligge alene. Jeg blev dog liggende ganske rolig og fik saa bagefter Forklaringen. Saa Dage iforveien havde jeg seet Christian d. 7des udstillede Kiste, hvilken jeg sidenefter har seet saa mange Gange i Roskilde Domkirke.

Men i Efteraaret 1817 maatte jeg med stor Smerte og Beemod tage Afsteed fra min yndige Fødeby i Dalen (Dalstaden, die Thalstadt, som Voss og Stolberg have kaldt den) og dermed fra mine smaa Venner og Veninder i Angelbrogaden. Med mine Forældre seilede jeg paa et af de Fartøier, som dengang jævnlig bevægede sig imellem Flensborg og Kjøbenhavn, og som havde en Table med Indskrift: *Wills Gott nach Copenhagen*. Uden Fataliteter ankom vi til Kjøbenhavn.

I Kjøbenhavn fik jeg mange Indtryk, der i Sammenligning med hvad jeg tidligere havde kjendt, maatte kaldes store. I det Aar jeg kom til Kjøbenhavn, feiredes der en stor Fest, Reformationens trehundrebaarige Jubelfest. Staaende omtrent paa Hjørnet af Rannikestræde saae jeg atter Kong Frederik d. 6te i en pragtig Glasfarret, ledsaget af sine Ministre og andre høie Herrer for at drage ind i Trinitatis Kirke. Dog er dette Udvendige det Gnefte, jeg har havt af denne Fest. Af det Indvendige fik jeg Intet.

Hvor jeg kom frem i det selfabelige Liv, blev jeg modtagen som en lille Dreng, der nylig var kommen fra Holsteen. Uagtet jeg sagde, at jeg var fra Flensborg, nyttede det Intet. Slesvig var efter den herskende Forestillingskreds ganske gaaet op i Holsteen. Herover lade sig anstille politiske Betragtninger, hvorpaa jeg dog nu ikke vil gaae ind. Jeg blev sat i den Brændstrup- v. Westenske Skole paa store Røbmagergade ligeoverfor Sillegade, først i en Handelsklasse, siden i en studerende Klasse, hvor jeg lærte Latin og Græsk. Grammatiken smagte mig ikke synderligt, om jeg end lærte den nogenlunde. I det Hele fandt jeg dengang ikke videre Smag i de classiske Studier. Phædri Fabler vare næsten det Gnefte, der interesserede mig. Som Discipliner der

vare mig særdeles vanskelige maa jeg nævne Regning og Mathematik. Det maatte derefter synes som havde jeg aldeles Intet arvet af min Faders mathematiske Anlæg, og at jeg maatte være anlagt paa en heel anden Maade. Derimod havde jeg stor Interesse for det danske Sprog og den danske Litteratur, saavidt som denne blev mig tilgængelig, en Interesse, hvori der dog vel kunde være det, jeg havde arvet efter min Fader, der var en ægte Nordflesviger, som stedse følte sig hændragen til det danske Element og ikke blot i sine til Udgivelse bestemte Skrifter, men ogsaa i Alt hvad han privat optegnede, betjente sig af det danske Sprog. Jeg læste med levende Deeltagelse Wallings store og gode Handlinger af Danske, Norske og Holstenere og fandt stor Behag i Rahbeks danske Læsebog, der indeholdt Brudstykker af mange danske Forfattere, baade i Prosa og i Poesie. Ganste betagen blev jeg af de Stykker, der fandtes af Dehlenschlägers Digtninger, Hakon, Aladdin, Helge saavel som af Evalds Fiskere og Valders Død; ogsaa Grundtvigs Bearbejdelse af „Danmark, deligst Bøge og Bøge“. Jeg gif ikke ud paa Andet end at faae Dehlenschlägers Bøger tillaaens, hvilket dog kun meget ufuldkomment lykkedes mig. Dog naaede jeg at faae første Deel af de poetiske Skrifter med Freias Alter og Langelands-

reisen og saavidt jeg mindes, Tragedien *Palnatofe*. I min Faders Bibliothek var der Intet af den nyeste d. v. s. *Dehlenschläger*ske Poesie. Han havde kun Sager af *Baggesen*, *Wessels*, *Rahbek* o. A. Jeg fandt her *Baggesen*s *Kiimbreve*, der meget tiltalede mig. Det berømte *Kiimbrev* til *Dehlenschläger*, *Moureddin* til *Aladdin*, lærte jeg næsten udenad, skjøndt jeg kun meget ufuldkomment forstod det og af *Aladdin* kun kjendte enkelte Scener. *Poesien* paavirker os ofte alene ved *Tonernes* Magt og ved de *Ansels*, den vækker.

Paa den Tid brændte i Litteraturen den bekjendte Strid mellem *Baggesen* og *Dehlenschläger*. I „*Dagen*“ og „*Skilderiet*“, hvilke Blade min Fader holdt, saae jeg idelig Digte af *Baggesen* med Angreb og Vittigheder mod *Dehlenschläger* og det *Dehlenschläger*ske Parti, særlig mod *Thlvten*. En Efterklang af denne Strid viiste sig i Skolen. Driften til Efterligning er stor hos Ungdommen. Vi Drengene gave os ligeledes til at holde *Pennefeider*. Da vi Intet havde at feides om, løb det Hele kun ud paa *Skjældsord* og en gjensidig *Ratterliggjøren*. Med Rette skammede Lærerne os ud, da de opdagede dette Uvæsen.

Det var ligeledes dengang *Privattheatrenes* Tid — *Borups* *Selskab*, *Thalia*, *Dramaturgien*, *Dramatist* *Prøve* o. a. Ogsaa heraf kom der et Efterstik i

Skolen, og vi lagde os efter at spille Comedie. Vi spillede i de Localer vi kunde faae, snart ved Dag og snart om Aftenen vedlys, Scener af forskjellige Skuespil som vi kunde overkomme, deriblandt ogsaa Scener af Holbergs Comedier. Saaledes af Zeppe paa Bjerget, hvor jeg selv har ageret Jacob Skomager. Min Fader kunde ikke lide dette Comediespil og forbød mig det, idet han uden Tvivl har befrøgtet, at jeg skulde uddanne mig efter Forbilledet af de unge Herrer, som dengang forødt deres Tid ved at spille paa Privattheatre og derover ikke bleve til Noget i det virkelige Liv. Derimod tillod han mig, at jeg en enkelt Gang som Tilskuere kom i det kongelige Theater. Det stete vistnok kun sjældent, allerede af oekonomiske Grunde. Men naar jeg kom der, var det i dyb Ærbødighed for dette Musernes Tempel. Fra Husets første Aabning stod jeg forventningsfuld og saae paa Forhængen, lyttede med spændt Opmærksomhed til Ouverturen, indtil Forhængen gik op. En af de første Forestillinger min Fader lod mig see var Høstgildet af Thaarup, der for lang Tid efterlod et uudsletteligt Indtryk. Jeg kunde eftersynge de Schulziske Melodier.

Seer jeg tilbage paa den Tid jeg tilbragte i den v. Vestenfte Skole, kan jeg paa ingen Maade rose mig af min Flid, da jeg snarere maa anklage mig

for det Modsatte, og maa finde, at den Eksistens jeg førte, overveiende maa betragtes som en Driverekistens. Jeg læste vistnok ikke Videt, men mere efter Nys, end efter Pligt. Jeg læste alt det Poetiske jeg kunde overkomme og desuden en Deel historiske Skrifter, deriblandt Fr. Sneedorfs fortræffelige historiske Forelæsninger. Dette var mig vistnok til Gavn i Skolen, hvor jeg ofte overraskede ved en historisk Viden, der oversteg hvad de Andre vidste. I Hjemmet var jeg meget overladt til mig selv — jeg havde ingen Sødskende — og anvendte en stor Deel af min Tid paa at spille Violin. Min Fader elskede dette Instrument og vilde at jeg skulde lære det. Snart blev jeg selv greben af Enthusiasme derfor. Jeg gjorde gode Fremstridt og beklager, at jeg i senere Aar lagde det hen. At gaae op og ned ad Gulvet og phantasere paa Violin kan ikke blot stjærke mangel god, men ogsaa tjene til at fordrive mangel ubehagelig Time.

Blandt Lærerne i v. Væstens Skole nævner jeg Chr. Thorildsen, en brav og dygtig Mand, hos hvem jeg endnu som Biskop har visiteret her i Stiftet, men som dengang paa en lidet lystvækkende Maade indbankede os den græske Grammatik; Christian Winther, den senere berømte danske Digter, der begejstrede os med sin Regentsang: Her under Nathimlens rolige

Skjyge, hvor han taler om „Herrerne i Aanderne's Rige“; og G. P. Brammer, senere Bislop Brammer, der var meget elstet af os, fordi han viste sine Disciple en sand Deeltagelse. Under ham har jeg skrevet mine første danske Stile. Jeg havde dengang ingen Anelse om, at han i senere Aar skulde blive mig en kjær Collega og trofast Ven. Af Meddisciple maa jeg nævne J. H. Paulli (senere Stiftsprovst og Kgl. Confessionarius), til hvem jeg paa et efterfølgende Tidspunct kom i det inderligste Venstabsforhold.

1822 døde min Fader og efterlod min Moder ikke blot i dyb Sorg, men ogsaa i trange Aaar. Med mig stod hun nu ganske alene, og Fremtidsudsigterne vare mørke. Hvad der dog i ikke ringe Grad bidrog til at hjælpe hende og holde hende opreist, var hendes lykkelige Naturel og dertil svarende Charakter. Hun havde en medfødt Livsfreidighed med en sjelden Egeværgt i Sindet, og det hørte hende til at have en stille daglig Glæde ved Livet i Nøisomhed, forbunden med en fortrosthedsfuld Tillid til Fremtiden. Hun levede ud af en Anskuelse, der væsentlig maa betegnes som optimistisk, og som var forbunden med en Drift til Virksomhed, til Handlen, og Mod til at kæmpe med Gjenvordigheder. Det hører med

til en Verden, pleiede hun at sige, naar Gjenvordigheder indtraadte, og hun vidste, at de tilsidst maatte tjene os til Gode. Det Første, der laae hende paa Hjerte efter den sidste store Gjenvordighed, var fremsdeles at holde mig i v. Westens Skole til at fortsætte og fuldende mine Studier, hvad dog kun blev muligt ved tro Venners Bistand. Det følgende Aar lykkedes det hende at faae mig ind i Metropolitanaskolen, hvor jeg fik Udsigt til fri Skolegang og Stipendier.

Det Liv jeg levede med min Moder var stille og eensformigt, men havde dog sin indre Rigdom og Glæde. Jeg elskede min Moder og hun levede ganske for mig. Skjøndt Meget fattedes i hendes Dannelse, talede jeg dog til hende om Alt, hvad der fængslede og fyldte mig, og søgte at forklare hende hvad hun ikke forstod. Hendes gode, naturlige Forstand førte hende ogsaa i forskjellige Egne videre. Skal jeg sige Noget om den Opdragelse, jeg fik i Huset, da vil jeg nævne det som mindre Heldigt, at jeg ingen Sødsfænde havde (en Broder jeg havde havt, var tidlig død) og derfor, mere end ønskeligt, var overladt til mig selv. Mit Naturel førte mig til et indadvendt Liv, og idet jeg levede i min indre Verden og uforstyrret kunde hengive mig dertil, blev Ydver verdenen mig mere ligegyldig, end den burde. Havde jeg havt

Sødstende, vilde det have været anderledes. Gjennem mit hele Liv har jeg følt det som et Savn, at jeg ikke har haft en Søster. Hun — saaledes som jeg tænker mig hende og som hun stundom har staaet for mig i mine Syner — havde kunnet være Meget for mig. Et Andet som i min Opdragelse var mindre heldigt, var, at alt det Udvortes ved min Moders Kjærlighed ligesom var lagt til Rette for mig og af sig selv kom mig imøde, hvilket ikke er den bedste Forberedelse for Livet i Verden, hvor det ofte gaaer heel anderledes til. Sligt opdager man paa et senere Tidspunct og faaer derved Opgaver for sin Selvopdragelse til at modvirke en kjærlig Opdragelses Mangler.

Paa Metropolitanstolen tænker jeg med sand Glæde og Taknemmelighed. Jeg havde strax Indtrykket af, at jeg her ligesom var optagen i en høiere og ædlere Sphære end den, i hvilken jeg tidligere havde bevæget mig. Selve Skolelocalerne gjorde et forædlende Indtryk paa mig i Sammenligning med de smaa, indsnævrede og halvmørke Localer i Daggaarden hos v. Westen. Jeg har senere ofte haft Leilighed til at bemærke, hvilken Betydning rene, rummelige og lyse Skolelocaler have paa Disciplenes Aandelighed

haade i sædelig og intellectuel Henseende. I denne Skole begyndte jeg at tage mig sammen og at stille mig ind under Pligten, der dog snart forenedes med Kjærlighed. Thi med Kjærlighed gjorde jeg Bekjendtskab med Herodot og Homer, med Ovid, med Ciceros Taler, de tusculanske Qvæstioner og hans Breve. Det philologiske Studium stod snart for mig som et Ideal. Blandt Lærerne nævner jeg her den geniale uforglemmelige Poul Møller, til hvem vi Disciple beundrende saae op, og som uden at lægge an derpaa udøvede en saa befrugtende Indflydelse paa os. Af de andre Lærere nævner jeg særlig P. A. Plum, der senere blev Præst i Spjellerup. Han var vor Religionslærer, Discipel af Clausen. Hans Underviisning bidrog til at vække vor Selvtænkning, og ofte har han opmuntret mig ved det Bisald, han stænkede mine Religionsafhandlinger, der stundom toge en philosophisk Retning. Den Lærer, af hvem vi lærte mindst, var vistnok vor Rector N. E. Nissen, der underviste i Græsk og Latin i øverste Klasse. Han havde det System, at vi selv skulde arbejde, og var kun Hører, overhørte os kun i de Pensæ, vi ved egen Hjælp havde gennemarbejdet. Det kunde nu være meget godt med Selvarbejdet i Klassikerne, men det vilde ogsaa have været godt, om han f. Ex. til

Horats og Virgil stundom havde givet os Dylshæ-
ninger, der vel kunde have været fornødne eller
dog meget ønskelige. Dog mindes jeg ved Virgil
at have hørt ham nævne Vessings Paocoon, om
hvilket Skrift han meddelte os, at det handlede „über
die Malerei und die Poesey“. Det eneste Skrift,
hvor han gav os udførlige Dylshæninger, var det Nye
Testament, hvor vi læste Matthæi Evangelium, og
hvor han gav en Mængde naturlige Forklaringer af
Underne. Jeg troer ikke at det egentlig stadede os,
thi det Urimelige i disse Fortolkninger var altfor
haandgribeligt og var ofte Gjenstand for vor private
Critik. Hans Rilde synes at have været Paulus i
Heidelberg. Dog maa jeg, idet jeg her har udtalt
en Dadel over min gamle Rector, ikke undlade at
tilføie, at han uagtet det Stive og Kolde i hans
Personlighed som Skolebestyrer var aldeles udmærket,
at han i Skolen haandhævede Disciplin og Autoritet,
uden at Humaniteten og den ønskelige Frihed derved
blev tilfidesat. I Styrrelsen af Skolen skyldes der
ham uberegnelig Meget, en Roes der eenstemmigt vil
blive ham tillagt.

Det hørte til Metropolitan skolens Fortrin, at
Disciplene ikke vare overlæsfede med Læsning, og at
der ved Siden af den Tid, som Pligtarbeidet krævede,

tillige var en ikke ringe Tid til friere Bestjæftigelser. Derved blev det mig muligt at tilfredsstille min poetiske Interesse og særligt at vende tilbage til Dehlenschläger. Min Kjærlighed til denne Digter, hvem jeg her nævner med dyb Taknemmelighed, kom i denne Tid til Udfoldelse og til at slaae Rødder for hele Livet. Jeg kjender de fleste af Verdens betydelige Digtere, kjender ogsaa hvad der med Rette eller Urette er critisk indvendt mod Dehlenschläger. Men Intet har kunnet udslukke, om end i det Høieste momentant tilbageetrænge, min Ungdoms Kjærlighed til ham. I Fantasiens Rigdom og Fylde, hvor han tilvisse havde et Overflødighedshorn, i den plastiske Kraft, i Villedsprogets Skjønhed og Friskhed, som han endnu bevarede i sine sidste Værker, troer jeg ikke at han er overgaaet af Noget. Hertil kommer det rige Gemt og det store Hjerte. Dengang havde det for mig tillige Nyhedens og Overrættelsens Tillokkelse at kunne fordybe mig i et Dehlenschlägerst Værk; og jeg var nu ikke mere i Forlegenhed for at overkomme hans Væger. I mit Hjem saae jeg ofte Componisten Berggreen, der logerede hos min Moder. Han eiede Dehlenschlägers Værker, laante mig Alt og var selv entusiastisk derfor. I Skolen, hvor Lærerne oftere forelæste Dehlenschlägerste Værker, havde jeg ogsaa en

Den Frederik Christian Bornemann, Søn af Juristen M. H. Bornemann og senere selv navnkundig som Jurist, med hvem jeg drev ikke blot de i strengere Forstand videnskabelige, men ogsaa de æsthetiske Studier, og som af sin Faders Bibliothek forsynede mig med Bøger. I denne vor Skoletid levede vi i en aandelig Rigdom. Ved Siden af vort Kjendskab til de Gamle, hvortil selve Skoleunderviisningen førte os, og som stjærkede os megen Glæde og foranledigede mangehaande Tankeudvegling, kjendte vi saa godt som hele den danske poetiske Litteratur og en stor Deel af den fremmede. Foruden Shakspeare efter Foersoms Oversættelse, kjendte vi ogsaa det meste af Schiller og Goethe saavel som Romantikerne, Werner, Tieck, Novalis. Allerede paa denne Tid begyndte jeg at komme i det Bornemannske Huus, hvor jeg i følgende Aar, især i Studenteraarene, tilbragte mange lykkelige Timer.

Den humanistiske og æsthetiske Bættelse var dog ikke den eneste jeg fik i denne Skoletid. Jeg har allerede haft Leilighed til at bemærke, at der i Skolen let kommer en Efterklang eller Gjenklang af, hvad der rører sig i det store Samfund udenfor Skolen. Saaledes gik det her med Grundtvigs bekjendte Angreb paa Clausen i Kirkens Gjenmæle, der ogsaa fik sin Resonans i Skolen. Ikke blot blev det baade blandt

Lærere og Disciple debatteret, om Clausen skulde affattes eller kunde vedblive i sit Embede, uagtet han ikke var orthodox (Orthodoxie og Heterodoxie vare de eneste Kategorier vi havde); men ogsaa selv det religiøse Spørgsmaal blev sat i Bevægelse, og hos Flere af os kom der et religiøst Røre i Sjælene. Det Spørgsmaal: Hvad tyktes Eder om Christo, hvis Søn er han? blev ligesom forelagt paa ny, og vi begyndte at besinde os paa, om vi herpaa havde den rette Besvarelse. En af Skolens Lærere J. E. Lindberg, der allerede i v. Vestens Skole havde været min Lærer i Hebraisk, udtrede her sin Indflydelse. Denne Mand, en høi bleg Skikkelse med et kæmpemæssigt Udseende, har som bekendt et meget ondt Rygte for sin høist uretfærdige, fanatiske og procuratoragtige Polemik mod Clausen. Dog vil jeg ved denne Leilighed ikke undlade at bemærke, at han ogsaa havde sine gode Sider. Mange vide at tale om hans Tjenstagtighed, Hjælpsomhed og Trofasthed mod Venner. Og at han havde Evne til at vinde Disciples Hengivenhed, naar han vilde, derpaa have ogsaa mange Beviser. Her skal kun fremhæves, at han i Skolen drev en stille Propaganda for Grundtvigianismen i dens daværende Skikkelse, i hvilken de strengt conservative Grundsætninger, som havde Lutherdommen og Fædrenes Tro, endnu

ikke vare blevne afløste af det vilde Frihedsraab og den mageløse Opdagelses Misviisning. Jeg, for hvem han havde Godhed, manglede ikke Modtagelighed, og han drog mig til sig. Han besvarede ofte mine religiøse Spørgsmaal under Læsningen af første Mosebog, indlod sig i udførligere Samtaler, i hvilke han uildrede Grundtvig som det største aandelige Lys iblandt os, hvem alle Sandhedsvenner maatte følge. Han fik mig til at læse den lille Verdenskrønike af 1812, laante mig af Grundtvigs Skrifter og bragte mig undertiden paa Skolen et Hefte af Grundtvigs „Dannevirke“. Meget deraf forstod jeg ikke, men blev ofte truffen af Lys og Glimt, der fremkaldte et Røre indeni mig.

Saaledes befandt jeg mig især i den sidste Tid af mit Ophold i Skolen i en Tilstand ikke blot af aandelig, men tildeels af religiøs christelig Vækkelse, om end denne, hvad i det Følgende vil vise sig, behøvede en længere Tid for at gjøre ud. Min Rector Nielsen, der havde bemærket Lindbergs Vestræbelser for at gjøre Propaganda, og som særligt havde opdaget, at han paa Skolen havde bragt mig Grundtvigs Skrifter, tog mig for og advarede mig faderligt mod farlige om end talentfulde Mænd som Lindberg og Grundtvig, mod Orthodoxie og Obscurantisme. Natur-

ligviis nyttede disse Formaninger aldeles Intet, da jeg havde saa uendelig ringe Tanker om hans egen Forstaelse af disse Ting.

Uafhængigt af Pindberg var der et andet Skrift, som i denne Tid faldt mig i Hænderne, jeg husker ikke hvorledes: Steffens om den falske Theologie og den sande Tro. Heller ikke dette Skrift forstod jeg fra Grunden af. Ikke desto mindre tiltrak det mig mægtigt og syntes mig langt mere tilgængeligt end de Grundtvigske Afhandlinger. Der handles i dette Skrift af Steffens om Underne i det Nye Testament, og det indeholder en Gjendrivelse af de naturalistiske Underforklaringer saavel som udførlige Udviklinger om den mythiske Opfatning af Christendommen. Meget fængslede mig hans Betragtning af Mythologien og den digtende Indbildningskraft, der udspringer af en langt høiere Kilde end Forstanden, og hvis Verden er utilgængelig for den blotte Forstand. Om den sande Christendom taler han i høieste Begeistring, dermed ogsaa om mange af det christelige Livs indre Tilstande, om indre Erfaringer, jeg ikke kjendte, men til hvis Beskrivelse jeg lyttede som til en underfuld Musik. Jeg skal her ikke indlade mig paa nogen Bedømmelse af dette Skrift, der uden at nævne ham væsentlig er et Angreb paa Schleiermacher, og

hvorved vistnok Meget er at bemærke. Jeg taler her kun om mit daværende Indtryk. Og da kan jeg sige, at jeg af dette i dens Heelhed fik en Anelse om, at der maatte kunne gives en Verdens- og Livsanskuelse, i hvilken Alt hvad der i Tilværelsen har Betydning, Natur og Aand, Natur og Historie, Poesie, Kunst, Philosophie fører sig harmonisk sammen til et Aandens Tempel, i hvilket Christendommen er det altbeherstende og altforklarende Midtpunct.

I disse dæmrende, mod en Fremtid ligende Tilstande afgik jeg til Universitetet 1827. Ved Examen erholdt jeg første Charakter med Udmærkelse, en Hæder, der ogsaa er bleven mig tilkjendt ved mine efterfølgende Examina. I Latin blev jeg examineret af Madvig, der nylig var ansat som Lærer og Gjenstand for vor Beundring som den, der i Philologien skulde bringe nye Lys.

Student- og Candidataar.

Ved Universitetet hørte jeg i det første Aar philologiske og filosofiske Forelæsninger, af hvilke Madvig og Sibbern's isærdeleshed interesserede mig. Men allerede i mit sidste Skoleaar havde jeg fattet den faste Beslutning at studere Theologie, hvilket jeg ogsaa allerede i det første Aar begyndte paa egen Haand. Mit theologiske Studium faldt i en Tid (Slutningen af Tyverne og Begyndelsen af Trediverne), da, hvad oftere med Rette er sagt, en frugtbar Opvækkelse med nye Ideer gik gennem hele den protestantiske Christenhed, da christelig Tro og Anskuelse begyndte at gjenoplives, og Rationalismen, der hidindtil havde været herskende, leed det ene Nederlag efter det andet, om den end i en senere Tid atter skulde komme op. I videnskabelig Henseende blev den ganske overskøiet af Schellings og Hegels Systemer; og Schleiermachers nye Theologie, skjøndt den paa visse Puncter gjorde Indrømmelser til Rationalismen, tilføiede den ikke

destomindre dødelige Saar og dannede Overgangen til en højere christelig Retning baade i Religion og Theologie. Hos os blev Kirkens Gjenmæle af Grundtvig, hvor hensynsløst og uretfærdigt det end var mod Clausen, og hvor uklart det end var i sig selv, et væsentligt Udgangspunct for en Opvækkelse, et Røre i Aanderne og Gemytterne, der førte tilbage til den oprindelige Christendom. Dog maa dette for det hele Tidsrumms Bedkommende suppleres ved Hensynet til den Virksomhed, som Mynster baade ved Ord og Skrift udfoldede til det christelige Livs Fornøjelse. Det er Illusion og en blot Partipaastand, naar der ofte siges, at i denne Periode Grundtvig er den eneste, fra hvem der udgik Livsvirkninger. I mine Studenteraar betragtede som Heelhed er der to af hinanden uafhængige Udgangspuncter for den fornøjede christelige Strømning, Mynster og Grundtvig.

I saadanne Opvækkelsestider gjentager sig det Phænomen, at de der gribes deraf, dele sig i to Classer. Nogle antage strax en ved Opvækkelsen bestemt Typus, der mere og mere fæstner sig. De blive temmelig snart færdige med deres aandelige Skikkelse, blive f. Ex. temmelig snart færdige og stereotyperede Grundtvigianere for hele Livet. Andre derimod faae ved Opvækkelsen kun et Stød, en Impuls til en videre Udvikling, til en fortsat Sagen, der maastee først ad forskellige

Omveie og gennem nye Kampe fører dem til Maalet. Til denne Klasse hørte jeg. Min Natur førte mig til en Søgen, der behøvede længere Tid og maatte slænge sig ad forskellige Omveie, der endogsaa vare noget labyrinthiske. I min Individualitet var der, hvad min nu tilbagelagte Bane viser, en Drift til ikke saa meget at blive Discipel af en enkelt Lærer, som i mig at optage de forskellige Hovedretninger i Tiden, forarbejde dem paa min egen Maade og derigjennem at uddanne mig en Overbeviisning og et Standpunct, jeg kunde kalde mit Eget.

Mine første Begyndelser i det theologiske Studium kunde synes at tyde hen paa, at jeg maatte blive Grundtvigianer. Lindberg indbød mig til sine Kredse, hvor han samlede Studerende af den Grundtvigske Retning. Han var i høieste Grad gæstfri og forekommende imod os. Men synnerlig theologisk Udbytte havde jeg ikke af disse Sammenkomster. Lindberg var kun i meget ringe Grad Theolog, om han end gav os enkelte Oplysninger til det Gamle Testament, og om end hans Bibelloversættelse maa erkjendes som et dygtigt og paaafjænnelsesværdigt Arbejde. Et Punct, hvortil han idelig vendte tilbage, var Jakobs Brev. Han havde en næsten fanatisk Iver for at faae dette Brev erklæret for vægte, som Noget, der aldeles ikke

turde paaberaabes. Det var den gamle Strid om Tro og Gjerninger, som dengang var et vigtigt Tvistepunct med Rationalismen. I disse Lindbergske Kredse traadte forovrigt Partiaanden mig imøde i en lidet tiltalende Stikkelse. Indhyllede i Tobakstøjer sad vi og udslyngede vore Angreb paa Rationalismen, der frydtedes med Anekdoter sigtende til at gøre Rationalisterne forhadte eller latterlige — hvad Stiftsprovst Clausen havde sagt eller gjort, hvad Sønnen havde sagt paa sine Forelæsninger o. s. v. Engang kom Talen paa Schleiermacher, der ligeledes blev angreben. Jeg tillod mig den Bemærkning, at jeg for nylig havde læst en Prædiken af Schleiermacher, der var deilig. Jeg brugte dette Ord, men fik en alvorlig Tilretteviisning af Lindberg. Hvad saadanne Kjættære skrev, kunde umuligt være deiligt. Han tilføiede: disse Naturphilosofher ere nogle farlige Karle! Dog bør jeg ikke undlade at bemærke, at han om ikke ved denne saa dog ved en anden Veilighed anbefalede og laante mig Mynsters Spiellerupsprædikener.

Ogsaa med Rudelbach, der i Forening med Grundtvig udgav det theologiske Maanedsskrift, gjorde jeg Betjendtskab. Han imponerede mig ikke blot ved sit Udseende, hvori der var en eiendommelig Forening af Alvor og Skarphed, men især ved sin uhyre Lærdom

og sit uhyre Bibliothek. Staaende midt i dette store Bibliothek ligeoverfor ham selv havde jeg en Fornemmelse af, at nu var jeg begyndt at indkomme i Theologiens Land. Han indlod sig venligt med mig, besvarede mig ogsaa flere dogmatiske, exegetiske og historiske Spørgsmaal, og meget snart fik jeg ved ham et ikke ganske ringe, foreløbigt Kjendskab til den theologiske Litteratur. Da jeg raadførte mig med ham om mit Studium, raadede han mig, at jeg paa egen Haand skulde studere et eller andet Hovedværk, og foreslog mig Marheinekes System des Catholicismus, et Raad jeg fulgte og ikke har fortrudt. Schleiermachers Dogmatik, som han omtalte med Agtelse, fraaadede han mig som ikke gavnlig for Begyndere. Kun i kortere Tid kunde jeg nytte hans Belæring, thi han blev kaldet til geistligt Embede i Glaucha i Sachsen.

Det er bekjendt, at Rudelbach efter nogle Aars Forløb, i hvilke han i Tydskland havde kæmpet for Lutherdommen mod Union og Rationalisme, vendte tilbage til Danmark, og at det her kom til et Brud mellem ham og Grundtvig, da han hos Grundtvig saae et Affald fra Lutherdommen. Efter sin Tilbagevendelse og Ansættelse i Slagelse har han i Danmark

kun øvet en saa ringe Indflydelse, at det kan synes at maatte vække billig Forundring. Han var en ikke blot lærd, men ogsaa selvstændig Theolog, og om der end kan siges, at hans Theologie væsentlig er en Repristination af den gamle lutherste Orthodoxie, dog findes der hos ham baade dogmatiske og historiske Synspuncter, der vidne om en dybere Opfattelse. Hans ringe Indflydelse kan jeg kun forklare af hans Mangel paa Popularitet i Fremstillingen, at hans Bøger strutte af alt for megen Lærdom og for mange Citater i et barbarist og udanskt Sprog. De fleste af hans Bøger ere snarest at opfatte som forberedende Materialsamlinger for En, der agter at skrive en Bog over disse Gjenstande. Ikke destomindre undrer det mig, at Theologer af Faget, saavidt mig bekjendt, have taget saa lidet Hensyn til ham, f. Ex. til hans Christelige Biographie. Men da jeg her tilbagefalder Ungdomserindringer, kan jeg ikke andet end minde, at dengang da han, fejret af hele den Grundtvigste Kreds, som Christendommens lærdeste Forjvarer iblandt os, som en Melancthon (!) der havde staaet ved Luthers (Grundtvigs) Side, forlod Danmark for at drage til Sachsen, Lutherdommens Hjemstavn, holdtes der en Afskedsfest for ham hos Skrædder Ley, hvis Søn

han havde dimitteret, hvor der gik en Sølvocal rundt med følgende Indskrift af Grundtvig:

Gift, hvor Klipperne end tale
 Høit om Luthers faste Berg,
 Hvor, fra Himlens Kongsale,
 Flye paa Vinger Suk og Sorg,
 Kom ihu, at paa det Jævne
 Did og danste Venner stævne.

I dette Selskab saae jeg Grundtvig, dog uden at tale med ham. Ikke længe iforveien havde jeg en Aften hos Rudelbach førstegang seet ham, ligeledes uden at tale med ham. Jeg lagde Mærke til, at han i disse Selskaber i det Hele kun var lidet talende. Mit personlige Forhold til Grundtvig indtræder først efter min Hjemkomst fra min Udenlandsreise.

Men idet jeg ikke havde noget personligt Forhold til Grundtvig, fordybede jeg mig desto mere i hans Bøger: hans Afhandlinger i Dannevirke, som jeg allerede havde paabegyndt i Skolen, hans Afhandlinger i theologisk Maanedsskrift, hans mythologiske Arbejder og hans poetiske Værker, der ere uomgængeligt nødvendige, naar man vil kjende ham, navnlig de vidunderlige Optrin af Kæmpelivets Undergang i Nord, Roeskilde Riim, Nytaarsmorgen, hvori der er et Stykke af en Selvbibliographie, i hvilken han skildrer sine indre

Kampe, der mægtig greb mig; ligeledes hans Krønike-
riim og omspredte Digte i hans Nytaarsgaver.
Skal jeg da sige, hvad jeg fandt i denne Mangfoldig-
hed, der for mig ofte var noget chaotisk, da vil jeg
svare: Jeg fandt en storartet verdenshistorisk An-
stuelse, beslægtet med hvad der allerede havde glimtet
mig imøde hos Steffens, en Anstuelse der opfatter
Historien og Menneskelivet som en Kamp, i hvilken
Grundmodsatningen er Modsatningen mellem Tro og
Bantro, det Christelige og det Antichristelige, Sandhed
og Løgn, Lys og Mørke, med et Seiersmaal i det
Fjerne til Sandhedens og Lysets Triumph; en An-
stuelse, han paa en forbilledlig Maade fandt i Nordens
Myther, disse, som han kalder dem, stærke, gaadefulde
Drømme om Kampen, det Gode, det Heltelige hos
Mennesket til alle Tider maa føre med det Glette,
i Egenskærlighed og Selvflogskab Forstenede. Jeg
fandt at han i sin Anvendelse af denne Anstuelse paa
Historien idelig pegede hen til Nordens eiendommelige
Betydning og til Varslerne for Nordens Fremtid.
Foruden Lovtalen over Christendommen og Nordens
Myther fandt jeg ligeledes en begejstret Lovtale over
Lutherdommen, som den fuldkomneste Form for Christen-
dommens Tilsegnelse. Derhos en mægtig Fædrelands-
fjærklighed og en usluttelig Begeistring for det danske

Modersmaal, „der mellem alle bekjendte Sprog er det meest eenfoldige og trohjertige, men derhos fuldt af den sødeste, naturlige Velklang og lige stiftet til at udtrykke de høieste Betragtninger, de dybeste Følelser og den vittigste Skjemt“. Men af Alt hvad her paa- virkede mig, vil jeg dog især fremhæve Eet, som jeg ganste har kunnet tilegne mig, som lever i mig indtil den Dag idag, og som jeg haaber at tage med mig, naar jeg forlader denne Verden; nemlig hans Opfattelse af „Aand“ og „Ord“, hans Opfattelse af Aanden og Aandens Verden som det eneste Virkelige, medens alt Andet er mere eller mindre ubirke- ligt, kun Skin og Skygge, og af Kraftens Ord, naar det levende htrrer sig, som den høieste Magt blandt Livets Magter. Dersom jeg end ikke havde at takke ham for Andet, end for at han vakte denne Forvisning i mig, vilde jeg være ham meget taknemmelig. Thi han gav mig det ikke som en Læresætning, men som en levende Kraft, i Aand og Liv, i Aands og Krafts Bevisning, at der derom ikke kunde være den fjerneste Ubished. Men der er meget Andet, mange store Indtryk og frugtbare Vækkelser fra denne Tid, for hvilke jeg maa takke ham, om jeg end ikke formaaer at udfondre det. Sa jeg antager, at jeg dengang af ham maafee har modtaget Mere, end jeg selv veed.

Da Grundtvig idelig drev paa Historien og erklærede, at al ægte Vidskab maatte være historisk, førtes jeg ogsaa til historiske Studier og gjorde saaledes Bekjendtskab med den store Schweizer, Joh. v. Müller, hvis Vier und zwanzig Bücher Allgemeiner Geschichte jeg søgte at tilegne mig. Noget af denne Bog læste jeg i Aftentimer tilfældes med yngre Venner af den Grundtvigske Retning, deriblandt saavidt jeg husker Brødrene Hammerich, med hvilke jeg dengang oftere samlede. Hvis man vil kalde dem Grundtvigianere, vare de dog i en friere Retning. Grundtvigs Paa-stand, at al Vidskab maatte være historisk, blev fremsat i Modsætning til de tyske Philosopher, der istedetfor at holde sig til Historien og til Virkeligheden kun holdt sig til, hvad de kaldte Ideen, der, som Grundtvig meente, kun svæver i Luften. Dog gik det snart op for mig, at Ideen ogsaa fandtes i Grundtvigs historiske Vidskab. Den fremkommer nemlig der under Navn af Saga, den Dronning, for hvis Borg han vil kæmpe. Saga er hos Grundtvig det poetiske eller mythiske Udtryk for hans egen poetiske og philosophiske Anskuelse af Historien, altsaa netop Ideen, der dømmende og ordnende kaster sit Lys over det Hele, og uden hvilken det Hele vilde blive et uforstaaeligt Chaos. Efter Grundtvig skal Alt indstævnes for Sagas

Dom. Saga skal vise hvad der i Tidernes Løb har været Skin og hvad der har været Virkelighed.

Og naar man nu i Henhold til hvad ovenfor blev sagt om de store Indtryk og frugtbare Vækkelser, jeg havde modtaget af Grundtvig, vil spørge: hvorfor jeg ikke blev hos ham? hvorfor jeg ikke her opflog mine Pauluner? da svarer jeg i al Simpelhed: fordi han alligevel ikke kunde give mig, hvad jeg væsentlig søgte. Man kan gjerne paa et vist Tidspunct finde sig tiltrukken af en mægtig Aand, der virker fremmende paa vor Udvikling. Og dog kan man blive nødt til om nogen Tid at forlade ham, fordi der hos ham findes Mangler og Indskrænkninger, der vilde blive hemmende og forstyrrende for vor Udvikling, dersom vi ganske vilde give os hen til ham. Dette har sin Anvendelse paa mit aandelige Forhold til Grundtvig. Jeg søgte Theologie, jeg søgte en harmonisk Eenhed af Tro og Erkjendelse, men Theologie, en Fordybelse i Troens Rædomme, findes jo ikke hos Grundtvig. Derimod findes der vistnok Noget, der ligner Philosophie, men netop her kunde han ikke tilfredsstille mig. Jeg vilde ikke blot Anskuelse, men ogsaa Begreb. Det var mig ikke Nok, at han i Ønglimt berørte og ligesom foer hen over Phænomenerne; jeg søgte Begrundelse, Tankeforfølgelse, en

Indtrængen i og en Forstaaelse af Sammenhængen. Men Begreb, Udvikling og indtrængende Tankefølgelse var ikke at finde, og allerede dengang gik det op for mig, at han vel var en mægtig Vækker, men ustkiftet til at være Lærer og Veileder. Jeg kan ikke andet end være enig med Zenthen, der jo ogsaa i sin Ungdom har kjendt Grundtvig, at Grundtvig ikke var stiftet til at forstaae eller omgaaes med Begreber og Tanker som Tanker, i Tankens Form. Ved at granske i hans Afhandlinger kunde jeg ikke andet end finde en besynderlig Forening af det i høi Grad Randsfulde og Geniale og — det Rjedelige; af det Prægnante, det Lynslaaende, der ofte i Lighed med et Ordsprog eller et Mundheld i ganske faa Ord formaaer at udtrykke en heel Livsanskuelse og — det Vidtløftige, det Vævende. Thi hvor han vil reflectere, vaver han vidt og bredt, men hans Tanke er staaende, og paa mange Sider kommer man aldeles ikke af Stedet. Det Rjedelige og det Vævende viser sig ogsaa ofte i hans Poesier, der ere fulde af Dunkelheder og Vidtløftigheder. Man vil maaffee gjøre den Bemærkning, at jeg skriver dette fra et senere Tidspunct, men jeg kan forsikre, at jeg allerede dengang havde en tydelig Fornemmelse deraf. Og saa havde jeg allerede dengang en Fornemmelse af en Bismag,

der meget skader Njdelser af hans Bærker, idet der heeltigjennem er en Blanding af det Christelige og det Folkelige, det Christelige og det Nordiske, der er til Hinder for Reenheden, og hvorved man faaer Indtrykket af vilkaarlige Tilfætninger til det Christelige. Men den uheldigste Bismag kom fra den høitbegavede Mands eget Jeg, der alt for ofte og alt for uforbeholdent stiller sig frem, snart som Overlegenhedens Hovmod og Foragt, snart som den blotte Selvspejling og Selvforherligelse, idet han beundrer sig selv som „mageløs“, snart som Klage over Miskjendelse og Martyrium. Hvad det Sidste angaaer, maa det vistnok erkjendes, at Grundtvig i sin første Periode er bleven utilbørligt undervurderet, som han i en senere Tid blev utilbørligt overvurderet.

Disciplen er ikke over sin Mester, og Indstrænkningerne hos Mesteren maatte da ogsaa vise sig hos de unge Grundtvigianere. De Paradoxer, Grundtvig udtalede, men som hos ham dog oftere havde et Stærkt af det Aandsfulde og Poetiske, bleve hos disse forvandlede til plumpe, profaiske Paaastande, hvor ethvert Spor af Vingestøvet var forsvundet. Var der Tale om Theologie, blev der udgydt en Strøm af Forhaanelser over Skolefugeriets og al den unyttige Lærdom, hvormed man skulde proppes ved Høistolen,

de døde Papirshæfter, de systematiske Veenrade i Dogmatik og Moral; en Strøm af Anklager mod de Skriftflogte og Høilærde, der vilde være kloge over det som skrevet staaer, og ikke vidste, at det kun er Barnetroen der kan oplade os Skrifterne. Og de gode Herrer betænkte ikke, at deres egen Barnetro havde en stærk Tilfætning af Naahed og af det Burskiske, der kun lidet stemmer med Barnetroen. Var der Tale om Philosophie, gik det løs over det attende Aarhundrede som Bantroens Aarhundrede, der havde avlet den franske Revolution, denne Folkenes Pest. Over de nyeste Philosopher udtalede de meest affærdigende Domme. Sagen er, at naar Grundtvig i sine Verdenskrøniker stempler Philosopherne som ugudelige, stiller han sig ganske paa det absolute Standpunct; men da han saa ofte mangler Mellembestemmelse, overseer han ogsaa ofte den relative Sandhed de havde, dermed ogsaa deres Betydning i den historiske Udvikling, hvorved hans Domme i Grunden blive uhistoriske. Saaledes f. Ex. hans Dom over Schellings berømte Afhandling om den menneskelige Frihed (navnlig i Striden med H. C. Ørsted). Netop i denne Afhandling begynder Schelling en ny Udvikling, kæmper mod sit tidligere pantheistiske Standpunct og stræber at komme til Erkjendelse af Guds Personlig-

hed, om dette end kun ufuldkomment lyffes ham. Dette forstod Grundtvig aldeles ikke, men betegnede uden videre hans Philosophie som uchristelig og ugudeligg, istedetfor at erkjende den nye Bevægelse henimod Sandheden, den dybere Søgen. Hos de unge Grundtvigianere bleve saadanne Fordømmelsesdomme optagne paa den crassfeste Maade og udslyngebe ved givne Keilighed, idet de dog selv vare ganske ubekjendte baade med Schelling og andre Philosopher. Dette var mig forargeligt, da jeg vilde, at den philosophiske Granfning og Sandhedsføgen skulde anerkjendes, og ikke kunde stifte mig i, af Individier, der manglede al speculativ Drift og ikke havde nogensomhelst Brod i Sjælen, med uendelig Sikkerhed og Overlegenhed at blive henblift til Varnetroen og Varnestammelen som det eneste rette Stade. Jeg havde en Følelse af, at hvad der i sig selv var en hellig og dyrebær Sandhed, her i Grunden blev taget forfængeligt. Saadanne Domme summede mig ikke blot om Ørene, naar der handlede om Theologie og Philosophie, men ogsaa i andre Sphærer. Taledes der saaledes, hvad ofte var Tilfældet, om dansk Poesie, blev Dehlenschläger i Henhold til den lille Verdenskrønike omtalt som en falden d. v. s. fra Christendommen affalden Digter og Ingemann fremhævet som den christelige Digter, til

hvem man havde at holde sig. Det Oldnordiske fandtes i sin Egthed aldeles ikke hos Dehlsenschlæger, men kun hos Grundtvig; og for at hæve det Oldnordiske blev der endog saa i Aftenkredse druffet Mjød, hvori jeg dog ikke har deeltaget. En lignende servil Afhængighed af Grundtvig viste sig i det Politiske. Julirevolutionen, der hos Mange vakte Sympathi og fremkaldte megen Dmtale, blev ubetinget fordømt, fordi Grundtvig nylig havde betegnet den som et Opløb i Hundedagene af den polytechniske Skoles Dreng, og ved denne Leilighed udtalt sig i den stærkeste absolutistiske og antidemokratiske Retning. Derfor hørte det dengang til den ægte Grundtvigianisme at betragte Rigsdage og constitutionelle Statsformer med den dybeste Foragt, som fremmed og udenlandsk Ubæsen, hvorpaa Dannemænd ikke burde indlade sig, da det Hele kun var Bedrag, Blendværk og Skygge, og Enevælden, som vi havde den under Frederik VI, det eneste Gavnlige for et Folk. Vi anede dengang ikke, at Grundtvig om nogle Aar skulde foretage det utrolige Spring, hvorved han gjorde sig til Talsmand for en Frihedsretning der fulgte den Strøm, der i saa mange Henseender havde sin Udgang fra det 18de Aarhundrede og Revolutionen.

Den Opposition, jeg ved saadanne Leiligheder søgte at gjøre gjældende, om end ofte kun for at sætte det Dialectiske i Bevægelse, kunde aldeles ikke trænge igjennem og mødte i Regelen Ubeværgelighedens Modstand. Ved at see den Uselfødsommelighed, i hvilken disse Tilhængere ligesom vare hentyllende ved deres blinde Forgudelse af Grundtvig, kunde jeg ikke andet end finde, at der var nogen Sandhed i hvad en Satyricus engang sagde, at de unge Mennesker, der hengave sig til Grundtvig, bleve ilde tilredte, idet de maatte undergaae en Slags Quidist Forvandling og fra levende Mennesker bleve forvandlede til Medailler, Mønter eller Støtter, i hvilke Grundtvigs Portrait var afpræget; at de, som der fortælles om Memnonstøtterne, udgave Lyd og Toner, naar en Straale af Grundtvigs Sol berørte dem, men forresten aldeles ikke vare selvlydende. Man kan betragte dette som en Overdrivelse, men for mit eget Vedkommende er det vist, at jeg mangen Gang, naar dette Partivæsen kom mig for nær, følte mig som i en trykkende Luft, som i et Værelse, der var overfyldt med Røgen af en slet Tobak. Hermed skal paa ingen Maade være udelukket, at disse unge Grundtvigianere i flere Henseender vare meget elskværdige Mennesker. Kun vare de usigeligt naive. I denne deres Naivitet meente de

det Gode, vilde det Bedste, og anede ikke, at der i deres Partivæsen kunde være det Mindste, der fortjente at badles.

Af Omgangsfæller, jeg ofte saae, stal jeg her kun nævne Chr. Siegf. Vey og H. A. Laurent. De, der kun have læst de Artikler af Vey, der have været indtrykte i vore Blade, ville sikkert ansee ham for en Fanatiker, en Drømmer og Sværmer. Jeg formener dog, at han uagtet de mange haarde og skarpe Kanter, ikke blot var et dybt Gemt, men ogsaa et dybere tænkende Hoved. Saa vare trængte saa dybt ind i Grundtvig som han, der granskede Grundtvig ved Dag og ved Nat. Med ham kunde man ogsaa indlade sig om alvorlige Problemer, hvad jeg oftere gjorde og med Nytte. Men mere og mere forstruedes han i Grundtvigst Ensidighed, der endte i et aandeligt Hovmod, som stødte de Fleste fra ham. Han kunde aldeles ikke taale Modsigelse, og ved at modsig ham kunde man næsten udsætte sig for en legemlig Gjen- drivelse. Var man hos ham, stod man Fare for at blive kastet paa Døren eller ned af Trapperne. H. A. Laurent, der havde et blidt Gemt og stor Modtagelighed for aandelige Ting, vedblev at være min Ven indtil sin Død. Han var en nidkjær, alvorlig og begavet Præst, med hvem jeg vedblev at correspondere.

Jeg hørte ogsaa ofte Grundtvig at prædike, især i Frederiks Kirken, hvor han som en Slags Fri-
menighedspræst prædikede til Aftenfang. Jeg fandt ofte høie profetiske Syner med store universalhistoriske Blik, og ligeledes fandt jeg, hvad ogsaa hans Søndagsbog viser, megen og skarp Critik over Statskirkefømmet og Rationalismen, over det „Latterlige“ og den „top-
maalte Daarstab“ i meget af det Bestaaende. Hvad jeg derimod ikke fandt, var det dybest Religiøse, hvortil man meest trængte, det til vort eget indre Menneske Talende, det Sjælepleiende og Sjæleførende, det, der gaaer ind paa de indre Veie og de indre Tilstande. Enkelte af hans Tilhængere have ogsaa for mig tilstaaet, at de i Grundtvigs Prædikener for-
gjæves have søgt det Practiske, og at de naar de skulde prædike, i denne Henseende ganske vare henviste til sig selv, da der hos ham her ikke var synderligt at lære, om han end i Almindelighed havde lært dem, at den Enkelte skulde henvises til Daabens Pagt. Han var saa greben af sine store Syner, af det Ver-
dens- og Folkeshistoriske, af det Verden og Tiden Forbedrende og Ombannende, at han ikke fik Tid til at beskæftige sig med det, der hørte til de enkelte Sjæles Forbedring, deres Opbyggelse og Trøst. Dog skal hermed paa ingen Maade være sagt, at det ganske

fattedes, men kun at det forekom meget sparsomt. Det Psychologiske og Ethiske er det Svageste hos ham, det Historiske og Profetiske det Stærkeste.

Seer jeg tilbage til hiin første Tid af mit aandelige Forhold til Grundtvig, saa kan jeg sige, at det var det samme, som sidenefter vedblev at gjentage sig, paa cengang tiltrækkende og frastødende. Jeg har i en senere Periode paa mit Forhold til ham anvendt et Par Linier, der saavidt jeg mindes, findes i Goethes *Faust*:

Du hast die Kraft mich anzuziehn beseffen,
Doch mich zu halten hast du nicht die Kraft.

Jeg har dermed villet sige, at han vel havde Kraften til at trække mig til sig og fængsle mig, men ikke til at holde mig fast og gjøre mig til sin Discipel. Jeg ved jo vel, at man ogsaa kan give de anførte Linier en modsat Anvendelse, at det nemlig var mig, der vel havde Kraften til at drage de fra Grundtvig udgaaende Virkninger til mig, men ikke havde Kraften til at holde dem fast, og at forarbejde dem, mig og Andre til Gode. Jeg bliver imidlertid ved den første Anvendelse. Bærlingen af det Tiltrækkende og Frastødende har gjentaget sig indtil denne Dag. Og i ethvert Tilfælde bliver det Resultatet, at jeg ikke blev Grundtvigianer.

Fra de ovennævnte Mænd, der vare Reactionens og Oppositionens Mænd, og derfor af Mange betragtedes som de rette Fremstridsmænd, vender jeg mig nu til Mynster. Mynster pleier at nævnes som en Repræsentant for det Bestaaende, og Oppositionen pleier ofte at opfatte det Bestaaende som det Stillestaaende, eller som det Visnede og Døde, der kun er til Hinder for Fremstridtet. I denne Opfattelse kan den dog ofte tage feil, da Erfaring viser, at et Bestaaende netop kan være i en frugtbar Udvikling, en levende Vordelse og Væxt. Hvor ofte gjentager det sig dog, at netop de Mænd, der ere Modstandere af Omvæltninger og vilde Spring, udmærke sig ved en sund, roligt fremstridende Productivitet. Og hvor ofte viser det sig ikke, at de saakaldte Fremstridtsmænd, især naar de fremtræde som Parti, kun bevise sig ved et huult og udvortes Væsen med Møder og Sammenkomster, med Stoi og Alarm, men i sig selv ere ganske ufrugtbare, deres Frembringelser gehaltløse, forsvindende og hurtigt visnende. Mynster var en udpræget konservativ Character, en afgjort Modstander af dem, der ikke vilde have Udvikling, men Omvæltning. Men selv stod han i en kraftig Væxt. Derom vidner ikke blot, at han dengang som Prædikant befandt sig i en stigende Fremstriden, men ogsaa hans

Betragtninger over de christelige Troeslærdomme, som i hiin Periode udkom, og som betegne et saa vigtigt Moment i det religiøse Livs Udvikling i vort Fædreland.

I de Grundtvigste Kredse var det Stik vel at omtale Mynster med en vis Agtelse, men som en „mat“ Prædikant, hos hvem man ikke kunde søge Livet og Fremtiden. For mit eget Vedkommende betragtede jeg vistnok Mynster som en Skikkelse, til hvem der maatte sees op med Ærbødighed. Men jeg maa betjende, at jeg dengang var noget smittet af den Grundtvigste Tone, der i Grunden var nedfattende. Man kunde ikke mærke Livet, naar der ikke var Stoi og Alarm, man kunde ikke see det Store, det Værdifulde, naar det ikke fremtraadte i tumultuariøse Optrin med Varsler om nærførestaaende Omvæltninger, Udtrædelse af Statskirken o. s. v. Det var almindeligt at sige om Mynster, at fra ham var der ikke udgaaet noget christeligt Livsrøre, thi Livsrøre erkjendte man kun, naar det viste sig i udvortes, helst i ulovlige eller dog paa Grændsen af det Lovlige sig bevægende Former. Mynster derimod vedblev at gjøre gjældende: Guds Rige er indeni Eder. Han vilde ikke stifte noget Parti, men kun forkynde Guds Rige og berede det Ve i Sjælene.

Jeg hørte dengang adskillige af hans Prædikener, der vistnok gjorde Indtryk paa mig, men, efter min daværende Modtagelighed, intet blivende. Jeg mindes kun at have hørt een Prædiken af ham, der hos mig efterlod et blivende og uudsletteligt Indtryk indtil denne Dag. Det var hans Afstedsprædiken for Frue Menighed, da han var kaldet til Slotskirken, og hans Thema var: Hvad har du vidnet om din Herre? hvor han afslagde Regnskab for det Vidnesbyrd, han havde ført i Menigheden, om Troens Indhold, om Forholdet mellem Tro og Fornuft, Tro og Gjerninger, Tro og Kjærlighed. Aldrig har jeg hørt af nogen Anden og saaer vel ingenfinde at høre en saadan Talen til Hjertet, forenet med en saadan Tankeklarhed, et saadant Villien bevægende Personlighedsindtryk. Selv mange Grundtvigianere hørte den med Beundring. Kun en enkelt Yttring deri vakte deres heftige Forbittrelse. Ved denne Forbittrelse vækkende Yttring vil jeg nogle Diebliske dvæle, fordi den fører ind i Forholdet mellem Mynster og Grundtvig.

Da Mynster udtalede sit Vidnesbyrd, kom han ind paa at tale ikke blot mod den kolde Spidsfindigheds Leeg med det Hellige, ikke blot mod den falske Følsomheds hule Bjælde; men ogsaa mod den vilde Krafts tomme Bulder. Den vilde Krafts tomme

Bulder viste hen til Grundtvig, og da Erindringen var frist om de hensynsløse og zelotiske Angreb, der gjordes paa Clausen, spændtes Opmærksomheden, da Taleren sagde: Hvorledes skulde jeg have samtykt med dem, der ville løse et saadant Bud som dette: Dømmer ikke, saa skulde I ikke dømmes, fordommer ikke, saa skulde og I ikke forømmes, med dem, der ville løse det Bud, som er over alle, Kjærlighedens Bud, løse det Baand, der skal holde Alt sammen? Nei, jeg har ikke samtykt og skal ikke samtykke. Herved tilkjendegav han Grundtvigianerne, at han ikke vilde have Lob eller Deel i deres Partivæsen. De maatte herved mindes om en tidligere holdt og udgiven Prædiken: den christelige Blisdom, hvor han taler mod den blinde Iver, hvori der ikke var Besindighed og Forstand; hvor han siger til dem, der uden Besindighed og uden Forstand kun ville følge deres eget af onde Lidenstaber ophidsede Hjertes Tilskyndelse: Hvor sønderrevet vil da dit Væsen, hvor sørgelig, hvor forærvelig vil da din Idret worde. Da vil du idag med Hæftighed antage, hvad du imorgen vil forkaſte, da vil du idag paaſtaa, hvad du imorgen vil kalde tilbage, idag foretage hvad du imorgen vil fortryde, du vil gjøre Alt til den ubeleilige Tid, paa den ubeleilige Maade; og ſaaledes vil du give ikke blot dig

selv, men det Hellige, du vil forsvare, til Spot for Daarer og Ildesindede. Han tilføier endogsaa: Sandelig! ligesom saadanne Menneſter i ethvert Forhold kun afſtedkomme Forſtyrrelſe, ſaaledes blive de ofte, om end imod Vidende og Villie, Chriſti Korſes Fjender; de give en Forargelſe, ſom de ikke kunne læge, de vække en Tvedragt, ſom de ikke igjen kunne ſtille. Diſſe Ord havde Anvendelſe paa Grundtvig, og Ingen vil kunne nægte, at de vare træffende. Thi hvo kan nægte, at det ofte paſſerede Grundtvig, idag at paafſtaa, hvad han imorgen kaldte tilbage o. ſ. v. Selve Kirſens Gjenmale fortrød han jo ikke længe efter, at han havde udſlynget det. Juſt fordi Ordene vare træffende, vakte de en ſaa ſtor Forbittrelſe, og Forbittrelſen ſteeg, da Mynſter i den ſidſte Prædiken ſagde: Nej! jeg har ikke ſamtykt og ſkal ikke ſamtykke. Mod den chriſtelige Viisdom havde Grundtvig udgivet en Prædiken: den chriſtelige Kamp, og blandt Grundtvigianerne blev det almindeligt at ſige, at Mynſter havde brudt Samfundet med dem, der vare Guds Børn og Herrens trofaſte Redſtaber; at han havde behandlet Clauſen ſom en vildfarende Broder, men henregnet Grundtvig blandt Chriſti Korſes Fjender, et Udtryk, der aldrig blev ham tilgivet, ſkjøndt han havde tilføiet: imod Vidende og Villie.

Modfætningen mellem Mynster og Grundtvig er ikke en Modfætning i selve Troen; de forkyndte det samme Evangelium, have den samme Tro og det samme Haab. Modfætningen er i Maaden, eller om man vil, i den Aand, i hvilken Evangeliet skal prædikes. Saaledes som Mynster opfattede Grundtvigs Forkyndelse, rammedes denne af Herrens Ord til Disciplene: I vide ikke af hvilken Aand I ere, idet Disciplene i Elia Aand begjærede at Ild skulde falde ned fra Himlen til Modstandernes Beskjæmmelse, og ikke fattede, at Herren ikke er i Ilden, ikke i Stormen og Vordstjælvet, men i de sagte Lustninger. Mynster vilde vistnok, at Forkyndelsen skulde være i Kraft, men ikke i den buldrende Kraft, og han vilde, at Kraften skulde være forenet med Kjærlighed og Besindighed, medens han hos Grundtvig kun fandt en ham frastødende Dømmen og Fordømmen. Et uudsletteligt Træk i Mynsters Christusbillede var det Profetiske: Han skal ikke trætte og ikke raabe, og Ingen skal høre hans Røst paa Gaderne. Han skal ikke sonderbryde det knækkede Rør og ikke slukke den ryggede Tande; medens han hos Grundtvig kun fandt en Christendom med Strid og Raaben paa Gaderne, hvor tillige Prædikantens Beg traadte utilbørligt frem. De to Individualiteter vare meget forskjelligt dannede, og

saare vanskeligt vilde de have kunnet forenes til Samarbejde, selv om Betingelserne havde været gunstigere, end de nu vare. Mynsters besindige, harmoniske Individualitet kunde ikke forlige sig med Grundtvigs disharmoniske, vulcaniske, ildsprudende Natur. Hans høie, fine, om man vil aandeligt fornemme Dannelses kunde ikke forlige sig med det Blatte og Plumpe hos Grundtvig. Da Mynsters Charakter var præget med Pligtens og Grundsætningernes Strengthed, der vistnok var forklaret og mere og mere blev forklaret i Evangeliets Frihed og Mildhed, hvor den dog vedblev at være Underlaget, kunde han umuligt sympathisere med en Genialitet, der ringeagtede Lov og Orden, ringeagtede Pligten som hørende til Philisterriet, til Rationalismen og den Kantiske Philosophie. Denne Genialitet traadte isærbeleshed frem i Naturphilosophiens første Periode, fandtes ogsaa i Begyndelsen hos Steffens, der dog sidenefter underkastede sig Lovens og Pligtens Tugt. Hos Grundtvig, der ikke har taget saa vidt i Arv fra Naturphilosophien, er den vedbleven hele hans Liv; og endnu i hans sidste Tid (som i Kirkespeilet) speilede han sig deri med synligt Velbehag.

Dog maa det formeentlig erkjendes, at Mynster, om han end havde et skarpt Die for Grundtvigs

Gensidigheder og Mangler, undervurderede ham og ikke tilstrækkelig havde Sie for det Store i Grundtvigs Aand, og vi kunne vel tilføie, for det Edle i hans Hjerte, der dog var i Grunden, hvor vilbt det end monne bruse paa Overfladen. Denne Undervurdering af Grundtvig havde han tilfældes med de andre betydelige Mænd i hiin Tid, f. Ex. Ørsterberne, der i Grundtvig vel erkjendte geniale Anlæg, men i det Hele betragtede ham som en Sværmer, af hvem intet Sundt kunde forventes. Dehlenschläger var ikke langt fra de samme Tanker. Grundtvig var mere tilbøielig til at anerkjende Mynster, end Mynster ham. Mynster har neppe nogensinde høiagtet Grundtvig, hvori saa meget forhindrede ham. Om Grundtvig veed jeg med fuld Visshed — thi jeg har hørt Grundtvig selv at udtale det, — at han havde haft oprigtig Høiagtelse for Mynster, ja at der ere saa Mænd, til hvilke han har seet hen med en saadan Høiagtelse, om han end siden efter fandt sig foranlediget til skarpt at angribe ham og ikke har kunnet glemme hans Ord om Christi Korsets Tjender, hvor han dog desværre glemte det Tilføiede: „mod deres Vidende og Villie“.

Saadanne Mødsætninger i Kirken kunne jo vistnok kaldes beklagelige. Dog kunne de, hvorpaa Kirkehistorien viser mange Exempler, ikke undgaaes. Hoved-

spørgsmaalet bliver hvergang: om de Stridende hver for sig have været Herrens Redstaber og Tjenere. Thi da paaligger det os at efterspore og tilegne os hvad der i Enhver af dem er fra Herren og hans Aand, og saa godt vi formaae det, at bruge det til Opbyggelse.

1833 udkom Mynsters Betragtninger over de christelige Troeslærdomme. Det var en riig og frugtbar Strøm, som her udgjød sig fra Evangeliets rene Kilde. Hvor alvorligt Mynster havde taget det med dette Arbeide, viser sig deri, at han som Forberedelse dertil udarbejdede en heel Dogmatik. Vi kunne her ikke indlade os paa en udførlig Charakteristik af dette Værk. Kun dette kunne vi sige, at her findes hvad der hos Grundtvig saa ofte savnes, det omsorgsfulde Hensyn til det enkelte Menneske, der dog opfattes i sin Forbindelse med Samfundet, dette Kjendskab til det menneskelige Hjerte, hvis Tilstande betragtes i Samvittighedens og Ordets Lys, denne Forening af Hjertelighed og Klarhed, af Følelse og Tanke, af fine Reflexioner og umiddelbar Anskuelse, denne Forening af det Christelige og det Humane, hvor Forfatteren allevegne i det Menneskelige op søger Tilskytningspuncterne for det Christelige. Dette Skrift er enestaaende og maa vistnok betragtes som det betydeligste Opbyggelsesskrift, der i

dette Aarhundrede er fremkommet i den protestantiske Christenhed. Skulde dette synes paradox, beder jeg at man vil nævne et andet Værk, der kan taale at stilles ved Siden deraf. Mynster ønskede ved dette Skrift at tilfredsstille dem, der vare vantede til strengere Tænkning, uden dog at blive uforstaaelig for Andre, hvad vistnok er lykkedes ham. Bogens Virkning var overordentlig; den udkom snart i flere og store Oplag og fandt Indgang i Familierne, hvor den brugtes til Huusandagt eller til stille Læsning af den Enkelte. Dog var det isærdeleshed de mere dannede Kredse, i hvilke den fandt Indgang, hvad i det Hele gjaldt om Mynsters Prædiken. Uden Mynsters Virksomhed havde de Dannede dengang maattet omkomme i Erken, thi Grundtvig kunde ikke føde dem, da han ikke kunde tiltale de Dannede; i ethvert Fald kunde han det ikke dengang. Om den unægtelig store Virkning, som Grundtvig har udøvet paa hvad han kalder Folket, har været en virkelig religiøs eller snarere en historisk-poetisk eller en uklar, halvforstaaelig Blanding af begge, lade vi staae hen. Men naar det formeentlig maa siges, at en fremsfreden og mere udviklet Dannelse bør kunne finde Glæde i Begge, baade i Grundtvig og Mynster, saa vil denne dog, som Sibbern engang har sagt, kunne betegnes som en Glæde over „hvad

Grundtvig sætter i Bevægelse, hvad Mynster giver". I religiøs Henseende er Mynster den egentlig givende. Han er den egentlig religiøse Genius, Grundtvig den historisk-poetiske Genius. Mynster er den egentlige Præst og Sjælesørger, medens Sjælesorg, Sjælepleie, det være sig i Prædiken, det være sig i Livets Virkelighed, aldrig har ligget for Grundtvig. Hos Mynster finde vi de i strengere Forstand religiøse Realiteter. Thi det i strengere Forstand Religiøse er Sjælens Forhold til Gud. Troen, hvorved jeg ikke blot tænker paa Troesindholdet, men paa Tilgivelsen, er hos Mynster ikke blot fattet, men udført og udfoldet med langt større Rigdom og Dybde end hos Grundtvig.

Jeg læste dengang med Begeistring Betragtningerne, læste ogsaa andre af hans Skrifter, hans Psykologie og den fortrinlige lille Afhandling om Begrebet af den christelige Dogmatik. Dog paavirkede Alt dette mig ikke saaledes, at jeg kunde sige, at nu havde jeg et Standpunct, hvor jeg kunde hvile, eller hvad der er det Samme, hvorfra min videre Udvikling kunde udgaae. Der var i mig en vedvarende Uro, en Higen og Søgen. Jeg maatte søge Løsningen af mit eget Problem. Jeg søgte Eenhed af Tro og Erkjendelse. Min religiøse Interesse var sammen-vojet med min speculative Interesse, de gif saa at

fige i Gæt, og kun der kunde jeg hvile, hvor begge paa eengang fandt deres Tilfredsstillelse. Her var jo Meget, jeg ikke kunde finde hos Mynster, og som Mynster ikke kunde give mig. Selv indtog han kun en meget reserveret Holdning i Forhold til Speculationen, om han end havde en høi videnskabelig Dannelse. Jeg blev ikke Grundtvigianer, men jeg blev heller ikke Mynsterianer. Heller ikke havde jeg dengang Modenhed til fuldelig at erkjende Mynsters Storhed som Ordets Forkynder og som Repræsentant for christelig og menneskelig Dannelse. Dette skulde først gives mig paa et senere Tidspunct.

Vender jeg mig nu til Universitetets Lærere, da er det naturligt, at jeg først nævner Clausen. Ved at høre ham maatte jeg meget snart finde, at Grundtvigs Paaastand, at Clausen havde stillet sig i Spidsen for alle Guds Ords Foragtere i Landet, enten maatte betegnes som samvittighedsløs, kun beregnet paa at gjøre Effect paa den uvidende Hob, eller hvad her aabenbart var Tilfældet, som en latterlig men meget stadelig Overdrivelse. Thi Sandheden er, at Clausens Theologie i Sammenligning med den tidligere Rationalisme betegner et betydeligt Fremskridt henimod

den positive Christendom. Han var paavirket af Schleiermachers nye Theologie, men han havde overveieude tilegnet sig det critiske Element i Schleiermacher, mindre det mystiske og speculative. Havde han ogsaa kunnet tilegne sig det sidste, vilde hans Theologie have været mere besæftat. Men kunde hans Theologie nu end ikke vinde mig fra Indholdets Side, saa var der dog meget i det Formelle, som maatte interessere mig. I hans exegetiske Forelæsninger, som er det Eneste, jeg har hørt hos ham, var der en Klarhed og Friskhed, en Forsknings Aand, der ikke kunde andet end tiltale.

Meest vandt han mig dog ved sin Personlighed, der allerede paa Rathedret gjorde en stor Virkning ved en vis ophøiet Ro, et Præg af Fiiuheid og Værdighed. Jeg deeltog i hans Striveøvelser, der vare meget lærerige, og hvor jeg havde besvaret en dogmatisk Opgave, hvilken Besvarelse han forelæste, idet han med Roes fremhævede hvad der fortjente at fremhæves. Ikke længe efter indbød han mig til sit Huus. Her har jeg tilbragt mange Timer, der ikke blot vare behagelige, men i høi Grad dannende, og endnu ikke længe før hans Død har jeg oprigtig takket ham for hine Ungdomstimer i Krystalgade. I Familie- og Vennekredsen, i hvilken man indførtes, naar man

stundom først havde været hos ham paa hans Studere-
sammer, talesedes der især om Kunst, om Rom, om
Thorvaldsen, Dehenschläger og Weyse, om Politik og
om sociale Spørgsmaal, hvilke Tidsbegivenhederne
medførte. Om Theologie var der ikke synderlig Tale,
om han end ikke unddrog sig, naar man ønskede at
bringe Noget paa Bane. Man havde da altid Ind-
trykket af, at han ikke vilde paanøde En sine egne
Meninger, og han var meget, man kunde sige, beun-
dringsværdig frifindet, naar han mærkede, at den
Yngre fandt sig tilfjendnet til at gaar ad andre Veie,
end de af ham anviste. Om Grundtvig og den hele
Strid mindes jeg ikke i disse Kredse at have hørt
Tale. Mynster har jeg ved en eller anden Leilighed
hørt omtales, dog kun kort og unægtelig ikke med
Sympathie. Selv da Betragtningerne vare udfomne,
omtalesedes de ikke med Sympathie, men temmelig
fjølgt. Sagen er, at Mynsters Prædiken om den
christelige Viisdom, der vakte Grundtvigianernes For-
bittrelse, ogsaa vakte Clausens Misfornøielse. Clausen
frævede, som han har sagt os det i sit Levnet, at
Mynster særligt skulde være traadt op i den truede
videnskabelige Friheds Navn (hvor det vistnok ikke vilde
have været ganske let at angive Frihedens Grændser).
Det er vanskeligt herom at have en afgjørende Dom.

Saameget synes at kunne siges, at Mynster, om han end maaskee havde kunnet vælge en anden Fremgangsmaade, end den han valgte, dog paa den meest utvetydige Maade betegnede sin Stilling. Om hans Stilling til de stridende Parter kunde der ikke være den fjerneste Uvisshed. Han vilde ikke staae paa nogen af Siderne.

For et ungt Menneſte, der ikke havde haft syn-derlig Feilighed til at bevæge sig i en høiere Dannelses Kredse, maatte det have sin store Betydning, at Afdgangen til et saadant Huus blev ham aabnet. Et andet Huus, hvortil der venligt stjaankedes mig Afgang, var H. C. Ørsted's. Jeg havde med levende Opmærksomhed hørt hans Forelæsninger over Physiken og var særlig greben af Indledningen, hvor han udviklede Forholdet mellem Naturen og Aanden, at nemlig Naturens Love ere de samme som de, der ere i Aanden, og at Menneſteaanden saaledes allevegne gjenfinder sig selv i Naturen. Paa dette Grundlag havde jeg flere philosophiske Samtaler med ham. Det hørte til det Store hos Ørsted, at han ikke, som saa mange Naturforskere, kun indskrænkede sig til sit specielle Fag og forøvrigt havde Klapper for Dinene, men at han søgte at bringe sin egen Videnskab i Forbindelse med Videnskabens Hele, at han betragtede den under det univer-

felle Synspunct. Dog ophæver dette ikke, at han havde en særegen Forkjærlighed for sin egen Videnskab, at han saa at sige betragtede sig som en Missionair for Naturvidensskaben, hvilken han var kaldet til at dyrke og udbrede. Samtalerne kom idelig tilbage dertil. Og det er mig en støn Erindring, hvorledes vi ofte om Aftenen i Kredsen af hans Børn og hans elskelige Hustru, der med saa stor Kjærlighed antog sig de unge Fremmede, der kom i Huset, sad omkring Bordet og han samtalende veiledede os i Spørgsmaal, som da kom paa Bane, f. Ex. om Klangfigurerne, om Vandspringet, om Lyset og Lysets levendegjørende Virkninger. Selv saadanne Spørgsmaal som Spørgsmaalet om Atomerne vare ikke udelukkede af Samtalerne. Jeg søgte dengang at sætte mig ind i Goethes Farvelære, men mindes tydelig, at Ørsted paa det Bestemteste udtalede sig mod Goethes Anskuelse og holdt med Newton. Han viste mig endogsaa engang et Experiment, der skulde godtgjøre, at Goethe var i Strid med Erfaringen. Han vilde kun lade hans Farvelære gjælde som en smuk æsthetisk Opfatning af Farverne. Hvad der hændte mig til ham, var den Natursandhed, som var i hans Væsen, og den Kjærlighed til Vidensskaben, ved hvilken han stod mig som et Forbillede. Hans Arbejde for Vidensskaben var

ham som en Gudstjeneste, og med en vis, man kunde sige barnlig Glæde og Hengivelse betragtede han sig som Videnskabens Tjener, hvis høieste Opgave det var at optage Sandhedens Lov i sin Personlighed, at den dermed ganske maatte sammensmelte. Ogsaa for Theologien havde han Interesse. Kun krævede han, at Theologien skulde bringes i Samklang med Naturvidenskaben, hvad i Udførelsen og Gjennemførelsen vistnok kunde give Anledning til Conflicter.

Her saae jeg ogsaa hans berømte Broder A. S. Ørsted, der jævnlig tilbragte Aftenen i sin Broders Familie og gjerne indlod sig med Yngre, med hvilke han kunde gaae ind i en philosophisk Samtale. Ikke den physiske, men den ethiske Verden var den Sphære, i hvilken hans omfattende Aand bevægede sig. Han var fortrolig med Kant og Fichte, ogsaa med Schleiermacher, især med dennes ethiske Undersøgelser. Schelling og Hegel stode ham fjernere. Men han hørte gjerne om de philosophiske Bevægelser, om end hans critiske Aand ikke tillod ham at jatte Tillid til noget philosophisk System.

Foruden de nævnte kan jeg nævne flere Lærere, som dengang havde Betydning for mig. Dehlen-schlæger, der var min private Præceptor, og hvem jeg stundom saae hos Ørstedes, især i den stille Uge,

naar han ikke kunde komme paa Comedie og derfor maatte have sig en U'hombre; men hvor dog ogsaa stundom en Samtale fandt Sted, om jeg end først paa et senere Tidspunct kom i et nærmere personligt Forhold til ham. Madvig, hos hvem jeg deeltog i latinske Disputeresøvelser, med hvem jeg ogsaa havde theologiske Samtaler, og hos hvem jeg ikke blot fandt Critik, men ogsaa et Gemyt med en dyb Overbevisning om Religionens Uundværlighed. Men da jeg her maa beslitte mig paa Korthed, indskrænker jeg mig til særligt at nævne Sibbern, som den, der af alle mine Lærere i hiin Periode gav mig det Meste baade paa Kathedret, i sit Huus og under Guds frie Himmel, hvor han ofte spadserede med mig og peripatetisk udviklede sin Philosophie.

Thi her fandt jeg idetmindste en første Begyndelse af det, jeg søgte. Sibberns Christendomsphilosophie, som jeg hørte med største Interesse, var i Grunden en speculativ Theologie. Han indtog her et Standpunct, hvor han ikke blot førte os ud over Rationalismen, men ogsaa ud over Orthodoxien og Grundtvigianismen med deres crasse Begreber (Sibbern pleiede selv at betegne de Grundtvigianske Begreber som „crasse“). Et saadant høiere over disse Partier staaende Standpunct var jo vistnok allerede givet ved

Mynster, men det laae i Sagens Natur, at det hos Mynster var holdt i den reent religiøse Form. Hos Sibbern var Religion og Speculation i Forening. Han betragtede det dengang som sit Kald at gjøre denne Forening gjældende. Vel var det ingenlunde hans Mening, at dette skulde være for Alle. Han erkjendte, at der vare dem, som det var bedst for ikke at føres for vidt i speculativ Henseende, og som med Dette staae imod det, der vil kunne forvirre dem; men at det paa den anden Side var en Tidens Fordring, at for ikke Faa maatte Christendommen ogsaa prædikes speculativt, og i denne Fordring støttedes han af mægtige Strømninger i Tiden. Han håvede, at naar Christendommen er Sandheden, da maa Evangeliet ikke blot antages, fordi det staaer skrevet, ikke blot fordi det af Kirken er overleveret, ja ikke blot fordi det taler til vor Samvittighed og vort Hjerte, men ogsaa fordi dets Sandhed for Tanken erkjendes som Sandhed, i dets objective Realitet og Gylbigheid i sig selv. Er Christendommen den høieste Magt paa Jorden, maa den ikke blot være dette i det practiske Liv, men ogsaa i Tankens Verden, maa besvare den menneskelige Tankes dybeste Spørgsmaal — saa vidt en saadan Besvarelse er mulig indenfor dette jordiske Livs Indstrænkning; maa ikke blot tiltale det enkelte Menneske-

hjerter, men maa tillige sætte en altomfattende Verdensanskuelse i Bevægelse. Han viste hen til hvorledes en saadan altomfattende Verdensanskuelse idelig glimter frem hos Paulus og Johannes, og at de Skatte, der ere indeholdte i den hellige Skrift, ikke rettelig kunne tilegnes uden ved en speculativ Grundten. Som Maalet for den rette Granstning af Skriften pleiede han at udtale, at vi ikke blot skulle studere Pauli Udsagn, men selve den store Sag, der stod for ham, og som hans Ord fremkalde hos os. Vi skulle søge at gaae til det Værd, hvorfra den Ideeshylde tilstrømmede ham, som ved enhver Leilighed brøder frem hos ham.

Hvad Sibbern ved sin Christendomsphilosophie præsterede for Videnskaben, derom er det vanskeligt at have en Dom, da den mod Forventning aldrig udkom i Trykken. Det er muligt, at den nu, i dens daværende Skikkelse vilde findes mindre tilfredsstillende og ikke-særdig. Vist er det, at den for os som hørte den og kun vare en lille Kreds, var usigelig meget, og at det var frugtbare Sædekorn han udstroede. Ved disse Forelæsninger har jeg ofte maattet minde Marc. 4, 26, at det er med Guds Rige som med et Menneske, der fæster Sæd i Jorden, og han sover og staaer op ved Nat og ved Dag, og Sæden voxer og bliver høi, han

veed ei selv hvorledes, thi Jorden bærer Frugt af sig selv, først Græs, derefter År, derefter fuldt Korn i Året. Ikke blot for mange mig bevidste, men ogsaa for mange ubevidste Virkninger af hans Ord, der dog paa et senere Tidspunct ere komne mig til Bevidsthed, maa jeg takke ham. Og ikke blot maa jeg takke ham for hans Ord paa Rathedret, men ogsaa for hans Samtaler. Paa Vandringer snart i Staden, snart i dens Omegn samtalede jeg med ham og kan ikke nok som beundre den Taalmodighed og Utrættelighed, hvormed han hørte og besvarede mine Spørgsmaal og Indvendinger. Vi talte om Treenigheden, om Christi Naturer, om Christi menneskelige Sjæl, om Naade og Frihed og om de sidste Ting. Engang udbroød han, da vi havde talet om Frihedens Mysterium: Skulle vi nogensinde faae disse Ting opklarede paa denne Jord? Dog talte vi ogsaa om psykologiske Spørgsmaal, der laae Forstaaelsen nærmere. Han havde nylig udgivet den første Afdeling af sin Gabriels. Om denne og om beslægtede Forhold og Tilstande blev der da ofte talet. Hvad der gav disse Samtaler en særegen Tiltrækning, var den Umiddelbarhed og Naturfriskhed, der prægede hans Individualitet, og som gjorde, at man følte sig fornyet og forfrisket, hver Gang man talte med ham.

Bed det, jeg her hørte og talede, førtes jeg dybere ind i mit eget Indre, dermed ogsaa til et dybere Selvstudium. To Navne vare der, som dengang glimrede i den videnskabelige Verden og betegnede Høidepunctet for Tidsalderens Erkjendelse, Schleiermacher og Hegel. I deres Værker følte jeg Trang til at fordybe mig. Schleiermachers Dogmatik var vistnok meget vanskeligt at forstaae; dog fængslede den mig med sine store Grundtanker om Synd og Forløsning og sin beundringsværdige Architectonik, der havde noget Fænrivende. Jeg forstod ikke hans strenge Adskillelse af Philosophie og Theologie, der Intet skulde have med hinanden at sfaae; thi det forekom mig, at der var en dyb Speculation i det Hele. Jeg kjendte dengang ikke hans Dialektik, der indeholdt de øverste Principer for Erkjendelseslæren. Dog savnede jeg vigtige Momenter af det dogmatiske Indhold. Saaledes i Guds-begrebet, hvor jeg savnede Treenhedslæren; saaledes i Læren om de sidste Ting, hvor jeg saa godt som Intet fik at vide. Schleiermacher vilde i Dogmatiken kun give, hvad der efter hans Opfatning havde Betydning for de fromme Gemtstilstande. Den Troende havde, efter hans Theorie, Gud i sin Følelse og behøvede ikke speculative Begreber; og det evige Liv søgte han ikke hiofet, men fandt det allerede her. Atter og atter

gjentog han: Hvo, som troer paa Sønnen, har det evige Liv. Joh. 3, 36. Hans Christusbillede havde noget meget Tiltrækkende, og baade her og i Talerne over Religionen fandt jeg en Mystik, der opløstede Sjælen over det Verdslige og Jordiske. I Monologerne, hvori han skildrer sit eget ethiske Ideal, kunde jeg ikke andet end finde, hvad der burde være Gjenstand for Tilsegnelse og Efterligning. Gjennem Alt, hvad jeg læste af ham, var der en Personlighedsmagt, der greb mig.

Hegel dannede en stor Modsatning til Schleiermacher. Han vilde Intet vide af, at Religionen kun skulde være indskrænket til Følelsen og de fromme Gemhøitilstande. Han vil, at Tanken skal være en grundbevægende Magt i selve Religionen. Han kræver en objectiv Verdensanskuelse, i hvilken alle Dogmer skulle komme til deres Ret. Idelig klager han over, at Theologien er bleven udmagret, indstrumpet og indholdsløs, og kræver, at de orthodoxe Dogmer atter skulle komme til Værelse, idet de reproduceres i en ny og frisk Form, i hvilken de erkjendes i deres Sandhed efter den iboende Tænkningens Nødvendighed. Nøglen til Forstaaelsen af den Verdensanskuelse, som Hegel paa en saa storartet Maade gennemførte i alle Tilværelsens Kredse, laae i hans speculative Logik,

Systemet af Tilværelsens almindelige Tankebestemmelser, der ikke vare vore subjective Tanker, men guddommelige Tanker, der gennemtrængte og udfoldede sig i Universet. Hegel pegede stundom hen til J. Vöhme, som dengang for mig kun var en, jeg fristes næsten til at sige, mytthist Person. Men under Studiet af Hegel opsteg for mig Anelsen om en Anstuelse, der paa Treenighedens Baggrund opfatter Christus som Midtpunctet i Tilværelsen, opfatter Universet som et System af concentriske Kredse, der alle pege hen til den inderste Kreds, hvor Christus er, og kun i ham finde deres Forklarelse og Forstaaelse. Dog maatte jeg atter spørge, om denne Anelse kunde finde sin Opfyldelse i det Hegelske System; om den ikke snarere viiste hen til et helt andet System end det Hegelske, dersom et saadant andet System overhovedet var muligt. Alvorlige Røster talede om, at den Hegelske Philosophie kun gif ud paa at opløse al individuel Tilværelse i en logisk Pantheisme og istedetfor at erkjende den kristelige Aabenbaring som Sandhed, kun opfattede den som et Forestillingens Rige, der gif til Grunde, naar Forestillingen ved Philosophien forvandledes til Begreb. Her blev der da meget at betænke og at grunde over.

Under denne Betænkning og Grunden, hvor Tiden til mine Fristudier deeldes mellem Schleiermacher og

Hegel, kom der et Budskab, der mægtigt paavirkede mig. Schleiermacher gjorde en Reise i Skandinavien og sagdes ogsaa at ville gjæste Kjøbenhavn. Dette electrifereede mig. Jeg maatte see ham, ja om muligt tale med ham. Ikke som om jeg haabede, at nogen Samtale kunde føre mig til et Resultat, men — hvor dristig end Tanken var at fremstille mig for ham — af Beundring, af Kjærlighed. Om end Hegel, jeg kan tilføie ogsaa Sibbern, i enkelte Puncter havde svækket hans Autoritet for mig, dog hang mit Hjerter ved ham. Hans Personlighed havde saaledes tiltalet mig igjennem hans Skrifter, at det maatte have et stort Værd for mig, ved umiddelbar Anstuelse at kunne indpræge mig hans Villed.

Hvad jeg ønskede lykkedes. H. C. Ørsted og Sibbern beredte mig Vel. Schleiermacher logerede i Hotel Royal ved Stranden, og her besøgte jeg ham. Det var en ganske lille Mand, et lidet magert Menneske, som Sibbern udtrykte sig, med hvidt Haar, lidet skrutrygget og med dybe Dine, med hvilke han i Samtale saae nedensfra opad, da man altid var høiere end han, men som jo længere han talde, dog gjorde Indtrykket af en stor Skikkelse. For mig fremlyste af hans Væsen et mildt Alvor. Den Velvillie og Overbærelse, som

store Aander kunne udvise mod ringe Begyndere, lærte jeg her paa den skønneste Maade at kjende af egen Erfaring. Han tog vel imod mig og mine ofte umodne og naive Bemærkninger, og den uhyre Afstand udøvede aldeles intet Tryk over mig. Da han hørte, at jeg havde studeret hans Dogmatik, hvad allerede Sibbern havde sagt ham, sagde han: Min Dogmatik er ikke let; men han indlød sig paa Alt og lod mig al Frihed. I de otte Dage, han var her, var jeg flere Gange hos ham. Samtalerne berørte forskjellige Puncter i hans Dogmatik, og fremfor Alt søgte jeg at faae at vide, hvorledes han havde det med Philosophien. Engang spurgte jeg ganske naivt, om han antog, at en philosophisk Erkjendelse var mulig af Guds Væsen i sig selv, af den indre, evige Livsproces i Gud, hvorved jeg, dog uden at nævne dem, tænkte paa Hegel, eller paa Schelling, Baader, J. Böhme og Besslægtede. Han svarede ganske roligt, dog uden at nævne Noget — om Hegel talede han ikke gjerne —: Ich halte es für eine Täuschung, og tilføiede nogle Ord, der antydede, hvad jeg sidenester lærte bedre at forstaae af hans Dialektik. Meningen var: Vi kunne ikke tænke uden i Modsatninger, men efter Schleiermacher er Gud som det Absolute eller som alle Væsners Væsen over alle Modsatninger. Tænke vi ham derfor i Modsat-

ninger, da tænke vi ham endeligt, anthropomorphistisk eller ktisimorphistisk. Hvad enten vi tænke Gud som Personlighed eller med Spinoza som natura naturans, tænke vi ham i Modsætninger. Men dette er efter Schleiermacher „eine Täuschung“, en Illusion, en Skuffelse, et Selvbedrag og et Skin at mene, i saadanne Bestemmelser at have tænkt det Absolute. Gud er ham den reent mystiske, i sin uendelige Rigdom over alle Forstjelle opheiede Eenhed. Gud er den evige Forudsætning for vor Tænkning. Vi nødes til at forudsætte ham; men Gjenstand for vor Tænkning, vor Begriben kan han ikke blive. For mit eget Vedkommende har det imidlertid viist sig, at jeg her ikke har kunnet følge ham, men paa dette Punct har maattet slutte mig til Hegel og J. Böhme, at Gud maa tænkes i Modsætninger, at indre Modsætninger høre til Guds Væsen. Uden indre Forstjelle og Modsætninger kunde Gud ikke være den levende, sig for sig selv aabenbarende Gud, kunde han ikke være den treenige Gud. Den treenige Gud har jeg ikke kunnet slippe. Schleiermacher var eensidig Unitarier (Sabellianer).

En Dag fulgte jeg ham til Christiansborg Slot, hvor han ønskede at see Malerisamlingen. Han gennemgik en Række af Malerier, gjorde ogsaa stundom en Bemærkning, der dog mindre kunde interessere mig.

Jeg saae nemlig saa godt som Intet af Malerierne, jeg saae kun ham. Og neppe vare vi paa Gaden igjen, hvor jeg skulde ledsage ham til Kronprindsessøgaden, til Conferensraad Brandis, førend vi vare midt inde i hans Dialektik. Efter dertil givne Foranledning fra min Side gik han, at han nu var beskæftiget med at forberede dens Udgivelse, men at man ikke maatte vente, at han vilde dvæle meget længe i de reent metaphysiske Regioner. Han søgte fra det Metaphysiske at føre over i de reale Videnskaber. Jeg mindes nu-ikke hvorledes det kom i Samtalen, men pludseligt stod han et Dieblis stille og sagde med stor Energie: „Theologien maa adskilles fra Philosophien, og Kirken maa adskilles fra Staten, ellers komme vi tilbage til Scholastiken“. Det var vægtfulde, mig uforglemmelige Ord. Men hvor ofte jeg end har bevæget dem i mit Indre under Livets Erfaringer, har jeg dog heller ikke her kunnet følge ham. Ogsaa her har min Sympathie langt mere maattet føre mig til Hegel.

Til hans Ære blev der givet et Selskab paa Skibdebanen, hvor flere af vore betydeligste Mænd, Schlenker, Ørsted, Mynster, Sibbern vare tilstede, ligesom der ogsaa var megen fremadstræbende Ungdom tilstede. Her viste han ret sin personlige

Elfsværdighed, saavelsom sit beundringsværdige Talent til at improvisere, idet han snart med Vittighed og let Ironie, snart med Alvor og Følelse greb Leiligheden til at tale og tillige besvarede de Skaaler, der udbragtes for ham. Jeg havde ved denne Leilighed skrevet en tydsk Sang, der fandt en god Modtagelse. Efter Bordet stod jeg og samtalede med den gamle Dr. Rothe ved Trinitatis Kirke, der i Spøg foreholdt mig, at man dog gjorde for Meget af Schleiermacher, og blandt Andet sagde: Han troer jo hverken paa Djævel eller Engel. Denne Samtale blev afbrudt derved, at Schleiermacher selv kom til, pegede paa mig og sagde: Her staaer En, der veed at træffe Sammet paa Hovedet. Han har igaar imødegaaet det vanskeligste Punct i min Dogmatik. Han sigtede derved til nogle Bemærkninger, jeg havde tilladt mig at fremsføre mod hans Opfattelse af Guds Hellighed, dens Forhold til Synden, der efter Schleiermachers Dogmatik er anordnet af Gud — unægtelig et vanskeligt Punct. Derefter sagde han mig nogle Behageligheder i Anledning af mine tydske Vers, hvorefter vi kom ind i en Samtale om Steffens. Snart nærmede sig dog nogle Studenter, der bad ham at komme ud i Haven, hvor en Deel Studenter vare samlede for at synge en dansk Sang til ham. Denne danske

Sang var forfattet af Monrad. Da der i denne Sang et Sted var en Allusion til Schleiermachers berømte Navn, tog han deraf Anledning til i sin Tale med Varme og Alvor at udtale nogle Ord om menneskelige Navnes Forgængelighed, og at hvert menneskeligt Navn har sin Tid, medens der kun er eet Navn og een Aand, som bliver evindelig.

Den sidste Gang jeg var sammen med ham, var i et Middagselskab hos Clausen. Her var ogsaa Dehlenschläger og Sibbern tilstede, og Stemningen var meget animeret. En lille og let Disput indtraadte ved Bordet mellem Schleiermacher og Stiftsprovst Clausen om den strengt troende og meget nidkjære Præst ved den Bøhmiske Kirke i Berlin, Gossner, der tidligere havde været katolsk Præst, men var traadt over til den evangeliske Kirke. Stiftsprovsten betragtede Gossner som en fordærvelig Obscurant, hvorpaa Schleiermacher slet ikke vilde gaae ind, men med Mildhed og Bestemthed berømmede hans evangeliske velsignelsesrige Virksomhed. Gossner var vistnok meget forskjellig fra Schleiermacher, og neppe har Gossner, der prædikede meget strengt, og for hvem Djævelen var en vigtig Troesartikel, ladet Schleiermacher gjælde. Men det viiste sig ogsaa her, at Rationalisterne idelig hos Schleiermacher mødte en

Land, der var dem fremmed, og at Schleiermacher betegnede en Overgang til et Nyt. Det var aabenbart, at Stiftsprovsten var ganske forbauset og overrasket ved Schleiermachers Svar og ikke vidste, hvad hertil var at sige.

Efter Bordet tog Schleiermacher Afsked med os. Mig rakte han Haanden til Afsked med de Ord: „Kommen Sie zu uns“. Dog skulde jeg endnu den følgende Dag, som var en Søndag, høre ham prædike i Petri Kirke. Evangeliet var om den Vattersøttige, og han prædikede over de Ord: Hvo sig selv ophøier, skal fornedres, og hvo sig selv fornedrer, skal ophøies. Nogle af Tilhørerne fandt sig stufede, idet de havde ventet noget Pragtsuldt, Effectgjørende, og kunde ikke begribe, at dette skulde være den store Prædikant. Andre (deriblandt Mynster) beundrede den Fordringsløshed, „den ophøiede Simpelhed, der forsmaaede ethvert Smykke, men ogsaa kunde undvære det“, den Tankerigdom, der aldeles usøgt frembød sig, derhos det Villien dybt og stille Bevægende, som er Særkjendet for hans Prædiken. I Henhold til Textens Ord om dem, der vilde indtage de øverste Pladser ved Gæstebudet, handlede den om den Plads, vi skulde indtage i Samfundet, og den rette Selvfornedrelse, vi her skulde udvise.

Det var i September 1833, at Schleiermacher besøgte os. Det næste Aar i Februar Maaned modtog vi Budstabet om hans Død. Det gjorde saa meget dybere Indtryk, som han ikke blot havde opnaaet, hvad han siger i Monologerne: dette har jeg altid ønsket, at døe med fuld Besindelse, uden Overraskelse og uden Stusselse, ret bestemt og sikkert at see Dødens komme; men fordi hans Død tillige havde været saa opbyggelig, idet det blev ham givet at uddele den hellige Nadvere til sig selv og sine Nærmeste, og at vidne om sin Tro paa Christi Forsoningsdød. Et dybt Indtryk gjorde Steffens Tale, idet denne Ven, der saa skarpt havde angrebet Schleiermacher i sin Bog om den falske Theologie, nu talede om ham i saa stor Begeistring, og idet han fremhævede Differensen tilføiede: Men han var en Christen, et Ord, der virkede i vide Kredse; thi mange Modstandere nægtede, at Schleiermacher havde været en Christen. Dette var ogsaa den almindelige Mening hos Grundtvigianerne; ja, en Grundtvigianer, med hvem jeg talede om Schleiermacher; httrede, at Schleiermacher uden Tvivl endnu paa Dødsleiet havde villet give en Forestilling, ligesom den romerske Keiser Augustus i sin Død havde spurgt de Omkringstaaende, om han ikke havde spillet sin Rolle godt? Man kan her kun sige: Gud forlade

saadanne Mennesker deres bespottelige og ugudelige Tanker og Taler og føre dem ud af Bogstavens Bæsen!

Ham, Schleiermacher, skulde jeg altsaa ikke finde, naar jeg, som jeg haabede, kom til Berlin. Hvorledes min Udvikling vilde være bleven, dersom jeg havde fundet ham, er umuligt at sige. Vel var jeg ved Samlivets Timer bleven bestyrket i, at her vare vigtige Differenser, at der var Hovedpuncter i hans Anskuelse, jeg umuligt vilde kunne tilegne mig. Men han, der var Platons Fortrolige, med den rige Tankeskyld, den mægtige, socratiske Personlighed, kunde maaskee i andre Henseender have udøvet en stor og frugtbar Indflydelse paa mig, naar jeg, hvortil en Begyndelse var steet, var traadt i nærmere Forhold til ham. Jeg kunde ikke andet end betragte hans Vortgang som et Tab ogsaa for den Fremtid, jeg gik imøde. Jeg sørgede oprigtigt over det Uds, som nu var slutt, idet jeg dog med Taknemmelighed maatte paastjønne, at jeg ved en gunstig Førelse havde kunnet indpræge mig hans Billede for hele Livet.

Aaret før Schleiermachers Besøg havde jeg taget den theologiske Embedsexamen. Idet jeg i det Foregaaende har givet en Udsigt over mine Fristudier, er det vel overflødigt at bemærke, at jeg ved Siden af disse ogsaa drev formelige Examensstudier og erhvervede mig en Deel positive, ja i visse Retninger lærde Kundskaber. Ellers kunde jeg ikke have taget den theologiske Examen, som jeg tog den. Jeg besvarede ogsaa et af Facultetet udsat Spørgsmaal om Begrebet af den naturlige Theologie og vandt i denne Anledning en Medaille. Ved at gennemsee Afhandlingen finder jeg den ikke betydelig nok til nærmere at omtales ved denne Leilighed.

I hele den her omhandlede Periode levede jeg sammen med min Moder, men for at vi kunde subsistere, maatte jeg informere ikke saa Lidet. I de sidste Aar paatog jeg mig ogsaa at manuducere i Theologie, idet jeg tillige haabede derved at faae noget Greb paa et theologisk Foredrag. Dog var det kun ganske faa, med hvilke jeg i denne Retning indlød mig. Af disse Manuducender vil jeg nævne Tvende, der hver for sig og hver paa sin Viis bleve navnkundige. Den ene var B. Birkedal. Han blev ivrig Grundtvigianer og har som saadan haft en ikke ringe Betydning. Jeg har i mit offentlige Liv haft

enkelte Conflicter med ham, men han er ikke desto mindre vedbleven at være mig fjær. Han er en aandelig begavet Mand med et varmt Hjerte og en poetisk Aare og mener det i Grunden godt, ogsaa naar han i Enthusiasme forsægter, hvad vi Andre maae bekæmpe. Jeg mindes med Fornøielse hine Ungdomstimer, da vi ligesom i stille Pauluner og i al Fredelighed, som Søgende kunde tage Spørgsmaalene for os og drøfte dem, saa godt som vi efter vore daværende Indsigter formaaede. — Den Anden var Søren Kierkegaard. Han havde en egen Maade, paa hvilken han lod sig manuducere. Han tog intet Bensum, men ønskede kun at jeg skulde holde Foredrag for ham og samtale med ham. Jeg valgte da at foredrage ham Hovedpuncterne i Schleiermachers Dogmatik og derom at samtale. Jeg faae strax, at her var en ikke almindelig Begavelse, men ogsaa et uimodstaaeligt Hang til Sophistik, til et Spidsfindighedens Spil, der ved alle Feiligheder kom frem og ofte var trættende. Særligt mindes jeg, at det kom frem, da vi gennemgik Væren om Naadevalget, hvor der jo ogsaa, saa at sige, er en aaben Dør for Sophister. Forøvrigt var han mig paa hiin Tid meget hengiven. Min Moder har fortalt mig, at da jeg var i Udlandet, kom han oftere til hende for at spørge om Efterretninger fra mig. Lillige fortalte

hun, hvad jeg her ikke vil forbigaae, at han stundom blev siddende hos hende, og at hun fandt stort Behag i hans Samtale. Gengang var han kommen i dyb Bedrøvelse og fortalte, at hans Moder var død. Min Moder har gjentagne Gange forjikkret, at hun, der dog ikke havde en saa ringe Erfaring, aldrig i sit Liv har seet et Menneske saa dybt bedrøvet som S. Kierkegaard ved sin Moders Død, hvoraaf hun meente at kunne slutte, at han maatte have et ualmindelig dybt Gemt. Heri har hun ikke taget feil. Ingen vil kunne frakjende ham det. Jo mere han kom til Udvikling, desto mere udfoldede hans Liv og Virksomhed sig som en Genhed af Sophistik og et dybt, om end sygeligt Gemt. Men at Sygdommen i dette dybe Gemt i Aarenes Løb mere og mere tog Overhaand, derpaa har han selv givet det uimodsigeligste Beviis i de af ham efterladte Dagbøger, hvilke man har havt den Tafløshed og Ustaaansomhed mod den Afbøde at udstille for Offentligheden.

Foruden disse Tvende nævner jeg H. Ipsen, en Svoger af Sibbern, der døde som Præst i Gjentofte og gennem hele Livet har været mig en trofast Ven; D. Suhr, der fik en god Examen, men forlod Theologien og blev En af vore berømteste Kjøbmænd, og med hvem jeg vedvarende har været venstabeligt forbunden.

Af det selftabelige Liv, hvori jeg i hiin Periode
 deeltog, har jeg allerede omtalt den store Betydning,
 Clausens, Ørstedes, Sibberns Huse havde for mig.
 Endnu maa jeg omtale det Bornemannske Huus. Med
 Bornemann, min Skolekammerat og Ven, deelte jeg
 alt Aandeligt. Ogsaa han stræbte efter det Høieste,
 og skjøndt fordybt i juridiske Studier gjennemgik han
 Indledningen til Schleiermachers Dogmatik, for med
 mig at drøfte Religionsbegrebet, den absolute Af-
 hængighedsfølelse. Fichtes populære Skrifter om
 Menneskets Bestemmelse, om det salige Liv og Talerne
 til den tydske Nation, saavelsom Schellings akademiske
 Studium og hans Frihedslære læste vi med fælleds
 Begeistring. Vi søgte med hinanden at trænge ind
 i Hegel, hvortil vi fik en forberedende Hjælp i
 J. L. Heibergs Afhandling om den menneskelige Fri-
 hed, der førte ind i den Hegelske Dialektik og lærte os
 Antinomiernes Betydning. Men hvad her nærmere
 skal omtales er selve Huset. Faderen, M. H. Borne-
 mann, en fortræffelig og dybsindig Mand, var meget
 sygelig og førte derfor en noget isoleret Eksistens.
 Moderen, Fru Bornemann, en begavet, levende Natur
 med en energisk Villie, offrede sig ganske for sine Børns
 Opdragelse (foruden Frits hans Brødre Johan og
 Georg, der ogsaa bleve mine Venner, og af hvilke den

første blev theologisk Professor, den anden General-auditeur). Der var noget Videnskabeligt i hendes Væsen, og med Videnskab elskede hun sine Børn, hvilke hun dog ingenlunde forkjælede men tvertimod søgte at opdrage til dygtige, pligtopfyldende Mennesker, om muligt til udmærkede Mennesker, der med Ære kunde tjene Samfundet og Fædrelandet. Hun vaagede over, at hendes Sønner opfyldte deres Pligter i Skolen, at de der præsterede, hvad der skulde præsteres. Ikke mindre laae det hende paa Hjerte, at de bleve deelagtige i den almeenmenneskelige humane Dannelse, og med de Midler, over hvilke hun raadede, medvirkede hun dertil. Hun elskede Naturen og sørgede for, at der hver Sommer foretoges oplivende Skovture, til hvilke jeg sædvanlig var medindbudet, til Søllerød, Frederiksdal og beslægtede Steder, hvor vi fra Morgen til Aften levede med Naturen i Munterhed og Overgivenhed, i hvilken vi sloge os løs, og hvorfra vi altid vendte hjem forfriskede og fornøjede. Sligt dannede en gavnlig Modvægt mod det eenfaldigt Videnskabelige, isærdeleshed mod en eenfaldig Bestjæftigelse med det Metaphysiske og Religiøse, der let kan blive ujur. Men en saadan, jeg kan sige dannende Modvægt vare isærdeleshed de Selfaber, der holdtes i det Bornemannske Huus. Det var ikke Ældre, som der

indsandt sig, i det Høieste kunde man finde Sibbern, der gjerne sluttede sig til os; det var et Selskab af Unge af forskjellige Dannelsenstrin, med forskjellige Interesser. Men netop denne Forskjellighed gjorde, at ikke en enkelt Retning blev eensidigt herskende i Conversationen, at snart det Politiske, snart det Æsthetiske, snart Dagens Nyheder bleve Gjenstand for vore ofte muntre og gemhytligke Drøftelser. Dette Selskab af Unge blev af Fru Bornemann gjort til Huset's Midtpunct. Hun viste en usigelig stor Gjæstfrihed, tilstedede en mere end almindelig fri Tone, i hvilken vi gavede os Luft. Stundom sang vi ved Bordet lystige Sange til Vinen eller den varme Punsch.

Som et Enkelt, der meget optog os i disse selskabelige Sammenkomster, nævner jeg Theatret, som dengang tog et nyt Opsving ved J. L. Heiberg og Herg, Vaudevillerne, Elverhøi o. s. v., ligesom der ogsaa dengang vare ubmærkede sceniske Kunstnere: Ryge, Nielsen, Fru Nielsen og Fru Heiberg, hvis rige Genie, hvergang hun optraadte, overraskede med et Nyt. Hvorofte fortryllede hun os ikke med sit Spil! og hvorofte samtalede vi ikke i begejstret Stemning om det, vi havde seet! Som alvorligere Conversations-emner nævner jeg den Strid, der førtes om Indhold og Form i Poesien, om Forholdet mellem det Tragiske

og det Comisfe, og J. L. Heibergs berømte Critik over Dehlenschläger. Bornemann gif meget snart ind paa de Heibergske Synspuncter. Han var mere klarfyndet end jeg, der behøvede længere Tid, forinden jeg kunde modificere den Anskuelse, der var den almindelige blandt Dehlenschlägers Beundrere. Sidenefter har jeg lært at indsee, at ikke blot det høie Tragiske, men ogsaa det Comiske, ja det Smaa og tilspynsladende Ubetydelige, Vaudevillerne f. Ex., som dengang vare det stadige Stridspunct, — om de vare Farcer eller virkelige Digterværker, — kan udmærke sig ved en stor, indre poetisk Kraft, der alt for ofte bliver overseet af dem, der kun ville beundre det Høie. Jeg lærte at indsee, at J. L. Heiberg havde Ret i sin Paastand om Grændserne for Dehlenschlägers Genie (det Pryst-Episke) og i Paastanden om, at ethvert Digterværk bør fyldestgøre den tilsvarende Digterarts Fordringer. Min Opfattelse af Dehlenschlägers enkelte Værker blev derved noget modificeret, men min Kjærlighed til den hele Dehlenschläger blev uforandret. Ogsaa vil, uagtet alt hvad der kan bemærkes om det Techniske, enhver Critik nødes til paaany at bekræfte de store poetiske Virkninger, som fra ham ere udgangne til Nationen, og hvilke Ingen villigere har erkjendt end J. L. Heiberg.

Netop for det Udviklingsstrin, paa hvilket jeg i hiin Tid befandt mig, havde disse selfabelige Sammenkomster deres store Betydning. Snart skulde dog alt dette forsvinde, for ikke mere at vende tilbage. Der er det, der i Livet kun viser sig eengang. Baade Bornemann og jeg havde Udsigt til at opnaae Reise-stipendium og opnaaede det. Som troe Venner besluttede vi at reise sammen med fælleds Kasse; og i Efteraaret 1834 forlode vi Fædrelandet og reiste over Kiel til Berlin, hvor nye Stadier begyndte for os.

Udenlandsreise.

Berlin.

I Kiel besøgte vi Philosophen Heinrich Ritter, hos hvem vi havde en behagelig Aften, hørte en Prædiken af Claus Harms og reiste derfra til Berlin.

Hegel var død, men hans Philosophie stod i fuld Flor, og hans Skole udøvede et stort Herredømme. Som Skolens Overhoved betragtedes Marheineke, med hvis Dogmatik jeg var ret vel bekendt. Jeg fik en god Modtagelse hos denne høitansete Mand, der i sit Ydre havde noget Præsteligt eller rettere Prælatagtigt forenet med en vis Grandezza, og som vel ikke fængslede ved umiddelbar Genialitet som f. Ex. Schleiermacher eller Steffens, men udmærkede sig ved Gediegenhed og Grundighed. Jeg vilde naturligviis høre hans Forelæsninger, men et egentligt speculativt Cursus var dennegang ikke at høre hos ham. Jeg saae mig henviist til at høre Symbolik og practisk Theologie.

Den førstnævnte Forelæsning var meget interessant og lærerig. Interessen for de confessionelle Modsætninger, særligt for Modsætningen mellem Katholicisme og Protestantisme var paany bleven vakt ved den katholske Theolog Möhler, der havde udgivet en Symbolik. Dette Bærk hørte jeg i en af de første Timer Marheineke at nævne som „Möhlers unter dem Namen Symbolik erschienene Polemik“. Marheineke havde nemlig grundet Symboliken som en ny Videnskab, i Forskjel fra den gamle confessionelle Polemik, hvor man strax med Klopsægterier farer ind i Modsætningen, og fra først af bevæger sig i Modsætningen mellem det Sande og det Falske. F. Ex. Katholicismen er det Sande, Protestantismen det Falske, hvad Möhler søgte at gjøre gjældende, eller omvendt. Marheineke vilde at man først og fremmest skulde erkjende det, som var fælleds, Overensstemmelsen, Enheden, consensus, hvorefter han uden at gaae over til en falsk Trenit eller Fredstheologie, med Skarphed udviklede Forskjellene. Herved fremkaldte han en levende Anskuelse af den ene, almindelige Kirke i de confessionelle Forskjelligheder, udviklede Sandsen for det Dogmeniske og holdt Polemiken indenfor den rette Begrændsning. For Formuleringen af de kirkelige Bestemmelser havde han et overordentligt Talent, og man kunde ikke tilbage-

holde den Forestilling, at han havde kunnet være en fortrinlig Medarbejder paa de gamle dogmatiske Synoder.

Idet jeg hermed hysselsatte mig, var der et specielt Spørgsmaal, der særligt fængslede mig, nemlig Spørgsmaalet om den unerede Kirke i Preussen, dette Bærk af Frederik Wilhelm den Tredie og Schleiermacher, hvor Reformeerte og Lutheranere ere forenede, dog saaledes, at baade den Reformeerte og Lutheraneren kunne beholde deres Anskuelse og Opfatning af den hellige Nadvere, men uden at dette er til Hinder for Samfundet i den hellige Nadvere, som de bør nyde tilfammen med hinanden. Det er bekjendt, hvor store Stridigheder herom ere førte, og mig vilde Sagen heller ikke ret indlyse, om jeg end kunde indsee, at det vilde være sjønt, om den Splid, der strax i Reformationens Begyndelse var indtraadt i den evangeliske Kirke, kunde læges og forsones. Jeg samtalede oftere med Marheineke om denne Gjenstand, og sjøndt han selv stod i Unionen, tilstod han, at den efter hans Anskuelse endnu ikke var færdig, endnu ikke var en virkelig Union, saalænge Kirken ikke havde et udpræget Dogma, der udtalede den høiere Eenhed af det Lutherske og det Reformeerte. Steffens, der selv havde været dybt indviklet i Stridighederne, begjærede ikke

noget nyt Dogma, men holdt med al Kraft fast ved det Givne. Ikke destomindre udtalede han sig stærkt mod det Belyndelsesløse i den unerede Kirke. Hans Indvending, saavidt jeg forstod ham, gik ud paa, at naar det stod Individerne frit hver for sig at have sin enten reformeerte eller lutheriske Opfattelse, saa maatte der dog tillige og fremfor Alt spørges: Hvilken er da selve Kirkens Opfatning og Anskuelse? Denne sin Anskuelse udtaler den unerede Kirke ikke, fordi den ingen Anskuelse har. Hvad Steffens med Begeistring betonedede, naar han talede om den lutheriske Nærværelse, hvilket de Reformeerte ikke anerkjende i deres naturløse Aandelighed, og som han ikke paa nogen Maade vilde opgive eller lade behandle som en blot subjectiv Opfattelse. Det vilde føre for vidt at gaae dybere ind i dette. Det Anførte maa være tilstrækkeligt til at vise, hvor Meget her er at stride om, og hvor langt det er fra at Striden, der ingenlunde kan siges at føres om noget Ubæsentligt, er kommen til en Afgjørelse.

Dog maa jeg endnu nævne et Punct, der forekommer mig at frembyde en Hovedvanstелighed, nemlig det Liturgiske, selve Gudstjenesten. I Tanken, i Læren er der Meget, som lader sig tilbætte; men i Guds-

tjenesten bliver Alt hyndigt og hørligt. Indstiftelsesordene ved den hellige Nadvore anførtes blot historist refererende: Christus siger: dette er mit Legeme o. s. v., uden at Kirken tilkjendegiver, hvorledes Christi Ord ere at forstaae. Og saa finder man i alt Rituellet i den unerede Kirke en vedvarende Indrømmelse til de Reformeerte. Det er Lutheranerne, der maae gjøre Indrømmelserne, fordi der hos dem er Noget at slaae af paa. Alle lutherste Skikke, der ere de Reformeerte til Anstød, ere affaffede, og jeg for min Deel har i en uneret Kirke, selv naar jeg fandt det, der kunde kaldes smukt og smagfuldt, altid havt Indtrykket af noget Koldt. Jeg savnede det, jeg havde i mit Hjem. Jeg mindes, at da Marheineke til vor danske Reformationssfest i 1836 besøgte os i Kjøbenhavn, glædede han sig høilig ved at finde den fuldstændige lutherste Tradition i vor Gudstjeneste. Han glædede sig ogsaa over de katolske Reminiscenser, hvilke han betragtede som historiske Grindringer paa evangelist Grund. Saaledes Biskopaaberne og Viessfestjorterne. Dette, sagde han, bør De bevare og ikke lade Dem fratage; slipper De det, faae De det ingenfinde igjen. Heri havde han tilviisne Ret. De nordiske Kirker have her et umistjendeligt Fortrin, og Spørgsmaalet om en Union med de Reformeerte foreligger heldigviis

aldeles ikke. Dog tør det vel haabes, at de nordiske Kirkers Fortrin ikke blot beroer paa de udvortes Ting. Det tør maaskee siges, at Haabet om den lutheriske Kirkes Fremtid, i det Hele, væsentlig knytter sig til de nordiske Kirker, at disse ville bevare Trostaa mod sig selv og deres Fortid.

Af Prædikanter hørte jeg i Berlin stundom Strauß (Forfatteren af Glockentöne) og Theremin, af hvilke den sidste vel maa kaldes betydelig, om han end havde for meget af den franske Rhetorik og Elegance, i hvilken han var uddannet. En enkelt Gang hørte jeg Gossner. Marheineke selv hørte jeg oftere, overværede ogsaa hans Sacramentsforvaltning, baade af Daab og Nadvere, der af ham udførtes med stor Værdighed. Hans Prædiken havde et solid Indhold, men forekom mig dog at mangle baade det Fængslende og det Varmende. Schleiermacher i Petri Kirke havde gjort et langt stærkere Indtryk paa mig, om ikke ved Tankerne, saa dog ved Virkningen af hans Personlighed. Thi dette staaer formeentlig fast: Jo større Menneske, desto større Prædikant, naar de øvrige Betingelser ere givne.

Steffens hørte jeg i Naturphilosophie og Anthropologie. De første Timer vare henrivende, da han vakte Anelser og Forventninger om det, der skulde komme; men da der skulde gaaes nærmere ind paa Sagen, og Realiteterne saa at sige skulde udbetales, forekom hans Udviklinger mig at være alt for løse, alt for ubestemte og svømmende. Ofte kunde man ikke tilbageholde den Forestilling, at han var utilstrækkelig forberedt og maatte hjælpe sig med Dieblikets Indskyddelser. Noget egentligt Udbytte, som det jeg med Glæde erkjender at have havt af hans Skrifter, havde jeg ikke af disse Forelæsninger. Han viiste mig den Venlighed at laane mig en Afskrift af hans Religionsphilosophie, om hvilken han sagde, at han vel vidste, at den havde mange Ufuldkommenheder, men dette vidste han, at den var Grundlaget for hele den tilkommende Tid. Jeg har sidenester meget beffjæstiget mig med denne Bog efter dens Udgivelse. Den kan sikkert betegnes som et meget betydeligt Værk, der tilsigter at bringe den christelige Bevidsthed og Verdensbevidstheden i det rette Forhold til hinanden. Men ogsaa her var der Meget, som ganske manglede Skarphed, og som var uklart og springende. I Samtalerne i hans Huus, hvor jeg ogsaa stundom saa hans Hustru og hans Datter Elärchen, der var rigtbegavet

og ganske gik op i sin Fader, var Steffens herlig. Stundom stadede jeg mig hos ham ved de stærke Paa-
virkninger, jeg havde af Hegelianismen, og den Ufor-
beholdenhed, hvormed jeg fremsatte mine Meninger.
Han kunde da stundom blive heftig; dog fortog det sig
snart. Ikke Forsængeligheden, hvor stor den end kunde
være, men Kjarligheden var hos ham det Fremherstende.

Af det selstabelige Liv, hvori jeg blev optagen,
fremhæver jeg særlig en jødisk Familie, Benoni Fried-
laenders, hvortil jeg var anbefalet af Clausen. Dette
Friedlaenderske Huus stod i Forbindelse med de jødiske
Familier fra en ældre Tid, der havde en saa stor Be-
tydning for Dannelsen i Berlin, som i Middelclassen
kun stod paa et lavere Trin, men i hvilken disse Is-
raeliter vare fremragende Udspringer, der samlede Mange
omkring sig. De dannede et aandeligt Aristokratie,
tillige ved deres aandrige Kvinder. Jeg tænker her
paa Moses Mendelssohn og hans Elægt, paa Dorothea
Veit, der sidenefter blev Dorothea Schlegel, paa
Rahel Levin, Fru Barnhagen. Og saa Henriette
Herz, Schleiermachers Veninde, kan her nævnes.
Hun levede endnu i Berlin, da jeg der opholdt
mig, og jeg beklager meget, at jeg ikke havde Afgang
til hende; men Reflexer af denne høiere humane Dan-
nelse fandtes i den Friedlaenderske Familie, i hvilken

vi oftere kom. Det var fremfor Alt Kunsten, især deleshed Malerkunsten, som her tildrog sig Opmærksomheden. Benoni Friedlaender, Søn af den berømte David Friedlaender, var en stor Kjender. Naar han stundom udviklede Stjønhederne i et Maleri, kunde han faae Taarer i Øinene. Og saa fandtes i dette Huus videnskabelig Interesse. Jeg traf her sammen med flere af de yngre Videnskabsmænd i Berlin, blandt Andre med den siden som Historiker navnkundige Droysen. Noget Fjendskab mellem det Jødiske og det Christelige var dengang aldeles ikke fremtrædende, og flere af disse Jøder og Jøinder lode sig jo ogsaa efterhaanden døbe. Vor Tid, med Spændingen mellem det Jødiske og det Christelige, med Jødedommens Angreb paa Christendommen, banner dertil en fuldkommen Modfætning. Dog bør jeg ikke forbigaae, at Phænomener af det moderne Jødedom og dets Forbindelse med det unge Tydskland allerede dengang lode sig see i Litteraturen, dog uden at de, saavidt jeg har formaaet at skjonne, udøvede nogen Virkning paa dem, der hørte til den ældre, jødiske Retning.

I det offentlige Liv var det især Theatret, hvortil den Fremmede var henviist. Med Steffens havde jeg flere Samtaler om Theatret, hvilket han i dets daværende Tilstand aldeles ikke vilde lade gjælde, og

hvorom han talede meget nedsættende. Han kom idelig tilbage til, at hvad der duede af det tydske Theater, det fandtes concentreret i Tieds Vænestol i Dresden, hvor Tied sad og forelæste de dramatiske Bærter. Her var den dramatiske Kunst, der fandtes i Tydskland, og ellers ingensteds. Min Vhst blev bakt til at høre Tied, men jeg saae dog flere Forestillinger paa den Berlinske Scene, saaledes Goethes Tasso, hvor Madame Crelinger med stort Bifald spillede Brindsessen; hvor en Skuespiller, saavidt jeg husker Krøger, spillede Tasso og frembragte et gripende Indtryk, især ved Slutningen af 4de Act, hvor Tasso taler om alle sine Modstandere og Fjender, blandt hvilke han ogsaa troer at see Brindsessen:

Ja, klage nur das bittre Schicksal an,
Und wiederhole nur: auch Sie, auch Sie!

Ligeledes saae jeg Schillers Don Carlos og Lessings Nathan. Men i det Hele forekom det mig dog, at vor danske Skueplads var nok saa god. Musikalske Nydelser tilbød sig i det Berliner „Singacademie“, hvor jeg blev Medlem og hørte store Kirkemusiker af Bach, Händel og Haydn.

Men med alt dette var min Tilstand i Berlin dog temmelig eensom. Jeg maatte mindes et Ord, som Wynster sagde mig, da jeg ved min Afreise gjorde

ham min Opvartning som Medlem af Directionen for de lærde Skoler. Han udtrede nemlig, at hvad unge Mænd især kunde vinde ved en Udenlandsreise, var at de fik Tid til at bestille Noget. Mig forekom dette at være et Paradox, thi jeg forberedte mig jo paa at see, høre og opleve meget Ngt. Dog nødtes jeg til at tænke paa hans Ord. Jeg havde nu virkelig god Tid til at bestille Noget. Jeg læste da Kirkefædre, navnlig Athanasius, hvis Taler mod Arianerne Marheineke meget anbefalede mig. Men fremfor Alt læste jeg Hegel, hans Logik, Phænomenologie og Encyclopædie. Det Hegelske Studium optog mig mere og mere, og jeg blev her indspunden som i et magist Net. Det viste sig ogsaa, at her var Meget at betænke.

Der var nemlig paa den Tid indtraadt en Splid i den Hegelske Skole. En tidligere Tilhænger, Fr. Richter, havde i et Skrift villet røbe, hvad han kaldte Systemets Hemmelighed, at Hegel nemlig skulde fornægte Udbødelighedstroen og dermed den hele Christendom. Dette fremkaldte en Kystelse i Skolen, der deelte sig i to Partier, et venstre og et høire. Venstre sluttede sig til disse Beskyldninger og paastod, at den retforstaaede Hegelianisme var en Radicalisme, der maatte gjøre Ende paa det Bestaaende baade i Kirke og Stat, og at de sande Disciple burde arbejde i denne Retning.

Høire derimod, Marheineke, Göschel (til hvem jeg oftere kom) og Flere paaatode, at Udbødelighedstroen fandtes hos Hegel eller dog med Nødvendighed maatte uledes af Systemet, der i det Hele var i fuld Overeensstemmelse med Christendommen. Ja, der var dem der paaatode, at kun det Hegelske System fyldestgjorde Christendommens Fordringer. See vi nu tilbage paa denne Strid, maa der vistnok siges, at Sandheden er, at Hegel aldrig har udtalt nogen dogmatisk Nægtelse af Udbødelighedstroen. Men paa den anden Side havde han heller ikke sørget for, at denne Artikel kunde faae en Plads i hans System. Det Hiinsidige laae ganske udenfor hans Betragtning, der udelukkende var fordybt i det Herværende og Nærværende. Her, i denne Verden fandt han Forsoningen af Ideal og Virkelighed. Ligesom for Schleiermacher var det evige Liv ham ikke et Tilkommende, men et Nærværende, Livet i Ideen og i Aandens høiere Egne. Hans og Aandsbeslægtedes Anskuelse dannede en fuldkommen Modsatning til en tidligere Anskuelse, der, vistnok ikke uden Eenfaldighed søgte det Fuldkomne hinsides Graven i et tilkommende Liv. Det nærværende Liv blev forherliget i glimrende Optimisme. Det kan jo vistnok synes besynderligt, at man pludseligt giver sig til at gennemlede Systemet for at finde Udbødelighedstroen.

Hvor denne Tro er tilstede, vil den vise sig strax og med fuldt Eftertryk, nemlig derved at Systemet begynder med Erkjendelsen af Guds og Menneskets Personlighed i deres indbyrdes Forhold. Hos Hegel begynder Systemet med det Logiske, det abstract Almene, og Gud som Aand fremkommer som Resultat af Naturens og Historiens Udvikling. Skjøndt nu for Tiden neppe Nogen vil bestride dette, fortæres dog dengang vidtløftige Undersøgelser derom. Her fremtraadte Göschel som Udødelighedstroens Forfægter og dermed som Forfægter af den ægte Hegelianisme. Et vigtigt Indlæg i Striden blev givet af den yngre Fichte, der med Kraft hævdede Troen paa den personlige Gud og den personlige Udødelighed og hævdede dette som et overhegelft Standpunct. For alle dem, der fulgte denne Strid, maatte den tillige vække et personligt Spørgsmaal: om vi skulde betragte os selv som forgængelige Naturvæsener, forsvindende Gjennemgangspuncter for Verdensaanden, eller som Væsener, der midt i denne Natur, ja som Led af denne dog vare overnaturlige, havde en overnaturlig og overjordist Bestemmelse.

En anden Begivenhed fremkaldte ligeledes en Rystelse i Skolen, Schellings Fortale til et philosophisk Skrift af Cousin. I mange Aar havde

Schelling iagttaget en fuldkommen Tausshed. Nu kom han pludselig i denne Fortale med en Pasfus mod Hegel. Han udtalede her det berømte Ord, at man med det reent Rationale — og Hegels Philosophie var jo en reent rational Philosophie — ikke kunde naae Virkeligheden, og at Virkeligheden kun kunde forstaaes ved en høiere Empirisme. Han betegnede ligeledes Hegels Overgang fra den logiske Idee til Naturen som et Tankebedrag, der ikke forklarede det Ringeste. Alle Hegelske Auditorier, i hvilke jeg hyppigt hospiterede, gjenløde af Grovheder mod Schelling. Blandt Andet kaldte man ham en philosophisk Krøbling, der hørte hjemme i et Invalidernes Hospital, idet han var bleven ganske uduelig til at tale med i Philosophien, havde glemt sine egne bedre Ungdomstanker og nu fra Fornuften var nedfalden til en blind Empirisme o. s. v. Ikke destomindre faldt Schellings Ord som en Brod i Sjælene, og Flere af dem, der nu polemiserede imod ham, gik sidenester over til ham.

Ogsaa i mig selv foregik der paa denne Tid en Rystelse. Jeg antager ikke, at den var en ligesvem Følge af denne Rystelse i Skolen, om end denne i visse Henseender kan have været en Anledningsaar sag, men af indenfra kommende Aarsager. Først blev jeg legemlig syg. Et legemligt Onde, hvormed jeg stundom

havde at kæmpe, hjemføjte mig og voldte mig Besvær. Jeg faldt i en daarlig Læges Hænder, der gjorde det Ende værre, og først da jeg havde faaet en bedre Læge, kunde jeg komme paa Hjelbredelsens Vej. Min Ven Bornemann ydede mig dengang en trofast og uforglemmelig Bistand, og det viste sig, at det paa en Reise er godt at være To. Det laae i dette legemlige Ondes Natur, at det medførte Hypochondrie. Men Hypochondrien antog ogsaa en aandelig Charakter, og det var mig, som var min hele Tankeverden bleven usikker og vaklende. Jeg leed ofte af skeptiske Stemninger, hvor Tvivlene indfandt sig, og hvad der tilforn havde været mig vist, viste sig nu i saadanne Stemninger som uvist. Dog var dette endnu ikke det Værste. Det Værste var at Hypochondrien steg til en Slags Livslede, i hvilken Alt blev mig ligegyldigt, hvor al Virkelighed baade i Tingenes og Tankernes Verden for mig opløste sig i blotte Skygger. Jeg har i min Ethit, hvor jeg i Almindelighed afhandler denne Tilstand, erindret om en gammel Psalmedigers Vers:

De Gjæringer, som forðum selv jeg priiſte,
 Som Du fra gammel Tid lod ſtee,
 Og hvilke Du særdeles mig beviiste,
 Kan jeg nu neppe mere ſee.

Fast som Træer jeg Fjoll betragter,
Fremmed mig din Gjerning er,
Jeg den fast for Saadant agter,
Som en Drøm mig forebær.

Noget, hermed beslægtet, oplevede jeg i hiin Tid. Jeg talede til Ingen derom. En enkelt Gang til Bornemann, der trøstede mig saa godt han kunde; thi han var dengang ikke blot legemligt, men ogsaa aandeligt sundere end jeg.

Hvorledes skal nu en saadan Tilstand forklares? Den er ikke let at bedømme, da det Regelmige her spiller en saa stor Rolle. Ogsaa maa erkjendes, at Meget i vore Stemninger ikke kan forklares af det bevidste Liv, men maa forklares af det Ubevidste i os, af hvad man har kaldt Natfiden i vor Tilværelse, af hvilken ofte os uforklarlige Stemninger kunne opstige. Det ligger vistnok nær at sige, at det i Grunden var i sin Orden, at en Skepsis kunde indtræde, at Tvivl maatte kunne komme til at røre sig, at dette maatte findes naturligt som et Udtryk for, at de Modsatninger, der gjærede i mit Indre, saa at sige maatte komme til at holde Afregning med hinanden. Som en foreløbig Forklaring kan det synes tilstrækkeligt at anføre, at det maatte komme til en Opgjørelse, dermed ogsaa til en afgjørende Beslutning, et afgjørende Valg.

Hvad der gjærede i mig, var Modsatningen mellem Theisme og Pantheisme. Hvad der fremstillede sig for mig som Gjenstand for Afgjørelse, var ikke dette eller hiint Enkelte, ikke engang Udbødelighedstroen, det var det Hele. Spørgsmaalet dreiede sig om Gud og Gudsbegrebet, om den levende Gud, Aabenbaringens Gud er den sande, eller Pantheismen, Hedenstabet's Gud; eller bestemtere: om en Formidling af denne Modsatning er mulig for Tanken. Meget i Pantheismen maatte jo mægtigt tiltrække mig, fordi det er uimodsigelig Sandhed. Mange af de theologiske Opfatninger af Gudsbegrebet forekom mig aldeles uholdbare, og fremfor Alt havde jeg en afgjort Antipathie mod Deismens livløse Gud, der boer hiinsides Stjernerne eller som en Aand i uendelig Lyndhed svæver omkring i Universet. Jeg krævede en Gud, der virkelig er nærværende og virksom i sin Verden, en Gud, hvis Fylde gennemstrømmer denne jordiske Tilværelse. Atter og atter gentog jeg Skriftens Ord: *I Gud leve, røres og ere vi*, og stadfæstede derved Goethes Ord:

Was wär' ein Gott, der nur von außen stieße o. s. v.

Stor Antipathie havde jeg ogsaa mod den Kantiste Lære om vor Erkjendelses blotte Subjectivitet, at vi kun kunne erkjende hvad Tingene ere for os, men

ikke hvad de ere i sig selv, kun kunne erkjende Phænomenet, men ikke Væsenet. Hvor betydningsfuld end denne kantistiske Opfattelse er, naar den sees som et Led i Philosophiens Udvikling, er den dog i og for sig en Vorneerthed, der maa overvindes. Som jeg maatte kræve, at de guddommelige Kræfters Fylde gennemstrømme Tilværelsen, saaledes maatte jeg ogsaa kræve, at de guddommelige Tankebestemmelser aabenbare sig i Tilværelsen. Hegels Logik begejstrede mig og jeg krævede Enhed af Tænkning og Tilværelse. Hvor mange falske Anvendelser der end ere gjorte af denne Sætning, dog maa jeg vedvarende fastholde dens væsentlige Sandhed. Og naar jeg i vore Dage seer saa mange Opkog af Kantianismen, uden at man dog pover at erklære sig for en consequent Kantianisme, kan dette hos mig kun vække Følelsen af det Modbydelige.

Men hvor mægtigt jeg end var tiltrukken af Pantheismen, dog maatte jeg sige mig, at Forholdet til den pantheistiske Gud, hvad enten jeg opfatter denne Gud som Natur, eller som logisk Idee, logisk Proces, logisk Aand, heeltigjennem var et upersonligt Forhold. Jeg maatte sige mig selv: Denne Gud bryder sig aldeles ikke om Dig. Du er ham ganske ligegyldig. Og atter kunde jeg sige: I personlig

Henseende er han ogsaa mig ligegyldig. Han interesserer mig kun forsaavidt som Nødvendigheden tvinger mig, det være sig Tænkningens, det være sig Livets Nødvendighed i Vel eller Vee. Hvad mine Skjæbner angaaer, da maa jeg indrette mig saa godt jeg kan, og enten leve som en Epicuræer eller som en Stoiker. Og selv om jeg i Momenter skulde komme i en beundrende eller tilbedende Stemning, maatte jeg sige med Spinoza: Om jeg elsker Dig, hvad kommer det Dig ved? Thi at denne Gud i nogen Betydning skulde elske mig eller i mindste Naade bekymre sig om mig, derpaa var ikke at tænke. Og atter, naar jeg søgte den personlige Gud, der lægger sig et Menneske paa Hjerte, fremkom Vansteligheden: Hvorledes kan Gud være Alt og dog et Enkeltvæsen?

Det her Anførte vilde maaskee være tilstrækkeligt til at forklare min Tilstand, dersom Tvivlen havde været sund og normal, en prøvende Undersøgelse af mine aandelige Besiddelser. Men Sagen er jo, at den hele Tilstand var sygelig. Snart antog Tvivlen en fristende Charakter, idet den gamle Pan tilbød mig denne Verdens Riger og deres Herlighed, imod at jeg opgav alle Personlighedsideal, og snart opløstes den hele Tankebevægelse i den tomme Ligegyldighed. Her behøves derfor en dybere, en ethisk Forklaring.

Jeg troer at der maa siges, at denne Tilstand er fremkommen som et Modstykke til en eenfaldig Intellectualisme, en eenfaldig speculativ, eller om man vil, en eenfaldig Tanke- og Forstandsbetning, der altfor udelukkende havde optaget mig. Den hypochondre Tilstand maa fra den aandelige Side formeentlig forklares deraf, at min Tro var bleven tilbagetrængt og ubirksom under den stærke intellectuelle Bestjæftigelse. Det er Troen, der bærer alle vore Erkjendelser af den personlige Gud og hans Aabenbareelser. Det er Troen, fra hvilken Erkjendelsen i dybeste Betydning drager sit Liv. Hvor Troen blegner og bliver kraftesløs, der blegner ogsaa Erkjendelserne og tabe deres Kraft. Det er en Erfaring, der ofte har gjentaget sig i Grænsningens Historie, at man kan drømme om en intellectuel Rigdom, medens man i Virkeligheden, som der siges om dem i Laodicea, er fattig og nøgen og blind. Man indbilder sig, at hvad det kommer an paa, er at tænke Gud, at erkjende ham; og man glemmer, at hvad det først og fremmest kommer an paa, er at opleve ham, og at Erkjendelsen kun er et Moment i Oplevelsen; at vor Gaade ikke, hvad selv store Tænkere som Hegel have meent, er en blot Erkjendelsens Gaade, men en Livets Gaade, der maa løses i Livet, i Eksistensen, som Christendommen lærer os. Og hvad selve Erkjend-

delsen angaaer, da indbilder man sig, at man i sin Søgen efter Sandheden kan erkjende den personlige Gud og hans Aabenbaring, som man erkjender et upersonligt Object, erkjender Naturen, hvor Menneftet staaer i Overlegenhedsforhold. Man glemmer, eller betænker ikke, at den personlige Gud ikke saaledes lader experimentere med sig som Naturen. Vil man erkjende den Personlige, maa man ogsaa stille sig i et personligt Forhold til ham, hvilket jo netop er det religiøse Forhold, og uden dette bliver Erkjendelsen kun et Styggespil af vore egne Begreber og Constructioner. Ingen faaer Realitetsindtrykket af den personlige Gud uden den, som stiller sig i det personlige Afhængigheds- og Hengivenhedsforhold til ham. Jeg troer ikke at feile ved at antage, at Noget af den ovenbetegnede Illusion, der er saa almindelig, ogsaa hos mig havde fundet Indgang og viste sig i sine fordærvelige Følger.

Den ethiste Betydning af den her omtalte Tilstand er derfor efter min Opfatning den, at jeg fik en Tilretteviisning, et Memento om at bringe Tro og Erkjendelse i de rette Forhold i mit eget personlige Liv, og ikke blot i ørkesløse Betragtninger at speculere derover. Vistnok maa jeg erkjende, at først paa et senere Tidspunct opgik dette rettelig og fuldelig for

mig, og længere Tid maatte hengaae, inden mit Andre kunde komme i den rette Orden. Øhhyft blev jeg snart restitueret. Dog kunde jeg i legemlig Henseende trænge til en Fornøjelse og Forfriskning. Det var mig derfor glædeligt, at Foraaret var forhaanden, og at vi snart skulde forlade Berlin, der, hvor Meget det end havde givet mig, dog ved sin Eensformighed blev trættende. En Tro var der i mig, der vistnok kun var af forberedende Betydning, men dog var mig faare gavnlig, fordi den kraftigt arbejdede sig frem til at bekæmpe Hypochondrien: den naturlige Tro paa Livet, den Tro, at de stabende og opholdende Kræfter i Tilværelsen dog ere stærkere end de forstyrrende; og hermed forbandt jeg den optimistiske Anskuelse, der Gud være takket, ikke har svigtet mig, at det Hele nok vilde klare sig, naar jeg kun meente det alvorligt og oprigtigt. Med denne Tro reiste jeg ud i den friske Foraarsnatur, efter at have taget Afsked med Venner og Velyndere.

Omveie til Heidelberg.

Det næste Maal for vor Reise var Heidelberg; men for at nyde Naturen og det fremstrømmende Foraarsliv, vilde vi gjøre en Omvei over Dresden og

det sachsiste Schweiz, over Böhmen med Prag, Carlsbad og Teplitz. Paa mig frembragte denne Foraarsreise det meest velgjørende Indtryk. Forfaavidt som jeg endnu var Reconvalescent, kom jeg ret til at fornemme Naturens fornyende Magt, der indgyder os ny Livskraft. Mangen Morgen gjentog jeg med Faust, der vaagner i en yndig Egn:

Des Lebens Pulse schlagen frisch lebendig,
Aetherische Dämmerung milde zu begrüßen,
Du Erde warst auch diese Nacht beständig
Und athmest neu erquickt zu meinen Füßen.

Hvor ofte gjentog jeg de sidste Linier:

Du Erde warst auch diese Nacht beständig
Und athmest neu erquickt zu meinen Füßen,

fordi herved udtrykkes Naturens Bestandighed i Livets stille Lovmæssighed, det aldrig Svigtende i Naturen, der stiller den Forbring til Mennesket, at han skal efterligne dette aldrig Svigtende, i Bestandighed og stille Lovmæssighed skal fuldbyrde sit Livs Maal og stræbe efter det Høieste. I det yndige Tharand ved Dresden, i det sachsiste Schweiz og blandt de böhmiske Bjerge fik jeg den levende Fornemmelse af, at Mennesket er bestemt til Samlivet med Naturen, at kun da er der den rette Rigevægt i vor Tilværelse, naar vi

leve med Naturen; og jeg maatte sige mig selv, at dette Samliv ikke er bestemt for en enkelt Aarstid, men for dem alle, fordi enhver har sin Eiendommelighed, sin eiendommelige Stemning, der skal finde sit Tilsvarende hos Mennekstet.

Vien ikke blot Naturen, ogsaa Kunsten og Mennekstet opløse deres Kilder. Den første By, til hvilken vi kom fra Berlin, var Wittenberg. Her levede vi i Minderne om Luther og vandrede til Luthersbrunnen, et Sted i Nærheden af Wittenberg, hvortil Luther, efter Sagnet, daglig skal have vandret. Over Halle kom vi til Dresden, den heilige Elbstad. Her søgte vi strax hen til det berømte Billedgalleri. For ikke at drukne i denne Rigdom besluttede jeg at begrænse mig og indskrænke mig til Rafaels Sal, som jeg daglig besøgte. Jeg stod her for den Sixtinske Madonna som for en Vision. Jeg har efter den Tid gjentagne Gange seet dette Billede og hvergang havt det samme Indtryk. Forøvrigt skal jeg afholde mig fra enhver Bemærkning.

Ogsaa Tieck var i Dresden. Vi ilede til ham med en anbefaling fra Steffens. Han modtog os i sit Arbeidsværelse, iført en Floiels Dragt med Baret paa Hovedet. Romantiken lyste ud af hans heilige

Dine. I tidligere Aar skal Tieck have været en høj og rank Mand. Nu var han bøiet og sammentruffen af Gigt. Vi samtalede med ham om nogle af hans nyeste Noveller, og han var i Samtalen meget underholdende. Den daværende tydske Litteratur havde ikke hans Bifald, allermindst det nye Tyskland med Heine og Andre, hvilke han betegnede som Philistere.

De berømte dramatiske Oplæsninger, paa hvilke Steffens havde forberedt os, fik vi da at høre. De vare unegtelig noget meget Mærkværdigt. Man kan maaskee betegne dem som en Slags Mellemting mellem sædvanlig Oplæsning og egentlig Skuespillerkunst. Hele Forelæsnngen var ledsaget af et bevægeligt Minespil. Vare Personerne engang nævne, behøvede det ikke at gjentages; thi hans klangfulde Stemme var saaledes nuanceret, at man tydeligt kjendte dem. I det Hele var hans Organ beundringsværdigt gjennemdannet, og man havde det Indtryk, at han havde kunnet blive en stor Skuespiller. Som levende Erindringer fra hine Aftener nævner jeg Stormen af Shakespeare og Goethes Egmont, hvor jeg endnu kan høre hans yndige Gjengivelse af Märchens:

Freudvoll und leidvoll
Gedankenvoll sein.

Til Vre for os Danske læste han den Stundesløse af Holberg (der Geschäftige). Det gjorde et mægtigt Indtryk, da Skriverkarlene slaae en høj Ratter op ved Frierens Indtræden, og da Vielgeschrei forundret og studsende seer paa dem i Anledning af denne deres usømmelige Færd.

Af Samtalerne mindes jeg isærbelethed, at han atter og atter fremhævede Solger og dennes Erwin, hvori man skulde finde løsningen af alle vanskelige æsthetiske Spørgsmaal, hvormed Critikerne endnu vare i Forvirring. Solger syntes for ham at være Noget af det Høieste i Philosophien. Med Hegel var han utilfreds. Hegel havde ikke kunnet forstaae Goethes Goek, og havde heller ikke forstaaet Shakespeares Macbeth, navnlig ikke Lady Macbeth, af hvilken Døme og hendes Elskelighed Tieck unegtelig havde sin eiendommelige Opfattelse.

Foruden Tieck lærte vi ogsaa at kjende Landskabsmaleren, Nordmanden Dahl, der viste os stor Venlighed. Vi saae ham oftere baade i hans eget Huus og hos Tieck. Dahl vilde, at vi ogsaa skulde gjøre Beskjendtskab med andre Poeter end Tieck, og førte os til den gamle Tiedge, Forfatteren af Urania, der forherliger det rationalistiske Dydsideal, og i sin Tid havde en stor Berømmethed. Tiedge, en meget bedaget,

og som det syntes, elstværdig Olbing, boede i et Vaghuus; og hos ham fandtes en anden gammel Poet, Eberhard, der skal have skrevet et Værk: Fanne und die Kuchlein, der ligeledes i sin Tid skal have gjort en Slags Epoche. Begge disse gamle Poeter syntes meget smigrede over, at vi, der hørte til den yngre og nye Generation, kom for at bevise dem vor Opmærksomhed, hvorefter de maatte have udledet den Slutning, at deres Værker endnu vare nærværende og gjorde Virkning. Dette var nu langt fra at være Tilfældet. Det hele Besøg styldtes udelukkende Dahl, der saa at sige nødte os dertil, thi selv følte vi ingen Drift. En ung Würtemberger, Fallati, ledsagede os.

Foruden Dresden besøgte vi ogsaa Prag, denne gammel-katholske Stad med Minderne om den hellige Nepomuk, hvor man faaer det Indtryk, som blev man pludselig kastet et Par Aarhundreder tilbage i Tiden. Jeg besøgte Tycho Brahes Grav. Ligeledes besøgte jeg nogle Klostre. Saaledes et Cistercienser Kloster paa Gradschin, hvor jeg traf to meget forstandige og ret oplyste Munk. De skæftede sig med Neanders Kirkehistorie, der dog, som det syntes, maatte holdes under lukt Laag. En af dem gik endog paa den dristige Tanke, at Katholicisme og Protestantisme vare to nødvendige Former af Christendommen. Jeg erfa-

rede her, hvad jeg oftere har erfaret i den katholske Verden, at man har visse esoteriske, i Grunden protestantiske Lærdomme, hvilke man kun udtaler ved visse Leiligheder. Et Franciscaner-kloster, som jeg besøgte, var meget simpelt og fattigt; den unge Franciscanermunk, der førte mig omkring, og med hvem jeg talte om Franciscanernes Indlingsdogma Mariæ ubesmittede Undfangelse, var meget uvidende. Med megen Besvær fik jeg Tilladelse til at hospitere i en Forelæsning over Moral ved Universitetet. Det Hele var en ufrugtbar og feedsommelig Casuistik.

I Carlsbad og Teplitz var jeg paa ethvert Sted et Par Dage i det skønneste Veir. Fra Teplitz gjordes der Udflugter til Klosteret Dölsch, hvor flere af Munkene dreve Astronomie; til Dux med Minderne om Wallenstein, og til Mariaschein. Hvad der gjorde et mindre behageligt Indtryk, var de mange Patienter, som her dreve omkring for at gjenvinde deres Helbred, eller hvad sikkert gjælder om ikke Faa, for at fordrive Tiden med Skindet af en Opgave. Men en ophygge Tanke for mig var Tanken om de mange Rilder og helbredende Kræfter, som Skaberens har nedlagt i Naturen. Man kan vistnok sige, at for alle Sygdomme er der i Naturen nedlagt et Lægemiddel, naar det af Mennesket kun kan findes. Og selv for

den værste Sygdom, for hvilken der i hele Naturen ikke findes noget Lægemiddel, er der et Middel i Christendommen, naar Menneſtene kun vilſe ſøge det.

Ad ſaadanne behagelige Omveie kom vi omſider en Aften i ſmukt Maaneſkin til Heidelberg.

Heidelberg.

I Heidelberg var der en ſtor aandelig Rigdom. Her var Daub, den ſpeculative Theologies Fader, af hvem vi ventede alle Problemers Løsning, om det end paſſede paa os, hvad David Strauß bemærkede med Anvendelſe af Pauli Tale i Athen om den ubekjendte Gud, *ὁ ἀγνοούμενος εὐσπεῖτε*, hvem I tilbede uden at kjende ham; thi vi Yngre kjendte ham kun meget utilſtrækkeligt. Her var Creuzer, der har ſkrevet det dybjendige Værk om Mythologien, maaſkee noget phantaſtiſt, men med umiskjendelig Aand. Her var Thibaut, den berømte Jurift, der tillige var en Repraſentant for Friheden og Keenheden i Tonerkunſten. Her var Schloſſer, den berømte Hiſtoriker, der har ſkrevet det 18de Aarhundredes Hiſtorie, og om hvem flere yngre Hiſtorikere ſamlede fig, ſ. Ex. den ſiden ſaa berømte Gervinus, der paa den Tid opholdt fig i Heidelberg.

Saa snart som muligt søgte jeg Daub. Her stod han da for mig, den Mand, der paany havde frenkaldt den speculative Theologie, en ærværdig, Respect indgydende Olding med Kalot paa Hovedet. Ikke med Urette har man lignet ham med en gammel Ærn. Det personlige Indtryk bannede den fuldkomne Modsatning til det, jeg fik af Schleiermacher. Schleiermacher var lille og spinkel, Daub var høi og kraftig. Der var noget kæmpemæssigt ved ham, og man mærkede, at her vare Knokler med Marv. Schleiermachers Tale var præget af en letbevægelig Fiinhed, og ofte havde den et Anstrøg af Ironie. Daubs Tale var djærv og drøi, gik umiddelbart løs paa Sagen og gik trede sig stundom med en flaaende Humor i hans Stemmes kraftige Bas. Samtalen kom snart ind paa Dogmatik, dermed ogsaa paa Schleiermacher. Om Schleiermachers Dogmatik talede han meget nedsettende. Han gik trede, at han ved et dogmatisk Værk først og fremmest spurgte, hvad det kunde lære ham om den treenige Gud, og da han saae, at Schleiermacher kun behandlede denne Artikel i et Anhang og i Grunden Intet gav derom, udbrød han: Kan Du Intet sige mig de deo triuno, kan jeg ikke bruge dig, og jeg kastede Bogen i min Recenseeranstalt. Ved Daubs Recenseeranstalt forstodes et Stykke af Gulvet i hans Bærelse, hvor han hen-

Kastede Bøger, han ikke vilde læse. Af Samtalen fik jeg det Indtryk, som jeg ogsaa havde ventet, at Daub ikke kunde nøies med det blot Subjective, men krævede den objective Sandhed, at han ikke kunde nøies med Menneftets religiøse Gemytstilstande, men krævede Guds Aabenbaring og dennes Erkjendelse.

Hvor meget dette nu end havde min Sympathie, maa jeg dog bekjende, at jeg ved Alt hvad jeg kunde overkomme af hans Fremstillinger af Gudsbegrebet, ikke kunde komme til noget tilfredsstillende Resultat. Jeg studerede hans nyligt udgivne Værk: Nutidens dogmatiste Theologie eller Selvsygen (die Selbstsucht) i Troesvidenskabene og dens Artikler. Dette gigantiske Værk udmærker sig ved en selv i Tyskland næsten ukjendt Dunkelhed og Uforstaaelighed, hvorfor det saa godt som ikke er læst i selve Tyskland. Det er en videre Udarbejdelse af en Recension, som han skrev i Berliner Jahrbücher over Marheinetes Dogmatik. Om denne Recension skal Marheineke — efter en Tradition, som Strauss meddeler i sin Afhandling om Daub og Schleiermacher — have sagt, at han deri maatte læse enhver Sætning tre Gange. Den første Gang forstod han slet Intet. Den anden Gang forstod han Lidet. Den tredje Gang havde han endnu ikke forstaaet det.

Hvor dunkelt og labyrinthigt nu end Værket var, arbejdede jeg mig dog igjennem, saa godt jeg kunde, men fandt ikke det, hvori jeg kunde hvile. Jeg fandt snart, at hvad han kalder Egoisme eller Selvsyge, kun er en meget kraftig Betegnelse for, hvad vi ellers pleie at kalde eensidig Subjectivitet. Forbilledet for det hele Værk er Hegels Phänomenologie des Geistes. I dette berømte Værk, der ganske havde optaget Daub, og hvori han saa at sige granskede ved Dag og ved Nat, viser Hegel os en Række af ufuldkomne Skikkelser af den menneskelige Bevidsthed, der endnu er behestet med Skinnet, indtil han, efter at have fremstillet Kunsten og Religionen, disse Former af Menneskets Evighedsbevidsthed, viser os Philosophien som den fuldkomne Form af den menneskelige Bevidsthed, fordi den menneskelige Subjectivitet her fatter sig i sin rene Almindelighed, hvor alt Individuelt er udsuget, og som i denne sin Almindelighed er stillet til ganske at rumme Substansen eller Indholdsfyllden (Enhed af Substans og Subject). For Hegel er Philosophien den absolute Viden og dermed al Sandhed. Daub gaaer en lignende Vej. Han lader enhver af Theologiens lavere Skikkelser, f. Ex. Supranaturalisme og Rationalisme udtale sig selv og opløse sig selv i indre Modsigelse. Til sidst kommer han til

Philosophien som „en Institution af Kirken“ til Udviklingen og Fuldbendelsen af dens Lærebegreb. Philosophien skal føre os til en dialektisk Eklektisme, til Tvivl, ikke om dette eller hiint Enkelte, men til den absolute Tvivl. Den absolute Tvivl skal føre os til Hegels forudsætningsløse Tænkning, og derfra, ved den fremstridende Dialektik, skulle vi komme til et Indhold, der uafhængigt af eensidig menneskelig Jeghed gives os af Sandheden selv, ved Sagens egen Bevægelse. Til en anden Opfattelse end denne formaaede jeg ikke at komme. Men heller ikke formaaede jeg i fjerneste Maade at indsee, hvorledes den lovede speculative Indsigt i Aabenbaringsindholdet ad denne Vej skulde kunne fremkomme, hvad heller ikke i fjerneste Maade blev paaviist. Her var jeg fristet til at sige med Schleiermacher: Ich halte es für eine Täuschung.

Jeg maa lade staae hen, om jeg har forstaaet Daub i hans dybsindige, men dunkle Værk. Men mit Indtryk var dette, at hvor oprigtig aabenbarings-troende Daub end var i sin Personlighed, er han dog i sin Tænkning ikke kommen ud over Pantheismen. For mig viste dette sig deri, at den virkelige menneskelige Personlighed ikke faaer nogen Betydning i Erkjendelsesprocessen, men kun den rene Tænkning, den Subjectivitet, der tænker det Almene, uafhængig af al

Individualitet. Kampen mellem Theisme og Pantheisme er Kampen mellem det Personlige og det Upersonlige, og en Erkjendelse fra Theismens, fra Christendommens Standpunct maa nødvendig gaae ud fra Grundforholdet mellem den menneskelige Personlighed og den personlige Gud, hvilket efter Aabenbaringen og vor egen Samvittigheds Udsagn er Skabningens Forhold til sin Skaber. Hos mig havde den Overbeviisning mere og mere uddannet sig, at i den Gudserkjendelse, der er bestemt for os Menneftes-
 skabninger, maa Menneftet ikke blot fatte sig som reent Fornuftvæsen, men som Samvittighedsvæsen, ikke som det absolut selvstændige Væsen, der kan være sig selv Nok og øse Alt af sig selv, men som et Rængslernes Væsen, der kun i Gud kan finde sin Fylde, ogsaa for sin Intelligens trænger til et høiere Eys. I dit Eys skulle vi see Eys! Den Gudserkjendelse, der passer for os Mennefter, maa være optagen i et Forhold af absolut Afhængighed og absolut Hengivelse. Vil man ikke dette, vil man kun gaae ud fra den rene, upersonlige Tænkning, kommer man ufeilbarligt ind i det pantheistiske Ocean, hvor Guds og Menneftets Tanke confunderes.

Denne Betragtning havde siden mit Ophold i Berlin arbeidet sig frem i mit Indre, alt efter som

Troen mere og mere atter kom tillive i mig, men til fuldbevidst og fuldstændigt Gjennembrud kom den først, da jeg var kommen til Fr. Baader, hvor den personligt traadte mig imøde. Den var allerede tilforn traadt mig personligt imøde i Steffens, dog uden at jeg ændse det. Men atter og atter fremhævede Steffens, at al Religionsvidenskab maa begynde med Menneskets personlige Forhold til den personlige Gud, at dette Hengivelsens Forhold ikke tør drages ind i nogensomhelst dialektisk Skepticisme, thi Mennesket skal vistnok tvivle om Alt, kun ikke om Kjærligheden; at der i dette Gudsforhold er en indre Erfaringsvisshed, der ikke er mindre vis end selve de logiske Categorier, og som ikke lader sig erstatte ved nogensomhelst Reflexion. I Grunden havde Schleiermacher jo sagt det Samme. Men hvad han sagde, trængte vistnok til at bringes i et andet Forhold til det Objective, til Aabenbaringen. Det forekom mig, at Daub havde staaet høiere og Sandheden nærmere i sin Judas Ischarioth, og at hans senere Overgang til Hegel neppe kunde betragtes som et Fremstridt. Var han end i sin Judas Ischarioth, der har en theosophisk Charakter, kommen ind paa manichæiske Afveie, der forfærkede ham selv, blev dog Stabelsesforholdet og dermed den virkelige Theisme holdt i Hævd og Ære.

Jeg hørte hos Daub en Forelæsning over Moral, der i flere Henseender var interessant og belærende. Særligt interesserede mig hans Kathederforedrag. Det var meget kraftigt, især naar han kom i Affect, og da kunde han stundom gjennemtorbne Auditoriet med sin Basstemme. Med Rette har Rosenfranz i sine Erindringer om Daub fremhævet, at der i hans Foredrag fra først til sidst var noget Mimisk. Uden at falde ind i Declamation vidste han at anstueliggjøre selv de abstracteste Begreber ved Tone, Mine og Gesticulation, hvad netop beroede derpaa, at han ganske var greben af Gjenstanden. Stundom tiltalede han Tilhørerne meget alvorligt, for at lægge os det Moralste paa Hjerte. Engang, da han havde foredraget os Fichtes Lære om Eddhed, Dovenskab som Menneskets Grundfeil, hvoraf alle andre Syder fremgaae, sagde han: Mine Herrer! studeer Fichte, da skal De faae at see, hvor megen Eddhed, hvor meget dovent Løi (tråges Zeug) der farer ud af Dem.

I hans Huus havde vi behagelige Timer. Hans Samtale var underholdende og hans Hustru og Børn elskværdige. Han elskede meget at læse Memoirer og Reisebeskrivelser og talede gjerne derom, saavelsom om den tidligere Tid og de Personer, med hvilke han havde levet f. Ex. Hegel, Schlegelerne og Jean Paul. I hans

Huus traf jeg ofte sammen med Brodrene Carl og Immanuel Hegel, Sønner af Philosophen, til hvilke jeg fra deres Moder i Berlin havde bragt de første Art af Hegels Æsthetik, om hvilket Værk vi ofte samtalede. De havde philosophisk Interesse, om end Philosophien ikke var deres Hovedsag. Den ene, Carl Hegel, var Historiker og levede meget sammen med Gervinus, den anden Jurist, men begge grundige Folk, som det sømmer sig for Sønner af en saadan Fader. Og saa traf jeg ofte hos Daub hans Svigersøn Dittenberger, der var Præst i Heidelberg. Med disse unge Venner gjorde vi oftere Udflugter i den henrivende Omegn, eller vi samlede ved Slotsruinen med Udsigten over Staden og Neckardalen i gode Samtaler.

Efter Opmuntring af Bornemann tog jeg i Heidelberg Ridetimer. Der var i Heidelberg en god Ridestole, til hvis Godhed meget bidrog, at Storhertugen af Baden med en sjælden Liberalitet stillede en Deel af sine Heste til de Studerendes Brug ved disse Øvelser. Disse vare mig meget velgjørende i smukke Sommermorgener. Maaſtee for at prøve vore Fremſtridt lod Berideren Herr Wippermann os stundom ride en *chicaneus* Hest ved Navn Leander, der ofte vendte Hovedet om for at bide Rytteren, ofte blev staaende-gangſte ſtille, uden at man var iſtand til at

faae den af Stedet, og derpaa pludselig satte afsted i susende Galop, hvorved man var udsat for at falde af. Det var mig ikke behageligt at høre, naar Herr Wippermann sagde: Heute müssen Sie den Leander reiten.

Under mit Ophold i Heidelberg indtraf en Begivenhed, der meget bidrog til den Rystelse i den Hegelske Skole, jeg i det Foregaaende har omtalt, Udgivelsen af David Strauß: das Leben Jesu. Dette Skrift vakte en uhyre Opsigt, man kan sige, i hele Christenheden. Thi det gik ikke ud paa mindre end paa at vise, at Christi Liv ikke var en virkelig Historie, men kun en Mythe, en Digtning. Hvad mere end et Aartusinde havde været Livets Midtpunct, skulde nu vise sig som et sig opløsende Taagebillede. Mange meente, at nu maatte den christelige Kirke nødvendigt falde, da Grundvolden var borttagen. Paa mig gjorde dette Skrift dog ikke noget videre foruroligende Indtryk. Thi hvad der meget snart faldt mig i Sinene var, at dette Værk, der pretenderede at staa paa den frie Tænkning's Grund og at gaae ud fra Hegels forudsætningsløse Tænkning, gik ud fra en stor Forudsætning og en cras Dogmatisme. Strauß forudsætter uden

videre, at Under ere umulige, og at Pantheismen er det eneste sande System. Gaaer man med denne Troesartikel til det Nye Testament, følger det af sig selv, at hvad der berettes ikke kan være troværdigt, fordi det umuligt har kunnet skee. Men det er jo netop derom der strides, om den pantheistiske og naturalistiske Anskuelse er holdbar eller ikke. Striden dreier sig jo om to forskjellige Verdensanskuelser, af hvilke Strauss simpelthen sætter den ene som den uimodsigelige. Jeg maatte snart see, at om end denne Forfatter i meget høi Grad var skarpsindig og havde en ualmindelig klar og gennemsigtig Fremstilling, var han dog ikke i fjerneste Maade en speculativ Tænkter, hvad han da ogsaa tilstrækkeligt har lagt for Dagen paa sin hele litteraire Bane.

Dette er ikke Stort bevendt, sagde jeg til Bornemann, der interesserede sig for Skriftet, og han havde i det Væsentlige Intet derimod at indvende. Han gjorde selv den træffende Bemærkning, at hvilke Banstieligheder der end kunde gjøres i det Enkelte, dog udgik der fra Skriften et Totalindtryk, der var stærkere end alle Enkeltheder. Man kan ogsaa sige, at disse Banstieligheder for en meget stor Deel beroede derpaa, at Strauss optager et Politiforhør over de bibelske Forfattere, en Fremgangsmaade, der kun lidet passer sig for religiøse

Forfattere og deres Værker. Hans Leben Jesu er ganske blottet for religiøs Psychologie, der er aldeles fremmed for Forfatteren, som selv staaer udenfor det Religiøse. Naar Strauß forklarer de bibelske Beretninger som Myther, der ere fremkomne i Menigheden for at forherlige Christus, da indeholder Begrebet af Mythe jo Forestillingen om en ubevidst Digtning; men midt i en historisk, critisk reflecterende Tid at lade en Mythologie fremkomme, er en psykologisk Umulighed, hvorfor det ogsaa viste sig, at den mythiske Opfattelse snart maatte opgives og ombyttes med bevidst Digtning, Roman, hvorved man atter kommer i Forlegenhed med at finde disse Digtere og Romanforfattere.

Og naar man endelig spørger Strauß, hvad der da er den historiske Kjerne af det Nye Testament, da svarer han kun, at der maa have levet et Menneske, Jesus, der ved sit Levnet og sin Være maa have frembragt et stort Indtryk; at han af det herskende Parti er bleven korsfæstet, og at Menigheden da sidenefter har forherliget ham ved denne Krands af Digtninger. Men hvorledes denne apokryphe, aldeles ubestemte Person har været istand til at stifte en Menighed, der vedblev at fastholde Troen paa det Overnaturlige, bliver aldeles uforklaret. Jeg kunde ikke andet end finde, at Strauß, der vil frigjøre os for hvad han

kalder Troens Illusioner, fører os ind i det ligefrem Urimelige. Skulde jeg forklare mig den christelige Kirkes Oprindelse, kunde jeg ikke komme til Andet, end at det maa være gaaet til netop som Skrifterne berette, at det er Christus, der har frembragt Menigheden og ikke, som Strauss vil, Menigheden der i Dromme har frembragt Christus. Jeg talede oftere med Daub om Vogen. Han forkastede den ganske som beroende paa Misforstaaelse, Mangel paa Dialektik og Speculation. Da jeg reiste fra Heidelberg, paalagde han mig, naar jeg kom over Tübingen, at bringe Strauss en Hilsen fra ham med Tak for Vogens Tilsendelse, tilligemed Tilkjendegivelse af, at han ganske maatte misbillige den.

Ved at læse Strauss maatte jeg erindre, at der i Heidelberg endnu levede en Forløber for Strauss, Professor Paulus, der er bekjendt ved sine naturlige Forklaringer af Evangelierne. Ved en given Anledning besøgte vi ham. Det var en meget gammel Mand, men overmaade livlig og med spillende Mine. Da Talen kom paa Strauss, gik han, at det jo var godt Nok, men at det Hele kunde gøres og have paa langt simplere Maade, end ved al denne Snaf om Mytter, hvorved han naturligtvis tænkte paa sine egne naturlige Forklaringer af Underne, som jeg allerede

kjendte fra Skolen, idetmindste middelbart gennem Rector Nißsens Ophøsninger til Matthæi Evangelium.

Under al denne Negativitet maatte jeg føle Trang til Noget, der kunde være til Næring for Sjælen og til Bekræftelse for det indvortes Menneſte. Det blev givet mig, udvortes betragtet, som ved et Tilfælde. Paa Bibliotheket i Heidelberg fandt jeg en Dag et Bind af Taulers Prædikener og deri nogle ſaa Prædikener af Meſter Eckart. Kun enkelte Citater kjendte jeg af Eckart gennem Hegel og Fr. Baader, men diſſe havde givet mig ſtor Lyſt til nærmere Bekjendſkab. Jeg fik da Bogen hjem. Baade Tauler og Eckart tiltrak mig i høi Grad, jeg excerperede iſær Meſter Eckart, og jeg beſluttede grundigt at gennemgranske hele Middelalderens Myſtik. Myſtiken med ſin paa een Gang eenfoldige og dypſindige Tale om en grundig Ydmhyghed og aandelig Fattigdom, om en forſat Af døen fra Verden og Jegheden gennem Forvandling og Gjenfødeſe, at Sjælen maa blive gudforenet; om Efterfølgelsen af Chriſti fattige Liv, om den forſatte Omdannelse efter Chriſti Billede, og Sjælens Nedsænkelse i Gud, hvor det viſtnok ſtundom ſeer ud, ſom om Sjælen druknede i Gud ſom i et grændſeløſt Ocean, men hvorfra den dog ſtedſe opſtiger, da den evige Individualitet ikke vil og ikke kan døe —

Alt dette greb mig mægtigt, og da de Prædikener, der hødes i Kirkerne, ikke tilfredsstillede mig, søgte og fandt jeg deri min Opbyggelse. Hos Eckart fandt jeg i Forening med det Opbyggelige de dybeste speculative Blik, Religion og Speculation som Forbundne. Den Tid, i hvilken disse Prædikener vare fremkomne, var en Opøsningstid baade i Stat og i Kirke, og netop i en saadan Tid søgte dybere Aander under Verdensforvirringen at finde et fast og ubevægeligt Punct, et Asyl for Friheden, hvilket de fandt i at afdøe fra Verden og at opstaae til Livet i Gud. Saaledes forekom det ogsaa mig saa ønskeligt under den Verdensforvirring, der omgav mig, med disse Aander at vinde Friheden i Gud. Jeg følte mig hensat i en middelalderlig, en klosterlig Stemning. Jeg havde tidligere ladet mig indføre i Middelalderen af Tied som i en Eventyrets Verden; jeg havde med Begeistring hørt Tied at slynge:

Mondbeglänzte Zaubernacht,
Wundervolle Märchenwelt,
Die den Sinn gefangen hält,
Steig auf in der alten Pracht!

Nu var det dybere Toner og høiere Skikkelser, der traadte mig imøde, og jeg maatte finde det saare ønskeligt, om Nogen ved en Tryllestav kunde lade

disse opstige i den gamle Pragt. Denne middelalderlige Stemning bestrykedes i mig, da jeg samtidigt overtog mig at studere et andet Værk fra hiin Tid, Dantes divina comedia med Helvede, Skjærnsilden og Paradiset, hvilken jeg læste efter en Oversættelse af Stedtfuß, med Noter. Dette vidunderlige Værk, der indeslutter en heel Tidsalders, en heel Verdens, Middelalderens Anskuelse, blev mig et Grundlag for Kjendstabet til Middelalderens Theologie, der ganske er optagen deri, navnlig Thomas Aquin. Hvad Formen angaaer, maatte jeg ganske sandede Schellings bekendte Udsagn, at Helvede er plastisk, Skjærnsilden pittoresk og Paradiset musikalisk. Men skjøndt Mange formene, at Paradiset er det Svageste, kunde jeg aldeles ikke samstemme hermed, da Paradiset i høi Grad fængslede mig. Jeg lyttede med største Interesse til, hvad der siges om Salighedens Tilstande, og fulgte Beatrice med spændt Interesse, da hun fører Digteren fra Station til Station, indtil hun forsvinder for den ærværdige Olding (Bernhard), der fører ham til Treenighedens Beskuelse. Jeg kan sige, at dette Studium af Mystiken og Dante var det bedste, jeg vandt i Heidelberg, og det var jo saa at sige min Hjemmelighed. Som hver Afdeling i Dantes Værk slutter med et Henblik til Stjernerne, saa tænkte det ogsaa i mig nye Erkjendel-

fens Stjerner. Naar jeg i hiin skjønne Sommer hver Aften gjorde min eensomme Spadseregang langs Neckarfloden, var jeg stadig opfyldt af de mystiske Stemninger med de speculative Tanker og Dantes Billeder. Paa disse Vandringer mødte jeg i Regelen den berømte Historiker Schloßer. Jeg havde ikke den Ære at kjende ham og har aldrig talt med ham, men vidste kun, hvad han i sine Skrifter tilstrækkeligt viser, at han var Rationalist. Men jeg vidste ogsaa, havde erfaret, at han stadigt søgte sin Opbyggelse i Dante og virkelig skal have fundet Opbyggelse deri. Jeg kunde ikke undlade at tænke, naar jeg gik forbi ham: Vi øse dog af den samme Kilde. De rationalistiske Bande ere alt for flove!

I saadanne Stemninger reiste jeg i yndige Efteraarstid fra Heidelberg, efterat have taget Afsted med den mig saa kjære og ærværdige Daub og hans Familie.

Paa Veien til München.

Paa Veien til München kom vi til Tübingen, hvor jeg skulde udrette det Erinde til Strauß, som Daub havde paalagt mig. Jeg søgte da Strauß, men fandt ham ikke hjemme, hvorpaa jeg strax vendte

tilbage til mit Hotel. Neppe var en halv Time forløben, forinden Strauß kom til mig. Hans Indre var ikke betydeligt. Dog gjorde han et behageligt Indtryk, fordi der var et Humanitetens, et Fiinhedens, ja hvor besynderligt det maaskee klinger, et Bæstedenhedens Præg over ham, som man her ikke skulde have ventet. Jeg meddeelte ham Daubs Hilsen og Misbilligelse af hans Værk, hvilket han optog paa den elstværdigste Maade. Der gute Daub, sagde han, med et godmodigt Smil. Dog kunde han, da vi vare komne til Gæde, ikke undlade at udtale sin Critik over Daub og Marheineke. Han fremhævede, at begge disse Mænd udelukkende havde fordybet sig i Ideen og umiddelbart havde seet Ideen i den bibelske Historie, men at de ganske havde forsømt den bibelske og historiske Critik, i hvilken Henseende Schleiermacher havde et stort Fortrin. Dette, sagde han, har længe været mig bevidst. Det lader sig vistnok ikke negte, at Daub og Marheineke ikke have indladt sig paa den bibelske Critik, hvori de fandt saa meget smaaligt og ufrugtbart. Men man kan paa den anden Side spørge, om ikke Strauß paa sin Viis altfor eensidigt har fordybet sig i Ideen, nemlig den pantheistiske Idee, hvilken han ganske umiddelbart og raat anlagde paa de bibelske Beretninger for at opløse dem. Idet han

talede om Schleiermachers critiske Fortjenester, kunde han ikke undlade at beklage Schleiermachers store Fortjærlighed for Johannes Evangelium, hvilken han betegnede som et Slags Sværmeri, da de tre første Evangelier dog vare Sandheden og Virkeligheden nærmere. — Naturligviis kom Samtalen ind paa Hegel og den rette Forstaaelse af Hegel. Og her gav han, hvad der kunde forventes, den meest uforbeholdne Benstreudtalelse. Kvintessensen var, at det var Hegels store Fortjeneste, at han havde tilintetgjort Drømmen om et Hiinsidigt, et Hæset, at han saaledes havde ryddet op i den hiinsidige Verden, at der, som han (Strauß) udtrykte sig, ikke var bleven et Bord eller en Stol tilbage, men at Alt med Rebel og Krat var flyttet tilbage til den nærværende Verden. Her var det Hele, hvortil man havde at holde sig, og hvad der ikke var her, var ingensteds. Da vi særligt kom til at berøre Udsødelighedstroen, sagde han: Jeg havde neppe tilendebragt Læsningen af Hegels Phänomenologie des Geistes, forinden denne Tro faldt af hos mig som et visst Blad.

Saaledes vedblev han i længere Tid, og jeg kan ikke sige andet, end at han udtalede sig med rolig Objectivitet, og naar jeg gjorde en eller anden Indvending, besvarede den med stor Humanitet. Kun et

enkelt anstødeligt Udtryk, der passer for Spottere, kunde undfalde ham, som naar han i Talens Løb kaldte Christi Himmelfart en Luftseilads (eine Luftschiffahrt).

Straußs stod dengang i Begyndelsen af sin Verdensberømtthed, vistnok en herostratistisk Berømtthed for at ødelægge og opbrænde Templer. Men seer jeg nu tilbage paa hans Bane, hvor han har vundet en Navnkundighed som Faa, kan jeg ikke andet end tænke paa det affaldende visne Blad i vor Samtale, idet han ved dette Blad betegnede Ubødelighedstroen. Hvad ere alle hans Productioner tiltrods for den saa meget anpriste Fremstilling andet end en Mængde af et udgaaende Troeslivs affaldne og visnede Blade! I hans Dogmatik affalder den ene Troeslærdom efter den anden, og i hans sidste Skrift: den gamle og den nye Tro, naaer Vissheden sit Høieste. Her gaaer han over til Materialismen og søger at begribeliggjøre Verden ved en Anvendelse af Darwinismen, hvor han dog ganske fritager sig for at besvare Spørgsmaal som disse: hvad Materien er og hvorfra den kommer, hvorfra Livet kommer, hvorfra Selvbevidstheden kommer. Naar man fritager sig for disse Problemer, kan man vistnok for godt Njeb komme til at gjøre Verden begribelig. Ved Siden af Materialismen indfører

han en Idealisme, idet han som Erstatning for Kirken og den christelige Tro hyder os Goethe og Schiller, Haydn, Mozart og Beethoven og mener, at naar der spørges om de rette Sandheder for Livet, kan Hermann og Dorothea godt staae ved Siden af et paulinsk eller johanneisk Brev. Tidligere havde han dog meent, at Religion kun kunde erstattes ved Religion, ikke ved et Andet end Religion. Nu anbefaler han os et Andet, uden at betænke, hvor Meget disse poetiske og musikalske Værker skylde Christendommens Virkninger. Tidligere søgte han ogsaa at beholde og bevare, hvad han kaldte en Kjerne af Christendommen, et Blivende i Modsatning til det Forgængelige. Men det viste sig snart for ham, at det var et forgjæves Forsøg at fastholde en saadan Kjerne, en Christendom uden Kristus. Derfor gik han mere og mere over til den blotte Regtelse og Opløsning, og det Hele henvisnede for ham. Man kan rose ham for en vis Sandbruhed, idet han consequent gennemfører sin Fornegtelse og Vantro, Intet vil have at staae med de „Halve“, særlig Intet vil have at staae med de saakaldte Rationalister, der paa den ene Side gjøre Vantroen de største Indrømmelser, men paa den anden Side ville beholde Elementer af den historiske Christendom, fordi de selv og Menigheden ikke kunne undvære dem.

For Strauß gjælder det: Enten Alt eller Intet. Hans historiske Betydning kan vistnok sættes i denne hans Fordring af et ikke halvt, men heelt Ja eller Nei i Forhold til Christendommen. Man har med Rette sagt, at Strauß er sat Mange til Fald og Mange til Opreisning. Han er til Fald for dem, der følge ham paa Vantroens Veie og af ham lade sig føre ind i det absolute Mørke. Men han er til Opreisning for dem, der i Modsatning til hans ubetingede Nei finde sig foranledigede til et ubetinget Ja, til hos sig selv og Andre at bekæmpe al Halvhed i Troen, al Halten til begge Sider, men at holde sig til fast, fuldstændig og uforbeholden Betjendelse af den christelige Tro. Hans Betydning er, at han har foreholdt os et stort og afgjørende: Enten—Eller.

Jeg har ikke uden Beemod funnet læse hans Levnet. Han er født det samme Aar som jeg, men døde 1874. Med Beemod har jeg maattet betragte hans ustadige, omflakkende Liv, idet han med sine ualmindelige Talenter ikke kunde finde nogen Ansættelse; ligeledes denne mere og mere tiltagende Bitterhed i hans Indre, deels en Bitterhed over Verden, hvor han havde saa mange Modstandere, hvad han dog ikke kunde vente anderledes, deels en Bitterhed over, at den christelige Kirke vedblev at leve, og at Evangeliets Prædiken fandt

Fremgang, da han dog saa ofte havde sagt, at den var død og hver Dag maatte falde sammen, og at der ikke mere var nogen Mødtagelighed for Christendommen. Han søgte jordist Ulykkelighed i det ægte-stabelige Liv og giftede sig med en berømt Sangerinde, Agnes Schebest. Men da det viiste sig, at de ikke passede for hinanden — han en Stuelærd, der behøvede Eensomhed og Pygge, hun en Verdensdame, der var udadvendt, hvor mange udmærkede Egenskaber hun end med en retskaffen Charakter udfoldede ogsaa i det huuslige Liv — opløstes det, og de stiltes. Dog bevarede han Kjærlighed til sine Børn, hvilket sees af flere Digte, han har skrevet til dem. Det tør vel antages, at han ogsaa har bevaret Kjærlighed til enkelte Venner. Men i Bantroen vedblev han at være consequent. Man kan sige: det sidste visne Blad var faldet af, i religiøs Henseende var hans Hjerte dødt, endnu før hans virkelige Død. Paa sit Dødsleie bladede han i Platons Phædon (om U dødeligheden), men han lagde Bogen hen, idet han sagde: Det er et forældet Standpunct. Saaledes forlod han denne Verden med dens mange forældede Standpuncter.

Fra denne berømte Mand gif jeg over til en anden berømt Mand, Fr. Baur, Forfatteren af mange lærde Bærker, og som siden blev Hovedet for den saakaldte Tübingen Skole, der negtede Egtigheden af det Nye Testaments Skrifter og paastod, at de fleste af dem vare skrevne i en langt senere Tid, end Kirken antog — en Anskuelse, fra hvilken man dog, som der kunde forventes, er kommen tilbage som fra et falsk Bys. Han berømmede Strauß, at hvad Strauß havde udtalt, var Noget, der maatte siges, og at han havde sagt det paa en værdig Maade.

Et andet Besøg var hos Digteren Uhland, der var beskæftiget med nordisk Mythologie, og hos hvem vi tilbragte en behagelig Aften. Han havde i sit Væsen en besynderlig Torhed, der forekom mig lidet at passe for en Digter, men som maaskee maa forklæres deraf, at han var kommen saa dybt ind i Politiken. Han har senere besøgt mig i Kjøbenhavn — jeg boede dengang i Hummergaden — hvor han, til vor store Forundring, kom op ad Rjøsentrappen og fra Rjøskenet traadte ind i vore Værelser. Jeg veed ikke, i hvilke Distractioner han er bleven ført ad denne besynderlige Vej.

I Stuttgart saae vi den dengang saa berømte Skuespiller Seydelmann, saavidt jeg husker, i en

Føderolle. Ligeledes besøgte vi Wolfgang Menzel, en prægnant Individualitet, der udgjød sig i en Strøm af Invectiver mod Goethe, Hegel og Hegelianerne og Strauß.

München.

Idet jeg skal skildre mit Ophold i München, forbigaaer jeg Pinakotheket, Glyptotheket, Arkaderne og de andre Mærkværdigheder, der findes udførligt beskrevne i Reisebøgerne, og beder kun Læseren at ledsage mig til Schelling og Franz Baader. Skjøndt jeg først gik til Schelling, til hvem jeg var særlig anbefalet, ville vi dog begynde med at tale om Baader, fordi han for mit Ophold i München fik den største Betydning.

Baader var en Mand med et genialt Udseende. Som hans aandelige Væsen var en Forening af Dybsindighed og Vittighed, saaledes speilede dette sig ogsaa i hans Ansigt, og det forekom mig, at der i hans Ansigt var Noget, der fremkaldte Forestillingen om et Epigram. Ved det første Besøg talende han skarpt om den Stagnation, i hvilken Religionsvidenskaben var nedsunken hos en stor Deel af Geistligheden baade i den katolske og den protestantiske Kirke; han talende om den falske Skilsmisse mellem Tro og Viden, i hvilken

Mange behagede sig, og som meget støttede Geistlighedens Magelighed, og hvilken han snart lignede med en forfæstelig Ægteskabsfilsømissø, snart med en salomonist Dom, der gik ud paa at slække Barnet. Tillige opfordrede han til at høre hans Forelæsninger.

Jeg indfandt mig da i hans Auditorium, hvori vi i det Hele kun vare en fem eller sex Tilhørere; men bekjender, at jeg fandt Indtrykket langt under min Forventning. Han forelæste nogle Stykker af et lidet Skrift, han nylig havde udgivet, og knyttede dertil nogle Bemærkninger. Saaledes vedblev han, men kunde ikke fængsle mig. Der var ingen Methode og ingen Strømning i det Hele, og jeg fristedes til at sige: denne Mand kan aabenbart ikke holde Forelæsninger. Det viste sig imidlertid snart, at om han end ikke paa Rathedret kunde tale, som det maatte ønskes, kunde han dog, naar han kom ned fra Rathedret, tale baade med Myndighed og Vld. Vi vare neppe komne ud af Auditoriet og ledsagede ham ned ad Trappen, da En af Tilhørerne gjorde en tilfældig Bemærkning i Anledning af det Hørte. Nu begyndte det at lyne. Det ene Kynglimt efter det andet foer ud af ham, og dette blev ved, da vi vare komne paa Gaden, hvor han stundom blev staaende og paa den meest fængslende Maade talede snart om dette, snart om hiint speculative

Problem. Han hørte til de Menneſter, der ikke have Taalmodighed til et methodiſt fremſtridende Foredrag, men altid og ſtrax ville medias in res (i Tingenes Midte). Han udtalede ſig beſt i Samtale, der dog heller ikke var methodiſt og ſtrengt taget heller ingen Samtale, thi hvad der af den Anden eller de Andre, med hvilke han ſamtalede, blev bemærket, var for ham kun en Anledningsaarsag til hans egne frie Udſtrømninger, i hvilke man da ligefom fik ſig et Bad, ſtundom et Styrtebad, man aldeles ikke havde ventet. Det var hans eget rige Andre, der hvergang udtalede, hvad der netop nu bevægede ſig i ham. Man havde ganſke Indtrykket af, at der i denne Mand var et ſtort alomfattende philoſophiſt Syſtem, kun ikke i Syſtemets udviklede Form. Altid talede han ud af en Totalitet, en Heelhed, og altid talede han ud af Centrum. Da jeg mærkede dette, ſøgte jeg ſaavidt muligt hans Samtale. Han boede i den anden Ende af Byen, hvor jeg ofte vandrede ud om Morgen. Her havde jeg den Glæde at høre hans Udtalelſer. Naar jeg nogen Tid havde været hos ham, gif han ud, og jeg ledsagede ham gennem flere Gader, indtil han tog Afſked med mig og gif ſin eenſomme Wei. Hvad jeg her beretter om mit Forhold til ham, ville mange Andre for deres eget Vedkommende kunne gjentage med Variationer.

Skal jeg sige, hvad jeg hørte af ham, da er dette vanstelig, idet ikke saa Lidet deraf var dunkelt. Han gjorde sig ikke den Uleilighed at explicere Sagen for de ikke videre Fremstredne, men forudsatte idelig, at man vidste og kjendte Wiere, end man vidste og kjendte, hvad netop gjorde ham ustkiftet til at være academisk Docent i Ordets egentlige Betydning. Men Forudsætning og Grundlag for alle hans Udtalelser var Guds Aabenbaring i Christo. Han troede oprigtigt, fuldt og fast og uden Omsvøb paa Evangeliet, vel vidende, at dette Evangelium endnu den Dag i Dag er Bøder en Forargelse og Græker en Daarlighed, hvilket netop gjorde, at jeg fik saa stor Erbødighed for ham. Han var Katholik, men der var i ham noget Overconfessionelt, hvorfor han ikke blot polemiserede mod Protestantismen, men ogsaa mod Katholicismen, navnlig mod Ultramontanismen, Papiismen, med hvilken han ogsaa kom i offentlig Conflict. I sine Udtalelser gik han snart ud fra Skriften, snart fra et Sted hos Jacob Böhme, hvem han atter og atter anbefalede, snart fra et Udsagn af St. Martin, og udviklede deraf sine Betragtninger. Der var i Alt, hvad han udtalede, en Forening af Theosophie og Mystik. Han fremdrog altid et guddommeligt Aabenbaringsindhold i store Omrids, i Intuitionens Form, der dog var

gjennemlyst af Begrebet; og altid førte han ud i store kosmiske Sammenhænge, i hvilke denne vor nærværende Verden viste sig at være gennemtrængt af højere Verdener og Regioner, himmelske og dæmoniske, ved hvilke Livet i denne Verden først fik sin rette Betydning. Ved hans Tale blev denne nærværende Verden mere gennemsigtig, og man saa igjennem den ind i den anden Verden. Men ved Siden af dette var han selv mystisk greben, i personligt Forhold til Gud og de guddommelige Ting.

En Tanke udtalede han atter og atter, der hos mig slog ned og meget bidrog til at befæste mig i mit Standpunct, at Philosophien skal være religiøs Philosophie. De Fleste, der give sig af med Religionsphilosophie, have vel Religionen som Object, som Gjenstand for deres Tænkning, men selv staae de udenfor Religionen, menende, at de her have nok i deres Tænkning, med hvilken de dømme over Religionen. Baaders Mening var, at kun den, der personligt staaer i Religionen, kan philosophere over den; alle Andre tale kun som Blinde om Farver. Fra dette Standpunct udtalede han sig med stor Skarphed mod den nyere Tids autonomiske Systemer, der tillagde den menneskelige Aand Selvlovvgivning, vilde indføre en menneskelig Frihed uden Autoritet, og som dermed

negtede Skabelsesforholdet, negtede, at Gud er Menne-
skets Forudsætning og Autor. Ofte viste han hen til
Samvittighedsforholdet, hvori vi ikke blot have en
Samviden med Gud, men hvori vi ogsaa have den
Forvisning, at vi selv vides af Gud. Fra dette
paa een Gang objective, Gud og de store Verdenssam-
menhænge opfattende, og subjective eller personlige
Standpunct øvede hans Tale de vidundetlige Virk-
ninger, om hvilke Alle, der ere komne i Forhold til
ham, kunne afgive Vidnesbyrd. Hvad enten han talede
om de himmelske Mysterier eller om de infernalske
Mysterier, om Ondskabens Dyrkheder; hvad enten han
talede om de store Verdenssammenhænge, om de høiere
og de lavere Regioner og deres Communicationsfor-
hold, eller han talede om det, der foregaaer i det
enkeltte Menneſtebryst, om Bod og Gjenfødelse, om
Kjærlighed, og Had, om de indvortes Angster og om
Udfrielsen ved Guds Aand, altid talede han som den,
der var personlig greben, som den, der talede ud af
en Erfaringsvisshed. Derved fremkaldte han hos dem,
der hørte ham, et personligt Alvor, der ikke er alminde-
ligt i de philosophiske Høresale, og ofte forlod man
ham dybt rystet, men altid opløstet og opbygget.

Skal jeg nærmere sige, hvilken Betydning han
havde for mig paa dette Tidspunct af min Udvikling,

da vil jeg begynde med at sige: Han gjorde mig ikke til Baaderianer, gjorde mig ikke til Discipel i den Betydning, som om jeg nu var optagen i den Baaderste Skole. Hertil var der for Meget, hvorpaa jeg ikke kunde gaae ind. Navnlig forekom det mig, at Naturbetragtningen hos Baader ligesom hos J. Böhme faaer en eenfaldig Overbægt, om end hans inderste Tendens ikke er pphjst, men ethist. Hvor mægtigt jeg end blev tiltrukket af hans Theosophie, dog var der ogsaa her Meget, jeg endnu ikke kunde optage som mit Eget, om han end fastede mig mangt et theosophist Sædetorn i Sjælen, der paa et senere Tidspunct kom til at spire. Ogsaa her har jeg maattet erindre Marc. 4, hvad der siges om det Menneſte, der faster Sæd i Jorden, og han sover og staaer op ved Dag og ved Nat, og Sæden voxer og bliver høi ved dens egen Spirekraft. Hans Betydning for mig paa hiin Tid beroer væsentlig paa et gunstigt Sammentræf i min Livsførelse, forsaavidt det Standpunct, der i mig arbejdede sig frem, ved det Stød, der udgik fra ham, kom til kraftigt Gjennembrud og blev rodfæstet. Dette Standpunct var vistnok langt simplere end Baaders høie theosophiste, Jacob Böhmeſte Standpunct. Dog kunde det være Grundlag for min Fremtid, kunde

ogsaa blive Grundlag for det Høieste, dersom min Genius førte mig dertil.

Det Standpunct, jeg nu for mig selv indtog med fuld Bestemthed, kan i al Simpelt ved Kirkens det gamle: Credo ut intelligam, d. v. s. jeg troer, og under denne Forudsætning søger jeg at erkjende. Troen er det Første, Erkjendelsen det Andet og Efterfølgende. Vil man erkjende Christendommen, er det først og fremmest nødvendigt at kjende den. Men Ingen kjender Christendommen uden den, der ikke blot har det historiske Bekjendtskab, men ogsaa staaer i et personligt Forhold til dens Indhold og har en Erfaringsvisshed om dens Realitet. Al anden Tale om Christendommen er utilforladelig Tale. Troen selv har Erkjendelsen forborgen i sig. I Troen ere alle Erkjendelsens Statte skjulte, og udaf Troen udfolder Erkjendelsen sig. Ikke er dette at forstaae paa Schleiermachers Maade, som om Erkjendelsen kun skulde være en Beskrivelse af de fromme Gemytstilstande, til sit Indhold kun skulde have det troende Menneſte. Ivertimod: Troens Indhold er den objective Sandhed, er Guds Aabenbaring, og Gud selv er Erkjendelsens Princip. Det er Gud, der har givet mig Troens Visshed; det er Gud, der aabenbarer sig for mig gennem sit Ord og sine Gjer-

ninger og derigjennem lader mig erkjende hans Væsen. I dit Lys skulle vi see Lys! I denne Gudserkjendelse oprinder ogsaa en ny Verdenserkjendelse, i hvilken en høiere Verden viser sig for os, til hvilken denne nærværende Verden, i hvilken vi befinde os, forholder sig som den usande, der er bestemt til at forgaae. At Erkjendelsen, der tilstræbtes, uagtet det Stykkevis, som derfra er uadskilleligt under disse jordiske Betingelser, skulde og burde være en speculativ, en Erkjendelse af Sandheden som Sandhed, i dens Gylldighed i sig, var for mig en ubetinget Fordring. Jeg havde jo her de største Kirkelærere som Forbilleder. Særligt tiltalede jeg af Thomas Aquin. Viste den speculative Retning sig i den protestantiske Kirke end ikke strax hos Reformatorerne, saa udeblev den dog ikke under Udviklingen, og vi kunne her jo nævne Jacob Böhme, hvem jeg dog dengang ikke kjendte.

Jeg behøver ikke udførligere at karakterisere dette Standpunct, da det er gennemgaaende i alle mine Skrifter. Men at det hos mig kom til Gjennembrud og blev grundigt befastet, sthyldtes mit Ophold hos Baader. Jeg følte mig lykkelig derved. Det skeptiske Væsen var ganske forsvundet. Min Tilstand dannede den fuldkomne Modsatning til hine hypochondre Tilstande i Berlin, jeg i det Foregaaende har skildret.

Om end det hårdeste Münchenske Clima voldte mig nogle legemlige Besværligheder, følte jeg mig dog sjælelig sund, glad og tilfreds. Livet stod for mig i fuldeste Realitet. Det var den tilbagevendende Tro, der gav mig ny Livslust og ny Erkjendelseslust. Man kan jo vistnok sige, at dette Standpunct i Grunden ikke var Andet, end hvad der foresvævede mig i Kjøbenhavn, forinden jeg reiste udenlands. Man kan spørge, hvad jeg da vandt ved denne Udenlandsreise? Jeg vandt dette, at den oprindelige, den gamle Sandhed for mig blev bekræftet, blev dybere begrundet, fordi den nu havde gennemgaaet en Stjærtsild, havde gennemgaaet forskellige Prøver. Enhver vil kunne overbevise sig om, at der ere Sandheder, ikke blot practiske Sandheder, Viisdoms- og Levereabler, men ogsaa theoretiske Sandheder, vi allerede i Ungdommen med Vished kunne erkjende og gjentage, men som dog først faae deres rette Vægt og Betydning for os, naar de have gennemgaaet Erfaringens Prøve, have gennemgaaet Tvivlens og Ansægtelsens Stjærtsild.

Med Hegel havde jeg brudt, nemlig med hans autonomiske og pantheistiske Princip, men ophørte derfor ikke med Forkjærlighed at studere ham. Baader selv opfordrede indtrængende til Studiet af Hegel og

optræde, at Hegel ved sin Dialektik havde antændt en Ild, som Alt maatte gennemgaae, hvad der i Videns-
skaben skulde bevise sig som gyldigt. Man vil vistnok
nødes til at indrømme, at i een Kunst overgaaer Hegel
de Fleste af sine Forgjængere, den Kunst at udvikle
Begreber. Her vil man vedvarende kunne lære af
ham, hvad dog ikke vil sige, at man udenfra skal
optage hans Methode, men tvertimod at Metboden
maa fremgaae af selve den behandlede Gjenstand.

Men havde jeg nu end et fast Standpunct, saa
kunde jeg dog ikke følge for mig selv, at Alt for mig
dog vilde komme an paa, om jeg paa dette Stand-
punct vilde kunne udfolde en eiendommelig Produc-
tivitet, som kunde frembringe nogen Virkning, fremfor
Alt hos den studerende Ungdom i mit Fædreland,
hvor jeg jo ønskede at optræde som Lærer; om jeg
havde Kraft til paa eiendommelig Maade at medvirke
til en Reproduction, en Fornyelse og Forhyngelse af de
kirkelige Dogmer, hvilket for mig var Theologiens
Opgave. Dette kunde jo vistnok kun Fremtiden
besvare mig. Men under de Baaderste Impulser
conciperede jeg Ideen til mit første theologiske Arbejde:
om Selvbevidsthedens Autonomie i den christelige Dog-
matik. Med mine ringe Midler og Evner vilde jeg

her levere et Modstykke til Daubs ovenomtalte Bærk. Skriftet blev først udarbejdet efter min Hjemkomst og blev benyttet som Dissertation for Licenciatgraden.

Fra Baader ville vi nu vende os til Schelling og ville først besøge hans Auditorium. Naar jeg om Baader har tilladt mig det noget dristige Udsagn, at han ikke kunde holde Forelæsninger, d. v. s. at han dertil manglede meget væsentlige Betingelser, saa maa der om Schelling siges i eminenteste Betydning: Denne Mand kunde holde Forelæsninger. Han maa vistnok betragtes som En af de største Docenter, Universiteterne have at opvise. Det var ikke som hos Steffens en entusiastisk Udgydelse som et Vandfald. Det var en roligt fremstridende Strøm, en methodist fremstridende Udvikling, Moment efter Moment, medens dog en phantasierig Anstuelse gjennemlyste og bar det Hele. Her var en vidunderlig Forening af Genialitet og Besindighed; thi Schelling forstod i Foredraget at holde igjen og ikke at lade de flaaende Puncter fremtræde, forinden de vare behørigt forberedte, og vi vare spændte paa at modtage dem, hvad mange Docenter ikke forstaae, idet de alt for tidligt og alt for hidseblæsende meddele, hvad der for dem er det Centrale, og

som ved denne forhastede Meddelelse bliver uden Virkning. Hvor han udviklede Noget, som for Tilhørerne kunde være vanskeligt, pleiede han at sige: „endnu engang“ (noch einmal) og udviklede nu det Samme i en anden Form, i en Variation, for at bringe det Forstaaelsen nærmere, og dette „endnu engang“ kunde han vedblive at gjentage en tre til fire Gange, og hver Gang fængledes man ved Nghedens Afverling og den nye Klarhed, som her blev vunden. Man har anført som en Mangel ved Schellings Forelæsninger, at de vare skrevne og saa formfuldbendte, at de umiddelbart kunde trykkes. Men hertil maa svares, at dette ikke mærkedes ved det mundtlige Foredrag. Han gjorde vistnok ikke Indtrykket af en Improvisator, der meddeelte øieblikkelige Indfald, hvad ogsaa kun er et daarligt Indtryk fra et Ratheder. Han gjorde Indtrykket af en moden Tænker, en stor Viis, der oplod sin Erkjendelses Skatte for den lyttende Ungdom og søgte at forhjælpe dem til Forstaaelsen ved selv at fremdrage deres Indvendinger, Tvivl og Betænkeligheder og at besvare dem. Der var i hans Stemme noget Prægnant og visse Ord udtalede han med en for Tilhørerne uforglemmelig Betonning, f. Ex. das unvordenkliche Sein.

Hvad angaaer Indholdet af hans Forelæsninger, da kan man ved en første Betragtning finde, at det var beslagtet med J. Böhmes og Fr. Baaders. Ved en nærmere Betragtning maatte det vække Opmærksomheden, at han i sin positive Philosophie, der er modsat den negative, recent rationale, vilde give en Fremstilling af hvad han kaldte den philosophiske Religion. Man maa her ikke tænke paa Rationalisme, men kan maaskee i Rorthed opløse Sagen ved et Henblik til de Eleusinske Mysterier hos Grækerne. I disse Mysterier var Folketroen optagen, dog ikke for at opløse den, men for at give en høiere Forstaaelse deraf. De Indviede bleve salige derved, at de kom til at stue Principerne for de mythiske Skikkelser. Saaledes skulde ogsaa vi hos Schelling indføres i Mysterierne og stue de evige Principer baade for Mythologien og for Aabenbaringen, den historiske Christendom. Hvad jeg hørte hos Schelling, var et Stykke af en theogonist og en kosmogonist Proces, en Lære om de Potenser, hvorigjennem Gud frembringer sig selv og Universet. Særligt fængslede mig hans Opfatning af Mythologien. I Modsatning til den Opfatning, der mener at kunne nøies med en blot subjectiv Forklaring af Mytherne som menneskelige Opfindelser, digteriske Indklædninger af Adeer eller Historier, seer

Han i Mytherne objective, guddommelige Magter, der beherske den menneskelige Bevidsthed, hvilken de have taget i Besiddelse. Den mythiske Udvikling bliver da en høiere Naturproces, der faaer sin Ende ved Christendommen, der ikke er Mythe, men Historie, hvad Schelling paa det Bestemteste hævder, idet han fastholder Aabenbaringens og Historiens Uadstillelighed.

Men vistnok maa jeg bemærke, at jeg dengang ikke kunde faae et tilstrækkeligt Indblik i Heelheden af hans Være. Han gav ikke det Hele paa een Gang, han fulgte den stykkevise og successive Methode, om hvilken han oftere sagde, at den er den for vor menneskelige Tænkning naturlige i denne Tidelighed, medens Intuitionen reent som saadan mere hører Ewigheden til. Et Indblik i det Hele blev først muligt for mig paa et langt senere Tidspunct, da hans Værker efter hans Død bleve udgivne, og for mig i senere Aar have været Gjenstand for et fængslende Studium. Det vilde føre for vidt, naar jeg vilde udvikle, hvad jeg her beundrer og anerkjender, og hvad jeg ikke har kunnet tilegne mig. Men det vil passe for nærværende Sammenhæng at fremhæve Forskjellen mellem Schelling og Baader, der nu kan documenteres af begges samlede Værker. Og her maa der efter min Overbeviisning siges, at om end Baader i formel

Henseende staaer langt tilbage for Schelling, dog staaer han meget høiere end Schelling, naar der spørges om Ideerne, om selve Værelsholdet, dets Reenhed, dets Overeensstemmelse med Christendommen, med den hellige Skrift. Jeg kan her ikke gaae ind paa Dogmerne, men maa indskrænke mig til at betegne selve Erkjendelsens Standpunct. Og her viser sig den store Forskjel, at Schelling Intet vil vide af Baaders religiøse Philosophie, men afviser den med Ringagt, Intet vil vide af Kirkens credo ut intelligam, af den personlige Tro som Erkjendelsens Betingelse og Forudsætning. Han vil ikke opgive den forudsætningsløse, frit granskende Philosophie, vil ikke lade sig binde af nogen Autoritet, hvilket vilde være at opgive Philosophien som Philosophie. Christendommen er ham ligesom Naturen, ligesom Mythologien eet af de store Verdensphænomener, hvilket han vil forklare, og det ved sin Philosophies egne Midler.*) Han mener at have en Philosophie, der kan maale sig med Christendommen, ikke i den elendige Betydning som hos Strauß og den negative Critik, der kun vil opløse den. Nei, hans Philosophie vil maale sig med Christendommen, fordi den staaer paa samme Høide som Christendommen.

---

*) Phil. der Offenb. 1, 133—141.

Christendommen er vistnok givet som Object, som Gjenstand, men det filosofierende Subject er reent som filosofierende istand til at forklare dette Object, istand til en Indsigt i Christendommen, uafhængigt af enhver Autoritet. Kun saaledes er den Philosophie, og dette Begreb om Philosophie har Schelling aldrig villet opgive. Han oplyser sit Standpunct ved en Pignelse. De 4 Drabanter om Jupiter ere for sædvanlige Dine kun synlige, naar de sees igjennem Telescop. Dog gives der Mennesker, der kunne see dem med blotte Dine. Ja Schelling har selv kjendt en Kone, der med blotte Dine har kunnet see disse Drabanter og i en Astronom's og Physiker's Nærværelse har kunnet tegne et Billede af dem, der ganske stemmede med Telescopet. Dette anvendes nu paa Forholdet til Christendommen. Han indrømmer, at der er meget, som Philosophien ikke havde kunnet erkjende uden Aabenbaringen, men jo mere den har udviklet og udvidet sine Begreber og bragt dem i Høide med Christendommen, desto mere kan den komme derhen, at den kan see med blotte Dine. Meningen er altsaa, at Aabenbaringen vistnok er givet os som en guddommelig Gave; men Forklaringen af dette Phænomen, Forstaaelsen af denne Gave beroer paa den naturlige Genialitet. At dette er aabenbar og grov Bela-

gianiisme, behøver ikke at udvikles. Schelling har ikke kunnet løsrive sig fra den falske Autonomie, i hvilken hans Erkjendelse fra først af har været bunden. Men vi for vort Bedkommende maa herimod paa det Kraftigste protestere. Vi holde os her til Fr. Baader med hans religiøse Philosophie, der lærer os, at den menneskelige Frihed ikke kan være uden Naade og Autoritet, skjøndt Autoriteten ikke blot er en ydre, men ogsaa en indre, og som kræver, at man for at kunne philosophere over Christendommen maa være en Christen. Vi holde os til J. Böhme, der atter og atter indstjærper Gjenfødselen som Betingelse for al Erkjendelse af de guddommelige Ting; til Rirkens den gamle Lære om Troen som Erkjendelsens Forudsætning. Uden denne Erfaringsvisshed vil Erkjendelsen heller ikke kunne komme til at indtage en sikker Stilling ligeoverfor Objectet, og mere eller mindre blive desorienteret, hvad ogsaa viser sig hos Schelling. Forøvrigt maa bemærkes, at der i Schellings Værker findes ikke faa Partier, der vidne om en høiere Aand end hans egen, vidne om christelige Inspirationer; at der gennem hans Productioner gaaer en Understrøm, hvor det viser sig, at han selv personlig er greben af Christendommen, hvilket paa flere Steder udøver en velgjørende Indflydelse. Men vistnok er der her ingen

Sammenligning mellem Schelling og Baader, naar der spørges om det indre Livs Hemmeligheder, hvilke Baader ved at skildre saa rigt og levende, fordi han taler af Erfaring. Hos Schelling finde vi overveiende den blotte Objectivitet, hvor vi med blotte Øine see eller troe at see de fjerneste Fixstjerner; men om de indre Stjerner, der lyse for Hjertet, og om de Fornødenheder, som her kunne indtræde, høres der forholdsviis kun lidt. Hos Schelling kommer man aldrig ud over Potensernes Spænding, Kamp og Forsoning, men man kommer ikke til at stige ned i det menneskelige Hjerte, hvilket idelig steer hos Baader. Forøvrigt er det min Overbeviisning, at Schelling — ikke at tale om Baader — skjøndt nu tilfjedefat, vil faae en stor Fremtid; naar nemlig den materialistiske Laage, der for Tiden udøver et Røgleriets Tryk over Aanderne, omjyder løfter sig, og Aanderne atter blive frigjorte til at see imod det Høie og til at hængselsætte sig med de Problemer, der ere de eneste værdige for Menneskeaanden. Da vil han blive en Fører som en Plato, en Aristoteles, med hvilke han er jevnbyrdig.

Høist beklageligt var det, at Baader og Schelling, der i deres Ungdom havde arbejdet sammen som Venner, nu befandt sig i personligt Fjendskab. Schelling fandt,

at Baader var hypermytist og altfor meget havde fordybt sig i dæmoniske Regioner. Hertil kom personlige Forhold og formeentlige personlige Fornærmelser, der fjernede dem fra hinanden. Schelling pleiede ikke i sine Samtaler at gytte sig om Baader. Baader derimod, der af Naturen var meddeelsom og ikke kunde tilbageholde, hvad der rørte sig i hans Indre, udtalede sig stundom skarpt og med Carcasmer. En af de første Gange jeg var hos ham, sagde han: De er kommen for at studere Philosophie. De vil ikke finde meget, thi vor Schelling har gjort Bankerot. Jeg raader Dem derfor at studere Jacob Böhme, hos hvem De vil finde Alt, — et Raad, jeg dengang dog ikke fulgte. En anden Gang, da jeg leilighedsviis gytte, at det dog vel turde antages, at Schelling personlig var greben af Christendommen, svarede han: Dersom han er en Christen, da lever han med sin uchristelige Philosophie som en Christen med en hedensk Qvinde. Schellings mythologiske Forskninger kunde Baader ikke bifalde, da han heri fandt en for stor Anertjendelse af Hedenstabet, og gytte: Til Straf for Naturphilosophiens Synder maa hans Aand nu ruge over de mythologiske Sumpe. Jeg fandt her, hvad jeg mangengang har seet at gjentage sig, og det i de forskellige Kredse af Aandens Verden, i Philosophie, i Poesie,

i Kirke og Religion, at to, og det ofte betydelige Individ, vise hinanden alstens Fjendtligheder, nedsatte hinanden og bringe hinanden i Ringeagt, medens de dog ikke kunne slippe hinanden og idelig maae beskæftige sig med hinanden. Spørger man, om der i dette sig saa ofte gjentagende Phænomen ikke skulde aabenbare sig en høiere Styrelses Lov, vil man neppe kunne komme til Andet end dette, at disse Tvende skulde være hinanden som en Pæl i Rjødets, skulde plage hinanden til gjensidig Opdragelse.

I Schellings Huus fandt den Fremmede, der var anbefalet til ham, en venlig Modtagelse, hvortil hans udmærkede Hustru (hans anden Kone, Pauline Gotter) meget bidrog. I hans Udvortes kunde man fristes til at finde noget Haardt og Stolt; men hans deilige blaa Øine vidnede om den høiere, mod Evigheden stræbende Genius, om det ædle Menneftelige, som var i ham. Man kunde ikke andet end føle sig hendragen til ham, om man end ikke kunde undertrykke den Forestilling, at han maatte være frygtelig, naar han blev vred. Han erkjendte sig med Deeltagelse om vore danske Forhold, og omtalede med Interesse Sibbern og H. C. Ørsted. Da jeg fortalte ham, at Ørsted levede meget for det polytechniske Institut, fandt han, at dette var for ringe for en saadan Mand, og

at Ørsted hellere endnu engang skulde give os en ret capital Opdagelse (eine recht capitale Entdeckung). Men paa Philosophie indlob han sig ikke nærmere. Alt Litterairt blev holdt i almindelig Conversationstone. Det kunde visseelig heller ikke forlanges, at en Mand som Schelling i Samtalen skulde oplade sit Indre for alle tilreisende unge Menneſter, især da han ikke kunde vide, om man maatte var hemmelige Hegelianere, Baaderianere o. s. v. Hvor en fritstrømmende Meddelelse kom En imøde som hos Baader eller Steffens, maatte man modtage det som en høiere, ufortjent Gave, hvorpaa man ikke havde noget egentligt Krav. Kun en enkelt Gang havde jeg en kortere videnskabelig Samtale. Jeg spurgte saaledes, om han i sit mythologiske System havde en Plads for Nordens Mythologie. Han svarede Nei, og begrundede det derved, at han ikke optog og behandlede Andet end det Oprindelige, det Primitive i Mythologien. Dette var mig kun til liden Opbyggelse; thi deraf fulgte jo, at han betragtede vor nordiske Mythologie som et ikke oprindeligt, ikke originalt, men afledet Product, der ikke kunde komme i Betragtning, hvor der handlede om de mythologiske Principer. Kun indirecte tillod jeg mig en Modbemærkning. Schelling henregne den græske Mythologie til de originale Mythologier. Og

dog er der jo i den græske Mythologie Meget, som oprindeligt er Orientalist, men som den græske Aand selvstændigt har uddannet; kunde det nu ikke forholde sig paa lignende Maade med den nordiske Mythologie, at her ere orientalske Elementer, hvilke den nordiske Aand paa sin eiendommelige Maade har omformet? Jeg fortalte ham Noget om Grundtvigs Mythologie, hvilket han ikke kjendte, og i hvilken Anledning han kun sagde: Alt kommer an paa, hvorledes han udfører det.

Af andre Personligheder end de her nævnte Tvende, der for mig vare Hovedpersonerne, nævner jeg her Naturforskeren, den elskelige og dybsindige Schubert, Gørres med den overstrømmende Veltalenhed, og Sulpice Voisserée, der venligt aabnede mig sit Huus. Jeg havde allerede i Heidelberg hos Daub gjort Voisserées Bekjendtskab, og Daub havde anbefalet mig til ham. Som bekjendt er Voisserée berømt for sit Værk over Cöllns Domkirke og ved den Fortjeneste, han i Forbindelse med sin Broder og deres Ven Vertram har indlagt sig ved at samle den saakaldte gammel-tydske eller nederlandske Skoles Malerier. Voisserée var en Mand af den fineste Dannelse, fylt af alle Littera-

raturens og Kunstens Interesser, levede i fortroligt Forhold til Schelling og havde været nærforbunden med Goethe, hvorom deres Brevveksling afgiver Vidnesbyrd. Om disse og andre berømte Mænd, til hvilke han havde staaet i Forhold, talede han ofte, hvilket var meget belærende. I hans Huus traf jeg Gørres og Hustru. Boisserée var Katholik, hans elskværdige Hustru Protestant. For sin Hustru forelæste han ofte af Taulers Prædikener, og de fandt her en fælleds Opbyggelse.

Den Boisseréeske Malerisamling var paa hiin Tid i Schleisheim i Nærheden af München, hvor jeg saa den. Denne gammel-tyske Malerkunst havde for mig en særegen Interesse. Det maatte jo snart indlyse, at den egentlige Kunst og Skjønhed var hos Italienerne, at der hos de tyske Malere var megen Formløshed og Mangel i det Techniske. Ikke desto mindre var her en vidunderlig Gemytsinderlighed, og man havde et levende Indtryk af den religiøse Trang og den religiøse Inspiration, der havde bragt Kunstnerne til at frembringe disse Værker, den Inspiration, der f. Ex. har frembragt den døende, allerede halvtforflarede Maria af Schoreel og den hellige Christoffer, der bærer Kristusbarnet, af H. Hemling. Idet jeg

heri fordybede mig, gjorde jeg tillige nogle, vistnok kun dilettantmæssige, historiske Studier over Malerkunsten. Ved at sammenligne Fortidens Malere med Nutidens kom jeg til det for mig kun lidet opbyggelige Resultat, at det bibelske Maleri er en udsøgt Kunst, og at Nutidens Malere kun ere istand til at male Genre- og profanhistoriske Billeder, Landskaber, der vistnok kunne være hyggelige, og enkelte Portraiter. Det er ikke langt fra, at jeg endnu maa fastholde dette Resultat. De mange Altertavler, jeg har seet i vore Kirker, have ikke lidet bidraget til at overbevise mig om, at vore Kunstnere paa dette Omraade ingenlunde kunne betragtes som Aandens Kaldede, om de end i andre Henseender kunne være meget talentfulde Mænd. Det er den religiøse Inspiration, der mangler dem. Høist mærkværdigt er det ogsaa, at Mænd, der leve udenfor Sammenhæng med Menigheden og saa godt som aldrig indfinde sig ved Menighedens Gudstjeneste, — og dette gjælder om ikke Faa — stolende paa deres kunstneriske Genialitet troe at kunne begeistre Menigheden ved at male en Altertavle for den. Men det bliver uden Virkning. Det Religiøse fattes, og hvor noget af dette er tilstede, er det altfor smaat og utilstrækkeligt og hæver sig ikke til en virkelig Forstaaelse

af Gjenstanden, som de ville male. De gamle Malere havde alt dette i Instinct og Følelse og traf i Hovedsagen det Rette.

Paa Veien til Wien.

Vi kjørte fra München i en haard Frost, i en Slæde, med hvilken vi væltede paa Veien, uden at dette dog havde videre Følger. Omtrent otte Mile førend vi kom til Wien, standsede vi i en Landsby ved Navn Molk, hvor der paa en nærliggende Høide var et Benedictiner-Kloster. Her vilde vi aflægge et Besøg, da Landsmænd havde raadet os dertil. Vi bleve paa det Bedste modtagne, inviterede til at blive et Par Dage, og man lod strax vort Tøi hente i Landsbypen.

Opholdet henrandt meget behageligt. Disse Munkke, eller dog Flere af dem, havde en høiere Dannelses Præg, navnlig Professor G., der forestod en Underviisningsanstalt. Vi spiste til Middag hos Prioren i en lille Kreds, men om Aftenen spiste vi sammen med samtlige Munkke, da Prioren ikke spiste til Aften. Munkenene syntes at have Interesse for Danmark, men kjendte i Virkeligheden saa godt som Intet dertil. Det Eneste af danske Forhold, hvorom de vidste Lidt, og hvorom de atter og atter spurgte, var Struensee og hans For-

hold til Dronning Caroline Mathilde. Herom gjorde de mange Spørgsmaal, og hvad herom kunde meddeles, var dem saare velkomment. Private Samtaler havde jeg med Professor E., der raadede mig til at iagttage nogen Forsigtighed, naar ved Maaltiderne confessionelle Forhold bleve berørte, da der i Selskabet vare enkelte Fanatikere. Selv udtalede han sig med stor Frihed, var ganske greben af Humanismen, en begejstret Tilhænger af Schiller og Goethe. Om Coelibatet udtalede han sig med stor Utilfredshed, og det gjorde paa mig et uheldigt Indtryk, at han saa godt som ligefrem beklagede sig selv over, at han var tvungen til at leve i den ugifte Stand. En saadan Klage forekom mig uværdig. Han var en ældre Mand. Men unegtelig er det en Erfaring, at det i Regelen ikke er de unge Munk, der klage over Coelibatet, men de ældre, modne Munk, der føle Savnet af Hustru og Familie.

Om disse Dages Ophold maa jeg endnu meddele, at jeg her faldt i Speculationer over Ideen af Faust. Blandt nogle Bøger, der vare henlagte paa mit Værelse, var der en nyudkommen Faust af Venau. Jeg tog og læste den. Den gjorde paa mig et meget velgjørende Indtryk og foranledigede mig til at sammenligne den med Goethes Faust. Hvor smukt og ægte

poetisk jeg end maatte finde Venaus, kunde det dog ikke falde mig ind i Henseende til Talent og poetiske Midler at sammenstille den med Goethes. Derimod fandt jeg til min Glæde en Opfattelse af Faust fra et heelt andet Synspunct end Goethes, nemlig udaf en christelig Livsanskuelse, som er det rette, ja det eneste rette Element, hvori en Faust kan fremstilles, som jo ogsaa Faustideen er født ud af Christendommen. Goethes Faust er, som alle Digterens Frembringelser, en reent individuel Confession, en Udtalelse og Fremstilling af Digterens indre Oplevelser. Det er den saakaldte Sturm- und Drang-periode i Tydskland, den Gjæring, den Trængen, der bebudede en ny Tids Frembrud, som dengang rørte sig i ungdommelige Aander og Gemytter, som Goethe selv og de med ham Beslægtede, der her har fundet et Udtryk, deres philosophiske Gaader, deres indre Kamp mellem Tro og Erkjendelse, deres Foragt for det videnskabelige Philisteri, deres Søgen og Higen, deres Længsler og uslukkede Tørst. Goethes Faust er oprindelig kun et Fragment. Ved Fortsættelsen søiedes der kun Fragment til Fragment, og et virkeligt Hele kom ikke istand, fordi Forudsætningerne manglede. Goethes Faust er derfor ingenlunde, hvad ofte er bleven sagt, et Digt af universalhistorisk Betydning.

som Dantes. Det er nemlig ikke en objectiv Livs-
anskuelse, der her faaer Udtryk, som gyldig for hele
Christenheden, hvilken Faustsagnet tilhører. Goethe
tilhører kun en enkelt Tid, og hans Faust er kun et
enkelt om end stort Individuums Betjendelse. Hvor høit
end Goethes Genie maa sættes i dette Værk, er der,
om det er mig tilladt at bruge Udtrykket, noget Uca-
nonist, noget Uagte, noget Apokryphist, fordi det er
afveget fra sit sande Forbillede, sin Idee, som Digteren
bør læse i Sagnet. Livsanskuelsen er pantheistisk eller
halvpantheistisk og skeptisk, hvilket passer for de Læsere,
for hvilke han skrev, og endnu glider godt ned hos
Læsere, der staae udenfor de christelige Forudsætninger
og kun forlange, hvad de kalde det Humane. Hans
Mephistopheles er en moderniseret Djævel, et Nega-
tivitetens Princip, en Personification af det Onde,
der kun er opfattet som en Regtelse, men tillige som
medhenhørende i Tilværelsen for at staffe Modsætning,
Liv og Døde. Men hvor forskjellig herfra er den
christelige Anskuelse. Den Mørkets Aand, som Christen-
dommen lærer os at forfølge, er Guds og Menneskets
Fjende, en Skabning, der i hovmodig Trods gjør Oprør
mod Slaveren. Idet Faust hengiver sig til ham, søger
Faust at fornegte, bortraisonnere sit eget skabte Væsen,
sin Creaturlighed, for at vinde Hovmodets Uafhængig-

hed og Selvstændighed. Kun under disse, kun under Skabelsesforholdets Forudsætninger, der med Nødvendighed føre ind i en christelig Totalanskuelse, kan en virkelig Faust digtes. Den virkelige Faustdigtning, som Christenheden vil kunne tilegne sig, staaer endnu tilbage, maa endnu forventes. Men til Forløberne hører Venaus Faust.

I disse Betragtninger, der opfyldte mig og førte mig ind i mange Tanker, reiste jeg til Wien, idet jeg tillige haabede maaskee at kunne have den Lykke at gjøre Digterens personlige Bekjendtskab.

Wien.

Det Første jeg gjorde, da jeg var ankommen til Wien, var at forskaffe mig Adgang til Bibliotheket, for at kunne fortsætte mine Arbejder i Mystiken, hvad ogsaa lykkedes mig. Det Næste var at gjøre litteraire Bekjendtskaber, hvortil det bedste Middel var at lade mig indføre i det sølverne Caffehuus eller den Neunerste Café. Denne Café, der laae omtrent midt i Staden og kaldtes efter dens Eier Neuner, var Samlingsstedet for Alt, hvad der i Wien var af aandelig Betydning, især blandt de yngre Kræfter. Den var

nylig bleven oprettet, og der havde været stor Trang til dens Oprettelse, fordi der i den yngre Kreds var Trang til gjensidig Tankeudveksling og Sammenlutning. Allerede dengang begyndte, som ogsaa paa flere andre Steder, en ny og friere, mod en bedre Fremtid stræbende Retning at uddanne sig. Man samlede gjerne om Eftermiddagen. Blandt de mange Personligheder, jeg foresandt, nævner jeg her kun Enkelte, som Comedieskriveren Bauernfeld, Grev Auersperg, under Navnet Anastasius Grün Forfatter til de dengang berømte Spaziergänge eines Wiener Poeten, Digteren Frankl, Historikeren Kaltenbeck, Bibliothekaren Dr. Wolf, M. Löwenthal, Lagen Seligmann og den, som her interesserede os, Penau. Penau var hans Digternavn, men hans virkelige Navn var Nicolaus Franz Niembsch Edler von Strehlenau. Han var en Mand af Middelstatur, hans Ansigtssfarve var bleg og gulagtig, hvilket viste hen til hans ungarske Herkomst; hans Haar vare sorte, Udtrykket i hans Ansigt alvorligt og ædelt, hans Blik med det sortebrune Øie havde noget Indtrængende for ikke at sige Gjennemborende og dog Mildt. Den første Gang jeg saa ham, blev der ikke Leilighed til nærmere Samtale, thi han var optagen af Billardspil, der meget syntes at fængsle ham.

Hvad angaaer den almindelige Conversation i Neuners Café, da havde den overveiende en æsthetisk Charakter. Mange af de Personligheder, som her samlede, vare Poeter eller haabede at blive det, hvilket gjælder om Fleertallet, thi kun to eller tre vare det. Men med det æsthetiske Element i Conversationen forenede sig ogsaa et politisk, der som jeg meget snart mærkede, var en liberal Opposition mod Metternich og det Metternichske Regjeringssystem. Grev Auer-sperg, Anastasius Grün, der selv var en Slægtning af Metternich, gav i sine Spaziergange i Digtet „der Salon“ en meget opsigtsvækkende Skildring af Metternich. Metternich gaaer omkring i Salonen og giver paa den behageligste Maade Cour, medens der udenfor Salonen staaer en fattig Supplican, nemlig det øster-rigiske Folk, der ydmygt andrager paa, at han vil til-give, at det tager sig den Frihed at bede om, at han vil give det Friheden. Denne Tone fandt Gjenlyd hos Neuners, hvor den Metternichske Absolutisme betragtedes som undertrykkende enhver friere Rørelse. Dog udsagdes saadant kun i dæmpede Toner; thi selve Neuners Café var ikke velseet af Regjeringen, fordi man havde Fornemmelsen af, at her rørte sig en Aand, der kunde blive faretruende for det Bestaaende. Der kan vistnok ogsaa siges, at den Neunerske Café

i ikke ringe Grad har bidraget til i Wien at forberede Begivenhederne i 1848.

Vende vi os nu til det Æsthetiske, saa var der dengang i Wien en formelig Senaucustus eller Senautilbedelse, der især støttedes af Qvinder. Det var fornemmelig hans lyriske Digtninger, der havde vundet ham denne Yndest. Det kan i en vis Henseende synes uforklarligt, da det østerrigiske Naturel er langt mere anlagt for Livsnødhjælp og Optimisme end for Pessimisme. Hvor skønne end Senaus lyriske Digte ere, der hvad enten der sees paa Følelsernes Inderlighed og Dybde eller paa det Plastiske og Malende i Billederne, maae siges at høre til det Ypperste i den tydske Litteratur, dog er Alt i hans lyriske Digtning ligesom indhyullet i et Sørgeflor. Han er Melancholiens og Pessimismens Digter, og ikke med Urette har man lignet hans lyriske Poesie med de stinnende, men sorte Speilglober, vi pleie at henstille i Haverne. Senaus Poesie speiler den solbestinnede Verden med alle dens Gjenstande og Former, der ere trufne med en vidunderlig Natursikkerhed, men Alt speiler sig i hans Gemhts Dunkelhed, speiler sig i Sort, i den sorte Globus. Man har kaldt ham den tydske Byron, og blandt de Sammenligningspuncter som her kunne anføres, kan ogsaa anføres en vis Monotoni, thi hos Melan-

Holiens og Pessimismens Digter løber Alt ud paa det Samme, at Alt er Forfængelighed, at ethvert Haab stufes, at Idealet ikke kan findes. Hvor megen Gylldighed end Pessimismen har for den dybeste Verdensbetragtning, dog behøve vi til daglig Brug en forholdsvis Optimisme. Eerlig kraver det østerrigste Naturel Livsløst, Livsglade, Ndhjælp og Afvevling. Ikke destomindre var der for Venaus tungfindige Digtinger en almindelig Hengivelse, for ikke at sige Tilbedelse, især hos Damerne. Man seer hvilket Tryk Poesien kan udøve, hvorledes den kan overvinde endogsaa de naturlige Modsatninger og, hvad jo ogsaa var Tilfældet med Byron, ganske kan bemægtige sig Gemytterne, idetmindste til en Tid. I Venaus Faust anslaaes vistnok andre Toner, og en høiere Livsanstuelte stiger frem. Ogsaa denne udøvede en hendirvende Virkning. Hans Faust var dengang, da jeg selv nylig var bleven bekjendt dermed, i Alles Munde, og Mange læste den atter og atter.

Jeg gjorde da Venaus Bekjendtskab hos Neuner, hvor jeg hver Eftermiddag indfandt mig. Uagtet al den Forskjellighed, der var i vore Individualiteter og naturlige Anlæg, viste det sig dog, at vi, jo mere vi oplode os for hinanden, saaledes sympathiserede i det, der var os det Høieste, at dette Bekjendtskab udviklede

fig til Venstab. Mere og mere kom det derhen, at vi daglig spadserede sammen, daglig spiste sammen, uophørligt vare i en gjensidig, aandelig Given og Modtagen. Jeg maatte i ham erkjende en riig og meget betydelig Aand, som tidlig var bleven indført i den dybere Gransknings Egne, tidlig havde traadt Livets høieste Problemer under Vinene. Og hans menneskelige Naturel var reent og ædelt. Hvorledes han vurderede mig, kan blandt Andet sees af et Brev til Emilie Reinbeck, en ældre Veninde, hvor han i sin store Velvillie for mig spøgende kalder mig en stabelig Potens, en Hemsko, fordi jeg hindrer ham i at skrive Breve, fordi jeg har stjålet hans Tid, Hjerte og Tanke (Schurz, Leben Penaus 1, 324). Min Samtale ligner han med et Fornuftbad, der holder ham fast. „Allerede i nogle Uger, skriver han, sidder jeg i dette Bad, 4 til 8 Timer daglig“. — Jeg for min Deel kan her tilføie, at ogsaa jeg daglig sad i et tilsvarende Bad, som han beredte mig.

Vore Samtaler bevægede sig især i religiøsfilosofisk Retning. Vi talte med hinanden om Pantheismen, om Guds og Menneskets Personlighed, dermed ogsaa om Spinoza, Goethe, Hegel og Fr. Baader, hvem han aldeles ikke kjendte, og paa hvem jeg først henledte hans Opmærksomhed. Det er bekjendt, at han siden-

efter søgte Baaders personlige Bekjendtskab, at Baader
 dedicerede ham et Hæfte af sine Forelæsninger over
 speculativ Dogmatik, og at Baader gav ham et practist
 Wiisdomsord med paa Veien, hvilket Venau sat i sin
 Hat som en frist Skovgreen: Die Gescheident werden
 immer geschaidter und die Tummeln werden immer düm-
 mer. Vi talede ligeledes om Mystik, om Middelalder og
 Reformation, om den nuværende Tidsalders Desorgani-
 sation og om Nødvendigheden af en aandelig Gjenfødsel
 ved Christendommen. Dengang udtalede han som sin
 Overbeviisning, at ikke blot Videnskab, men ogsaa
 Kunst og Poesie burde arbejde hen til en Omdannelse
 af Tidens aandelige Bevidsthed. Derfor opponerede
 han meget bestemt mod den æsthetiske Formalisme,
 den kunstneriske Indifferentisme, der ikke betymer sig
 om den religiøs-sædelige Sandhedsgehalt, men kun om
 den saakaldte skjønne Form. Den sande Digter maatte,
 ligesom den sande Profet, sætte en sand Evigheds-
 bevidsthed mod Menneftens af den blotte Tidsaand
 og de falske Profeters Lærdomme opfyldte Bevidsthed,
 maatte forkynde sande Syn, tale dømmende og fri-
 gjørende Ord ind i sin Tid. (Vjfr. mit Brev til Schurz.
 Venaus Leben 1, 360.) Niembsch var Katholik, men
 havde en friere Opfattelse og Anerkjendelse af Refor-
 mationens Betydning. Hans Anerkjendelse af Luther

havde dog sine betydelige Indskrænkninger. Ofte kom han i sine Samtaler tilbage til, hvad jeg ogsaa har hørt af andre Katholiker, at der baade i Luthers Personlighed og Værk var noget Plumpt og Plebejst, til det Bøbelagtige grændsende, der gjorde ham usikkert til at være en apostolisk Charakter. Jeg svarede, at netop en Mand som Luther med disse grove Tilfættninger var det, som Tiden dengang behøvede. Der behøvedes en Mand, der kunde slaae Rølleflag.

Jeg behøver neppe at sige, at vi ogsaa talte om Digterne. Goethe elskede han ikke, idetmindste ikke i den Tid, jeg levede med ham. Schiller derimod stod for ham som en ædel Mand, der dog manglede noget meget Væsentligt. Om Heine httrede han, at han maaskee var den største Tyrker i Tyskland, men det var ham ubegribeligt, at man kunde være et virkeligt Genie og dog saa „verlieberlicht“ som Heine var det.

Det Politiske optog ikke nogen stor Plads i vore Samtaler. Jeg havde dengang ikke nogen uddannet politisk Anskuelse, medens han vistnok havde Noget, der kunde kaldes et Standpunct. Han var nemlig udgaaet fra Liberalismen. Da nu Liberalismen har en Hovedmodsatning i Absolutismen, saa havde han al Absolutisme som Tyranni og Undertrykkelse. Han havde Papisme og Hierarchie og ikke mindst den

politiske Absolutisme, han kjendte af Erfaring. Dog var hans Liberalisme ikke saa borneret og feedommelig, som jeg saa ofte har fundet den hos Andre, der i deres Kritik over det Bestaaende forviklede sig i mangehaande Specialiteter og Emaaligheder, men som vare uden Ideer og uden Overblik. Venaus Liberalisme havde en ideal, en universel og kosmopolitisk Charakter. Han hævdede Menneſterettighederne. Det Politiske var hos ham optaget i et Høiere, og det Frihedsideal, for hvilket han var begejstret, var i Grunden Menneſkets evige Personlighedsideal, der maatte have Ret til at udfolde sig under de jordiske Forhold.

Forøvrigt undgik han ikke selv det østerrigſke Politiske Tilſyn. Han blev ſtevnnet og ſpurgt, om han var Forfatter til de under Navnet Venau i Würtemberg udgivne Digte. Han bekjendte dette frit, hvorpaa det blev ham tilkjendegivet, at han havde overtraadt Loven, fordi det ikke var tilladt at lade Noget trykke i Udlandet, naar dette ikke først havde paſſeret den østerrigſke Censur. Herimod protesterede han og beraabte sig paa, at hans Fædreland var Ungarn, og at denne Lov ikke var gjældende for Ungarn. Sagen faldt hen.

I Venaus Levnet læſer jeg, at han ogsaa i en senere Tid har haft en Conflict med den østerrigſke Censur. Uagtet han ſtrengt afholdt sig fra at ſtrive Digte til

fyrstelige Personer, havde han dog skrevet en Prolog i Anledning af Erkehertug Carls Jubilæum (1843?), Helten fra Aspern, Napoleons berømte Modstander. Han havde skrevet den efter Opfordring, men af fuld Overbeviisning, fordi han for Erkehertug Carl havde en dyb Veneration. Metternich fik Manuscriptet, var særdeles tilfreds dermed, men ønskede, at et Par Linier, der talede om Utafnemmelighed og Mangel af Paastjønneelse af Erkehertugens Fortjenester, maatte gaae ud, og havde her sat en fin diplomatisk Vlyantstreg. Renau svarede, at han i disse Linier havde udtalt sit Sindelag, men at han over sit Sindelag ikke kunde slaae en Streg. Det blev da staaende, men Censor tillod sig alligevel paa et andet Sted at udslette et Ord og sætte et andet Ord i Stedet. Renau bad, at Censor ikke vilde befubde hans Blomsterhave. Alt blev da staaende uforandret. Det vakte en uhyre Opsigt, at en Forfatter havde kunnet tvinge den østerrigske Censur. Sagen lader sig dog ganske naturligt forklare. Erkehertug Carl stod jo i Baggrunden, og han turde man ikke fornærme.

Naar jeg ovenfor har sagt, at der i Østerrig fandtes en formelig Renaucultus, saa gjælder det Samme om Würtemberg. Renau deelte sit Liv og sin Virksomhed mellem Østerrig og Würtemberg, og han

opholdt sig flistevis i Wien og i Stuttgart. I sine Samtaler interesserede han mig meget ved at fortælle om sine Venner i Würtemberg, Uhland, Schwab, Justinus Kerner, Vagen og Digteren, Forfatteren af die Seherin von Prevorst, o. A., hvilke jeg enten aldeles ikke kjendte, eller til hvilke jeg kun havde et meget flygtigt Betjendtskab. Om Kerner fortalte han flere Træk, der tjente til at opløse det Phantastiske hos denne mærkelige Mand. En Nat da Lenau sov i Kerners Huus, traadte Justinus pludseligt ind med et draget Sværd, stillede sig hen for Sengen og sagde meget alvorligt: Nu vil jeg aflive Dig. Jeg har besluttet, at jeg vil have en Huusaand, som kan gaae omkring og øve Spøgeri her i Huset, og dertil er Du meget vel stikket. Et andet Træk som her falder mig ind, om jeg end ikke er vis paa at have hørt det af Lenau selv, som det nys anførte, er følgende: Lenau vil en Dag besøge Justinus. Han træder ind i det første Værelse, men finder Ingen. Han træder ind i det næste Værelse, og der var heller intet Menneſke. Da gik han ind i et tredje Værelse og her laae Mand, Hustru og Børnene udstrakte paa Gulvet, aldeles ubevægelige, idet man dog kunde bemærke, at de vare levende. Forklaringen af dette sælsomme Phænomen var, at man vilde forsøge, hvorledes det var, naar

man laae ved Siden af hinanden i Graven. Forfatteren af die Seherin von Brevorst, der havde været Penaus Læge, forbandt med saadanne phantastiske Træk en livlig Humor, en klar Forstand, poetisk Dybsindighed og en inderlig Hjertensgodhed.

En Dag da jeg besøgte Penau i Wien, traf jeg hos ham Grev Alexander af Würtemberg, en Fætter til Kongen af Würtemberg. Det kunde synes noget forunderligt at finde et saa høifornemt Besøg hos Penau, da denne, skjøndt Adelsmand, dog som Liberal havde den Grundsætning, at man skulde holde sig i en behørig Afstand fra den store og fornemme Verden, især fra fyrstelige Personer, for ikke at nedværdige sig selv og komme i en servil Afhængighed. Men med Grev Alexander var det en anden Sag. Det er en heelt anden Karl, end de Andre, pleiede han at sige. Her var det reent Menneffelige, og Alexander var tillige en ædel og begavet Digter, som den Würtembergste Skole med Glæde tilegnede sig. Mellem ham og Penau bestod der et dybt Venstreb. Alexander pleiede at kalde ham: min Mitlosch! og Penau kaldte Alexander: min elskede Casarowitsch! Da Alexander nogle Aar derefter døde, sørgede Penau over ham som over en Broder. Med mig underholdt Grev Alexander sig om den nyere poetiske Skole, nemlig den

østerrigsk-würtembergste, idet han høs mig forudsatte Sympathie. Han talede forøvrigt nedfattende om de tydske, gamle Classikere. Kan De udholde de „Goethe-Schillerste Urstove?“ spurgte han, vi kunne ikke længere udholde dem. Vi behøve andre Plantninger. Hvor meget han end tiltalede mig, dog tiltaledes jeg ikke synderligt af denne hans Nedfattelse af de store Classikere, der, hvor meget der end med Rette eller med Urette kan bemærkes, dog ere Piller og Grundstøtter i Poesiens Tempel. Jeg fandt det dog ikke passende at indlade mig i Disput, især da det var første Gang, jeg forestilledes for ham, og slog det hen.

Lenau fængslede ikke blot ved sin rige Samtale og det han gav som Digter. Han fængslede ogsaa, naar man selv ikke var blottet for Sands, ved sin ualmindelige musikalske Begavelse, hvorved han oplod en ny Side af sin sjeldne Individualitet. Først havde han mesterligt spillet Guitar, men dette var forekommet ham at være for smaat, og han havde ganske lagt sig efter Violinen. Jeg har hørt mange store Violin-virtuoser, men Ingen, der i Foredraget, i Udtrykket kunde lignedes med ham. En stor Virtuos, der engang hørte ham spille, udbød i Forundring og i en Slags Forstrækkelse: Herre Jesus! Hvad havde De kunnet blive, dersom De havde gjort Violinen til Deres Fag.

Venau selv meente stundom, at han hellere skulde have valgt Violinen end Poesien. Han spillede ofte ungarske Dandse og gif derefter over i de meest klagende og hjertegribende Toner. Men Midtpunctet i hans Spil var Beethoven, der for ham i Musiken var Gæt og Alt. Ideligt spillede han lange Passager af Beethoven, som han kunde udenad og fortsatte i egne Phantasier. Han har skrevet et Digt: Beethovens Buste, der findes i det andet Bind af hans samlede Værker. Naar jeg læser dette Digt, kan jeg endnu ligesom høre de Violinpassager, han fore spillede mig. Jeg hører saaledes Venau'ske Passager, naar jeg læser:

Ein Gewitter in den Alpen,
Stürme auf dem Oceane,
Und das große Herz Beethovens
Laut im heiligen Orkane.

Og atter hører jeg Venau'ske Passager, naar jeg læser:

Sanstes Wogen, holdes Riesel'n;
Sind des Weltmeers kühle Wellen
Eßß besetzt zu Liebesstimmen?
Wie sie steigen, sinken, schwellen?

Det Vilde og Stormfulde, det Strengt og Orkanagtige, der hos Beethoven idelig vexler med de milde Luftninger, med det Blide, Yndige og Graciøse, vexlede

ogsaa i hans Spil. Dette Violinspil bliver mig uforglemmeligt, medens der er saa meget andet Violinspil, jeg har glemt.

Jeg talede stundom med ham om Beethoven og Mozart, hvilken sidste var mit musikalske Ideal. Men han vilde aldeles ikke lade Mozart komme op imod Beethoven. Mozart er alt for lystig, sagde han. Der er i det menneskelige Bryst et Fond af Smerter og Lidelser, som Mozart aldeles ikke har kjendt, men som Beethoven har kjendt og kunnet gjengive i Toner. Da jeg fremhævede Don Juan, hvor ikke blot lystige Toner, ikke blot romantiske Toner, men ogsaa de alvorligste og dybeste Toner fra Aandenverdenen høres, vilde han heller ikke lade dette gjælde. Figaro, sagde han, er Mozarts egentlige Genre; her er han hjemme. Han tilføiede: Et Requiem kan Mozart ikke skrive. Man mærker det Forcerede, det Kunstlede, det Fremtvungne, medens det strømmer hos Beethoven. Mendelssohn-Bartholdy lod han nogenlunde passere. Dog kunde Mendelssohn ikke skrive et Oratorium. Hans Paulus skal han have fundet meget svagmatisk og mat. Selv havde Venau Ideen til et Oratorium: Judas Ischarioth, der ventede paa den rette Componist. Idet jeg er kommen til at nævne Mendelssohn, vil jeg i Forbigaaende for den Væser, der ikke kjender det, fortælle hans første Be-

Hjendtskab med Penau. Det var i Heidelberg, i et Hotel. Midt om Natten, da Penau allerede er i Seng, føres der en Mand ind i Værelset, der stiller sig hen ved hans Seng, sigende: Jeg bringer Dem et Brev fra Schwab. Jeg er Mendelssohn, og maatte nødvendigt see Dem. Nu gaaer jeg bort med Viltog, — og strax forspandt han. Først flere Aar derefter traf de atter sammen.

Penau havde et hypperligt Instrument, en Joseph Guarnerio, en ægte Cremoneser, hvilken han meente at være beslægtet med de gode gamle Violiner. Om Violinens Bygning anstillede han mange Betragtninger og havde uddannet sig en egen Theorie. De gamle Kunstnere havde efter hans Anskuelse det rette Greb paa at bygge Violiner, hvilket beroer paa meget subtile Forhold. Kun ved at divinere de harmoniske Forhold kan man bygge en Violin. De gamle Violiner havde en reent aandelig Charakter. Man har aabnet gamle Violiner og paa Bunden fundet en Mængde smaa Splinter eller Atomer, som Violinen har spillet ud af sig selv. Der er noget Underfuldt i dette, at Violinen besjæles af en Harmoniens Aand, og at Alt maa stødes ud, hvad der ikke vil klinge eller forhindrer Klangen. Derfor maatte efter Penaus Anskuelse en Violin ikke betragtes som Træ, men som

et levende Væsen, en Anskuelse, han vedblev at fastholde til sin Død; thi selv under hans sidste sorgelige Sygdom maatte Violinen altid ligge ved hans Side. Guitarren er kun Træ, sagde han, men i Violinen er Mennekestyd. Spiller man den flet, bliver den flet, og Stemmen gaaer fra den. *)

Mig formaaede han til at gjenoptage mit hængslte Violinspil, og var selv med mig hos en Instrumtmager for at forstaafe mig et udmærket Instrument, en Machini. Om mine egne Fusterier skal her ikke tales, især da det Hele ikke førte til Noget, og jeg dog snart maatte hængsløge Violinen, min Barndoms Kjærlighed, for stedsse. Kun Eet vil jeg minde. En af Venaus gamle Lærere paa Violinen sagde engang til ham: Seer De, min kjære Herr von Niembusch! Alt kommer an paa, at man i en Beethovenske Composition paa Violinen rettelig træffer det høie Gis. Man bør i saadanne Tilfælde altid have en Afgrund ved Siden af sig, for strax at kunne styrte sig deri, naar man griber falsk. Venau traf altid med Sikkerhed det høie Gis eller anden høi Tone, der i de Beethovenske Compositioner kræver et pludseligt, saa

---

*) Udførligere og interessante Meddelelser om Venaus Opsatning af Violinens Bygning hos Emma Riendorf: Venau in Schwaben. S. 112 ff.

at sige uendeligt Spring paa Violinen. Jeg for min Deel forsøgte aldrig derpaa, da jeg tydelig forudsaae, at jeg strax havde maattet styrte mig i Afgrunden. Men bortseet fra dette eller hiint Enkelte var der Et, som nu blev mig vigtigt og laae mig paa Hjerte, i det Hele at finde den rette Tone paa Violinen. Først efter at have hørt Penau, troede jeg at have faaet Begreb om, hvad Tone vilde sige. Majseder og de andre Virtuoser, der paa den Tid lode sig høre, vare mig ganske ligegyldige.

Det laae i Forholdets Natur, at vi i vore Samtaler ofte førtes tilbage til hans Faust. Jeg fattede omsider den Beslutning, at skrive en Afhandling derover. Jeg meddeelte ham den stykkeviis, ligesom jeg skrev, og havde hans fulde og udelte Bifald. Naar jeg kom til ham om Formiddagen, fandt jeg ham enten spillende Violin, eller liggende i Sengen. Han havde den Ustif ofte at blive liggende i Sengen til langt op ad Formiddagen. Som han ofte ikke kunde komme i Sengen om Aftenen, saaledes kunde han ikke komme ud af Sengen om Morgen. Naar jeg saaledes kom ind til ham om Morgen og fandt ham i Sengen, havde han Bræget af den forfæsteste Melancholie, hvilken det dog lykkedes mig at fordrive, idet

jeg satte mig ved Sengen og forelæste det medbragte Stykke af min Afhandling. Efter Oplæsningen løstede han sig og udbød: Meisterhaft! unvergleichlich o. s. v., en Overburdering, der kun kan undskyldes med hans entusiastiske Naturel. Han vilde absolut, at Afhandlingen skulde trykkes, og forskaffede mig strax den meest anseete Forlagger, nemlig Cotta. Og saa maatte jeg, da Afhandlingen var færdig, forelæse den for en Samling af Brødrene fra den Neunerste Café. Enstemmigt roste man Stil og Fremstilling. Men vistnok maa forudsættes, hvad jeg ogsaa forudsatte, at den samme Modsatning der fandtes i Tiden, ogsaa maatte findes i den Neunerste Café, Modsatningen mellem den kristelige og den blot humanistiske Anskuelse, der i Grunden Intet vil have med Christendommen at stifte. Man enedes om den æsthetiske Opfattelse af Lenaus Faust, i Beundringen af Digtets Skønheder. Jeg søgte at henlede Betragtningen til en høiere Opfatning end den blot æsthetiske. Men denne Opfatning indeholdt vistnok Spiren til dyberegaaende Differenser. Af Bemærkninger, som bleve udtalede, mindes jeg at Bauernfeld sagde: De lader ham sige mere, end han har tænkt.

Jeg sit værdifulde Levnetsomrids af Lenau har Greb Auersterg, der aabenbart har stor Sympathie

for en Taakaldet reent human Opfattelse, og i Livs-
anskuelsen stod paa Goethes Side, gjort den Bemærk-
ning, at jeg har forsøgt at vindicere Venaus Faust
„ægte Christelighed“, men dermed gjort mig skyldig
i en Anachronisme, idet jeg allerede her skal have
foregrebet Venaus senere christelige Standpunct. Efter
Auersperg er ikke Troen, men Tvivlen det Inspi-
rerende i Venaus Faust. Dersom det sønne Umagen,
vilde jeg her gjerne byde en Vandsø for min Opfat-
ning, idet jeg tillige maa beklage, at den af mig
høitagtede Auersperg ikke mere er iblandt de Levende.
Det maa dog formeentlig være indbysende, at fordi
Faust fremstilles som Skeptiker, behøver den i Digtet
raadende Livsanskuelse ikke at være det. Og naar
der er Tale om christelig Livsanskuelse, der skal lægges
for Dagen i en Faust, maa jeg tillade mig at spørge,
om denne kan have et andet Grundlag end Skabelses-
forholdet og den deri grundede Opfattelse af det Onde,
af Mephistopheles. Men netop dette, Forholdet mellem
Skabningen og Skaberens, i hvilket Forhold Skabningen
vil trods og gøre Oprør mod Skaberens, vil bort-
raisonnere sin Creaturlighed for at kunne fatte sig i
absolut Selvstændighed, er consequent udtrykt, i ethvert
Fald bestemt tilsigtet i Venaus Faust fra Først til Sidst.
Ogsaa maa spørges, hvorledes det skal motiveres, at

strive en Faust efter Goethe, naar man ikke har Andet, d. v. s. ikke har en anden Faust og en anden Mephistopheles end Goethe; ikke har Andet at komme med end i Grunden det Samme, en humanistisk, pantheistisk eller halvpantheistisk, med christelige Reminiscenser indsprængt Livsanskuelse som hos Goethe. At concurrere med Goethe i reent æsthetisk Henseende, i poetisk Kraft, kan dog neppe falde nogen yngre Digter ind og vilde ogsaa i Grunden være uden Interesse.

Forøvrigt veed jeg ikke, om min Afhandling, der udkom anonymt, i Tydskland har vakt nogen Opmærksomhed. I hvad jeg har seet i den uhyre Venaulitteratur, jeg mener den, der handler om Venau, og som i Aarenes Løb har ansamlet sig, har jeg i Opfattelsen af Faust ikke fundet Andet end det blot Æsthetiske, men Problemet, Forholdet mellem Venaus Faust og Goethes har jeg ingensteds fundet berørt. Livsanskuelse synes ganske at have ligget udenfor Recensenternes Synskreds som et Slags Adiaphoron. Jeg udgav senere min Afhandling paa Dansk i en udførligere Bearbejdelse, der er optagen i Heibergs Perseus. Hos danske Læsere, navnlig i Kredsen af de Yngre, har jeg Grund til at antage, at den frembragte nogen Virkning. Sibbern skrev en velvillig og tankevægtig Anmeldelse i Maanedsskrift for Litte-

ratur, hvori han ganske samstemmer med den Anskuelse, at Opgaven hos Goethe er en heel anden end hos Venaue.

Dette, at Grundideen i Venaus Faust er og maatte være en ganske anden end Goethes, er det, jeg har villet fremhæve. Derfom dette lille Skrift har noget Værd, beroer det derpaa, at det har fremdraget og videre udført denne Tanke.

---

3 Venaus næste Værk var det Christelige end mere udpræget, saaledes at Ingen kunde tage Feil deraf. Jeg mener hans Savonarola. Han paabegyndte dette Digt under mit Ophold i Wien, samtalede ofte med mig derom baade i poetisk og i kirkehistorisk Henseende og forelæste mig flere af de første Sange. Da det var færdigt, hvilket det først var efter min Hjemkomst, overraskede han mig ved at vise mig den Væe at dedicere det til mig. For nogle Aar siden have vi i vor danske Litteratur faaet en smuk og særdeles vellykket Oversættelse af Chr. Richardt.

Det vil neppe kunne negtes, at dette Digt indeholder Partier af den høieste Skjønhed, at der heelt igjennem gaaer en dyb religiøs-christelig Stemning og paa flere Steder viser sig en dybere Mystik. Ikke destomindre har det i Tyskland, hvor stor Anerkjens-

delse det end har fundet, ikke fundet den Anklang som hans Faust og tidligere Digte. For en Deel kunne Aarsagerne maaskee findes i det udmærkede Digts egne Ufuldkommenheder. Som en Ufuldkommenhed kan man maaskee betragte selve Sujettet. Savonarola var ikke blot en religiøs Charakter, men ogsaa en politisk, der stærkest kæmpede for republikanske Idealer mod Despotismen. Men denne Blanding af det Religiøse og det Politiske forhindrer det rene Indtryk. Hvor langt herligere staaer ikke Luther, der udelukkende kæmper for Guds Rige og ikke for Andet. Som en Ufuldkommenhed kan det maaskee ogsaa betragtes, at Tendenserne alt for stærkt træde frem. Savonarola holder lange, vistnok mægtige og gribende Prædikener mod det Hegelske Venstre, mod David Strauß og hans mytiske Behandling af den hellige Historie. Altfor umiddelbart udtalte Tendenser gjøre i Digterværker aldrig godt. Det ligger forøvrigt ogsaa i Sagens Natur, at et Værk som dette, jo dybere det forståes, nødvendigt maa blive et Modsigelsens Tegn, især i en Tid som vor. Han fik hele det Hegelske Venstre imod sig, der udtalede sig med stor Bitterhed. David Strauß fandt sig personlig fornærmet. Han fik ligeledes det clericale Parti imod sig, der vare forbittede over hans Angreb paa Pavedømmet og Hier-

archiet og bestrydte ham for Kjættereri og Protestantisme. Han fik endelig de conservative Politikere imod sig, fordi han syntes at nedsætte Monarchiet ved de stærkt udtalte Sympathier for Republikken. Venau selv, der var noget forkjælet af Publicum, som havde vænnet ham til Venaucultus, var ømfindelig for Critik, og skjønt han burde have været beredt paa det Altsammen — thi at Sligt vilde komme, var ikke vanstefigt at forudsee — syntes det dog at overraske ham og at gøre ham forstemt.

Efterat Savonarola var udkommen, modtog jeg nogen Tid derefter et Brev fra ham (April 1838, Venaus Leben 1, 357), hvor han klager over mørke og forstyrrende Stemninger og siger: „Den Verdensanstuelse, der er udtalt i min Savonarola, har endnu ikke tilstrækkelig løftet mig, ikke tilstrækkelig staalet og beroliget mig mod alle fjendtlige Anfald af det aandeligt og sædeligt forvildede Liv; jeg føler mig mangen Gang ulukkelig, og i de mørke Stemningers Tider har selve Guds Sag viist sig for mig som usikker, ja næsten som en res derelicta, quæ patet diabolo occupanti. Vel føler jeg det Usømmelige i saadanne Tanter, men min altfor levende Sensibilitet lader af sin kogende Kjedel saadanne Dampe undertiden opstige til mit Hoved. Noget Tid maa da

gaae hen, forinden en Lustning fra de hellige Bjerge blæser Taagerne bort."

I det samme Brev skrev han, at han nu var beffjæftiget med et større epist Digt: Albigenserne. Han maatte finde, at Korstogene mod Kjøtterne under Innocens den Tredie er det største Sørgeespil i Kirken, værdig til en poetisk Bearbejdelse. Et andet epist Digt, som han havde paabegyndt, Hus, havde han lagt tilside. Det forekom ham ved nærmere Bekjendtskab med dette Stof, at det ikke forslaaer til et omfangsrigt Digt. Hus's Charakter forekom ham ikke at være dyb nok til at kunne centralisere et Epos, og at heller ikke Husfiterkrigen kunde forslaae paa Grund af Krigsbegivenhedernes larmende Monotonie. Vel troede han at have fundet den speculative Nøgle til Husfiterkrigen, en Idee der kunde gjælde som organiserende Princip for et lidet epist Digt. Herover onstede han dog først at conferere med mig. Han haaber, siger han i det samme Brev, at komme til Kjøbenhavn. Heraf blev dog Intet.

Omsider udkom da Albigenserne. Men efterat jeg havde læst dem, følte jeg mine væsentligste Forventninger stufede. Bistnok ere ogsaa her Partier af den høieste Skjønhed, maaskee, hvad Mange meente, endnu skønnere end i hans foregaaende Værker. Men

hvad der paa mig virkede nedslaaende var dette: Livs-
 anstuelſen var bleven en anden. I ethvert Fald var
 den høie chriſtelige Anſtueſe fra Fauſt og Savonarola
 forſvunden og havde givet Plads for en Livsanſtueſe,
 jeg kun kunde betegne ſom Emancipationens og Libe-
 ralismens. Høiere gif den ikke. Helten i Albigen-
 ſerne er ikke en enkelt Perſon. Helten er Tvivlen,
 ſom Innocens den Tredie vil lænkebinde, ſom han
 blodigt forfølger ved at holde Korſtog imod den, men
 ſom han ikke formaaer at dræbe. Innocens den Tredie,
 der er udmærket ſildret, ſ. Ex. i Digtet: Drømmen
 (Schlaf Innocents, ſchlaf wohl), er Repräſentant
 for Abſolutismen, der vil undertrykke Menneſteaanden
 i dens Stræben efter Friheden med Inquiſition og
 Interdict, Baal og Brand. Kjætterne, Albigenſerne,
 der dog ved deres revolutionaire Færd ſelv begyndte
 med at bruge de verdslige Vaaben, med at ihjelſlaae
 Pavens Sendebud, og derved fremkaldte Reactionen,
 ere Frihedens og Fremſkridtets Sønner. Men ſpørge
 vi om, hvilke Værdomme de hylde, hvilke Gædeforn de
 ville udſtrøe, idet de ville grunde en ny Tid, da
 erfares, at det ikke er Evangeliet, der begeiſtrer dem,
 thi de ere længſt komne ud over Evangeliet, det
 er Almarich af Venas fornegtende Værdomme. Til
 diſſe hørte deres Opfattelſe af Treenigheden, at Tre-

enigheden kun er tre Trin, tre Afdelinger i Tiden, i hvilke vi erkjende den ene Gud. Først var Faderens Tid med Loven; den maatte forsvinde for Sønnens Tid, i hvilken der troedes paa Guds Menneſteblivelse i et enkelt Individ; men ogsaa Sønnens Tid med det Nye Testaments Pagt maatte forsvinde. Nu komme Aandens Tider, den frie Aands med den frie Tanke. Og nu ſkal den Lære indpræges Verden og ſeire over alle Fordomme: Aanden er Gud (der Geiſt iſt Gott). Meningen er pantheiſtiſt, til Menneſteaaandens Forherligelſe, og vi have her en Forløber for det Hegelſke Benſtre. Viſtnok lægges det i Munden paa Almarich af Venas Diſciple og kan derfor ikke uden videre betragtes ſom Digterens Anſtuelfe. Men Digteren har ikke paa noget Sted givet noget Correctiv dertil. Digteren hævder gjennem det hele Værk kun Menneſteaaandens formelle Frihed, og ſkjøndt dette har ſin relative Gylldighed, kan ſaadan Anſtuelfe i Sammenligning med hans tidligere gehaltfulde Anſtuelfe dog kun kaldes fattig, hvor pragtfuldt den end fremtræder i ſin Villedrigdom. Jeg for min Deel har ikke kunnet beundre det, naar Digteren i Værkets vidtberømte, høitæprifte, atter og atter citerede Slutning ſilbrer det uſtandſelige Fremſtridt ved at ſige:

Den Albigenfern folgen die Hussiten
 Und zählen blutig heim was jene litten.
 Nach Huss und Ziska kommen Luther, Hutten,
 Die dreißig Jahre, die Cevennensstreiter,
 Die Stürme der Bastille und so weiter.

Revolutionen kastes sammen med Reformationen, thi begge løbe jo ud paa Friheden, Evangeliets trofaste Vidner med Kjætttere og Fornægtere, thi begge ville jo føre til Nysset. Værket vandt et saa at sige stormende Bifald, thi det udtalede hvad man vilde høre. Men jeg kunde kun beklage, at her var steet et Fald, og naar jeg sidenefter tænkte paa hans sørgelige Skjæbne, kunde jeg ikke undertrykke det Spørgsmaal, om Albigenserne ikke hertil have været medvirkende. En saadan Skiften i de høieste Anstuelser, i hvilke vi skulle have vort sidste Tilhold, kan ikke tjene til at bevare Orden i vort Indre.

Efter Albigenserne forsøgte han sig endnu i et større Værk, Don Juan, hvoraf der dog kun ere saa faa Fragmenter, at derom Intet kan siges. Som et genialt poetisk Træk kan fremhæves, at Don Juan aflægger et Besøg i et Kloster, ledsaget af tolv Piger, der ere forklædte Piger.

Naar jeg nu skal tilføie nogle Bemærkninger om hans sidste sørgelige Sygdom, en Sindssygdom, i hvilken han ganske blev en aandelig Ruin, kan jeg ikke mere tale om det Selvoplevede. Dog ønsker jeg nogenlunde fuldstændigt at fremstille min Opfatning af ham, og maa derfor benytte hvad der er givet i de mange Meddelelser vi have om ham, blandt hvilke jeg særligt fremhæver hans Svoger Schurz's: *Leben Lenaus* i to Bind. Forsaauidt som der i Anledning af disse biographiske Meddelelser skulde blive bemærket, at jeg jo i nærværende Skrift ikke skal skrive *Lenaus Biographie*, men min egen, troer jeg at kunne svare, at det netop hører til min *Selvbiographie*, at jeg i Alderdommen ikke kan slippe, hvad der i Ungdommen fængslede mig. Jeg kan ikke undlade, idet jeg fra Alderdommen gjør et Tilbageblik paa hine Ungdomsdage, at fremdrage psykologiske og ethiske Træk, der kunne tjene til at udbrede Lys over Afskilligt, som dengang ikke kunde være mig klart, og som først faaar det rette Lys for mig, naar det forbindes med hvad yderligere er berettet af troværdig Kilde.

Det fremgaaer af alt det Meddeelte, at hans Sygdom ikke kan forklares af dette eller hiint Enkelte, men kun af en Mangfoldighed af Aarsager. Jeg vil her indskrænke mig til nogle almindelige Betragtninger, der forekomme mig at have ethist Betydning.

Man kan i en vis Betydning sige, at han allerede i Modersliv har havt Anlægget til denne Ehygdom, thi han var født som en melancholisk og hypochondrisk Natur. Hans Fader havde ført et meget uregelmæssigt Liv, hans Moder var melancholisk. Af hendes Børn var han den, der meest laae hende paa Hjerte. Hun forfjælede ham ved sin Kjærlighed, da han var et fromt Barn, der ofte før en Skammel læste Messe for sin Søster, og i den bedste Wiening vænnede hun ham til, i alle Ting at faae sin Villie og ikke at kunne taale Modsigelse. Auersperg mener, sikkert med Rette, at denne Bane til at faae alle sine Ønster opfyldte, denne Bane til at Alt udenfor ham kom ham imøde og rettede sig efter ham, var Rilden til en efterfølgende Mangel i hans Liv, nemlig Mangel paa en fast Selvbestemmelse ligeoverfor de ydre Livsforhold, Mangel paa indgribende Handlekraft, med eet Ord: paa en fast Charakter. Phrenologiske Undersøgelser efter hans Død have ogsaa udbiist, at de intellectuelle Organer og de lavere mod Sandfælsigheden henvendte Organer vare de meest, de moralske Organer de mindst udviklede. Efter Alt hvad jeg har læst eller hørt om ham, og hvad jeg troer selv at have kunnet observere, fattedes der ham særdeelig Selvopdragelse. Med Hensyn paa sig selv fulgte

han et *laissez aller*, underkastede sig ikke Lovens Tugt og Disciplin, hvoraf Følgen blev, at han mere kom til at leve æsthetisk end ethist. Som et særligt Træk kan anføres, at han med Undtagelse af sit Digterkald gennem hele sit Liv ikke fik noget Livskald, at han var ubetinget Herre over sin Tid, uden at være bunden af noget Pligthaand, en Situation, der for et begavet Menneske hører til de farligste. Intet Menneske kan undvære en Virksomhed, der indskrænker hans Tid, i hvilken han er bunden til prosaiske Pligter, der knytter ham til Hverdagslivet, at han derigennem kan opdrages til Pydhighed og Orden, og tillige opdrages til at næres med Guds Naade, næres med i en begrænset Sphære at finde Tilfredsstillelse i det udvortes Smaa og Ubetydelige, der faaer et indre Værd ved den Ohygtighed, den samvittighedsfulde Trost og Pligtopfyldelse, som her kommer til Udfoldelse. Denne Nøisomhed og Selvbegrændning manglede ganske i hans Liv, der fik et Præg af Vilkaarlighed, af noget Flagrende og Ustadigt. Et Menneske, der er uden Pligter og har hele Tiden til sin souveraine Raadighed, kan være nok saa begavet, vil have mange Momenter, i hvilke han føler Tidens Tomhed og derved kommer til en eensidig Vestsjæftigelse med sit eget Jeg, kommer ind i en Unoisomhed

med Alt, en Higen og Søgen efter en Tilfredsstillelse, en Fylde, en Mættelse, han ikke kan finde. Denne umættelige Higen og Søgen, denne aldrig stillede Kængsel er et Grundtræk hos en Faust, og dette Træk hører til dem, som Goethe_saa udmærket har skildret; ogsaa hos Lenau viser sig en ubegrændset Higen efter Erkjendelse, efter Livsnydelse, efter Ære og Anerkjendelse; thi hvor megen Anerkjendelse han end fik, vilde han altid have Mere, og hans Selvvurdering steg altid høiere. Den Tid, han digtede sin Faust og sin Savonarola, da han selv befandt sig i Troens Nydighed og i Troens Hengivelse, var — hvad ogsaa flere af hans Venner have forstaaet — vistnok hans Livs bedste og lykkeligste Tid.

Paa denne hans aldrig stillede Higen og Søgen, der aldrig naaede sit Maal, vil jeg efter de biographiske Meddelelser anføre et Par Exempler, der høre med til et nogenlunde fuldstændigt Billede af hans Liv.

Det ene er hans amerikanske Reise, der var foretagen, forinden jeg lærte ham at kjende, og om hvilken han ikke gjerne talede. Han var bleven europatræt og forlængtes uimodstaaeligt efter den nye Verden, hvor han ventede at finde sine Idealer realiserede. Han anede allerede, hvilken Rigdom af Poesie der vilde tilstrømme ham fra den amerikanske Natur.

Niagara! Niagara! Niagara! gjentog han ofte høit som et Rængselens Ord, der ved sin blotte Klang havde noget Betagende for ham. I den sædelige Verden hiinsides Atlanterhavet ventede han at finde en høiere og forædlet Menneſſehed i republikanſke Tilſtande, der dannede en fuldkommen Modſætning til de elendige, politiſke Tilſtande i Europa. Han drog da til Amerika med en Skare af Udvandrere. Udreiſen gik over Holland, „Landet med de ſmukke Piger og de ſmukke Røer“, ſom han udtrykte ſig. Ved ſin Ankomſt i Amerika købte han ſig Land, ſom han vilde dyrke. Dog var det hans Beſlutning, at han foreløbigt kun vilde gjøre et kortere Ophold.

Men meget ſnart viſte det ſig, at den europa-trætte Digter var bleven amerikatræt og higede tilbage. Alle hans Breve fra Amerika udtale hans ſtore Skuffeſer og grændſeloſe Misfornoiſe. Amerika, ſkriver han til Emilie Reinbeck, er det ſande Undergangens Land, Menneſſehedens Beſten; det atlantiſke Hav er det iſolerende Vælde for Aanden og alt høiere Liv. Naturen finder han mat og elendig, Landſkaberne monotone og uphantaſtiſke. Særligt fremhæver han, at der i hele Amerika ikke findes en Nattergal, hvori han finder en dybere Betydning, og hvori han ſeer en Slags Forbandeſe. Thi Nattergalen hører

for ham til „det Profundeste“ i Skabningen, et syngende Mysterium. Menneſtene i Amerika ere udbrændte Menneſter i udbrændte Stove. Qvinderne ere aandløſe. De have intet Blik i deres Dine, men kunne kun ſtue eller gloe; ſeer man ind i deres Dine, ſeer man ind i et Par Kjælberruder. Med Gru har han hørt dem ſynge paa Concerter og i Selfaber. De give en forunderligt hviſlende og pibende Lyd fra ſig, der har noget Beſlægtet med Maagers. Det Indtryk, man ſaaer af deres Sang, er Tomhed og Huulhed i deres Indre. Mændene ere en høiſt forkaſtelig, poeſieløs og vindesyg Slægt, der kun leve for at fortjene Dollars. Den frie Statsform har aldeles Intet bidraget til at forædle dem, og naar en Statsform Intet bidrager til at gjøre Menneſtene bedre og lykkeligere, er den ganſte ligegyldig og uden Værd. Thi, ſom han noget craſt udtrykker ſig, det er ganſte ligegyldigt, om en Møgdyng bringes ind i en rund eller i en firkantet Form. Der behøves en Niagaras Stemme for at prædike for denne Slægt, at der gives høiere Guddomme end dem, der hamres ud i Mønten. Til Niagara kom han og hørte det i flere Miles Afſtand, men da han kom til ſelve Vandfalbet, hørte han Intet. De mange Udvandringer til Amerika betragter han ſom Noget af det Fordærveligſte. De ſidſte Spare-

penge for Himlen, som Gud har lagt disse Mennesker i Hjertet, faste de bort for et Stykke Brød. I Begyndelsen føle disse stakkels Udvandrere Hjemvee; men meget snart forsvinder ethvert Hjemvee, enhver Længsel, enhver dybere Følelse i den flamme, aandelige Taage, de blive ganske jordartede og synke hen i Massen, dersom de ikke ufortøvet vende tilbage. Selv frygtede han for, at alt Aandeligt og Høiere skulde vige fra ham, og vendte tilbage til Europa for paany at hige og søge.

Som et andet Exempel paa hans ubegrænsede Higen og Søgen, der ikke kan finde sit Maal, vil jeg nævne hans forskjellige Forestillinger. De vare ikke lykkelige.

Først var der den troløse Bertha. Allerede i sine Studieaar havde han forlovet sig med en meget smuk, men fattig Pige, Bertha. Desværre gik det efter nogen Tid op for ham, at han havde bortgivet sin første Kjærlighed til en Uærdig, der mere og mere aabenbarede en lav, ja gemeen Tænkemaade, var troløs, usand og løgnagtig. Han maatte løse denne Forbindelse, men et Sværd gik gennem hans Sjæl, hans Stolthed var dybt krænket, han kunde ikke forvinde denne Skuffelse, og dette Saar er maaskee aldrig ganske bleven lægt.

Nogen Tid derefter syntes der ved en gunstig Førelse at skulle gives ham en Erstatning for det

Tabte i en ikke blot smuk, men efter Alles Vidnesbyrd ogsaa fra Hjertets Side herlig og meget dannet ung Pige, der kom ham imøde i Stuttgart, Lotte. Hun vandt ham tillige ved sin musicalske Begavelse, og sang med et uforligneligt Foredrag Beethovens Adelaide, der i ham efterlod en blivende Erindring. Tilbøieligheden var gjensidig, thiøndt det ikke kom til en udtrykkelig Erklæring. Hans Venner ønskede inderligt, at han maatte beslutte sig til at gribe den Pyske, der her tilbød sig for ham. Men her viste sig, hvad Auersperg kaldte hans Mangel af Selvbestemmelse. Han kunde ikke komme til den Beslutning at gribe den tilbudne Pyske, tværtimod besluttede han sig omfider til at gjøre Afkald paa denne Pyske, at resignere. Han meente i sit Tungfjnd, at han ikke var bestemt for Pysken; han troede ikke at burde drage et elsket Bæsen ind i sin egen utrykkelige Tilværelse. Jeg elsker hende uendelig, skriver han. Men mit inderste Bæsen er Sorg, og min Kjarlighed en smertefuld Resignation. Jeg vil bevare denne Kjarlighed, den skal for steds forstjønne mit Liv.

I denne resignerede Stemning reiste han til Amerika, og efter Hjemkomsten fra Amerika kom han ind i et Kjarlighedsforhold, der fik en stor og blivende, men ogsaa en stjernesvanger Væthbning for

ham og maaskee var medvirkende til hans Ulykke. I Wien gjorde han Bekjendtskab med en ung Pølse, Sophie L., der var gift med en Ven af ham og Moder til smukke Børn. Det er hende, han kalder sin Muse, hvem han har elsket dybest og længst, ja indtil Døden. Hun udmærkede sig ikke blot ved Ungdom og Skjønhed, men ogsaa ved en høi aandelig Begavelse. Hun er fuld af Aand, pleiede han at sige, og han satte hende høiere end alle andre bekjendte aandrige Qvinder, Rahel o. s. v. Han betragtede hende som jevnbyrdig; thi der var Intet, hvorefter han ikke kunde tale med hende. Ofte var hun forud for ham i Ideerne, og hun kom til at udøve en vedvarende Indflydelse paa hans Digtning. Om hun selv var Digterinde veed jeg ikke, men hun øvede Malerkunsten, navnlig Blomstermaleriet, hvori han beundrede hende. Han betragtede ikke Blomstermaleriet som noget Ubetjueligt, men som en Green af Portraitmaleriet. Pigesom den sande Portraitmaler bør idealisere Naturen, bør fremstille det menneskelige Ansigt i dets lykkeligste Momenter, saaledes bør Blomstermaleren ogsaa idealisere Blomsterne, der i Naturen ofte afvige fra Idealet, hvilken Idealisering kan komme istand ved en Forandring i Blomsternes Stilling, i Bladernes Leie, i Forholdet til Lyset og Lysovirkningerne. Fremfor Alt kommer

det an paa, at Plantelivets stille Aand kommer til Fremstilling, at det viser sig, at Blomsterne ere opfattede og saa at sige gjenfødte i en skøn Sjæl. Venau sagde, at Sophie ikke malede en Blomst, uden at den havde Præget af hendes egen Sjæl. Mere og mere uddannede Forholdet mellem ham og Sophie sig til den inderligste Kjærlighed og den gjensidige Uundværligheds Forhold. Men vistnok var her en streng, en uoverstigelig Grændse, der ikke turde overstrides, og hvorved der ligesom blev fastet en tragisk Skjygge over det hele Forhold.

Af mit Oplevede kan jeg tilføie, at jeg saae Sophie i Wien. Ikke længe før min Afreise tog Venau mig en Aften med i Besøg hos hende. Han vilde, at jeg skulde have seet hende, og at hun skulde have seet mig. Mig forekom hun meget elstværdig. Den klareste Forstand og en dyb Sands for Poesie lyste ud af hendes Samtale, og jeg maatte finde det meget troligt, at hun i Besindighed og i Alt hvad der hørte til det Practiske var ham langt overlegen. Til mig talede hun som havde hun i længere Tid kjendt mig. Da Tiden kom paa min nærførestaaende Afreise, formanede hun os paa den yndigste Maade til at bruge de Dage, der endnu vare givne os for at

leve tilsammen og ikke at slade dem forstyrre ved Forstemthed over, at denne Samlivets Tid nu skulde forsvinde. Fremtiden kunde atter føre os sammen. Hvor megen Interesse jeg nu end havde i dette Besøg, kunde jeg dog ikke undertrykke en veemodig Følelse over disse Elstendes Skjæbne. Skjøndt han for mig kun stildrede Forholdet som et blot Venstabsforhold, havde jeg dog en Anelse om, at han elskede hende med en glødende Kjærlighed, og at hun gjengjældte den. Men hvor trøstesløst, hvor haabeløst var dog det Hele, uden nogensomhelst Udsigt. Jeg kjendte dengang ikke Goethes Wahlverwandschaften, thi ellers vilde disse sikkert være rundne mig i Sinde. Nu kunde jeg kun tænke: Vare dette maa gaae godt!

Det gik ikke godt. Ikke som om Grandsen var bleven overført. Forholdets Reenhed har ikke været betvivlet af Nogen, og det uagtet Venau, efter hvad der berettes — thi selv har jeg ikke hørt det af ham — udtalede, at Ægteskabet var et unaturligt og dermed et umoralist Institut. Men saa sorgløs var han, saa selvtrilidsfuld i hvad han troede at kunne byde sig selv og at kunne byde Sophie, at han nogen Tid derefter gif hen og forlovede sig. Han higebe efter et Familieliv og dets Lykke, som Sophie jo umuligt kunde give ham. Naturligvis skulde Sophie indvies i Forholdet, og Forholdet til Sophie vedblive at være

det samme, nemlig det tro Venstabsforhold. Man kan vel tænke sig, at Sophie ikke i ethvert Fald med Hjertet kunde bifalde den nye Forbindelse.

Gjenstanden for hans Kjærlighed var en berømt Sangerinde, Caroline U., der tillige skal have været en stor tragisk Skuespillerinde. Hun betragtede det som sin Mission at gjøre Venau lykkelig. En Dag, da de i en Skov gjorde en Spadseretour og længe havde talet om det Tragiske, overvældede eller betog hun ham ganske, og de forlovede sig med hinanden. Da de derefter talede om de Vanskeligheder og Hindringer, de vilde faae at bekæmpe, gif hun med største Væthed og Gratie hen over en stor, ved Veien opkastet Steenhob, og sagde: Saaledes skal man gaae hen over Hindringerne.

Dog kunde denne Forbindelse ikke holde. Der var i hendes Væsen og hele Maade at være paa Noget, der maastee var sammenhængende med hendes Theaterliv, og som mod hendes Villie fjernede ham fra hende. Det viste sig saaledes, da hun forærede ham sit Portrait. Hun havde ladet sig male ligesom Marie i Venaus Faust paa en mørk Grund af Tordenstøer, og i Baggrunden det vilde Hav. Skjøndt hun var 40 Aar, skal Maleriet have haft en stor Skønhedsvirkning og fremstillet hende med den endnu blomstrende

Ungdoms hele Udtryk, hvortil Contrasten til den mørke Grund sikkert ikke lidet har bidraget. Som Overskrift havde hun ladet sætte af et Venaust Digt: „Weil auf mir, o dunkles Auge“, men som Underskrift havde hun ladet sætte: Caroline v. Strehlenau, geborne U. Dette stødte og fornærmede ham, han betragtede det som en Pretention, en Anmasselse, at hun tiltog sig hans Navn, forinden hun havde Ret til at bære det. Men ogsaa paa anden Maade fjernede hun ham fra sig. Hun forlangte af ham de smaa Ridder- eller Cavaleertjenester, som Andre maaskee med Glæde vilde have udført og deri paastjønnet en Gunstbeviisning, men som ikke var for ham. De kunde f. Ex. aldrig være sammen i en Theaterloge, uden at det løb til ham: Niembusch! hold mit Schawl, hæng min Hat op, læg min Mantille tilrette; Niembusch! bestil Vis til mig, o. s. v. For ham var Sligt aldeles uudholdeligt og utaaleligt. Tilfidsst faldt han i en Skepsis og tabte Tilliden til hende, idet han yttrede, at man i Kjærlighedsforhold ikke kunde have Tillid til en stor Skuespillerinde, da man ikke kunde vide, hvad der i hendes Gunstbeviisninger var ægte eller uægte, Natur eller Kunst. Han løste da Forbindelsen. Hun viste sig ved denne Leilighed meget agtværdig og resignerende. Det var ham Meget om at gjøre at

faae den store Samling af Breve tilbage, han havde tilskrevet hende, og som vare fulde af den meest glødende Kjærlighed og skulle have indeholdt tyriste Udgjælseser, der horte til det Skjønneste, han havde frembragt. Det var ham end mere om at gjøre at faae disse Breve tilbage, fordi han havde erfaret, at et af dem var blevet forelæst i en Kreds hos Tieck. Hun gav ham dem, ligesom han ogsaa gav hendes Breve tilbage. De stiktes i Brevstas. Den samme Dag, de havde løst Forlovelsen, spiste de endnu til Middag sammen og gjorde derefter en lang Spadsfertour i en Skov, hvor de tilforn ofte havde vandret med hinanden.

Men endnu en Forlovelse skulde komme istand, den sidste, og i en vis Betydning ulukkeligste. En ung Frankfurterinde, Marie W., hvis Bekjendtskab han havde gjort ved en table d'hôte, en ædel Kvinde med en reen Sjæl, der havde noget Madonnaagtigt, vandt hans Hjerte. Da hun, skjøndt hun ikke søgte ham, gav ham sit Ja i ungdommelig Naivitet, vilde han saa snart som muligt holde Bryllup. Han vilde nu vise Resolution, Selbestemmelse, Beslutning, da han tidligere ved forskjellige Leiligheder havde viist Mangel paa Beslutning. Han vilde ligesom fæste Broen af bagved sig, at hemmende og forstyrrende

Reflexioner ikke skulde faae Lov til at indtræde. Dog vare der practiske Forhold, der fyldte ham med Beshmring og fremkaldte Grublerier. Han havde forregnet sig i Henseende til sine Formuesomstændigheder; thi vel havde han solgt sine samtlige Værker til Gotta for en høi Sum, men havde forsømt at betinge sig Rente, hvorpaa han først senere blev opmærksom. Ogsaa viste det sig, at hans Brud ikke var riig, hvad Mange, ogsaa hun selv havde troet. Det var under Grublerierne over det Oekonomiste, at han pludselig fik det første Anfald af sin Sygdom ved et Nerveslag i den ene Side af Ansigtet. Dog syntes det snart at fortage sig, og han holdt paa, at Brylluppet saa snart som muligt skulde finde Sted. Hans Brud havde kun i 18 Dage været forlovet med ham. Og da hun med sin Moder kom til Stuttgart for at holde Bryllup, tog hun tilfældigt en Avis, i hvilken hun læste, at Digteren Lenau var indsat i en Sindssygeanstalt!

Det var et rystende Slag, ikke blot for den ullykkelige Skabning, der havde knyttet sit Liv til hans, men i en vis Betydning for Alle. Deeltagelsen trindt omkring i Tydskland var almindelig, thi han var idetmindste dengang Tydsklands elskede Digter. Man haabede endnu paa en Bedring, og idelig ind-

strømmede Forespørgsler, Blomster, Digte o. s. v. Dog varede hans Sindssygdhed, der begyndte i 1842, til hans Død 1850. Men her maa bemærkes, at en Kjabnesvanger Profetie var gaaet forud for den sørgelige Begivenhed. Der berettes i paalidelig Meddelelse, at der havde fundet en Samtale Sted mellem ham og Sophie, i gjensidige, meget alvorlige Udtalelser, og at Sophie da skal have sagt i en Slags Febertilstand: En af os maa blive vanvittig! Ordet blev opfyldt paa ham.

Bed denne Sygdom kan jeg ikke udholde at dvæle, og maa henvise den, der her vil have noget detaljeret, til det oftere omtalte Værk af Schurz. Jeg skal kun fremdrage, at i Henseende til de legemlige Aarsager fremhævede Lægerne næst efter det Medfødte og Nedarbede, at han i Amerika i Skovene havde paadraget sig en Rheumatisme, derefter havde haft en Hjertesygdom. Ligeledes fremhævede de det Uregelmæssige i hans Levemaade, at han idelig gjorde Nat til Dag og Dag til Nat, og uafsladelig røg stærke Cigarer. Jeg kan selv bevidne, at han røg fra Morgen til Aften, idet han sagde: Jeg maa altid have en Pæn i Hovedet og en Cigar i Munden. Ligeledes meente Lægerne, at han leed af den gylde Nare, der ikke

kunde komme til Gjennembrud. Resultatet var en i alle Henseender forstyrret og uhelbredelig Organisme.

I sjælelig Henseende skal jeg, af hvad der er meddeelt om hans Sygdom, kun fremhæve nogle enkelte Træk, der vidne om den fremglimtende Aand. Engang befalede han, næsten med et Udtryk af Had, at en qvindelig Daguerreotyp, Sophies Billede, skulde tilintetgøres. Dog blev han strax blød og bad, at det ikke maatte skee. Hun har i tolv Aar udgjort mit Livs Lykke. Dog tilføiede han, at hun for meget havde levet efter franske Grundsætninger. Noget Tid derefter anklagede han sig selv og sagde: „Jeg har sat Talentet over Sædelighedsloven, som dog er det Høieste. Siig hende dette. Hun har heller ikke sat Sædelighedsloven høit nok.“ Dog fremkom der ogsaa Reactioner mod saadanne Yttringer. Sophie tilskrev ham idelig Breve, der aandede en til Fortvivlelse grændsende Kjærlighed, men som dog altid sigtede til at trøste og løfte ham. Engang havde hun i et Brev formanet ham med følgende citerede Vers:

„Duß dich und laß vorübergan;
Das Wetter will seinen Willen han.“

Her har Renau med egen Haand tilføiet de hovmodige Ord: Ich duß mich nicht!!! og dette „nicht“ understreget tre Gange. Han vilde altsaa ikke bøie

fig, ikke i Pydhighed undertaste sig, men bevare sin Stoltthed og indbildte Selvstændighed. Dog tilføiede han i en senere Tid: Ich duck mich doch. Forstaaer I mig dog; og da atter: tamen, vobis dixi. En gang hørte man en høi Graad fra hans Sælle. Da Lægen kom til, fandt han ham klagende med Taarer: Den stakkels Niembusch er meget ullykkelig.

Det er tilvisse en sørgelig Livsafflutning. Fr. Baader havde givet ham det Ord med paa Veien: Die Gescheidten werden immer gescheidter und die Dummern werden immer dummer. Venau glædede sig derover; jeg har ogsaa glædet mig derover. En Veninde af Venau derimod yttrede strax, at hun ikke kunde bifalde dette Ord, om det end var genialt, fordi der deri var Noget af det menneskelige Forstandshovmod. Og betragte vi Slutningen af Venaus Liv, nødes vi dog vel til at give hende Ret, endogsaa imod vor Ven og Lærer Fr. Baader. Venau hørte dog vistnok til die Gescheidten, de Kluge og Kløgtige, de Velbegavede; og betragte vi ham i hans Livs Slutning, staaer han jo dybt under det eenfoldigste Menneske, hvis Forstand Gud har bevaret. Hans Tilværelse var ofte mere dyrist end menneskelig. Hvad ere dog vi Mennesker, naar vi skulle stole paa os selv,

vor egen Kraft og Selvstændighed, istedetfor at ydmyge os under Guds vældige Haand.

En enkelt Gang fik han den Naade at kunne bede. Engang opfordrede han de Tilstedeværende til at bede et Fadervor med ham. Enhver, sagde han, bede efter sin Kirke, men lader os med hverandre bede Herrens Bøn. Denne Anviisning behøve vi Alle at følge, og i nærværende Sammenhæng isærdeleshed at bede: Væb os ikke ind i Fristelse, men fri os fra det Onde.

Og hermed slutter jeg, hvad jeg har nedskrevet til Erindring om en kjær og uhyggelig Ven. De Samlivets Dage, jeg havde med ham, vare mig til stor Oplivelse og til Bekræftelse i mine dyrebareste Overbeviisninger. Men hvor elskelig han end var, — hans Liv og Skjæbne tjener til at stadfæste den gamle gylbne Regel: Livet bør ikke anlægges æsthetisk, men ethisk.

Idet jeg nu vender tilbage til mit Liv i Wien, bemærker jeg kun, at jeg ved Siden af, at jeg flittig besøgte Bibliotheket, ligeledes flittig besøgte Burgtheatret. Jeg har der seet hele det tydske Repertoire fra Goethe og Schiller til Hoffland og Rugebue, om

hvilken sidste jeg, uagtet al hans Sammerlighed og Forkastelighed dog maa bekjende, at han er et meget stort dramatisk Talent; derhos ogsaa Bauernfeld, Grillparzer, Halm og andre af de Dalevende. Af Grillparzer saae jeg et Modstykke til Calderons Livet en Drøm: Drømmen et Liv. Paa Burgtheatret saae jeg ogsaa en udmærket Fremstilling af Dohenschlagers Correggio, der gjorde stor Virkning.

Af betydeligere Personligheder lærte jeg at kjende Digterinden Caroline Fichler, til hvem vi førtes af hendes Ven, Digteren Frankl. Det var en ældre Dame af ualmindelig Dannelse. Samtalen bevægede sig isærdeleshed om Tiedt, for hvem hun havde stor Interesse. For en anden berømt Personlighed havde jeg den Ære at blive forestillet af Penau, Baron Hammer Burgstall, Forfatteren af det Osmanniske Riges Historie og af meget andet Værdifuldt, der tjener til at opklare Orienten og orientalske Forhold. Med Bornemann gjorde jeg en Udflugt til det Salzburgerste.

Vi havde besluttet fra Wien at gaae til Italien, og for dertil at berede os havde vi taget italienske Timer. Men da Italien netop paa den Tid blev hjemføgt af Cholera, maatte dette opgives, og vi besluttede at gaae til Paris. For mig havde Paris noget Tiltrækkende. Naar Månge finde, at en Uden-

landsreise i Grunden er forseilet, naar den ikke fører den Rejsende til Rom, saa kunde jeg deri kun samstemme med store Indskrænkninger. Hvad der i Rom er værdifuldt, er dog kun et Forbigangent, den classiske Oldtid og den katholske Middelalder. Den nyere Katholicisme i Rom, der er fuld af Glendighed og Aandløshed og haves i langt bedre og agtværdigere Stikkelse paa andre Steder, f. Ex. i selve Wien, havde intet Tiltrækkende for mig, og mange af de hyppreste Kunstværker af den italienske Malerkunst fandtes jo spredte paa andre Steder, i Museer og Gallerier. Italien havde ingen Nærværelse for mig. Kun Naturen var levende og nærværende. Men stjøndt jeg vistnok mindedes Mignons: Kennst Du das Land, wo die Citronen blühen, og hendes længselsfulde „Dahin, dahin“, maatte jeg dog ogsaa mindes hvad Grundtvig siger i sine Krønikerim om Italien:

Hvor kun Træ har friske Blade,
— Hvor i Hesperiders Have
Alle Muler kun har Grave,

hvilket forekom mig at have stor Sandhed. I Paris var alt Nærværelse. Hvor Meget forfæsteligt og fordømmeligt der end her fandtes, det var dog Nutiden og Nutidsbevægelsen, som her strømmede mig imøde. Her produceredes Historie, om end i meget

forskjellig Qualitet. For mig har det Vordende en langt større Tiltrækning, end det ubevægeligt Værende som i Rom, hvor Intet produceres, Intet vorder, Intet fødes, Intet bliver til i en aandelig Mening, undtagen i enkelte Kunstneres Ateliers. Naar Paven og Jesuiterne lægge an paa at producere Historie, som i det gruopvækkende Vaticanerconcil — hvorom vi dengang ikke havde den fjerneste Anelse — saa have deres Productioner altid Præget af det Forbigangne og Døde, det Spøgelseagtige, der medbringer en middelalderlig Viiglugt. Det Bedste man kan gjøre i Rom, naar man ikke er Kunstner, maa i mine Tanker være at læse Historie. Det maa tilvisse være fængslende at læse Verdenshistorie, omringet af de colossale Mindesmærker og Gravstene over den sjunkne og begravede Herlighed. Forøvrigt vil jeg ikke disputere med Nogen om denne min Anskuelse; jeg vil gjerne indrømme, at der heri kan være det, der for mig kun er individuelt.

Jeg havde dengang ingen Anelse om, at der i Paris var beredet mig en Glæde, en Overraskelse. Jeg havde i Wien levet med en Digter, der med Rette kunde kaldes Melancholiens Digter, og hvis Livsanskuelse oprindelig var anlagt i pessimistisk Retning. I Paris skulde jeg gjøre Bekjendtskab med

en Digter, der kunde betegnes som en høiere Livsglædes Digter, og som i sin Speilglobus fremstillede den solbestinnede Verden, ikke paa en mørk og dunkel Grund, men paa en lys og selvklar Grund. Denne Digter var min Landsmand, J. E. Heiberg, hvem jeg først i Paris stulde lære personlig at kjende. Herom skal der berettes i det nu følgende Capitel.

Paris.

I Paris indbrettede jeg mig ligesom i Wien, søgte saa snart som muligt hen til Bibliotheket, hvor jeg arbejdede i Mystikerne. Jeg havde dengang en stor og omfattende Plan. Jeg vilde skrive et Værk over hele Mystiken, ikke blot den tydsk, men ogsaa den græske og romanske med den hellige Bernhard og Victorinerne, Frants af Assisi o. s. v. Baaede paa Bibliotheket i Wien og i Paris gjorde jeg store Excerpter og havde tilveiebragt store Samlinger. Det viste sig imidlertid sidenest, hvad vi saa ofte erfare i Livet, at min Plan var for stor, og at jeg vilde for meget. Erfaring viste, at jeg kun kom til at skrive et Stykke af den tydsk Mystik i min Mester Eckart. Maaskee dog hine omfattende og i en vis Henseende

spilte Studier have bidraget til, at min Mester Eddart har faaet en historisk Baggrund, den vel ellers neppe havde kunnet faae.

Vi vare flyttede ind i et Hotel, hvor vi foresandt danske Landsmænd: Andræ (nuværende Geheimetatsraad) og B. Bjerring, der senere blev Professor i fransk Litteratur. Det interesserede mig meget at gjøre Andræs Bekjendtskab, hvis sjældne Tankelighed og udbredte Kundskaber jeg maatte beundre, og med hvem jeg førte flere Samtaler om vigtige Gjenstande. B. Bjerring henledte min Opmærksomhed paa flere Bærker i den franske Litteratur, der kunde være mig til Nytte, deriblandt Bærker af Guizot og af Historikeren Michelet, som dengang, saavidt jeg husker, endnu indtog et moderat Standpunct. Forøvrigt var Bjerring selv en ung Politiker i liberal Retning, ja „en god Republikaner“. En Svensker besøgte os ofte, Carl A. Hagberg, der senere er bleven navnkundig som Shakespeares Oversætter, en fortræffelig Reisesælle, med hvem vi allerede tilforn havde været sammen i München, hvor vi ogsaa mødtes hos „Gubben Baader“, som han kaldte ham, ligeledes i Wien, hvor han ofte kom paa den Neunerste Café, hvor han maatte fortælle Lenau svenske Sagn. Morgenen efter min Ankomst til Paris kom C. A. Hagberg op til mig, da jeg endnu laae i

Sengen og sagde til mig: Nu er Du kommen til Paris; og nu troer Du da, at Du er kommen til den babyloniske Skjæle. Men Paris lader sig see fra mere end een Side! Heri kunde han vistnok have Ret.

En Dag, da vi vare forsamlede hos Andræ, traadte J. L. Heiberg ind, der vilde aflægge en Bisit hos Andræ, hvem han kjendte fra Kjøbenhavn. Jeg havde aldrig seet, i ethvert Tilfælde aldrig talet med ham tilforn. Han satte sig iblandt os, og paa mig gjorde hans Conversation et saa behageligt, saa tiltalende Indtryk, at jeg ikke kunde undertrykke min Ønst til at gjøre ham og hans Hustru, der fra Scenen var mig velbekjendt, en Bisit.

Jeg begav mig da en Dag til Heibergs, omtrent Kl. 12 om Formiddagen, hvilket jeg udtrykkeligt fremhæver, fordi denne Bisit varede noget længere end sædvanligt. Jeg fandt den bedste og venligste Modtagelse af dem begge. Det varede ikke længe, inden jeg med Heiberg var midt inde i den Hegelske Philosophie, som han jo havde indført i Danmark, og for hvilken han vedblev at virke. Jeg kunde meddele ikke Lidet om de Hegelske Forhold i Tyskland, hvilket interesserede ham. Da vi nærmere kom ind paa Sagens Realitet, havde jeg i Henhold til hans Skrift

om Philosophiens Betydning ventet, at han havde nærmet sig det Hegelske Venstre. Dette var imidlertid ikke Tilfældet, thi alle hans Uttringer gik i Retning af det Hegelske Høire, og blandt Theologerne stillede han Marheineke høit. Herved blev det mig lettere at samtale og forhandle med ham. Jeg meddeelte ham ogsaa Noget af den Anskuelse, til hvilken jeg selv var kommen. Han hørte det med Opmærksomhed. Vi kom endogsaa til at berøre dogmatiske Puncter, og skjøndt Differenser naturligviis ikke kunde undgaaes, fik jeg dog Velilighed til at beundre den Humanitet og Elegance, hvormed han disputerede. Hvor skarp han end kunde være i den litteraire, offentlige Polemik, i den mundtlige Forhandling og Tankeudveksling var han den behageligste Disputator, jeg har kjendt. I hans hele Væsen var der en Ro og en Klarhed, forenet med Lune, en Egebægt, et Maadehold, en Forening af Genialitet og Besindighed, der stundom uvilkaarligt erindrede mig om Goethe, med hvem hans Naturel var meget beslægtet. Alt hvad han sagde, var udmærket formuleret og havde et eiendommeligt Præg, naturligt og uden overflødige Ord. Vi fortsatte længe vor Tankeudveksling, som jeg troer, til gjensidig Interesse. Fru Heiberg, der fængslede baade ved sin Genialitet og ungdommelige Ynde — hun

var dengang 24 Aar — forholdt sig under denne Samtale overveiende som lyttende; dog fastede hun med genial Umiddelbarhed stundom et Spørgemaal ind, der hidrog til at animere og til at forhøje Livet i Samtalen, stundom ogsaa til at fremkalde Lunet hos Heiberg. Tiden fløi, og da det var blevet Middagstid, indbød Heiberg mig til at spise til Middag med dem, hvilket jeg med Glæde modtog. Vi kjørte da til Palais Royal, hvor vi toge ind hos Vefours. Vi spiste fortræffeligt, og Heiberg sparede ikke Champagnen.

Med Wordet fortsattes den philosophiske Samtale, idet vi kom ind paa Heibergs Skrift om den menneskelige Frihed, der i Kjøbenhavn havde udøvet en dannende Virkning paa flere af os Yngre. Men snart kom vi ind i det Æsthetiske, og her viste sig et Tvistepunct mellem Heiberg og mig, til hvilket vi i en efterfølgende Tid ofte ere komne tilbage, uden dog at kunne enes. Jeg hørte til de meest ubetingede Beundrere af Shakespeare, og udtalede mig til hans Roes i de stærkeste Udtryk, unegtelig ikke uden Overdrivelse, omtrent som naar Venau talede om Beethoven. Hermed kunde Heiberg ikke samstemme og meente, at Beundringen for Shakespeare behøvede betydelige Indskrænkninger. Ikke blot fremhævede han det Svulstige, der oftere findes i hans Diction, og hvorved

han har betalt en Tribut til sin Tidsalder; han fremhævede ogsaa den Mangel af Motivering, de store Spring, der ofte findes i hans Stykker, hvor han alt for udelukkende synes at have lagt an paa de effectgjørende Steder. Han fremhævede ogsaa det Uklare og Taagebe i flere af hans Figurer; ja han pegede hen til, at naar der om Hamlet fandtes saa forskjellige Opfattelser og Udtydninger, saa viste dette, at det Dramatiste her ikke tilstrækkeligt var plastisk udformet, da i saa Fald saadanne Differenser ikke kunde have fundet Sted. I Meget af dette, som jeg her kun i en vis Ufuldstændighed har kunnet antyde, kunde jeg i Grunden ikke gjendrive ham, men fandt alligevel, at han havde Ret, fordi han, uagtet Alt hvad der kunde savnes, ikke lod Kjærligheden og Beundringen komme til dens fulde Ret. Der er sagt om Heiberg, at han manglede Pathos. Dette kan jeg ikke finde. I flere af hans Værker, f. Ex. i Pottemager Walthers, finder jeg Steder med et ægte Pathos. Men den dybere Grund til hans Kjærlighed ligeoverfor Shakespeare var dog maaskee Opfattelsen af det Onde og det Dæmoniske, hvilket han hos Shakespeare fandt overbrevet. Jeg fandt den velbegrundet og havde jo nylig hos Fr. Baader faaet Diet skærpet for en Verdensanstuelse, der var meget beslægtet med Shakespeares.

Ogsaa under disse Shakespearerforhandlinger forholdt Fru Heiberg sig som lyttende og genialt spørgende. Først ved Slutningen af vor Diner, da Samtalen antog en almindeligere Character, og da vi efter Bordet spadserede i Palais Royals Have, tog hun med fuldt Liv og Activitet Deel i Samtalen. Vi kom til at tale om en Afhandling af en Hegelianer, Professor Gans i Berlin, om det tydske Theaters Forfald, i hvilken han forudsagde, at de virkelig Dannede mere og mere vilde forlade Theatret, fordi al digterisk Production var udslukt, og vilde overlade det til den store og raa Hob, der ikke kan betragte Theatret som en Kunstanstalt, men kun som en Anstalt til simpel Forlystelse, og derfor ogsaa kun krævede Digterværker derefter. Jeg kunde ikke ganske hermed samstemme, da jeg dog i Burgtheatret havde seet saa meget Godt, og heller ikke kunde antage, at den danske Scene vilde blive forladt af de Dannede. Dog havde denne Afhandling i ikke ringe Grad vaakt min Opmærksomhed, og det Samme syntes at være Tilfældet med Heibergs. Den Paastand kunde neppe forkastes, at et Theater altid behøver et Nytt og ikke kan bestaae blot ved de gamle Productioner. Fru Heiberg fandt, at det vilde være skjønt, naar der fremstod en Digter, der kunde opdage en ny Genre i den dramatiske Poesie. Heiberg udtalede

sig i samme Retning. For sit eget Bedkommende syntes han at lade forstaae, at det, der nærmest optog ham, var at skrive dramatiske Digtninger i den phantastiske Genre. En Prøve derpaa havde han for ikke længe siden givet os i *Alferne*. Hvad der nu forespørgede ham, kunde han maaskee dengang endnu ikke udtale. Vi have seet det at vinde Stikkelse som *Fata Morgana* og *Snysoverdag*, dette mærkelige Værk, der først blev modtaget med Kulde, men den Dag i Dag, medens jeg skriver dette saa mange Aar efter Forfatterens Død, spilles for fuldt Hus, ikke blot for udannede, men visseelig ogsaa for dannede Tilskuere.

Det Ene førte til det Andet. Fra Theatret førtes vi tilbage til vor nationale danske Poesie, og saavidt jeg husker, i Anledning af *Elverhøi*, til vore gamle Folkesange, Ræmpeviser og andre Sange, der i Simpelt og Kunstløshed, i den danske Genfoldighed og Hjertelighed som aandelige Naturtoner gjengive Duften af vor fædrelandske Natur, af Skov og Mark og Sø, og tillige paa saa mange Maader udtale, hvad der dybest rører sig i Sjælens Underste, og hvori der er det, der uagtet de mange Aar, som ere hændte siden de fremkom, endnu risler som en Kilde. Som Danske i Paris glædede vi os over vore fædrelandske Minder og fædrelandske Toner, der ved Con-

traften til Paris og det franske Væsen bleve os end kjærere. Det var den deiligste varme Sommeraften, Lysene vare tændte i Palais Royal, og disse mange Lys, der udstinnede fra Boutikerne, bidroge til at give den hele Scene Præget af det Fæagtige. Vi vedbleve at spadserere omkring Vandspringet; Fru Heiberg kunde i sine Udtalelser ikke komme bort fra de gamle Sange, der endnu duftede saa frisk, og hun henledte min Opmærksomhed paa en Sang, hun fortrinlig elskede: „Sag gif mig ud en Sommerdag at høre“. Med Skam at tale om kjendte jeg den ikke, men hun lærte mig den, idet hun reciterede og nynnede den for mig omkring Vandspringet. Fra den Dag glemte jeg den ikke.

Fra Palais Royal førte vi tilbage til Heibergs Hotel. Talen kom paa de Bellman'ske Sange, i hvilke Ord og Melodie saa forunderligt, man fristes næsten til at sige saa utroligt ere forbundne. Jeg kjendte Noget dertil, dog meget utilstrækkeligt, og Heiberg tog sin Guitarre og forespillede flere Melodier, for nærmere at give mig et Begreb om denne Forening af det Comiske og det Romantiske, af den overgivne Lystighed og det dybeste Veemod. Men jeg veed ikke hvorledes det var; hvor fængslende det end var, dog førtes vi tilbage til vore gamle danske

Sange og gjenoptog vor Samtale fra Palais Royal. Det var som om Aanderne i de gamle Sange nu ikke mere vilde slippe os. Vi befandt os i en Stemning, hvori der var Noget med Hjemvee beslagtet, men ogsaa en levende Glæde over, at vi kjendte Toner, der ikke tilhørte noget andet Folk, hverken vare tydske eller franske, men eiendommeligt danske. Ere de end simple og meget umiddelbare, dog kan der siges om dem:

De har en Farve, saa dansk saa fager,
Som lysblaa Kornblomst paa Rugens Ager.

Da var det at Johanne Luise — lad det være mig tilladt at nævne hende saaledes — glædede og løstede os ved at synge, hvad hun nyligt havde nyttet da vi vandrede omkring Vandspringet. Hun sang med sin udtryksfulde Stemme:

Jeg gik mig ud en Sommerdag at høre
Fuglesang, som Hjertet monne røre,
I de dybe Dale,
Blandt de Rattergale
Blandt de andre Fugle smaa,
Som tale.

Jeg var henrykt. Men pludseligt mærkede jeg, at Klokken var tolv. Det var Midnat. Hvor var Tiden bleven af? Jeg begyndte min Visit om Dagen Kl. 12 og nu var det 12 om Natten. Det Hele var

mig som en forsvunden Drøm, af hvilken Midnatsflokken havde vækket mig. I Drømmen forsvinder jo Tiden eller bliver dog ganske umærkelig. Conversationen var ganske gaaet i Gæt, jeg mindes ikke et eneste Sted, hvor Tiden lod sig fornemme, d. v. s. hvor der indtraadte en af disse Pauser, i hvilke man føler sig udtømt, og hvor man maa samle sig, for at finde paa noget Ngt. Var en saadan Pause indtraadt, vilde jeg sikkert være vaagnet. Men Alt gik som af sig selv. For en Deel beroede det maastee derpaa, at vi ikke vare mere end tre Personer til at bestride Conversationen. Thi jo Flere der deltog, desto mere fremkommer det Stumpe og Hullede i en Conversation. Men hvorledes det end skal forklares, saa Meget er vist, at en saadan Visit kun kan gøres eensgang, og at det nu var Tid til at bryde op. Jeg tog da Afsted og modtog den venligste Indbydelse til ogsaa at besøge dem i Kjøbenhavn. Til et hyderligere Samliv i Paris var der ikke Mulighed, da de med det Allerførste maatte reise.

Da jeg kom til mit Hotel, vare mine Landsmænd vandrede ud for at opsoge mig — en Opgave, der vistnok var meget vanskelig i Paris, — da de frygtede, at der maatte være tilstødt mig et Uheld. Da vi atter fandt os tilfammen, blev jeg underkastet en skarp

Critik. Mange spidse, satiriske Pile bleve udsendte mod mig. Jeg stikkede mig taalmodig deri, thi jeg havde ved denne vistnok noget eventyrlige Visit vundet, hvad jeg ikke vilde undvære. Erfaring lærte mig ogsaa sidenester, at jeg paa denne Dag havde gjort et Bekjendtskab, der udviklede sig til et mangeaarigt Venstab. Det Heibergske Huus i Kjøbenhavn, hvor jeg ogsaa lærte Fru Gyllembourg at kjende, har for mig havt en uberegnelig Betydning for min hele humane og ikke mindst for min æsthetiske Opdragelse. Denne Omgang og den Venstabets Deeltagelse, jeg her har fundet baade i gode og onde Dage, kan jeg kun mindes med dyb Taknemmelighed.

Og hvad skal jeg nu videre melde om mit Ophold i Paris? Det Væsentlige er allerede sagt. Jeg kan fortælle, at jeg har seet den store Stads Mærkværdigheder. Derhos har jeg i Théâtre Français seet Opførelser baade af Corneille og Molière; jeg har seet Opéra Comique med den hvide Dame; jeg har endelig seet et af de fletteste og laveste Theatre, hvor Kampen blev fremstillet mellem den hellige Bernhard og Abælard, og hvor Abælard naturligviis var fremstillet og blev beklappet som Frihedens og den frie Tankes Mand. Jeg har seet Mademoiselle Mars, der endnu i sin høiere Alder bevarede Ungdommens Friskhed; jeg har

seet Fanny Elfler, hvis Rygte jeg allerede kjendte i Wien, i den store Opera, hvor hun dansede i le diable boiteux. Alt dette har dog kun ringe Interesse.

For dog at nævne en af de Samlinger, jeg saa, nævner jeg Louvre, hvor vi besaa Malerierne under Veiledning af vor berømte Kunstkjender Høyen, som paa denne Tid opholdt sig i Paris og var tagen ind paa vort Hotel. Høyen udmærkede sig ved Paradoxer og som en ivrig Disputator. Naar vi om Aftenen havde siddet og disputeret — vi disputerede især om Naturens Forhold til Kunsten, hvor han forekom mig alt for naturalistisk — og tilsidst maatte afbryde, fordi Høyen nødvendigt til bestemt Tid maatte i Seng, kunde han endnu en halv Time med det tændte Lys i Haanden blive staaende i den aabnede Dør og fortsætte sine Udviklinger. Jeg har ofte forestillet mig, at det maatte kunne give et fortræffeligt Genrebillede: Vi Andre staaende i Stuen som de, der havde budt Godnat og endnu seende efter Høyen, og Høyen staaende i Døren med det tændte Lys i Haanden, i stor Ivrighed endnu forsægtende sine Meninger. Forøvrigt var han ingenlunde nogen behagelig Disputator; thi der var i ham en formelig Modsigelseshyst. Hans Ja og hans Nei havde ganske Modsigelsens Charakter. Gik man med ham i Louvre og udtalede man

sin Beundring for et udmærket, almindelig beundret og anerkjendt Maleri, saa blev dette fra hans Side besparet med en meget dadlende Kritik, hvorved man ganske blev affærdiget. Tillod man sig at udtale en Dabel, gik man paa den bestedneste Maade, at man her fandt Noget at være mindre fuldkomment, holdt han en Straffeprædiken, fordi man ikke var istand til at opfatte dette Bærts store Skjønheder.

Af navnkundige Personligheder lærte jeg ogsaa at kjende den gamle P. A. Heiberg. Han var dengang allerede blind, og vant til at alle Danske, der kom til Paris, gjorde ham deres Opvartning. Han interesserede mig mindre. Der var i hans Væsen noget Grovkornet, der dannede en fuldkommen Modsatning til Sønnens fiintdannede Væsen. — En anden Personlighed var L. Kruse, en gammel Poet og Æsthetiker, der i sin Tid herhjemme har skrevet Dramer og Romaner.

Jeg længtes i Grunden efter Hjemmet. Det er en Erfaring, jeg flere Gange har gjort paa Udenlandsreiser, at de ikke have virket til hos mig at nedsætte mit Fædreland i Modsatning til det Fremmede. Ivertimod, hvor meget Udmærket jeg end fandt i det Fremmede, bragte Sammenligningen mig dog til en fuldere Bevidsthed om de fædrelandske Fortrin, baade i Natu-

ren, i Indretninger, i Sæder og Skikke og Personligheder. Var jeg her maaskee noget partist, saa havde denne Partisthed dog en personlig Sandhed og var gavnlig for mig selv. Saaledes gik det mig ogsaa paa denne min første Udenlandsreise. Idet jeg for mig fremhævede mit Fædrelands Fortrin, fremhævede jeg ogsaa dette, at mit Fædreland besad en Række af udmærkede Digtere og Kunstnere, der godt kunne taale Sammenligning med de Udmærkede iblandt de Fremmede, en Kreds af Aandens Ralbede, der i aandelig Mening have vandret

i de dybe Dale,
blandt de Nattergale,
blandt de andre Fugle smaa,
som tale,

og som her lyttende have optaget de aandelige Rigdomme, hvilke de sidenefter have ladet udstrømme til Folket gjennem deres Bærker. Jeg længtes efter en dybere Tilsegnelse af vor danske Poesie, som jeg langt fra meente at have udtømt, og som ogsaa maatte have en frugtbar Betydning for Videnskaben. Jeg ønskede, at det maatte kunne komme derhen, at den danske Videnskab kunde hæve sig til Høiden af den danske Poesie.

Vi havde vel været i Paris i to Maaneder. Men det forekom mig, at Paris ikke havde mere at give mig. Hvad jeg fandt paa Bibliotheket, vilde jeg jo ogsaa kunne finde paa vore kjøbenhavnske Bibliotheker. Jeg talede da om vor Hjemreise med Bornemann, der ganske deelte min Anskuelse, især da vor Kasse var tom og vi endogsaa for at bestride vor Hjemreise behøvede en Forstærkning hjemmefra. Denne Forstærkning udeblev heller ikke, og i Efter sommeren 1836 vare vi paa Veien til Hjemmet, hvor vi ogsaa lykkeligt ankom. Begge medbragte vi Meget, der nu skulde videre forarbejdes.

Af mit Levnet.

Meddelelser

af

H. Martensen.

Anden Afdeling.

Kjøbenhavn.

Gyldendal'ske Boghandels Forlag (F. Høgel & Søn).

Thieles Bogtrykkeri.

1883.

Af mit Levnet.

Meddelelser

af

H. Martensen.

Anden Afdeling.

Kjøbenhavn.

Gyldendal'ske Boghandels Forlag (F. Beget & Søn).

Trykket Bogtrykkeri.

1883.

Forord.

Idet jeg herved udgiver Fortsættelsen af mit Levnet, kan jeg kun ønske, at det maa kunne finde den samme velvillige Modtagelse, som den første Afdeling. Bistnok har denne anden og tredie Afdeling i flere Henseender en anden Charakter end den første, og der kan spørges, om den Interesse, der stængedes det unge Menneske, hvis Udvikling fremstilles i første Afdeling, ogsaa kan overføres paa Manden under Livets Arbeide og Kamp. Thi nu komme vi ind i Livets Kamp, i Livets Prosa og al den Endelighed, som hermed er forbunden, og som medfører mangehaande Forviklinger. Smidlertid hører denne Prosa, denne Endelighed til det sædelige Liv, vi ere satte til at leve, og i hvilket vi skulle have vore Prøver, til den Historie, vi skulle gennemgaae og i hvilken vi

have en Opgave og maae forvente en Dom. Disse senere Aarear ere derfor ikke af ringere Betydning end de første. De have vistnok ikke og kunne ikke have det samme ideale Præg. Dog haaber jeg, at man ikke vil savne det Ideale; ogsaa her ville ikke blot offentlige, men ogsaa personlige Forhold forekomme, der have deres ideale Side; og hvad der er Hovedsagen: som Lyset, der skal være udbredt over det Hele, nævner jeg Guds Ord og Guds Rige, der fra først til sidst har været min ledende Grundtanke.

Jeg har ved Udgivelsen af disse Meddelelser ikke villet følge deres Exempel, der først udgave deres Memoirer efter deres Død og, som det er blevet udtrykt, først ville tale til Offentligheden hiinsides Graven, fra den anden Side af Graven, hvor de ikke mere af Mennesker kunne drages til Ansvar. I Modsatning hertil har jeg fulgt deres Exempel, der udgave deres Livserindringer i levende Live, og af hvilke Flere saa at sige have villet tale „fra Gravens Rand“, „fra Gravens Bred“. Idet jeg i nærværende Skrift i min høie Alder indtager det Stand-

punct, at tale ikke hiinsides Graven, men „fra Gravens Rand“, maa det for mig være den høieste Lov uforbeholdent at udtale, hvad der for mig staaer som objectiv Sandhed, selv om andre Hensyn herved trænges tilbage. Kun ved den uforbeholdne Udtalelse kunne Meddelelser som de nærværende faae noget Værd; uden denne blive de værdis- og betydningløse.

Jeg har bestræbt mig for at blive Sandheden tro i Kjærlighed. I denne Bevidsthed vil jeg kunne høre og prøve de Modsigelser og Indvendinger, der ville fremkomme, forsaavidt som disse endnu ville kunne naae mig i denne jordiske Tilværelse. Allerede i Anledning af den første Afdeling have Røster ladet sig høre med alvorlige Modsigelser, og flere ville vistnok kunne forventes. Dog vil i mange Tilfælde en nærmere Forhandling ikke blot ikke være nødvendig, men heller ikke mulig, forsaavidt som hos Modpartiet Forstaaelse ikke er tilstede og man er optagen af Forudsætninger, der maae betragtes som ubevægelige og irreformable.

Ansættelse ved Universitetet.

Nort efter min Hjemkomst feiredes Jubelfesten for den danske Kirkes Reformation. Skjøndt denne Fest af den daværende Opposition omtalede meget nedfattende, var den dog en smuk og høitidelig Fest, og den almindelige Deeltagelse var efter Kynbiges Dom denne Gang vistnok betydelig større end ved Reformationsfesten 1817. Jeg havde ved denne Leilighed den Glæde atter at see Marheineke, der var tilstede som Medlem af en Deputation fra Berlin. Jeg overraskedes ved første Gang at see ham i den reformerte Kirke, hvor Clausen holdt nogle Foredrag over Reformationen i Anledning af Festen. Under Marheinekes Ophold her i Staden levede jeg daglig tilsammen med ham og havde Leilighed til at høre hans Beslagelser og hans Misbilligelse af David Strauß og det mere og mere frembrændende Hegelske Venstre.

I Vinteren 1836—37 udarbejdede jeg min Dissertation om „Selvbevidsthedens Autonomie i den christelige Dogmatik“. Den indeholder en gennemført Critik over den subjective Rationalisme hos Kant og Schleiermacher og over den Vilkaarlighed, hvormed Aabenbaringsindholdet her blev behandlet, idet Aabenbaringen maatte lade sig modellere, forme og tilstjære efter de Forudsætninger, som den i sig selv begrundede menneskelige Selvbevidsthed medbragte. Jeg tilføiede en kortere, men skarp Charakteristik af Hegels objective Rationalisme. Selve Disputationsacten paa Universitetet foregik om Sommeren. De ordentlige Opponenten vare Clausen og Engelstoft, af Auditoriet opponerede Sibbern, J. I. Heiberg og R. Nielsen, hvem jeg ved denne Leilighed første Gang saae. Skriftet selv troer jeg at turde henregne til det Bedre af mine Frembringelser. Det fandt ogsaa en ikke ringe Anerkjendelse ikke blot i Hjemmet, men ogsaa i Ublandet. Da jeg for nogle Aar siden i München besøgte den berømte Katholik Döllinger, fortalte han mig, at han allerede ved dette Skrift var bleven bekendt med mig, og at han sidenefter havde fulgt mig. Fr. Baader havde nemlig givet ham det som et Skrift, der fortjente Opmærksomhed, og hvis Indhold Theologerne særligt burde lægge paa Hjerte.

I 1838 blev jeg formelig ansat ved Universitetet, foreløbigt som Lector i det theologiske Facultet, idet det tillige blev mig overdraget i Poul Møllers Sted, der ved Døden var afgaaet, at holde Forelæsninger over Moralphilosophie til den philosophiske Examen for de yngste Studerende.

Naar jeg nu skal sige Noget om mine Forelæsninger, da maa jeg bemærke, at Dogmatiken dengang og i flere Aar derefter meest laae mig paa Hjerte. Her laae mine Grundproblemer. Jeg anmeldte den som speculativ Dogmatik for at betegne, hvad man her havde at vente sig, om jeg end senere ombyttede denne Benævnelse med den almindelige: kristelig Dogmatik. Men naar jeg nu skulde indføre den studerende Ungdom i mine Problemer og i den Løsning, jeg formaaede at give, da var dette kun muligt, naar jeg førte dem gennem den nyere Philosophie og dennes Forhold til Theologien. Men her kunde jeg Intet eller saa godt som Intet forudsætte. Jeg overtog mig derfor at holde en særstilt Forelæsning over den nyere Philosophies Historie og dennes Forhold til Theologien fra Kant til Hegel. Allerede før min Anfættelse, i Vinteren 1837—38, havde jeg holdt denne Forelæsning for en blandet Kreds, som dertil særlig havde opfordret mig, og hver Gang den

blev gjentagen, var den besøgt paa det Talrigeste af Tilhørere, der hørte til de forskjellige Faculteter, ja selv af Mænd, der vare i Embedsstillingen. Det var en Verden af nye Ideer, med hvilken man her blev bekendt. Thi Sibbern var ganske optagen af sine egne Ideer og tog kun leilighedsviis Hensyn til Philosophiens Historie. Poul Møller havde vistnok holdt Forelæsninger over Philosophiens Historie, men synes ikke at være trængt igjennem, som hans Forelæsninger i det Hele ikke frembragte synderlig Virkning. Hans Genialitet laae i en anden Sphære.

Idet jeg nu foredrog Dogmatiken som den, der kunde forudsætte Kjendskabet til den nyere Philosophie og dens Indvirkninger paa Theologien, kom jeg i et eget Forhold til Hegel, der var Tidssalderens store og berømte Philosoph, af S. L. Heiberg indført hos os og i mange Henseender Gjenstand for min Beundring og Kjærlighed. Jeg maatte føre mine Tilhørere gjennem Hegel, vi kunde ikke blive staaende hos ham, men maatte, som det kaldtes, ud over ham. Jeg maatte om muligt begeistre dem for Hegel, og dog maatte jeg bekæmpe ham og bringe dem til at opponere imod ham. Om dette altid er lykkedes mig i samme Grad, maa jeg lade staae hen. Men med Visshed kan jeg paastaae, at jeg heelt

igjennem har fastholdt mit theonomiske Standpunct i Modsatning til Hegels autonomiske, at Troes- og Aabenbaringsanskuelsen for mig var det Værende i Modsatning til det Autonomiske hos Hegel. Jeg kunde ikke samstemme med en Tænkning, der selv vilde frembringe sit Indhold. Jeg søgte kun en Eftertænkning af det i Aabenbaringen Givne. Naar der ofte er sagt, at jeg i denne min første Universitetstid var Hegelianismens Repræsentant, da er dette en meget ucritisk Paastand, der allerede ignorerer mine udtrykelige og motiverede Erklæringer i min Dissertation, og som er bleven gjendrevet ved ethvert af mine litteraire Arbejder. Endnu maa jeg tilføie, at jeg i mit Foredrag om Philosophiens Historie ikke kunde meddele mine Tilhørere noget Sammenhængende om Schelling og Baader, da Schellings nye System endnu ikke var udkommet, og Baaders Skrifter ere aphoristiske. Hegel maatte blive det sidste store Hovedpunct i Fremstillingen. De efterfølgende Tænkere kunne ogsaa kun forstaaes ved Hjælp af den Tænkningens Skole, der hos Ingen findes saa omfattende som hos Hegel.

Virkingen af mine Forelæsninger kan vistnok uden Overdrivelse betegnes som stor og ualmindelig. Et nyt Liv og Røre viste sig iblandt de theologiske

Studerende. Philosophiske Studier udøvede deres fængslende Magt, og de Studerende samtalede stadigt om de høieste Problemer. Vistnok vare der dem, hvad ved slige Feiligheder ikke kan undgaaes, for hvilke det Hele var en Modesag. Hegel var jo Tidssalderens Mand, og naar man havde hans Stempel, stod man paa Tidens Høide. Andre toge det alvorligt med Hegel og fordybede sig i ham. Men af disse vare der dem, som ikke kunde stikke sig i, at jeg ikke skulde være Hegelianer. Da Hegel var dem det Høieste, skulde Alt afledes fra ham, og de vare tilbøielige til at betragte det Ikke-Hegelske hos mig som noget Tilfældigt, der ikke kunde komme i Betragtning. De havde ikke Die for, at, om jeg end ofte betjente mig af de Hegelske Formler, der dog hos mig arbejdede sig en Anskuelse frem, meget forskjellig fra den Hegelske. Hos Andre dannede sig en, man kan sige fjendtlig Opposition mod mine Afgøiselser fra Hegel. Sa det viste sig snart, at ogsaa det Hegelske Venstre fandt Indgang hos flere af mine Tilhørere, der opponerede mod mig fra et pantheistisk Standpunct. Philosophiens Aander vare blevene løsladte, og det kom an paa, om man kunde besværgede dem. Dog havde jeg den Tilfredsstillelse, at en betydelig Andel af de bedste Hoveder og dybeste Ge-

mytter rigtigt opfattede mig, forstode, at en ny Reproduction af de christelige Værdomme arbejdede sig frem i min Dogmatik, at her var en religiøs Speculation, en Erkjendelse, der udgik fra Troen, og i hvilken Troen kom til Selvforstaaelse, en Erkjendelse, der ikke førte bort fra de historiske Kjendsgjerninger, men tværtimod bekræftede disse, ikke førte bort fra Forestillingen for at komme til Begrebet, men tværtimod søgte at klare Forestillingen gennem Begrebet, at fremstille Eenhed af Begreb og Anskuelse. Blandt dem, som dengang sluttede sig til mig, ere der dem, der have fulgt mig gennem den lange Række af efterfølgende Aar, og af hvilke Flere kunne henregnes til den danske Kirkes ypperste Mænd.

Idet jeg gif den Vei, som indenfra var mig foreskrevet, og om hvilken det stod fast for mig, at hverken Tidsaandens Roes eller Tadel burde kunne føre mig bort derfra, maatte jeg ogsaa føle Trang til at drage Omsorg for det personlige Troesliv. Jeg kjendte af tidligere Erfaring den Ufrugtbarhed, der kan blive Følgen af en udelukkende Hengivelse til Speculationen. Jeg følte Trang til jevnlig at øse af Aabenbaringens umiddelbare Væld og læste derfor ofte i den hellige Skrift uden nogen anden Hensigt

end den umiddelbare Ophbyggelses. Men mere og mere gik det op for mig: Jeg behøvede en Prædikant, som jeg stadigt kunde høre. Og her fik jeg først ad Erfaringens Vei det rette Syn for Mynster. Jeg hørte ham stadigt, og naar jeg tilforn har sagt, at jeg paany blev opvakt hos Fr. Waader, saa kan jeg sige, at jeg ved Mynsters Prædiken paany blev confirmeret (den Confirmation, som jeg i min tidlige Ungdom havde modtaget, havde været aldeles uvirksom, hvorfor jeg heller ikke har givet den nogen Omtale). Jeg skylder Mynster en Befræstelse i det indvortes Menneske, der ikke saaledes er bleven mig til Deel hos nogen Anden. Hver Gang jeg hørte ham, fik jeg en frist Drik af Evangeliets rene Kilbe. Der ere Prædikanter, hos hvilke man ikke finder noget Christusbillede, selv om de virkelig og med Iver prædike Kristus. Hos Mynster fandtes det. Her saa vi Christi Herlighed som den Genbaarnes fuld af Naade og Sandhed, og vi nødtes til at sige: „Du er Kristus, den levende Guds Søn!“ Det mægtige Sandheds- og Virkelighedspræg, hvormed Kristus i denne Prædiken vandt Stikkelse, maatte saa at sige bortblæse alle Tvivlerier og critiske Indvendinger mod den hellige Historie. Her var den troværdige Tale vel værd at annammes, i hvilken

Christus beviste sig selv som Sandheden for Bise og Eenfoldige, Lærde og U lærde. Naar Mynster talede til det indvortes Menneske, vidste han vore Fæmneligheder, talede til hver Enkelt, som om han netop talede til ham, og altid forstod han at give Noget, hvorved man virkelig blev hjulpen. Og skjøndt man ofte følte sig ydmyget ved hans Tale om Synden og Hjertets Fordærvelse, dets Haardhed og Seendragtighed, forlod man dog aldrig hans Prædiken uden med ny Lyst til Livet, ny Tilskyndelse til at arbejde paa Helliggjørelsen, ny Drift til Arbejde og Virksomhed i det bestiftede Livskald. Til alt det Nævnte kommer det apostoliske Præg, hans Tale fik ved hans hele Personlighed. Hvad her blev givet mig, har for mig, og jeg kan tilføie for mine Arbeider, havt et uberegneligt Værd.

Idet jeg saaledes arbejdede paa at udforme min dogmatiste Grundanstuelse, arbejdede jeg tillige i andre Discipliner. Jeg nævner saaledes Ethiken, der havde mange Tilhørere. Dog var den mig dengang i Forhold til Dogmatiken kun et Secundairt. Grundtanken og Grundridset var fra først af det samme, som det senere er blevet, og det stod saaledes fra

først af klart for mig, at en christelig Ethik burde tilstræbe Foreningen af det Christelige og Humane, at dette var en Tidens Trang, og at ikke blot rationalistisk, men ogsaa pietistisk Gensidighed burde afværges. Men først paa et senere Tidspunct har jeg ganske kunnet hengive mig dertil og følt Kald til en gennemført Udarbejdelse, som den nu foreligger.

En anden Disciplin, som jeg behandlede med stor Interesse, var Symboliken, i hvilken Marheineke havde været min Lærer. En særlig Forelæsning holdt jeg over det lutheriske Lærebegrebs Historie, hvor jeg næst efter de middelalderlige Forudsætninger for Luther (Sandhedsvidnerne for Luther), begyndte med en Fremstilling af Luthers egen Theologie, til hvilket Formaal jeg gjorde et omfattende Studium af Luthers Værker, til stor Gavn for mig selv og som jeg haaber ogsaa for mine Tilhørere. Ogsaa holdt jeg leilighedsviis en exegetisk Forelæsning og kan her nævne Marci Evangelium, Brevene til Galaterne og Epheserne.

Til litteraire Arbejder var der ikke Tid eller Modenhed. Dog udarbejdede jeg min Mester Eftart, der var bestemt til at indgives som Afhandling for den theologiske Doctorgrad i Anledning af Christian den Ottendes Kroning, da en almindelig Doctorpromotion

fandt Sted. Den blev imidlertid ikke benyttet dertil, da Universitetet i Kiel gjorde mig til *Wesdoctor* i Anledning af min *Dissertation* om *Autonomien*. Jeg dedicerede da min *Meister Eckart* til det theologiske Facultet i Kiel.

Under min Sysselsættelse med *Mystikerne* kom jeg ogsaa til at beskæftige mig med *Jacob Böhme*, hvortil *Fr. Baader* saa stærkt havde opfordret mig. Det lutheriske *Lærebegrebs Historie*, i hvilken *Jacob Böhme* har en fremragende Plads, gav mig ogsaa særlig Anledning dertil. *Böhme* fængslede mig, saavidt jeg forstod ham, og stundom stod det for mig, som maatte jeg ogsaa kunne komme til at give en *Fremstilling* af *Böhme* som *Sidestykke* til *Eckart*. Det viste sig imidlertid snart, at dette ikke blev mig muligt, og at *Theosophien* har langt større *Banfseligheder* og langt større *Dybder* end *Mystiken*, om der end hos *Eckart* findes theosophiske *Elementer*. Forøvrigt har jeg paa hele min *Bane* staaet i et indre Forhold til *Mystiken* og *Theosophien*. De have hørt til mine indre *Omgivelser*, min *Theologie* er mere og mere bleven befrugtet deraf, hvad meget bidrog til at fængsle de dybere *Naturer* blandt mine *Lilheørere*. Men først i min *Allderdom* skulde det forundes mig at give en *Fremstilling* af *Jacob Böhme*.

Et andet Skrift, som jeg i hiin første Tid udgav, var mit lille Grundrids til Moralphilosophiens System. Det var en Frugt af mine Forelæsninger for de unge Studerende til den philosophiske Examen. Det fandt en god Modtagelse, og saavidt jeg veed er det endogsaa efter min Vortgang fra Universitetet i ikke ringe Grad bleven benyttet af de theologiske Studerende.

Personlige Forhold.

Vi ville nu lade Forelæsningerne gaae deres stille og rolige Gang og henvende Betragtningen til nogle personlige Forhold, som have haft Betydning for mig og min Udvikling.

J. H. Paulli.

Først maa jeg nævne J. H. Paulli, der som anført, i v. Westens Skole havde været min Meddiscipel. Da jeg forlod denne Skole, stiltes vi ad, og først efter min Hjemkomst fra Udenlandsreisen kom vi hinanden imøde og sluttede os i en grundigere Betydning mere sammen. Han var dengang Katechet ved Helliggeistes Kirke, men blev meget snart, især ved Prinds Christians (senere Chr. VIII) og Gemalindes Bevaagenhed, Slots- og Hofpræst, i hvilke Stillinger han blev Mynsters Svigersøn.

Hvor gjerne vilde jeg ikke give en Skilbring af denne dyrebare Ven! Men det er ofte meget vanskeligt at skildre, hvad umiddelbart maa opleves for at man derom nogenlunde kan danne sig et Begreb. Det er ofte beklaget, at han har efterladt saa Lidet i Litteraturen, hvorved det er blevet vanskeligere at tale om hans Virksomhed. Herved er Intet at gjøre, men man gjør vel i at erindre, at Prædikantens Virksomhed ikke nærmest er for Litteraturen. Prædikanten er henviist ikke til Skrift, men til det levende Ord, skal arbejde i et levende Stof: de menneskelige Sjæle. Trykte Prædikener bør være en Undtagelse, og for Efterslægten kunne de i det Høieste have en historisk Betydning. Thi skjøndt Evangeliet er det samme, behøver hver Slægt sin eiendommelige Skikkelse af den christelige Prædiken. Det er sin Samtid, Prædikanten skal paavirke, disse Nulevende, det er deres Glæder, Sorger og Kampe, han skal dele, ikke en tilkommende eller ufødt Slægts. Det hører til Prædikantens Vilkaar, at Meget af det Bedste, han udfører, navnlig i Sjælesorgen, skeer i dybeste Forborgenhed og bliver skjult for Verdens Øine. For menneskelige Øine maa der siges, at Paulis Virksomhed i Hovedstaden var stor og om-

fattende, og baade som Prædikant og Sjælesørger vandt han megen Aaastjønneise.

Hvad der meget bidrog til at skaffe Paulli Indgang, var en stor Personlighedsmagt, som ledsagede Ordet. Der var i ham et Fønd af Kjærlighed og Mildhed, som virkede tiltalende og velgjørende og vandt ham Mange. Han prædikede det rene Evangelium i Hjertelighed og Genfoldighed, i dette Ords bedste Betydning. Hans Foredrag var simpelt og naturligt med et velklingende Organ, Sproget let og smukt som en roligt fremskridende Strøm. Det var fjernt fra al falsk Rhetorik, det være sig i Retning af den falske Høihed eller i Retning af den falske Popularitet eller Folkelighed, paa hvilken Mange ogsaa dengang beflittede sig til Krænkelse for den sunde Sands og Smag. Men hvor megen Indflydelse han end udøvede som Prædikant, øvede han dog en endnu større Indflydelse som Sjælesørger. Hans sympathetiske Natur gjorde ham skiftet til at sætte sig ind i de forskjellige Menneskers Individualitet, deres Glæder, Sorger og Betsymringer, med hvilke han ganske kunde have Medfølelse, og hvor han forstod ikke blot at formane, men ogsaa at berolige og trøste. Naar han traadte ind i en Stue, hvor Sor-

gen herstede, var der en beroligende Magt, som strax meddeelte sig til de Tilstedeværende. Det er utroligt, hvor mange Mennesker, hvor mange Familier der paaffjønne den Velsignelse, de gjennem ham have modtaget, og jevnligt træffer jeg Mennesker, der i dyb Taknemmelighed bevare hans Minde.

Det er bekjendt, at han blev kongelig Confessionarius i vor nuværende Kongefamilie. Ogsaa her bevares hans Minde i Kjærlighed, idet han har været Værer for de kongelige Børn og i Kongefamilien paa mange Maader har været en Raadgiver og Trøster. Da han formelig var bleven kongelig Confessionarius, thi i Birkeligheden havde han længe været det, sagde jeg til ham (jeg var dengang Sjællands Biskop): „Her er Du kaldet til en Stilling, for hvilken Du ganske passer. Godt, at man ikke har kaldet mig; thi jeg vilde ikke due dertil.“ Jeg sagde dette af fuldt Hjerte. Ikke destomindre har Kongens Raade villet, at jeg efter Paulis Vortgang skulde overtage denne Stilling. Men det er meget langt fra, at jeg her kan maale mig med ham eller kun i nogen Grad erstatte ham.

Hvad nu nærmere angaaer hans Forhold til mig, da grunder det sig fra først af for en stor

Deel i hans Kjærlighed til den nyere Theologie. Han var en fremadstræbende Aand, der ikke blot havde en udbredt æsthetisk og almindelig human Dannelse, men ogsaa følte Trang til at fordybe sig i Videnskabens høieste Problemer. Han havde et udmærket Bibliotek, hvis Indhold var saare findrigt valgt, og han foretog omfattende theologiske og filosofiske Studier. I een Periode fandt jeg stadigt Hegels Bærker paa hans Bord. Productivt Anlæg for Videnskabten havde han ikke. Men han havde Receptiviteten eller Modtagelighedens Genialitet og det i en Grad, som jeg kun har kjendt den hos een anden af mine Venner, nemlig Biskop Laub.

Paullis Modtagelighed var meget stor, og han havde en vedbarende Trang til Tilværelse, til Assimilation. Mine Forelæsninger, af hvilke han forstæffede sig Afskrifter, interesserede ham mere og mere. Vore Samtaler bleve altid dyberegaaende, vort Forhold blev mere og mere et aandeligt Fortrolighedsforhold, og jeg kan vistnok sige, at af Alt hvad jeg har skrevet, har jeg forelæst ham det Meste. Han interesserede sig derfor med en Glæde og Deeltagelse i en Selvforglemmelse, der maa kaldes rørende. Mange af hans Bemærkninger vare gode, træffende og mig til sand Nytte. Paa Fremstillingen lagde han særlig

Vægt, og her har hans Critik hos mig havt en ikke ringe Indflydelse. Han havde den rigtige Tanke, at Videnskaben mere maatte vænne sig til Livet og ikke indeslutte sig i Skolen, at theologiske og philosophiske Arbejder maatte gøres tilgængelige for Menigheden. Naar jeg stundom for meget havde bevæget mig i Abstractioner og brugt for megen Terminologie, frævede han med al Bestemthed, at Fremstillingen burde være mere „menneskelig“, hvori han vistnok havde Ret.

I Aarenes Løb bleve vore Samtaler ikke blot theoretiske, men ogsaa practiske, især fra den Tid, jeg selv blev Prædikant, hvor da den Kunst at prædike paa mange Maader blev Gjenstand for vore Samtaler. Ogsaa havde han selv en særlig Opfordring dertil fra den Tid, han i Pastoralseminariet blev Lærer og veiledede de yngre Theologer i at prædike, hvortil hans Individualitet i saa høi Grad var istillet, da han ifølge sin sympathetiske Natur kunde opfatte de forskjellige Gaver, anerkjende enhver i dens Berettigelse og fremhjælpe Enhver til at uddanne netop den Gave, med hvilken han skulde tjene. Hvor ofte har jeg ikke talet med ham om den christelige Prædiken, hvor ofte om min egen Prædiken, hvilken han med den største Opmærksomhed fulgte, og hvor

han ofte har givet mig gode Raad og Vink. Et særligt Punct, der meget tiltrak sig vor Interesse, var den christelige Prædikens Historie. Og tilvisse er der Meget, som heraf maa kunne læres. Men netop her maatte vi unægtelig beklage, at vi ofte maatte savne trykte Prædikener. Thi hvor mange udmærkede Prædikanter og hvor mange udmærkede Prædikener have der ikke været, som ere blevne utjendte for Verden, undtagen for den snart forsvindende Freds, i hvilken de virkede.

I mange Aar saaes Paulli og jeg jævnligt, flere Gange om Ugen, men i den sidste Tid, da han var bleven Stiftsprovst og var optagen af Forretningernes Mangfoldighed, maatte dette indskrænkes. Men altid kom han til mig, ligesom tilforn gjennem en lang Arrække, Søndag Eftermiddag. Disse Søndag Eftermiddage ere mig uforglemmelige. Der var i dem ofte en Gjenklang af Gudstjenesten, altid Noget af Guds Rige.

Men fra det Videnskabelige, det Religiøse, det Kirkelige maa jeg vende mig til det reent Menneftelige og da maa jeg sige: Han har været mig en Ven i den fulde Betydning af Ordet. Han havde Medfølelse med det Menneftelige hos mig, ogsaa med mine Strøbeligheder. Han har været mig en

Sjælesørger i den dybeste Betydning. Til ham kunde jeg sige Alt. Han har hjulpet mig til at bekæmpe mangen mørk og mismodig Time, har været mig til Raad, til Trøst og Beroligelse. Ved sin Vortgang efterlod han hos mig et Savn, som aldrig er bleven stillet. Endnu kan jeg stundom gribes af en mærkelig Længsel efter at han skal træde ind i Stuen til mig, at jeg for ham kan udøse mit Hjerte.

Ved Paulli kom jeg ogsaa i nærmere personligt Forhold til Mynster. Paulli havde megen Sands for det selstabelige Liv, og i hans Huus, med hans elskelige Hustru og Børn, have vi haft mange gode og glade Timer.

J. A. Dörner.

Ved denne Leilighed vil jeg nævne en anden Ven, der vistnok er meget forskjellig og tilhører et andet Land, Theologen J. A. Dörner, der har affluttet sin Bane som Professor ved Berliner-Universitetet, som Overconsistorialraad og Medlem af Overkirkeraadet. Det er kun sjældnere, vi have seet hinanden, og da kun levet tilsammen i nogle faa Dage, i Kiel, i Berlin, i Schweiz paa Feriereiser. Vort Venskab har været i Correspondence. Jeg lærte ham først at kjende, da jeg nylig var bleven ansat ved Universitetet

og gjorde en Reise til Kiel. Jeg var fængslet ved hans udmærkede, epochegjørende Værk: „Udviklingshistorien af Læren om Christi Person“, hvoraf dengang den første Udgave var udkommen. Snart kom vi ind i theologiske Samtaler, og jeg havde Leilighed til at beundre den sjældne Fiinhed, Skarpsindighed og Dybsindighed i Forbindelse med en religiøs Gemhytsinderlighed, hvormed han behandlede Alt. Han havde ligesom jeg sin første Dannelse fra Schleiermacher og Hegel, hvilke han dog begge i væsentlige Puncter bekæmpede, hvad allerede vi ser i hans christologiske Værk. Det vilde føre for vidt her at forsøge en Skildring af Dorners store og omfattende Betydning for den nyere Theologie, hvor han indtager en saa vigtig Plads. Her vil jeg kun bemærke, at blandt de dybeste Theologer turde han være den, med hvem jeg meest har kunnet sympathisere. Hvor høit jeg end sætter R. Rothe, staaer dog Dorner mig høiere, fordi han med stor Trost og Bestemthed hævder Kirkelæren. Hans evangeliske Personlighed var gennemtrængt af en dyb Pietet for det kirkelig Overlevede, hvorved han ikke er bleven mindre, men som mig synes mere videnskabelig. Hans Interesse for Unionen betragter jeg som en Sag for sig, paa hvilken jeg, der med den nordiske Kirke staaer fast i Luther-

dommen, ikke nærmere gaaer ind. Problemet eksisterer ikke for os her i Norden. En sand Glæde har det været mig, at han, hvortil ogsaa jeg indtrængende har opfordret ham, for ikke længe siden har udgivet sin Dogmatik. Det ligger i Sagens Natur, at i en Dogmatik, der udgives i vore Dage, er der Meget, som ikke kan være færdigt. Men hans Dogmatik indeholder Udviklingsmomenter af høieste Betydning, navnlig hans Udviklinger af det ethiske Guds-begreb. Det kan ikke betvivles, at hans Dogmatik i Forbindelse med andre klassiske Bærere vil sikre hans Navn en stor Fremtid. Med ham har jeg nu i henved 50 Aar uafbrudt corresponderet. Ethvert theologisk eller kirkeligt Spørgsmaal, der kom op i Tiden, er af os i Fælledsstab blevet drøftet, hvilket har haft en Betydning for min Udvikling og Dannelse, der af mig ikke noksom kan paastjønnes.

Ved at omtale mine Besøg hos Dorner i Kiel minde jeg, at jeg ved denne Leilighed gjorde Bekjendtskab med den berømte Claus Harms, der med sine Theses i 1817 begyndte Kirkekampen. Han var en meget original Mand. Jeg hørte flere Prædikener af ham, deriblandt ogsaa en Onsdagsprædiken, som var uden Text, og hvor han improviserede. Da jeg efter Prædiken besøgte ham, spurgte han strax:

„Kunde De vel taale en Prædiken uden Text?“, og han forklarede, at han holdt en saadan Prædiken om Onsdagen, hvor han tillige improviserede, og gav den besynderlige Grund: Man maa dog stundom give den Helligaand Leilighed. Forøvrigt vare hans Dispositioner gode. Til denne Onsdagsprædiken tog han Udgangspunctet fra en Psalme, der begynder: Ein jedes Herz hat seine Welt, og han disponerede saaledes: 1) hvorledes kommer Verden ind i Hjertet? 2) hvad gjør Verden i Hjertet? 3) hvorledes drives Verden ud af Hjertet? En anden Prædiken over Guds Ord var saaledes disponeret: 1) Das Wort Gottes ist ein Riegel, 2) Das Wort Gottes ist ein Spiegel, 3) Das Wort Gottes ist ein Siegel. I denne Genre kunde han vedblive at producere.

Han talede om Grundtvig, der havde besøgt ham, og med hvem han havde spadseret i Düsternbrood. Men han havde ikke Sympathie. De havde disputeret og han fandt Grundtvig selvrændig og paaastaaelig. Saavidt jeg kunde forstaae, havde Grundtvig foredraget ham sin mageløse Opdagelse, paa hvilken Harms aldeles ikke kunde gaae ind. Derimod kunde Harms sympathisere med Wijnster og med Paulli. Dog yttrede han om Paulli: En fortræffelig Mand; han skulde kun være noget mindre

fin. „Denn ein Hofprediger muß rauh sein“ — som Lassenius og fremfor Alt som Johannes den Døber.

Det Heibergske Huus.

Jeg vender tilbage til mit kjøbenhavnste Liv. Man vil finde det naturligt, at jeg strax efter min Hjemkomst indtraadte i det Heibergske Huus. Jeg har der i en lang Række af Aar levet lykkelige Tider baade til Glæde og Dannelse. Om de tre mærkelige Mennesker, til hvilke jeg her kom i nærmere Forhold, Heiberg, hans Hustru og hans Moder, maa jeg her sige nogle Ord, om end høist ufuldkomment og høist ufuldstændigt.

Jo mere jeg lærte Heiberg at kjende, desto mere maatte jeg i ham erkjende en sand Humanitetens Repræsentant. Det Menneskelige i dets forskjelligste og ædleste Stikkesler levede i ham, og der var i ham, hvad allerede viste sig for mig ved det første Møde i Paris, en sjelden Forening af Genialitet og Besindighed, Maadehold, Egebægt. Jeg har aldrig seet ham at tabe Egebægten, naar jeg undtager een Gang, da hans Hustru var farlig syg og han ganske overgav sig til sin Smerte i en Strøm af Taarer. Til hans høie, humane

Dannelse havde ogsaa udbortes Omstændigheder bidraget. Han har selv i sine autobiographiske Fragmenter meddeelt, at hvad der har havt en afgjørende Indflydelse paa hans hele Retning, er den for unge Mennesker usædvanlige Velighed, han fra sin tidligste Barndom har havt til næsten udelukkende at bevæge sig i det meest dannede og ikke mindre i det fornemme Selskab og mellem Udlændinge. Allerede hans Faders Huus var en Samlingsplads for alle den Tids litteraire Reputationer. Derefter kom han i Rahbeks Huus og derefter, da han var kommen tilbage til sin Moder, der havde ægtet Gyllembourg, fandt han her en Cirkel af vore meest udmærkede Mænd i forskjellige Fag og Besøg af adelige Familier fra Stockholm. Sidenestefter reiste han med en grevelig Familie til Stockholm, hvor han blev introduceret i de fornemste adelige Huse. Efter sin Hjemkomst blev han indført i Conferenceraad Bruns Huus, hvor han lidt efter lidt blev som Varn i Huset. Alt Dette kunde ikke andet end være fremmende for den humane Dannelse. Men fremfor Alt bidrog til denne den Rigdom og Forskjellighed af Talenter, hvormed Naturen havde udrustet ham. Netop denne Forskjellighed af Talenter, der lyfte frem af hans Individualitet ikke som en enkelt

Stjerne men som en Gruppe af Stjerner, gjorde ham saa fortrinlig skikket til en Universalitet i Dannelsen, der endogsaa hos betydelige Aander ikke er almindelig. Han var afgjort Digter, men tillige var han Critiker, og at han i philosophisk Retning var ualmindelig begavet, viste jo den Fethed, hvormed han satte sig ind i den Hegelske Philosophie og som dens begejstrede og veltalende Tilhænger indførte den hos os. Han havde Talent til Mathematik, til Naturvidenskaberne, og det er bekjendt, at Tycho Brahes Videnskab fyldte og optog ham og at han endnu i sine sidste Aar levende beskæftigede sig med Astronomien og her har skrevet Afhandlinger, der saavidt jeg veed ere paastjønnede af Kjendere. Som det Omraade, for hvilket han havde en ringere Interesse, kan maaskee hos ham som hos Goethe nævnes Historien. Men i det Hele maa der siges, at intet Mennefteligt var ham fremmed.

Hans philosophiske Interesse gjorde, at han med Deeltagelse fulgte min Virksomhed ved Universitetet, ligesom han ogsaa, jeg kan sige med en Nærlighed, for hvilken jeg vedvarende er ham taknemmelig, opmuntrede mine første litteraire Forsøg. I den første Tid havde jeg mange Samtaler med ham om theologiske og philosophiske Problemer. Og her

maa jeg fremhæve, at han med stor Trostid fastholdt sin Hegelianisme, hvormed han vedblev til de sidste Aar. Han meente at kunne soutenere den Anskuelse, at hvad der hos Hegel maatte kunne paavises som feilagtigt eller manglende, maatte kunne forbedres ved Hegels egen Dialektik. Dialektiken skulde være Systemets Correcteur. Vore Samtaler førte vi stundom i Damerens Nærværelse, neppe altid til Damerens Interesse. Dog maatte Samtalen snart antage en almindeligere Charakter, hvor Damerne kunde være virkelig active. En fælleds Glæde var det, da vi efterhaanden saa flere Digterværker at fremkomme og hørte dem meddeelte af ham selv. Saaledes *Fata morgana*, *Snysoverdag* og de epoche-gjørende Nye Digte med „Sjælen efter Døden“. At det Æsthetiske indtog en høj Plads i det Heibergske Huns, vil ikke kunne forundre. Særligt maa jeg her fremhæve vore „Kæseballer“, som de kaldtes. De bestode deri, at vi stiftedes til at forelæse Digterværker eller andre Værker af almeeninteressant Indhold. Heiberg meddeelte os flere Partier af Calderon, for hvem han havde stor Fortjærlighed. Jeg mindes ligeledes at have hørt ham læse Dehlenschlägers *Helge* og Goethes *Tasso*. Af Alt hvad jeg har hørt ham læse, turde dog vel Forelæsningen af *Tasso*

vare det Øpperste. Til denne Fiinhed og Elegance, hvormed han foredrog dette Værk, med Modsatningen mellem Digteren og Hofmanden, med de forskjellige Personer og særlig de qvindelige Personer, Prindsessen og Leonore Sanvitale, og hvor Alt saa at sige bevæger sig „som i en Salon“, skal der neppe kunne findes Magen. Af Fru Heiberg mindes jeg at have hørt en Forelæsning af Heibergs Psyche. Andra forelæste os en interessant naturvidenskabelig Afhandling. Paulli forelæste af Gogzis Maffecomedier. Selv læste jeg en Fortælling af Heinrich v. Kleist.

Heiberg var Critiker, men tilløffe forbandt han dermed den store productive Gøne, der bevarede ham mod den critiske Genfjidighed. Den blotte og bare Critiker er en udmagret Figur, der kun lever af Andre, mangler Fond i sig selv og let faaar noget Blaseret og Viscent, om han end som flere af vore nyeste Critikere pubser sig op med moderne Talemaader og forloren Mandrigheid. Heiberg medbragte, idet Poesiens og Kunstens Kilde var i hans Indre, primitive, umiddelbare og friske Blif. Han var billig og retfærdig mod Arbeider i de forskjelligste Genres og kunde udvise stor Tolerance mod Forfattere af de forskjelligste Anstuelser og Retninger. Kun i een Fordring var han ubøielig, naar Talen var om

Kunst. Han krævede Formstjænhed, og hvor denne manglede, forkastede han. Ogsaa i Videnskabten for-
kastede han det Formløse. Sig selv og sine egne
Productioner bedømte han med stor Veftebenhed. Han
har engang for mig udtalt, at han kun betragtede
fine poetiske Arbeider fom „Studier“, hvad visfelig
var en utilbørlig Veftebenhed. Thi han har ifær for
Scenen leveret faade Kunstværker, der kunne taale
Gjentagelsen og vedblive at udfolde friske Virkninger.
Him befnynderlige Opfatning af hans Værker fom
„Studier“ kan maaftæe noget forklaref deraf, at han
paa hele fin Vane fegte at innovere, naar han i
nogen Tid havde arbeidet i Et, fegte et Nyt, en ny
Genre, en ny Provinds i Poesiens Land, medens
andre Digtere vedblive at repetere fig selv og kun at
gentage den gamle Seilads. Om fine critiske Be-
ftrebelfer httrede han, at han troede at han ligefom
Lefving havde lært Nationen nogen Critik, hvori han
tilviøfe havde Ret. Mange af de fenere Critikere
leve kun af ham, dog uden at nævne ham, og nævne
de ham, er det i Overlegenhedstone.

I det felftabelige Liv kunde der ikke gives
nogen behageligere og gemnytligere Fælle end Heiberg.
Goethe figer om Herder, at han kunde være elft-
værdig fom Faa, men at han havde en fatirift Evne,

hvilken han ofte paa en ubehagelig og saarende Maade anvendte endogfaa mod sine Venner. Man kunde aldrig være sikker paa ikke at blive rammet af hans Bittighed og Satire, der var saa meget mere saarende, som den i Virkeligheden var træffende. Man kom i Regelen fornøiet til ham, men gik bort forstemt og misfornøiet. Paa Heiberg var det heelt anderledes. Heiberg var, som bekendt, ogsaa begavet med den satiriske Evne og træffende Bittighed, men brugte den ikke til dermed at saare sine Venner. Man kom ikke blot fornøiet til ham; man gik ogsaa fornøiet bort. Ikke som om han smigrede sine Venner. Meget langt fra. Men den Maade, paa hvilken han sagde imod, var præget af Humanitet og Velvillie og indeholdt aldrig noget Saarende. Rivlighed og et godmodigt Lune prægede Samtalen, man havde en forhøiet Følelse af det nærværende Øieblik. Den satiriske Brod kunde han ofte til stor Fornøielse og Morstab anvende, naar Talen var om forfælede æsthetiske Producter eller om vore liberale Politikere, der idelig lode sig høre i Bladene og med hvilke han ikke kunde sympathisere. Men uagtet han var en saa stor Satiriker, var der dog, hvad Mange ikke troe, noget Barmhjertigt og Ustyldigt i hans Væsen. Han kunde glæde sig som et Barn ofte over det

Allerubethdeligste. Ogsaa elskede han Børn. Til mine Børn kom han i enhver Juletid og gav dem Foræringer. Engang forærede han min Søn et Marionetttheater.

I Politik kunde jeg godt sympathisere med ham. Han havde en organisk Anskuelse af Staten, heri samstemmende med Hegel, hvis Retsphilosophie ogsaa meget tiltalede mig. Den liberale, demokratiske Retning, der med Tilfidesfattelse af Samfundet og dets Institutioner kun sværmede for den individuelle Frihed og derved, hvad ogsaa i Aarenes Løb har viist sig, maatte føre til Samfundets Opløsning, var ham i Hjertet imod. Han sørgede formelig over at see, at Autoriteten mere og mere forsvandt og at en autoritetløs Frihed blev det Herskende i vore Tilstande. Ikke længe før sin Død sagde han engang til mig: „Dertil er det kommet, at Individerne nu kun kunne holde sig til den øverste, uroffelige Autoritet, til det Absolute, til Gud; alle Mellemautoriteter (jordiske, menneskelige Autoriteter) have tabt deres Kraft og Anseelse.“ Denne Mangel af Autoritet beklagede han ogsaa paa Kunstens og Videnskabens Omraade.

Det behøver ikke at siges, at hvad der meget bidrog til at gjøre Huset tiltrækkende, var hans

Hustru. Hun var vor meest feirede Skuespillerinde og idelig viste hun os nye Præstationer af sit Genie. At kjende hende privat, kunde ikke andet end have noget Tilløkkende og Fængslende. Jeg havde denne Epke og det interesserede mig, stundom at kunne tale med hende om hendes Roller, i hvilke jeg havde seet hende, som jeg jo i hiin Tid jævnlig besøgte Theatret. Naar man talede med hende om Skuespilkunst, kom man altid tilbage til Digterne. Thi det var hendes Grundfætning, at Skuespilleren skal være Digterens Organ og skal virke til, at Digterens Værk bringes til levende Fremstilling for Nationen. Det Gjøglerie, der vil gjøre Skuespilkunsten til en aldeles selvstændig Kunst og uafhængig af Digteren frembringe Effecter, var hende ganske imod. Blandt Digterne havde Heibergs og Hergs Værker et stort Værd for hende; men ogsaa for de andre Digtere, baade hjemlige og fremmede, havde hun aaben Sands. En Glæde var det mig at opdage, at hun efter hine Samtaler i Paris havde fordybet sig i Shakspeare. I ham vedblev hun at fordybe sig, satte ham høiere og høiere, og tilsidst fremtraadte hun jo paa Scenen i mesterlige Fremstillinger af hans Stykker, baade i Comedien og i Tragedien. Hun var greben af hans dybe Verdensanskuelse og hans Psyhologie, som hun

aldrig kunde trættes ved at beundre. Selv havde hun en høi psykologisk Begavelse, og ofte blev man overrasket, naar hun meddeelte sine Sagttagelser og Indblik ikke blot i Digterværker, men i det virkelige Liv og i de Personer, med hvilke hun omgikkes.

Hvad nu angaaer hendes hele Maade at være paa i hendes Huus og Hjem, saa sporedes her aldeles Intet af Skuespillerinden. Her var hun ganske Huusmoder og Bærtinde, elstværdig og fængslende. Hvad der for mig i de mange Aar, jeg har kjendt hende, har haft en saa stor Betydning er, at jeg ved nærmere Bekjendtskab ikke blot lærte den store Kunstnerinde, men hende selv at kjende. Der gives vistnok saa Mennesker, som i den Grad ere perfectible som hun. Der var og er i hende en Drift og en Evne til at fuldkommengjøre sig selv i de forskjelligste Retninger. Hun interesserede sig for alt Menneskeligt og søgte at tilegne sig det. Paa Grund af denne fortsatte Udvikling, der hos hende neppe nogensinde standser i dette Liv, har hun bevaret en fortryllende Ungdom i Sjælen, der gjenspeiler sig i det Legemlige. Gratien synes aldrig at kunne forlade hende. I denne hendes Udvikling søgte hun fremfor Alt at uddanne sig selv i ethist Henseende, at ud-

arbejde sin Personlighed. Til Religionen følte hun en dyb Trang. Der er i hendes Naturel et tungsindigt Træk, en Tilfætning af Melancholie, der har medvirket til at hun, utilfredsstillet ved det Nærværende, ja utilfredsstillet ved det som selve Kunsten kan yde, søgte Fred og Fylde i høiere Egne. Hun sluttede sig med Kjærlighed til Mynster, der ogsaa personligt satte hende høit, og hun forstod at vurdere hans Betragtninger. Viig hørte hun ofte prædike og jeg har om mine Prædikener havt Samtaler med hende, der baade have været mig belærende og opbyggelige.

Endnu maa jeg omtale den Tredie i Kredsen, Fru Gyllembourg. Hun er et af de meest sympathetiske Væsen, jeg har kjendt. Hun var opfyldt af Sympathie og vakte Sympathie; thi Kjærlighed, der ofte gik ind i sig paa en meget naiv Maade, var Grundtonen i hendes Væsen. En utrolig Umiddelbarhed og Naivitet prægede hendes Individualitet. Ved Siden deraf var hun fuld af Aand og høj Dannelse, en Dobbeltthed i hendes Væsen, som Fru Heiberg træffende har betegnet som en Forening af en Verdensdame og et trostydigt Varn. Hermed er sammenhængende, at hun skjulte sin høie Dan-

nelse, som om hun ikke vilde være den bekjendt; thi hun havde Antipathie for lærde og saakaldte aandsfulde Damer. Det var hendes Anskuelse, at Qvinden skal holde sig til sit Kald, det vil sige: indenfor Grændserne af den huuslige Freds i Ydmyghed og Stilhed. Ikke destomindre var hun jo Forfatterinde til Hverdagshistorierne. Jeg læste Hverdagshistorierne med stor Deeltagelse. Men skjøndt man vidste eller indtil høieste Sandsynlighed formodede, at hun var Forfatterinden, turde man ikke sige det, men maatte omtale dem som fremmede Productioner.

Hvad der særligt fængslede i hendes Samtaler, var hendes mange Erindringer fra suundne Tider. Gjennem sine mange Bekjendtskaber havde hun Erindringer fra Christian den syvendes Hof, ogsaa fra Gustav den tredies gjennem Svenske, der kom til Gyllembourg og som havde været indviklede i eller vare nøie bekjendte med Katastrophen. Med svenske Forhold var hun meget fortrolig, og da der blandt dem, som kom i hendes Huus, ogsaa vare Svedenborgianere, havde hun faaet Kjendstab til denne mystiske Retning. Men i det Hele havde hun jo levet med Menneſter baade i høiere og i lavere Forhold, og i Samtalerne kom Erindringerne ofte frem paa en underholdende og oplivende Maade.

En Grindring havde hun, der for hende var blandet med Bitterhed: Grindringen om hendes tidlige Ægteskabsfilsmielse fra P. A. Heiberg. Jeg skal herpaa ikke nærmere indlade mig, men kun udtale, at skjøndt dette Forhold ikke kan retfærdiggjøres, er der dog al Opfordring til en mild og overbærende Dom.

Spvad der særligt knyttede mig til hende, var det Religiøse, hvorom hun saa ofte underholdt sig med mig. Hun havde en dyb religiøs Trang, og naar man i een Henseende kunde kalde hende en verdslig Natur, thi hun havde megen Sands for det Verdslige, for Livets Hygge, dets Goder og dets Bequemmeligheder, hvorfor der ogsaa vare dem, som i Hverdagshistorierne fandt et altfor eudaimonistisk Element: saa kunde hun fra et andet Synspunct i strengeste Forstand betegnes som en religiøs Natur, fordi der i hende var en uimodstaaelig Rængsel efter Gud og det himmelske Kjærlighedsrige. Men hendes Barndom og første Ungdom havde her ikke været gunstig. Først havde hun haft en cras-orthodox Underviisning med Frygt for Helvede og de evige Helvedesstraffe, og derefter var hun ved sine Omgivelser fra Revolutionstiden bleven overvældet af Bantro og Fornegtelse, med Værdomme, der vilde under-

grave den evangeliske Histories Troværdighed. Hun har oftere talet med mig om de af Vessing udgivne Wolfenbüttelske Fragmenter, hvilke hun kjendte. Først ved Wijnster førtes hun til Troen paa Christus, hvorfor hun ogsaa for Wijnster nærede en dyb Taknemmelighed og Veneration. Men vistnok maa der siges, at hendes Religiositet og Tro i mange Tilfælde mere viste en søgende Charakter, end selve Troens Fasthed og Hvile. Mange Samtaler har jeg haft med hende, naar jeg besøgte hende paa hendes Bærelse, hvor Alt bar Præget af Skjønhed og Elegance, og hun for mig udtalede, hvad der bevægede sig i hendes Indre. Jeg har ofte følt mig opvakt, opbygget og bekræftet ved disse Samtaler, der lode mig see ind i hendes rige Sjæl og kjærlige Hjerte. Idelig kom vi tilbage til de sidste Ting og til de mange Boliger i Faderens Huus, hvor Christus er hængangen og har beredet sine Troende Sted. Og her stillede hun unegtelig ikke faa Spørgsmaal til mig, som jeg af gode Grunde ikke var istand til at besvare.

Seer jeg nu tilbage og spørger, hvad et mangeaarigt Samliv med saadanne Menneſter har virket til min Dannelse og Udvikling, da formaaer jeg vistnok ikke at udtale det. Hvad der gjennem de

mange Samtaler umærkelig er optaget og tilegnet, hvad der er gaaet over i mine Anstuelser og Overbeviisninger; hvad der er foregaaet i mit Indre ved det personlige Forhold, der i en saa lang Aarrække danner sig i Livets forskjellige Situationer, i Sorg og i Glæde, og ved de Indblik, man gjør i hinandens Sjæle — alt Dette lader sig ikke stildre, men bevares i taknemmelig Grindring.

Endnu tilføier jeg, at de Heibergske Kredse i Regelen ikke vare store, og at det var en temmelig sluttet Kreds, der kom i Huset. Blandt dem, jeg hyppigst saae, nævner jeg Andra og min Ven Paulli. Men undtagelsesviis kunde man stundom overrastes ved at see Personligheder, man ikke ventede at finde. Jeg har i det Heibergske Huus seet baade Dehlenschläger og Hauch, hvilket viser, at en Forsoning har fundet Sted. Jeg har hos Heibergs hørt Dehlenschläger forelæse sin Garrick, der unegtelig ikke hører til hans Mesterværker. Men en anden Aften har jeg hørt ham med Begeistring udførligt at udtale sig over Digteren Th. Thaarup og at recitere store Partier af Høstgildet og Peters Bryllup. Han havde en vidunderlig Gave til at huske Vers. Fra de Thaarupske Idyller gif han over til at tale om vore gamle Psalmedigtere, og han reciterede fra

Begyndelsen til Enden Brorsøns: Den yndigste Rose er funden. Foredraget var gennemtrængt af en sjelden Varme og jeg kunde ikke tilbageholde det stille Ønste: maatte han kunne føle Kald til Psalmedigtning, da vilde vi faae de ægte Psalmer. Hauch har jeg hos Heibergs gennem flere Dage hørt forelæse en islandsk Saga: Thorvald Vidførle. H. C. Andersen maa jeg vist ved en eller anden Feilighed have seet, men har glemt det. En anden Poet saae jeg, der vistnok stod i det venstabeligste Forhold til Heiberg, og hvor Forsoning ikke behøvedes, Paludan Müller. I den første Tid saae jeg ham jævnlgt, men hans svage Helbred isolerede ham. Til denne høitbegavede og ædle Mand følte jeg mig mere og mere hændragen. Heiberg satte ham høit, ligesom Paludan Müller forstod Heiberg. Digterne ere forsvundne, det Heibergske Huus er opløst, Graven dækker baade Heiberg og hans Moder, kun den tro Veninde Johanne Luise Heiberg lever endnu. Maatte hun end længe bevare den Ungdom, et naadigt Forsyn har skjænknet hende!

Dehlenschläger.

Dehlenschlägers Indvirkning paa mig var ikke saa meget den personlige, som den han havde som

Digter gennem sine Værker. Dog var det mig en Glæde at kunne besøge ham og at høre ham forelæse. Ofte var jeg indbudet til hans Middags-selskaber om Fredagen, hvor jeg traf Componisten Krøyer, der var Cantor ved Slotskirken, den gamle A. E. Boie, Peter Wegener fra den Baggesenske Tid, der vedblev at være Dehlenschläger tro hengiven, og Andre. Dehlenschläger var ved saadan Velighed livlig, underholdende, fortalte Erindringer og reciterede Digte baade af ham selv og af Andre, hvilke han bevarede i sin Hukommelse.

Skal jeg meddele Noget om de Samtaler, jeg førte med ham, da vil jeg særligt nævne en Differens, til hvilken vi oftere kom tilbage. At jeg saa ivrigt hengav mig til Philosophien og Speculationen var ikke efter hans Sind. Som bekjendt var Dehlenschläger bleven mere og mere antipathisk mod Speculationen, medens han tidligere, da han stod under Indflydelse af Steffens, havde været sympathisk. Han raadede mig til at jeg skulde lægge mig efter historiske Studier og vilde, at jeg skulde skrive noget Historisk, idet han meente, at jeg maatte besidde Midlerne til en levende, historisk Fremstilling, hvori der nødvendigt maatte være et poetisk Element. Om han heri har havt Ret, veed jeg ikke, da jeg ikke har

lagt an derpaa. Om der i mine Arbejder, f. Ex. i min Mester Eddart, maatte findes Elementer, der kunne styrke hiin Formodning, maa jeg henstille. Forøvrigt læste han paa et senere Tidspunct min Fremstilling af Treenighedslæren i min Dogmatik, talede med mig derom og gav mig, som han udtrykte det, en simplere Treenighedslære istedet, om det Gode, Sande og Skjønne, hvilken jeg dog ikke kunde bruge.

Den nævnte Differens kom i vore Samtaler stundom tilbage til et af hans egne Værker, Valdur hiin Gode. For mig stod og staaer dette Værk som noget af det Høieste, der i Poesien er frembragt. Det var Gjenstand for min Beundring, her at see en stor, en heel Menneskeslægt omfattende Verdensanskuelse med et Indhold, der dybest bevæger det menneskelige Hjerte: det Godes Død og Undergang formedelst Slægtens Fordærvelse; og ligeledes beundrede jeg Sproget, der viste en Kraft og en Nyhed, hvortil jeg ikke kjender Mogen. „Han leger her med Sprogets Marmorblokke“ har, saavidt jeg husker, Hauch sagt i denne Anledning. Her indtraadte nu den Differens, at Dehlenschläger selv om dette Værk talede nedsettende. Han vilde kun, hvad han ogsaa offentligt har udtalt, lade det gjælde for et Studie, men fandt det altfor filosofisk. Det poetiske var ikke kommet til sin Ret.

Af Poesien maa man kræve det Menneftelige, det Individuelle, at Aand og Idee fremtræde i en tilsvarende Regemlighed. Dette savnedes, efter hans Formening, i Valdur. Jeg kunde ikke indrømme dette, men meente, at en Tragedie som Valdur maatte betragtes under sit eget Synspunct. Jeg beraabte mig paa, hvad han selv i en tidligere Periode har sagt, da han forsvarede sin Valdur, og idet han sammenligner sin med Ewalds siger, at den Ewaldske Musa spiller paa den personlige Medlidenheds Streng, fordi den menneskelige Charakter og Sensibiliteten her har Hovedrollen, men tilføier: „Min Musa slaaer med stille Ro Tilværelsens Grundaccorder.“ Til dette fortræffelige Udsagn holdt og holder jeg mig. Hvorfor skulde det ikke være berettiget at digte et mythologisk-symbolisk Drama, i hvilket Tilværelsens Grundaccorder fornemmes, medens det Individuelle, der paa ingen Maade fattes i Dehlenschlägers Valdur, er Organ og Udtryk for det Universelle, det Almene, det Hele omfattende, og hvor den enkelte, individuelle Skikkelse er indflettet i det store Verdenshele? Ja jeg gaaer videre og anvender dette paa al Poesie. Bistnok maa det Individuelle altid findes i Poesien, der uden dette kun bliver et Abstractum, men det Individuelle vinder i Rigdom og Betydning, naar

det ikke tages isoleret, ikke ganske overlades til sig selv i en eenfaldig Selvstændighed, men naar det er gennemtrængt og berørt af det Universelle, hvorved det sættes i Forbindelse med de store Verdensforhold; naar Tilværelsens Grundaccorder lyde ind i de menneskelige Følelsers og Lidenstavers Uro og udøve deres beroligende og opløstende Virkning. Jeg kan ikke dybere gaae ind i dette, hvilket vilde føre ind i en heel Afhandling. Jeg har kun villet berøre dette Tvistepunct med den store og elskede Digter.

I mit stille Sind kunde jeg kun beklage, at Dehlenschläger havde skilt sig fra Steffens og at der her ikke var at tænke paa en Gjenoprettelse af Forholdet. Det lader sig ikke negte, at i hiin første Periode, da philosophiske Inspirationer bleve ham bragte igjennem Steffens, havde disse en velgjørende og befrugtende Virkning. Foruden den omtalte Baldur nævner jeg Hakon Jarl i dens hele Anlæg, og dersom noget Enkelt skal fremhæves, Samtalen mellem Auden og Oluf; ligeledes Aladdin med den gennemgaaende Symbolik. Ogsaa i flere af Digtene — selv naar vi bortsee fra Jesu Liv i den aarlige Natur — viser sig Indflydelsen af det Universelle i det Individuelle til at forhøje og berige dets Betjødning. Jeg nævner kun de tvende uforlignelige Digte Høsten

og Vaaren, hvor Blif og Aelser fremglimte, hvilke han jidenefter har borttaget og udslettet. Man maa vistnok give ham Ret, naar han ikke vilde vedblive at lade sig hovmesterere af Steffens og at han ikke af Steffens vilde lade sig afholde fra at beundre Schiller og at tilegne sig af den store Dramatiker, hvad der laac for ham; og ligeledes kan man give ham Ret i meget af det, han indvendte mod Steffens og dennes Værker, navnlig hvad han indvendte mod det Mangelfulde og Ukunstneriske i hans Noveller. Men Et er der, som maa indrømmes Steffens, at der hos ham findes en religiøs-ethisk Verdens- og Livsanskuelse med en rig Indholdsfylde. Jeg troer at Dehlenschläger deraf havde kunnet modtage og tilegne sig ikke Lidet, uden at det i fjerneste Maade vilde have skadet hans egen Originalitet. Det skal siges til Hæder og Ære for Dehlenschläger, at den ethiske Livsanskuelse er den fremherskende i hans Værker, at det Gode er ham den højeste, den centrale Idée, til hvilken der altid maa sees hen. Ikke destomindre er han bleven bestyldt for en blødagtig Kjærlighed til det Gode, for philistrøse philanthropiske Anskuelser, for en trivial og barnagtig Berømmelse af det gode Hjerte, i hvilken Henseende der kan erindres om Heibergs Critik af

Rolf Krage. I Almindelighed maa jeg efter mit eget udførligt udtalte Standpunct bekjende, at jeg staaer paa Dehlenschlägers Side, naar han sætter det Gode som det Høieste, og at jeg ikke kan samstemme med Heiberg, der med Hegel sætter, ikke det Ethiske, men det Logiske, altsaa Erkjendelsen som det Høieste. Derfor maa jeg ogsaa betragte Heibergs Critik over Dehlenschläger som ufuldstændig, for saavidt som han kun holder sig til det Formelle og Techniske, men ikke har debatteret selve Livsanskuelsen. Men det maa vistnok beklages, at Dehlenschlägers Opfattelse af det Gode, paa Grund af manglende Philosophie eller, som vi ogsaa kunne udtrykke det, paa Grund af den manglende, concrete Indholdsfylde, er aldeles abstract og fattig, og at han unegtelig stundom taler trivielt om det gode Hjerte. Det Ethiske maa ikke drages ud af Livets Mangfoldighed, men maa have denne i sig og under sig. Skal det Gode virkelig være Midtpunctet i en Verdens- og Livsanskuelse, da maa det fattes i levende Fylde, da maa vi tilbage til den absolute Personlighed og Personlighedens Rige, til Gud og hans Aabenbaring, til Guds Forhold til Verden, til Natur og Historie; da maae vi heeltigjennem høre Tilværelsens Grundaccorder, i hvilke det Gode er den altbeherstende og

altharmoniserende Accord. Her er Steffens udmærket, rig og frugtbar. Naar denne Anstuelse gennemføres, ville vi allevegne finde det Enkelte, det Individuelle indflettet i det store Verdenshele, hvorpaa netop det Tragiske i saa mange Henseender beroer. En saadan Anstuelse vilde formeentlig kunne indgaae nogen Respect og forhindre Beshyldninger af den nævnte Art at fremkomme.

Hvad her er sagt, skal ikke paa nogen Maade indskrænke Taknemmeligheden for, hvad han har givet os, og som, naar det tages i sin Heelhed, vedbliver at være stort og uforligneligt. Vi bør ikke blot indrømme Individualitetens Ret, men ogsaa erkjende den Begrændsning, der ofte er uadstillelig fra den store individuelle Begavelse, som Geniet ikke altid kan overvinde. Vi oversee ikke de Elementer, der glimte frem i „Nordens Guder“ og „Helge“. Men der kan vistnok med Rette siges, at Dehlenschläger ikke synes af Naturen at have havt selvstændig Drift til Philosophie. Den maatte tilføres ham gennem udenfra kommende Inspirationer, og da kunde han blive dens Organ. Men Forholdet mellem de tvende Individualiteter, hans og Steffens, var, uagtet intet Brud havde fundet Sted, dog blevet et saadant, at en Fornøjelse af det op-

rindelige Forhold, hvor Steffens var den Inspirerende, ikke mere kunde finde Sted.

Samtalerne kom ofte til at bevæge sig om de danske Digtere og her mindes jeg, at han flere Gange med Anerkjendelse omtalte Baggesen, hvilket vidnede om hans gode Hjerte. Han forelæste mig endog saa enkelte Gange Digte af Baggesen. Jeg mindes saaledes, at han engang forelæste mig Digtet Roserne, til Grevinde Sybille Reventlov: Da jeg fik dem; da de visnede. Jeg hører endnu hans deilige Stemme, med hvilken han bevæget læste, „da de visnede“:

Røde Roser! Eders Purpur blegner,
Hvide Roser! Eders Sne blev graa;
Alt! saa falmer, svinder, mattes, segner
Al den Skjønhed, Solen blomstre saae.
Roser! Eders sidste Smil mig minder
Hendes Smil, hvis Haand I blomstred i,
Ogsaa dette Smil engang forsvinder,
Grumme Roser! alt! hvi visned I!

Da han havde fuldendt Læsningen, udtalede han sig med den meest levende Anerkjendelse om Baggesens digteriske Begavelse. Kun kunde han ikke undlade at

tilføie nogle Ord om hans personlige Upaalidelighed og Utilforladelighed. Ogsaa om Heiberg taledes han oftere og det viste sig, at han alvorligt onstede Forsoning, om han end fordrede det Umulige: at Heiberg skulde slaac en Streg over sine æsthetiske Critiker. Ofte gjentog han: „Jeg har altid sagt, at Heiberg har Genie!“

I Anledning af hans 70de Aar holdt vi den smukke Fest paa Skjudebanen, som vil være uforglemmelig for Enhver, som deri har deeltaget. Vi haabede, at han endnu kunde blive hos os i nogle Aar eller, som han udtrykte det, at der endnu skulde være en smuk Allee til Kirkegaarden. Men allerede to Maaneder derefter vare vi i Frue Kirke forsamlede ved hans Kiste, hvor Mynster taledes Afskedens Ord. Nogle Aar derefter blev hans Statue affløret paa St. Annæ Plads. Det blev mig overdraget ved denne Leilighed at tale, og jeg sluttede min Tale med Ord af ham selv i hans Sang til den 2den April, dog med eet Ords Forandring:

Oldtids Kraft og Oldtids Være
 Skjænktes atter os ved Dig,
 Derfor store Skjald Du være
 Ewig uforglemmelig.

Grundtvig.

Naar jeg nu skal tale om mit personlige Forhold til Grundtvig og Mynster, disse Mand, der i dette Aarhundrede i christelig og kirkelig Henseende ere de betydeligste i vort Fædreland, da begynder jeg med Grundtvig. Vi maae da gaae tilbage til Reformationssaaret 1836, thi i dette kom jeg første Gang til ham. Marheineke var, som tidligere anført, kommen hertil som Deputeret. Han ønskede at gjøre Grundtvigs Bekjendtskab og at jeg skulde ledsage ham. Rigtignok kjendte jeg aldeles ikke Grundtvig, men det blev ikke desto mindre arrangeret, jeg huser nu ikke hvorledes. Grundtvig lod tilkjendegive, at det skulde være ham en Fornøielse at modtage os. Vi begav os da ud til ham en Aftenstund. Han boede paa Christianshavn i Nærheden af Frederiksfirken, lukkede selv op for os og modtog os, ogsaa min Ringhed, meget venligt. En stor Deel af Samtalen var mindre betydelig, dreiede sig om Reformationseften og de Taler, som der vare holdte, om hvilke, særligt om Clausens Tale, Grundtvig yttrede sig nedfattende, idet han kun betragtede dem som Efterklange (Nachhall) af Liden, der tildeels vare svundne og ikke havde aandeligt Liv. Men derefter

kom Tælen paa Speculationen og speculativ Theologie, hvilken Marheineke meget anbefalede som det, Tiden behøvede. Grundtvig vilde herpaa ikke indlade sig og httrede, at han frøgte at indlade sig derpaa. „Hvi vil De frøgte?“ sagde Marheineke. Grundtvig svarede: „Jeg frøgter for mig selv. For mig er Hovedmodsætningen Modsætningen mellem Liv og Død.“ Han vilde altsaa tilkjendegive, at Livet kunde tabes eller lide Skade ved denne Hengivelse til Speculationen, til hvad han pleiede at kalde Hjerne-spind. Marheineke tog Sagen spøgende og httrede, at Forskjellen mellem Liv og Død vistnok var en klæffelig Forskjel, men at man her vel maatte gaae tilbage til logiske Modsætninger, og syntes som Hovedmodsætningen, fra hvilken der maatte gaaes ud, at betragte Modsætningen mellem Tænken og Væren. Grundtvig svarede med Lune: „I store Philosopher glemme Livet over Opførelsen af Eders Tankebygninger.“ Saa omtrent sagde han. Jeg forholdt mig lyttende, og skjønt jeg ikke kunde indlade mig paa at opgive Speculationen, maatte jeg dog finde, og det stemmede med mine egne tidligere Erfaringer, at der i hans Modsætning mellem Liv og Død var noget meget Slaaende, var et af de Tankeglimt, som Grundtvig ofte havde og hvori han stundom kunde

udtrykke en heel Vidsanskuelse. Han vilde jo dermed sige, at de Modsætninger, der for os ere de vigtigste og som bestemme vore Opgaver og vor Gaade, ere langt mere end logiske eller Tankemodsætninger, men hvad man ogsaa har kaldt eksistentielle Modsætninger. Jeg har fundet en lignende Yttring hos Steffens, der siger i sin Religionsphilosophie: „Al Philosophie maa faae en ethisk Betydning. Det er ikke Dialektiken mellem Væren og Intet, det er Kampen mellem Himmel og Helvede og den første allerede afgjorte Seir, som danner den egentlige Gjenstand for al Videnskab.“ Ordet mindede mig ogsaa om Fr. Baader. Jeg har i en senere Tid ofte tænkt tilbage paa det Glimt, der lyste frem i hiin Samtale, da Grundtvig sagde: „Mein Gegensatz ist Leben und Tod.“ Med Aarene og de voksende Erfaringer har dette Ord, der jo ogsaa er Skriftens, for mig bundet ny og dybere Kraft.

Fra først til sidst gik Samtalen paa Lydst, og det interesserede mig at iagttage, hvorledes Grundtvig udtrykte sig i dette Maal. Hans Udtale var ikke videre god, men jeg maatte beundre, hvorledes han altid valgte de kraftigste, fyldigste og meest betegnende Udtryk og Vendinger. Det var den store Sproggenius, der ikke kunde fornegte sig selv. Skjøndt

han talede Tydskt, mærkede man at det var Grundtvig, der talede. Ved Afsteden var han saa venlig paa Dansk at bede mig om oftere at besøge ham, idet han paa den uforlignelige Maade, hvorpaa han kunde vinde Yngre, naar han vilde, tilføiede: „Vi kunne Begge have godt deraf.“

Paa Hjemveien gik Marheineke sin store Tilfredshed og Glæde over dette Besøg, idet han dog ikke kunde tilbageholde den Bemærkning, at Naturer som Grundtvigs og Steffens, med hvem han nok saae, at Grundtvig var beslægtet, altid kom tilbage til Livet istedenfor at holde sig til Tankemodsatninger. Marheineke vilde ligesom Hegel have Alt logisk.

Fra den Tid kom jeg oftere til Grundtvig og fandt ham altid venlig og imødekommende. Han havde i den daglige Samtale en beundringsværdig Veltalenhed, der ofte var blandet med Vittighed og Humor. Jeg har med ham samtalt om mange af de meest interessante Gjenstande. Jeg fik ham til at udtale sig om dansk Poesie, om Dehlenschläger, Baggesen, Ingemann, stundom ogsaa om hans egen Poesie, altid til Fornøjelse og Belæring. Om Mythologie og Aabenbaring, om det Folkelige og det Christelige har jeg hørt ham at udtale, hvad jeg allerede væsentligt kjendte af hans Skrifter. I Historien

vendte vi ofte tilbage til Middelalderen, og vi talede flere Gange om Ansgar og hans Drømme. For Middelalderen havde Grundtvig en særegen Forkjærlighed og yttrede, at der endnu i vore Dage vare Naturer, som i Grunden hørte hjemme i Middelalderen; og jeg fik stundom det Indtryk, at han betragtede sig selv som en middelalderlig Natur. Paa egentlig Theologie eller Dogmatik indlød han sig saa godt som ikke, om han end en enkelt Gang kunde indlade sig paa et enkelt Punct, som Mellemtilstanden eller det Tusindaarige Rige, hvor han ventede, at Propheten Elias legemligt skulde vende tilbage. Hos Grundtvig traadte Psalmen i Dogmatikens Sted; i Psalmen fandt han og udtrykte han Troens Værdomme. Men altid sporede jeg hos ham den høie christelige Anskuelse, jeg fra Begyndelsen havde beundret. Især var der eet Punct, hvor jeg ganske og af fuldt Hjerte sympathiserede, hans Opfattelse af Vegemligheden. Skjøndt Aanden var ham det Første, ja det eneste i Sandhed Virkelige, kunde han dog ikke tænke sig Aand uden Vegemlighed, og en Aand, fra hvilken al Natur og Vegemlighed var udelukket, var ham kun en luftig Aand, Rationalisternes Aand, med hvilken han Intet kunde have at staffe. Han havde saaledes i sin Anskuelse en høiere, aandelig

Realisme, der jo ogsaa findes i Lutherdommen, navnlig i Sacramentlæren. Her kunde jeg ganstke samstemme og dermed ogsaa i den store Betydning, han tillagde Billedsproget, der for ham havde en større Sandhed og Virkelighed end de abstracte Betegnelser, og hvis høieste Skikkelse han deels fandt i den hellige Skrift, i Propheternes og Christi Taler, deels i Mytherne, i Nordens Sindbilledsprog. Med Billedsproget turde der ikke leges, og han udtalede oftere, at de ægte Digtere toge det alvorligt med Billedsproget og derigjennem udtrykte Sandheden i deres Livsopfatning.

Om den christelige Prædiken havde jeg flere Samtaler med ham. Jeg httrede som min Overbeviisning, at den christelige Prædiken var det høieste aandelige Product, et Menneske kunde frembringe, høiere end Digterens, høiere end Tænkerens, fordi Prædiken er et Værk af den hele, udeelte, i sig sammentrængte Personlighed, for hvilken alt andet Aandeligt er Middel. I ingen af de andre Productioner kommer det saaledes an paa den hele, udeelte Personlighed. Paa en Maade gif han ind derpaa, idet han dog satte den Betingelse, at da maatte Prædiken have en prophetisk Charakter, hvilket jeg ikke fandt fornødent, om jeg end derfor

ingenlunde vilde have min Betragtning overført paa enhver middelmaadig Prædiken. — Engang, da vi talede om Prædikener, sagde Grundtvig: „Mynster har skrevet: Om den Kunst at prædike. Naar jeg skulde skrive, vilde jeg skrive: At prædike er ingen Kunst.“ For Udarbejdelsen af en Prædiken gav han den fortræffelige Regel, at Alt her kommer an paa, at man har et frugtbart Udgangspunct, hvoraft et lidet Hele kan fremkomme. Man maa have et Æg, hvoraft der kan komme en Fugl. Da jeg engang yttrede, at han sikkert ikke som Andre var nødt til at skrive sine Prædikener, svarede han, at han netop skrev sine Prædikener med stor Omhu. Men rigtig nok gav han dertil den høist besynderlige Grund, at han var nødt til at skrive, da han ellers ikke var sikker paa at træffe det rette, folkelige Udtryk.

Han var unegtelig tiltrækkende for mig, ja fængslende. Dog skulde jeg ogsaa erfare det Frastødende. Det var naturligt, at jeg ikke kunde og ikke vilde undgaae at tale med ham om hans saakaldte „mageløse Opdagelse“, der har været bestemmende for, hvad man her i Landet har tiltaget sig at kalde den kirkelige Anstuelse. Vel maatte jeg erkjende hvad jeg endnu erkjender, at han saaledes har peget paa det apostoliske Symbolum, dette Kjendsgjerningernes Sym-

bolum, at det i lang Tid ikke hos os vil kunne glemmes. Og saa i andre Laude er man jo, uafhængig af Grundtvig, med indre Nødvendighed ført til det apostoliske Symbolum som det ved Siden af Skriften ældste Vidnesbyrd om den oprindelige og ægte Christendom. Jeg siger udtrykkelig uafhængig af Grundtvig, thi med Undtagelse af Danmark og en Deel af Norge har hele den øvrige Christenhed aldeles ikke ændset Opdagelsen; om den end kender den, har den ikke fundet, at nogen Betydning kan tillægges den. Vel kunde jeg for min Deel ikke andet end sympathisere med Glæden over en Fælledsbekjendelse fra Kirkens fjerneste Oldtid, i hvilken alle Christne maac kunne mødes, uagtet alle confessionelle Forstjelligheder. Men en stærk Opposition rørte sig i mig, naar jeg skulde gaae ind paa, at Christus i de 40 Dage efter Opstandelsen havde forelagt Apostlene denne Formular som indeholdende alle Salighedsvilkkaar, hverken mere eller mindre. Derved kom Christus til at staae for mig som en ny Moses, og uagtet al Tale om Frihed førtes vi tilbage til en Lovens og Bogstavens Trældom. Og en ikke mindre stærk Opposition rørte sig i mig, naar jeg skulde betragte denne Formular som medhørende til Daabens Indstiftelse. Til Sacramenternes Indstiftelse

hører hverken Mere eller Mindre, end hvad Herren selv har sagt og gjort. Men Kirken har aldrig vidst noget af, at det apostoliske Symbolum skulde høre med til Daabens Indstiftelse. Mange Daabs-handlinger ere udførte uden det apostoliske Symbolum og uden at deres Gyldighed derfor af Kirken er bleven benegtet. Jeg indsaar, at denne Paastand, naar der skulde gøres Alvor dermed og den consequent skulde gennemføres, maatte føre til en Sect. Jeg skal imidlertid her ikke videre udvikle, hvad jeg udførligt har udviklet i andre Sammenhænge. Her skal jeg kun bemærke, at dengang ophævede denne Differens ikke det venlige Forhold. Grundtvig lod mig tale og fremsætte mine Indvendinger, og jeg hørte med Taalmodighed det „Gudbevares“, som han mange Gange udtalede i Anledning af mine falske Raisonnements og min Blindhed. Men jeg havde en Anelse om, en Forudfornemmelse af, at her var et Punct, der maatte kunne føre til et Brud, føre til, at jeg fjernede mig fra ham; thi det stod klart for mig, at jeg hørte til en helt anden Veir end den, i hvilken han vilde indføre os. I det bedste og gunstigste Tilfælde kunde han kun føre mig til den gammekatholske Kirke i andet og tredje Aarhundrede med Brenæus og Tertullian, medens Reformations-

kirken for mig var noget langt Dybere og Høiere. Uagtet Grundtvig paastrød, at han var i den sande Enhed med Reformationen, og uagtet han i sin Anskuelse havde bevaret mange gode Reminiscenser fra sin tidligere lutherste Periode, var dog — jeg kunde ikke see det anderledes — Principet brudt.

Endnu skulde jeg dog bringes i et nærmere Forhold til ham, idet jeg blev hans Medarbejder i den Comitee, som Kjøbenhavns geistlige Convent nedsatte til Udarbejdelsen af en Psalmebog for den danske Kirke. Skjøndt jeg her kun har villet tale om mit personlige Forhold til Grundtvig, nødes jeg dog til at omtale Nedsættelsen af denne Comitee, der i vor lille Kreds har en vis historisk Betydning.

Det var ubetinget nødvendigt, at den danske Menighed fik nye Psalmer, da den evangelist-kristelige Psalmebog fra den rationalistiske Periode var altfor mat og indholdsløs til at den kunde tilfredsstille Menighedens religiøse Fornødenhed. Og saa Biskop Mynster erkjendte dette og fik udarbejdet og indført et Tillæg, som for en Deel afhjælp den stedfindende Trang. Imidlertid rørte sig ikke blot hos mig, men hos Flere den Tanke, at det dog vilde

være smukt at faae en heel Psalmebog. Vor Kirke havde jo haft en Ringoff Psalmebog, og da vi nu havde en berømt Psalmedigter iblandt os, skulde det da være umuligt at faae en Grundtvigst Psalmebog for vor Tid? Vel vidste vi, hvor meget her var til Anstød, Smagløsheder, Besynderligheder og Dunkelheder i Udtrykket. Men skulde det ikke være muligt at faae dette Anstødelige fjernet, dersom Grundtvig vilde samarbeide med Mand, der vare velvilligt stemte for ham og hans Psalmer, og dersom han vilde lade sig paavirke af deres Raad og Bemærkninger? At give den danske Kirke en ny Psalmebog, var dog en stor og berømmelig Opgave. Saaledes stod Sagen dengang for mig og Flere. Kjøbenhavns geistlige Convent, hvor jeg var Medlem, gif ind paa Ideen og nedsatte en Comitee: Grundtvig, Paulli, Spang, Kolthoff og mig. Det blev os paalagt at udarbeide et Prøvehefte med Psalmer, der skulde forelægges til Conventets Bedømmelse, om det vilde lade en saadan Psalmebog udarbeide. Jeg var fuld af Forhaabninger, der vistnok siden efter viste sig som sangvinste og illusoriske.

Comiteemøderne holdtes om Aftenen hos Paulli, der boede paa Nørregade. Om Principerne baade

for Psalmernes Udvalg og deres Bearbejdelse er der talet i Forordet til Prøveheftet, og herpaa gaaer jeg ved nærværende Leilighed ikke nærmere ind. De forskjellige Retninger af den danske Psalmedigtning, der paa christelig-kirkelig Grund havde fundet Indgang i Menigheden, skulde her findes repræsenterede. Ogsaa af den evangelist-christelige Psalmebog skulde enkelte Psalmer optages.

I disse Møder var Grundtvig ogsaa tiltrækkende. Det var opbyggeligt at høre ham forelæse en Psalme, han nylig havde digtet, f. Ex. det skønne Digt: „At sige Verden ret Farvel“, eller den smukke Ordinationspsalme: „Idag paa apostolisk Viis“; det var belærende at høre ham udtale sig om den ældre Psalmedigtning i vor Kirke, ja i det Hele over Psalmedigtningen i den christelige Kirke og i Kirkens forskjellige Tider, hvormed han var meget fortrolig; det var gribende at høre ham fremsige Steder af de gamle Psalmer, af hvilke han selv var greben, som da han engang i dyb Bevægelse gjentog Ringes:

O hør os Jesu milde
 Og dan vort Hjerte saa,
 At aarle det og silde
 Dit Tempel være maa.

Du selv vort Hjerte vende
 Fra Verdens Kloge Flok,
 Og lær os Dig at kjende,
 Saa har vi Bliksdom nok.*).

Stundom gjorde vi en lille Udskielse og gik fra Psalmerne over til almindeligere kirkelige Betragtninger, hvor vi gjerne hørte ham.

Banfelighederne indtraadte naturligviis, naar vi krævede Rettelser, det være sig i hans egne Psalmer, det være sig i hans Bearbejdelser. Her kunde han blive noget ubøielig. I Digtet: „At sige Verden ret Farvel“ tales om Dødens Tistaphaand. Da vi gjerne vilde have Tistappen forandret, erklærede han, at herpaa var ikke at tænke. Han havde skrevet denne Psalm for sig selv, og vi maatte enten tage den som den var eller ganske undvære den. Saaledes blev Tistappen os da paaøctrojeret. Ved andre Leiligheder vilde han Intet forandre, „fordi han

---

*) De fire sidste Linier har han sidenestefter forðærvet:

Hvor Du er selv tilstede
 I Ordet af din Mund,
 Med Liv og Lyst og Glæde
 Nu og i allen Stund.

Det er Opdagelsen, som her skal lægges Kingo i Munden.

ikke til vor Fornøielse kunde opgive sin Bestuelse og sit Eyn". Stundom kom det Vulkaniste frem i hans Natur, han blev vred, vilde stille sig fra os og gik ud af Stuen. Da maatte Spang efter ham og bringe ham tilbage, og vi fik ham da god igjen. Ogsaa maa jeg give ham det Vidnesbyrd, at han stundom efter lange Kampe alligevel indlød sig paa Rettelser, hvilke han udførte med stor Omhu og Flid. Men Ulykken var, at naar han paa et Sted fjernede Smagløsheder, saa indsatte han nye Smagløsheder paa andre Steder som Følge af de gjorde Rettelser, og vi kunde dog ikke blive ved at kæmpe med ham i det Uendelige, hvorved han jo ogsaa ganske kunde have tabt Hyften. P. Hjort, hvem jeg fortalte dette, sagde: „Jeg kan tænke, det er med hans Psalmer som med en Dyne, der er kommen i Ulave. Naar man trykker den ned paa et Sted, løfter den sig paa et andet Sted.“

Omjyder blev da Prøveheftet færdigt, thi vi arbejdede ufortrødent, i Særdeleshed Grundtvig, der havde det egentlige Arbejde. Jeg antager ikke at Nogen vil negte, at dette Prøvehefte bærer Præget af ualmindelig Dygtighed, Aand og Originalitet. Dette var ogsaa Conventets Dom, og ikke desto mindre blev det forkastet. Man fandt at Grundtvigs

Individualitet, selv naar den viste sig med Genialitet, var altfor eensidigt fremherskende, ikke blot i hans egne Psalmer, men i Særdeleshed i Bearbejdelsen af andre Digteres, hvis Individualitet han tildeels udslettede for at sætte sin egen isteden. Vi, hans Medarbejdere, der havde haft saa store Kampe, kunde kun erklære, at vi ikke havde formaaet at frembringe et væsentlig Andet end det her foreliggende, og ikke turde love, at en heel Psalmebog i det Væsentlige vilde faae et herfra forskjelligt Præg, og at man nu kunde vide, hvad Comiteen i Forbindelse med Grundtvig vilde kunne præstere. Efter forskjellige Forhandlinger og Overveielser besluttede man da, at en saadan Psalmebog vilde man ikke have, hvor ugerne man end gjorde Afkald derpaa. Grundtvig tog denne Forkastelse meget ilde op og vilde med Comiteen paa egen Haand fortsætte Arbeidet. Han havde flere Samtaler med mig og Paulli og søgte indtrængende at overtale os til, med ham at arbejde paa en Psalmebog. Men herpaa kunde vi ikke indlade os. Vore Dine vare blevene opladte og vi vidste, at vi Intet vilde kunne sætte igjennem, eller dog ikke saaledes sætte igjennem, at det førte til Noget.

Min Drøm om en Grundtvigsk Psalmebog for den danske Kirke var nu forspunden. Jeg maatte

fige mig selv, at Conventets Dom strengt taget ikke kunde forkastes, at en saadan Psalmebog, uagtet alle dens Fortrin, dog ikke kunde være onstelig. Ved Samarbejde med Grundtvig og ved et nærmere Bekjendtskab, som jeg stiftede med hans berømte Sangværk for den danske Kirke, blev ogsaa min Dom over ham som Psalmedigter ikke lidet modificeret; og denne Dom har bekræftet sig for mig indtil denne Dag, idet jeg ved den Opfordring til et Tilbageblik, som nærværende Skrift maatte give mig, paany har gennemgaaet Sangværket i den nye, meget omfattende Udgave. Jeg kan ikke i den Grad finde, at Grundtvig er den store Psalmedigter, som Mange antage. Jeg kan ikke finde, at han er den største Psalmedigter i den danske Kirke, og end mindre kan jeg finde, at han er Verdens eller den christelige Kirkes største Psalmedigter — en Taabelighed, som F. Hammerich har vedkjendt sig og efterladt sig i sit Levnetsløb. Det er min Overbeviisning som jeg ogsaa engang har tilladt mig at udtale for Grundtvig selv, at han, naar der kun spørges om den poetiske Evne som saadan, om poetisk Kraft, Rigdom og Fylde, er en langt større Digter end baade Kingo og Brorson, men at han som Psalmedigter aldrig saaledes vil kunne gaae ind i Folket som disse,

allermindst som Brorson, der endog saa mere end Ringo har bundet Folkets Hjerte og vidunderligt indfjunget sig deri. Jeg taler ikke om Smagløshederne hos Grundtvig, der jo ogsaa kunne findes hos de ældre Digtere. Hvad der mangler, ligger dybere. P. Hjort pleiede at sige om Grundtvig: „Han er ikke from nok og ikke ydmyg nok til at være Psalmedigter.“ Jeg vil hellere sige: Hans historisk-poetiske Begavelse førte ham ud i den objektive Retning, til store Syner, men det var ham ikke givet, fra disse aandelige Syner at tage sig tilbage i det sjælelige Livs Underlighed. Han har tilvisse taget mægtige Greb paa Guldharpen, men ikke alle Toner stode til hans Raadighed. Hans Styrke er det Kirkehistoriske, det Bibelhistoriske, Guds Riges Kamp og Seier igjennem Liden; men hvad der saa ofte fattes, er netop det Brorsonske, den enkelte Sjæls Liv i dens Gudsforhold. Vi kunne ogsaa sige: hvad der saa ofte fattes, er det Praktiske hos Ringo. Thi skøndt Ringo har en fremherskende historisk Retning, forsømmer han aldrig den praktiske Anvendelse paa den enkelte Sjæl. Ingen vil negte, at der er noget Beundringsværdigt i de Grundtvigske Psalmer, som: „Kirken den er et gammelt Huus“, „Paa Guds Jerusaleem det ny“, „Foragter ei de

ringe Dage" og beslægtede. Men hvor beundringsværdige end saadanne Psalmer ere, hvor meget de end maae erkjendes som ægte kirkelige, ere de dog utilstrækkelige til at fyldestgjøre det Religiøse, naar ikke andre Toner komme til. I en Menighed ere der mange individuelle Stemninger i Sjælene, der kræve, at deres Trang skal stilles. Vil man maaskee svare mig, at hvad jeg kræver er givet, og vil man fremføre Psalmer som: „Sov sødt, Barns-lille" eller „Urolige Hjerte, hvad fattes dig dog" eller saa mangt et Aftensuf i Alderdommen og hvad dermed kan sættes i Forbindelse: da svarer jeg, at min Dadel ikke er at opfatte som ubetinget, men som forholdsviis. I Hovedsagen troer jeg dog i det Hele at beholde Ret, naar jeg paaftaar, at hans Psalmedigtning er altfor objectiv, og derved faaer en abstract, altfor almindelig Charakter. Ofte bevæger man sig kun i almindelige Klange, som: Liv og Død, Liv og Død, uden at noget Individuelt freintræder. Grundtvig berømmes ofte fordi han er en Modstander af Pietismen. Men Pietisme kan tages i mere end een Betydning, og vi troe, at der maa ønskes hans Psalmer noget mere Pietisme. Ved mange af hans Psalmer paanøder sig dog det Krav:

Mere Fromhed og mere Syndsbevidsthed. Her overgaaes han ofte baade af Ingemann og Bøye.

Men hvad der i Særdeleshed maa fremkalde Opposition er ikke saa meget hans egne originale Psalmer som hans Bearbejdelse af andre Digteres Psalmer. Tage vi hans Sangværk for os, da møder os her, hvad man med Rette har kaldt en stor, genial Kampetante. Thi Tanken er: fra alle Kirkens Egne og Læder at samle og oplive de Psalmer, der have opbygget den christelige Menighed. Man skulde derfor vente at komme til at høre en Mangfoldighed af forskellige Toner, idet man kommer i Forhold til en Mangfoldighed af Digtere. Men man erfarer det Modsatte, idet man fra Kirkens Oldtid indtil den allernyeste Tid vedvarende kun hører een Tone og een Digter, Grundtvig selv, der har paatrykt Alt Præget af sin egen Individualitet, har grundtvigniseret Alt, og derved i det Hele indført en trættende Monotonie. Vistnok maa erkjendes, at nogen Forandring ofte kan være nødvendig, naar en gammel Psalme skal gøres tilgængelig for Nutiden. Men denne Forandring maa foretages med en let og nænsom Haand og med den tilbørlige Hensynstagen til den fremmede Digterindividualitet, som netop skal drages frem. Men det er netop den lette og næns-

somme Haand, der fattes Grundtvig; i Forhold til andre Digtere vil han mere herse end tjene.

Allerværst og i højeste Grad Anstød vækkende er denne vilkaarlige Behandling i den nyere Tid, især fra Ringo, idet her saa mange Psalmer ere os bekendte og ere blevene Menigheden dyrebare. De meest classiske Psalmer ere her ofte ganske omdigtede for at grundtvigianiseres. Det udstrakte sig endog saa til samtidige Digtere. Saaledes f. Ex. Dehlenschlägers smukke Psalme:

Lær mig, o Skov, at visne glad,
Som seent i Høst dit gule Blad,
Et bedre Foraar kommer.

Dette hedder i den anden Linie hos Grundtvig og i Prøveheftet:

Dg tænke trods det gule Blad.

Man maa virkelig spørge, hvad man skal med denne plumpe Rettelse? og hvad der skal være bundet ved denne Viisdom? Paa efterfølgende Steder i denne Psalme er der ligeledes foretaget tomme Rettelser, som kun føre til, at Dehlenschlägers Individualitet udslettes og Grundtvigs sættes istedet. Indsigelse førte til Intet. Man kunde, blev der svaret, ikke byde Menigheden den Dehlenschlägerste Psalme, naar

Menigheden ikke fik Lov til at synge: Trods det gule Blad.

Rudelbach har i sit Skrift om Psalmelitteraturen som et Hovedpunct i den Grundtvigste Psalmedigtning, hvorimod der med al Kraft maa protesteres, med Rette fremhævet denne Omfkrivning og Omdigtning, denne Fortrangen af andre Digteres Individualitet. Han fremhæver ligeledes, at Grundtvig i ikke faa Psalmer indfører sin Bildfarelse om Ordet af Herrens egen Mund, og hvad der videre hører til „Opdagelsen“, og at der maa protesteres imod, at Slikt optages i en Psalmebog for den evangelist-lutherste Kirke. Til disse Protester nødes vi at slutte os. Det venlige, personlige Forhold til Grundtvig blev ikke brudt. Først paa et senere Tidspunct, da hans Frihedsideer, navnlig Præstefrihedsideerne, bleve mig altfor vilde, da Stuen blev mig for trang og Luften for trykkende, trak jeg mig noget tilbage. Til et Brud og offentligt Sammenstød kom det først, da jeg var bleven Biskop.

Mynster.

Jeg har sagt, hvormegit Mynster var mig som Prædikant. Personligt havde jeg ved forskjellige

Leiligheder nærmet mig til ham, fik ogsaa en venlig Modtagelse. Dog behøvedes der længere Tid, forinden det nærmere Forhold kunde indtræde, som fik saa stor Betydning for mig. Hans Søn, Professor Ludvig Mynster, har træffende bemærket om dette Forhold, at det var „langsomt modnet og befæstet“*); at vore første Møder ikke i nogen særdeles høi Grad vare forenende; at jeg, da jeg optraadte ved Universitetet, gjaldt som Repræsentant for en Retning, til hvilken Mynster, selv hvor den tilstræbte Eenhed med Christendommen, ikke havde fuld Tillid. Saaledes forholdt det sig. Mynster havde aldrig fuld Tillid til Hegelianismen, og da han antog, at jeg var mere greben af Hegelianismen end jeg i Virkeligheden var, kunde han heller ikke have fuld Tillid til mig. Mærkeligt nok synes min Disertation om Autonomien, der paa det klareste fremstiller mit Standpunct, ikke at have gjort Indtryk paa ham, og jeg maa næsten antage, at han første Gang har læst den under Embedsforstyrrelser. Jeg gav ham den, da han stod i Begreb med at tiltræde en Visitatsreise. Paa et senere Tidspunct fremhævede han den. Da

---

*) I det udmærkede lille Skrift: „Erindringer og Bemærkninger om J. P. Mynster“.

Mester Eckart var udkommen, vandt den hans Bifald. Han udtalede sig paa det Gunstigste baade til mig selv og Andre. Imidlertid maatte han lære mig nærmere at kjende, forinden det rette Tillidsforhold kunde indtræde. Hvad der i Begyndelsen kunde være til Hinder, skal jeg kortelig berøre.

Det Ene var et Punct af reent praktisk Natur og uafhængigt af philosophiske Modsætninger, Spørgsmaalet om Baptistbørns Daab, der var sat i Bevægelse i Slutningen af Trediverne og Begyndelsen af Fyrrethverne. Mynster stod paa, at naar Baptisterne ikke vilde lade deres Børn døbe, maatte Staten være berettiget til at optage dem i vort Samfund og drage Omsorg for, at Daaben ogsaa mod Forældrenes Villie blev udført, hvoraf Følgen blev, at Børnene stundom ved Politimagt maatte føres til Daaben. Hvor meget jeg end i det Hele sympathiserede med Mynster, naar han hævdede Samfundets Ret i Modsætning til en eenfaldig Individualisme og Subjectivisme, kunde jeg her dog ikke følge ham. Jeg gik ud fra, at Barnedaab ikke burde meddeles, naar den ikke i Sandhed kunde blive Begyndelsen til en christelig Livsudvikling, at Grundvolden ikke burde lægges, naar der paa denne ikke kunde bygges videre, naar Forældrenes Modsigelse,

maafsee endogfaa Spot og Forhaanelse forhindrede Daabens Tilegnelse hos Børnene. Jeg udtalede denne Anstuelse i Kjøbenhavns geistlige Convent, hvor Sagen forhandlede, og denne Anstuelse mødtes med Conventets. Paulli sluttede sig dertil med al Bestemthed, og vi stode saaledes i Opposition til Mynster. Hvor ubehageligt nu end dette var, fremkaldte det dog intet Brud. Mynster var langt mere tolerant, end hans Modstandere pleie at antage. Han troede her at burde fastholde et Princip, om hvis Gyldighed han var overbevist. Jeg for min Deel kunde meget vel forstaae hans Standpunct, skjøndt jeg ikke kunde slutte mig dertil. Ikke længe efter fik vi her i Landet et Overmaal af Frihed, hvor Samfundets Ret ganske er bleven tilbagekrængt af Hensynet til den blotte og nøgne Individualisme.

Det andet Punct, jeg vil omtale, er vistnok af theologist og philosophist Natur. En Ven af mig, J. A. Bornemann, havde i „Maanedsskrift for Litteratur“ skrevet en Anmeldelse af min Afhandling om Autonomien og havde der udtalt den Sætning, at i Theologien baade Rationalisme og Supranaturalisme ere forældede Standpuncter, der tilhøre en forsvunden Tid. Dette vakte Mynsters Modsigelse, og han skrev en Artikel derimod (Supranaturalisme og Ra-

tionalisme. Bl. Skrift. 2, 95). Hvad der bragte en vis Uklarhed ind i Striden var, at disse Udtryk bleve tagne i forskjellig Betydning *). Anmelderen i Maanedsskriftet vilde dermed kun betegne theologiske Partier, omtrent som Marheineke i den bekjendte Fortale til hans Dogmatik, eensidige Retninger, der vare historisk fremtraadte og med Rette kunde siges at være forældede. Mynster derimod betragtede Begreberne i og for sig og fastholdt, at denne Modfætning paa ingen Maade var forældet, men at her handlede om Principer, der vedvarende kæmpede, at et Forlig, en Mediation her ikke var mulig, at her kun var et Enten-Eller, hvor man maatte træffe sit Valg; og han viste her hen til principium exclusi medii inter duo contradictoria (der gives intet Tredie mellem to hinanden modsigende Aastande). Hvad der foresvævede Mynster var vistnok langt mere end en Strid i de theologiske Skoler, det var den store Principstrid, der gennemtrængte Tiden, og som jo endnu den Dag i Dag mægtigt rører sig og fremdeles vil vedblive at røre sig. Hvad der laae Mynster paa Hjerte var at hævde det Overnaturlige i

---

*) Fogtmann har rigtigt fremhævet dette i et Brev til Mynster (Breve til Mynster, 194).

Christendommen, hævde Underet og Aabenbaringens hellige Kjendsgjerninger, hvilke en eensidig Forstandsretning, en naturalistisk Retning vil undergrave ved istedenfor Historien at sætte almindelige Ideer. Det var her, Mynster ikke havde fuld Tillid til Hegelianismen, selv i dens bedste Stikelse, og hvor han ikke tilstræffelig kjendte mig og det Standpunct, hvorpaa jeg selv havde stillet mig og som jeg førte frem for mine Tilhørere. Han vilde udtale et Vidnesbyrd for den Sag, som var ham den helligste og dyrebareste, og for hvilken han atter og atter vidnede i sin Prædiken. Jeg maatte føle mig opfordret til at tage til Orde og skrev en Artikel i Maanedstidtet, hvor ogsaa Heiberg gav et Indlæg, der dog udelukkende holdt sig til den logiske Side af Sagen. Jeg søgte i min Afhandling at fjerne Misforstaaelsen og tillige at udtale mig om det Enten-Eller, Mynster havde udtalt, idet jeg søgte nærmere at udvikle, hvorledes jeg tænkte mig Mediationen eller Formidlingen. Efter et Par Aars Forløb gjenoptog Mynster Undersøgelsen og skrev en Afhandling om de logiske Principer (Bl. Skr. 2, 116). Ved at see tilbage til min Afhandling maa jeg vistnok finde, at den savnede Fuldstændighed i Udførelsen, og at der vel kunde have været Anledning til

Yderligere Forklaringer. Jeg søgte imidlertid ikke lyst til at fortsætte en litterair Polemik mod Mynster. Dog havde jeg i hiin Tid flere Samtaler med ham, deriblandt enkelte lange og udførlige, om de forhandlede Gjenstande og hvad dermed stod i Forbindelse. I disse Samtaler troer jeg, at han gjorde et Indblik i mit Indre, der havde til Følge, at han fattede Tillid til mig, og fik den Overbeviisning, at hvad jeg dybest vilde, var det Samme hvad han selv vilde, om jeg end i videnskabelig Henseende gik en Vel, forskjellig fra hans, hvilket Sidste han meget godt kunde gaae ind paa. Jeg kom ham da nærmere, og det varede ikke meget længe, forinden han fattede den Anskuelse, at jeg burde forene en firkelig Virksomhed med min Universitetsvirksomhed, og udvirkede, at jeg blev udnævnt til Hofprædikant. Han havde vistnok aldrig hørt mig prædike — jeg havde ogsaa kun een Gang som Candidat i Pastoralseminariet prædiket under Stiftsprovst Clausen —, men han meente, at der i mine videnskabelige Værker vare Steder, hvoraf der turde sluttes, at der i mig maatte stikke Noget af en Prædikant. Jeg skulde altsaa nu i Forening med ham, Pauli og Münter forkynde Ordet i Menighedens Forsamling i Slotskirken. Han hørte mig, hver Gang jeg prædikede, og der indtraadte et Under-

lighedens og Kjærlighedens Forhold. Jeg havde adgang til hans Huus, hans Familiekreds og til hans Arbeidsværelse, hvor jeg saa ofte har haft styrkende og opløstende Samtaler, der havde afgjørende Betydning for mit indvortes Menneſte.

Hvad der saa dybt drog mig til Mynſter var den Magt, ſom udgik ikke blot fra hans Ord, men fra hans Personlighed. - Der er ofte ſagt, at det Eiendommelige ved hans Personlighed var det Reſpect-indgydende, det Imponerende, og denne Opfatning beſtyrkedes ved hans Skikkelse, hans Gang, Holdning og hele Fremtræden. Men kom man i nærmere Forhold til ham, mærkede man, at der med det Reſpect-indgydende forenede ſig Gemhytlighed og Kjærlighed, at der i ham var en Forening af Strengthed og Mildhed. I det Hele opdagede man en ſjelden Harmonie af alle Livsmomenter, at Mangfoldigheden af Livsmomenterne, der hos de fleſte Menneſter kæmpe, gjære og ikke kunne komme til Eenhed, i ham vare forklarede til Eenhed, at han havde ſit Midtpunct i ſig ſelv og ganſke havde ſig ſelv i ſin Magt. I Virkeligheden forholdt det ſig dog ſaaledes, at han ſelv ſtod under en høiere Magt, at Midtpunctet i ham var optaget i et Høiere, nemlig hans Gudsforhold. Dette bar han dog ikke til Skue; ja, under

Pivets sædvanlige Gang var det kun skjult tilstede. Han stode her enhver Profanation, kun ved enkelte Leiligheder, hvor Pivets Alvor traadte frem, det være sig i Sorg eller i Glæde, kom det til Udtalelse; og i Menighedens Forsamling udgjød han sit fulde Hjerte.

I hans Familiefreds, ofte ved Kaffebordet, havde jeg Leilighed til at bemærke hans Deeltagelse i den lettere Samtale. Man pleier at sige om Ideens og Aandens Mænd, at de ringeagte det Smaa, det Ubethdelige, og ikke kunne indlade sig dermed, fordi det er dem for smaat. Hos ham var det anderledes. Han kunde ofte stjemtende gaae ind paa det rent Dagligdags, det Ephemere, det Viebliffelige, med Døgnets Forsvindende, der dog ogsaa havde Ret til sin snart forsvindende Existens. Kun tog han det ikke for Mere, end det var.

Men anderledes var det, naar jeg var hos ham paa hans Arbeidsværelse. Her oplod han det indvortes Menneſte. Det var ikke en speculativ Genius, til hvilken jeg her kom i Forhold; det var en religiøsethisk Genius. Han havde fra Ungdommen af ethiseret sig selv, udarbejdet sig til den Personlighed, han var bleven. Naar jeg sagde, at han ikke var speculativ, skal dette dog kun sige, at det ikke var det

Fremherskende hos ham. Som han i det Hele fulgte Theologien i alle dens Bevægelser, saaledes havde han ogsaa bestjærtiget sig og bestjærtigede sig vedvarende med de speculative Problemer. Da min Dogmatik var udkommen, stjærkede han den stor Deeltagelse og Opmærksomhed. Oftere har jeg talet med ham om Treenigheden og Guds Menneftelivelse i Christo, og hans Afhandling „Ueber das allgemeine Reich Christi“, hvor han hævder Treenigheds læren mod Schleiermachers Sabellianisme, vidner om en alvorlig speculativ Forstning. Men vistnok talede han gjerne om de Skjær og Klipper, paa hvilke Tænkningen kunde strande, og de uigjennemtrængelige Labyrinthes, i hvilke den ofte havde forviklet sig. Med Forkjærlighed fremhævede han Myfteriet, det Ubegrikelige, vor Forstand langt Overstigende som det Sidste og som det, hvorunder vi have at bøie os. Da han engang gjorde en Indvending mod min Opfattelse af Menneftelivelsen og jeg besvarede den ved at vise hen til en Conseqvens af hans Anstufelse, sagde han: „Jeg veed det nok, herved komme vi i en anden Vanskelighed. Jeg holder mig til dette som det Sidste og Afgjørende: Ingen kjender Sønnen, uden Faderen“ (Matth. 11). Herimod kunde jeg vistnok Intet indvende. Dog undlod jeg ikke at tilføie: „Og hvem Sønnen det vil aabenbare.“

Det Ethiske og Psychologiske var hans egentlige Element, og dette prægede hans Tænkning i det Hele. Vedvarende har han fastholdt det Erkjendelsens Standpunct, han udtaler i Betragtningerne, hvor han siger: „Er det ikke givet mig i Særdeleshed at see ovenfra nedad, da er det dog givet mig at see nedenfra opad. Jeg vil stue ret klart om mig i det Nærmeste og da vil jeg agte paa, om ikke Ujset fra det Høie stinner ned deri.“ Det Samme siger han i en Prædiken, han holdt Aaret før sin Død, hvor der er Tale om det Ondes Mysterium: „Hvad jeg kan og hvad jeg bør, det er at see omkring mig paa den Jord, hvor Gud satte mig, og da seer jeg klarliggen, at der er en fordærvende aandelig Magt“ o. s. v.

I denne Stuen om sig i det Nærmeste, havde han sin Styrke, og her udtalede han ofte de dybeste psychologiske og ethiske Blif. Dog maa jeg bemærke, at han ikke havde den Meddeelsomhed, dette Udstrømmende, der fandtes hos Grundtvig og Steffens. Men da havde man ogsaa den Fordeel, at han hverken sagde for Meget eller for Lidet. Han talede mindre og kortere. Men Alt var udmærket formuleret og havde den høieste Befindigheds Præg.

Ofte talede jeg med ham om Troen og dens Uundværlighed, hvor vi da stundom mindedes Jacobi.

I Anledning af Strauß's Udtalelse om ham, at han ikke kunde forstaae, hvorledes man, selv naar man havde Sædelighed, kunde udholde at leve uden Tro. Ikke blot til Historien, med hvilken han meget sysselsatte sig, og det Nye Testaments Bøger, af hvis Behandling i Indledningsvidenskaben han har faa store Fortjenester, men ogsaa til Digterne kom vi oftere tilbage. For Shakespear havde han stor Kjærlighed og Veneration og fandt ham uforlignelig i Ordets strengeste Betydning, thi han taalte ikke, at Nogen lignedes med ham. Dog kunde han ikke negte Goethe sin Beundring og Udtalelse engang, at der ikke var nogen menneskelig Følelse, uden at den havde været i dette Menneske eller dog var gaaet igjennem ham. Det følger af sig selv, at jeg oftere talte med ham om den kristelige Prædiken. Han fastholdt her sin Anskuelse i „den Kunst at prædike“. Han indlød sig ikke paa nogen Kritik over mine Prædikener, men indskrænkede sig til at udtale, naar han havde været tilfreds, og at fremhæve, hvad han fandt vellykket. Engang beklagede jeg, at min Prædiken i Grunden ikke var bleven færdig, ikke havde udtømt sin Gjenstand, hvorpaa han svarede: „En Prædiken skal ikke være færdig.“ Han krævede kun, at en Prædiken skulde sætte Tilhøreren i den rette Stemning og

kaste det Frø i Sjælen, der ved egen Kraft kan udvikle sig.

Men hvad jeg end kunde meddele om Samtaler, jeg kommer altid tilbage til, at han paa mig ikke blot virkede ved det, han sagde, men ved det, han var, ved sin Personligheds Magt. Dette er og bliver ogsaa det Bedste, hvad et Menneske kan give sine Medmennesker: sin Personlighed, sit Liv, der er bedre end en Lære. Og idet jeg seer tilbage paa mit Liv og med Ydmuighed takker Gud for de udmærkede Mennesker, han har indflettet i min Livsførelse, og ved hvilke han har beriget mit Liv, maa jeg ganske særlig takke for den Betsignelse, der er bleven mig til Deel i Mynster. Jeg har i det Foregaaende sagt, at Paulli har været mig en Sjælesørger. Det Samme kan jeg sige om Mynster; kun at han var den ældre, ikke den jævnaldrende. Jeg har altid fundet, at hans blotte Nærværelse havde noget Beroligende og Forædlende. Paa mit Forhold til ham kan jeg anvende, hvad en Discipel skal have sagt til Sokrates: „Hver Gang jeg var hos Dig, blev jeg bedre, i Særdeleshed, naar Du talde.“

Embedet som Hofprædikant.

Den som troer paa Gud og hans Førelse ikke blot i Slægtens, men ogsaa i den Enkeltes Liv, vil ogsaa kunne opdage denne, naar han seer tilbage paa et større Afsnit af sit Liv. Seer jeg tilbage paa min Universitetsvirksomhed, maa jeg finde, at der fremkom Meget, der fra Universitetet pegede hen til Kirken som den Sphære, hvor Universitetsvirksomheden skulde bringe sin Frugt. At jeg omsider skulde føres til at ombytte Universitetsvirksomheden, der visseelig var mit Ideal, med Embedet som Sjællands Biskop, anede jeg ikke og attraaede jeg ikke. Dog maa jeg nu, idet jeg seer tilbage, finde, at der var ikke Lidet, hvori jeg førtes ind, som har haft en forberedende Betydning for min biskoppelige Virksomhed. Saaledes kom jeg snart til at deeltage i den Betænkning, det theologiske Facultet maatte afgive om Mynsters Udkaft til en Alterbog og et

Kirkeritual. Engelstoft fandt sig foranlediget til at udarbejde og udgive sit værdifulde Skrift om Liturgi-ens Historie i Danmark, og jeg fik en Tilskyndelse til at fordybe mig i liturgiske Studier og til at udvide mine Kundskaber om Gudstjenestens Former baade i den danske Kirke og den lutheriske Kirke i Almindelighed. I Facultetet kom jeg til i enkelte Stykker at afgive et dissenterende Votum. Et Andet, der fik forberedende Betydning, var Baptisternes Optræden og de dermed sammenhængende Conventforhandlinger, hvorved jeg tillige foranledigedes til at udarbejde mit Skrift: „Den christelige Daab og det baptistiske Spørgsmaal“, hvilket Skrift hos Grundtvig fandt en særdeles gunstig Bedømmelse. Han udtalede sin Glæde over, at der ved vor Høistole var en Lærer, der talede om Sacramenterne som Herrens Gjærning. Af forberedende Betydning var naturligvis ogsaa min ovenomtalte Deeltagelse i Comiteen til en ny Psalmebogs Udarbejdelse. Og endelig var det her af stor Betydning, at jeg som Prædikant kom til at optræde i Hovedstaden. Mynster har aldrig for mig yttret, at jeg skulde blive hans Efterfølger. Men vel yttrede han, at dersom jeg nogen- sinde i Fremtiden skulde attraae et Bispeembede, var det af Vigtighed, at Ordets Forkyndelse ikke var mig

fremmed. Han anførte P. E. Müllers afstrækkende Exempel, der, da han blev Sjællands Biskop, aldrig tilforn havde været paa en Prædikestol. I alt det her Nævnte har der for mig været en Forstøle til min senere Virksomhed som Biskop.

Kong Christian den Ottende vilde, at jeg før min Udnævnelse skulde holde en Slags Prøveprædiken for ham, hvortil han valgte Holmens Kirke. Det skete paa Christi Himmelfartsdag 1845, hvor han og Dronningen vare tilstede. Ikke uden Frygt og Bæven besteg jeg Prædikestolen, men fattede noget Mod, da jeg fandt mig omringet af en Kreds Studenter. Andre Tilhørere vare ikke i nogen synderlig Grad tilstede. - For en Begyndelse at være, gif det godt. Dr. Rothe fra Trinitatis Kirke, der havde været tilstede, sagde: han kan prædike. Kongen var tilfreds og udtrede denne sin Tilfredshed for Mynster, der ligeledes havde været i Kirken. Nogen Tid derefter blev jeg i Forbindelse med Flere af Mynster ordineret i Frue Kirke. Mynster talede i Særdeleshed over det Ord: Evangelium prædikes for de Fattige, hvilket han indtrængende lagde os paa Hjerte. Om mig udtalede han, at jeg ofte havde talet Viisdom blandt de Fuldkomne, men at Hjertet havde drevet mig til at forkynde det Samme for menige Christne, da jeg ikke havde een Viisdom

for Rundskabens Sønner og en anden for de Umyndige og Tørfoldige. Jeg og mine Medordinandi vare dybt bevægede. Nogle Dage efter min Ordination fik jeg i mit Hjem et Besøg af Grundtvig. Han indfandt sig aldrig ved nogen Ordination med det øvrige Præstefkab, men vilde ved denne Leilighed lykønske mig. Det rørte mig, jeg bad om hans Betsignelse, hvilken han gav mig, og dette hans Besøg er blevet mig uforglemmeligt. Vi talede meget om Ordinationen og vare enige om, at det ikke var en tom Cereemonie, men at der virkelig blev meddeelt en Gave, som kunde træde i Kraft og blive frugtbar ved den rette Tilsegnelse og Brug.

I min Tiltrædelsesprædiken i Slotskirken talede jeg over 1 Joh. 4, 1—4: Hver Mand, der bekynder Jesium Kristus, kommen i Kjødet, er af Gud, og hver Mand, der ikke bekynder Jesium, er ikke af Gud. Jeg afslagde et Bidnesbyrd om den i Kjødet komne Kristus, om hvem Apostelen siger: Ordet blev Kjød og boede iblandt os, den Frelser, der paa eengang er den historiske og den fra Ewigbed udgangne, som er med sin Menighed alle Dage. I den første Tid af min Virksomhed som Prædikanant maatte jeg kæmpe noget med Sproget og Formen, da jeg kun var vant til Rathederforedraget. Men efterhaanden vandt jeg

større Frihed og fik det Foredrag, der tilhører den christelige Prædiken og som ingenlunde er populariseret Dogmatik, men umiddelbart maa udspringe af Evangeliet, af Skriftordet tilegnet i et troende Hjerte. Kirken var altid fuld, som den, Gud være takket, har været det til denne Dag; og blandt Tilhørerne vare baade Mænd og Qvinder, der hørte til de ædleste og meest dannede i Hovedstaden. Mynster og A. S. Ørsted hørte saaledes til mine stadige Tilhørere. De Domme, der kom mig for Øre, vare meget gunstige. Man fandt, at jeg havde anslaaet en ny Tone, fremhævede særligt, at der i mine Prædikener var et med Følelse og Varme forenet contemplativt Element, der ikke tilforn saaledes havde viist sig hos os. Jeg gjengiver her kun, hvad der fra forskjellige Sider blev sagt mig. Mynster skal en gang have sagt om mig: „Hos os Andre er det Følelser, der ere blevne til Tanker; hos ham er det Tanker, der ere blevne til Følelser.“ Men naar man i mine Prædikener ofte roste det Contemplative og Tankeindholdet, saa glædede det mig desto mere efterhaanden at erfare, at jeg ved mine Prædikener ogsaa havde kunnet tiltale, formane, trøste og opbygge arbejdende og kæmpende Sjæle, der trængte til mere end Betragtning, bekymrede, sorgende, ja ansøgte

Sjæle, der trængte til at vinde Tro paa Herrens Ord: Kommer til mig, alle I som arbejde og ere besværede, jeg vil give Eder Hvile.

Med min Ven Paulli talede jeg ikke blot ofte om den enkelte Prædiken, men ogsaa om det store og almindelige Spørgsmaal: den Kunst at prædike, eller om de Grundsætninger, efter hvilke der her maatte arbeides. Den danske Kirke og den danske Menighed vare jo Gjenstanden for vor Virksomhed, og der maatte da spørges, om der her ikke var en levende Tradition, som kunde og burde følges. Det forekom os, at det i dette Aarhundrede i den danske Kirke var Mynster, der havde anslaaet den rette Grundtone, havde angivet den Retning i den christelige Prædiken, som stemmede med den evangelist-lutheriske Kirkes Fordringer. Her maa jeg bede Læseren ikke at misforstaae mig, som om Meningen var, at Mynsters Individualitet og individuelle Prædikemaade skulde henstilles til Efterligning og copieres. Jeg taler her kun om den Retning, han har angivet, som er uafhængig af hans Individualitet, og som kan tilegnes af de forskjellige Individualiteter og udføres under de forskjelligste Former.

Det kan ikke falde mig ind at paaſtaaе, at Mynſter ſkulde være undtagen fra Critik. Selv om Critiken ſkulde faae Ret i den Paaſtand, at der hos Mynſter, der ſkulde gjøre Overgangen til en ny Tid, ſkulde bane Vej fra Rationaliſmen til den ſande Chriſtendomsforkyndelſe, iſær i hans første Periode findes Partier, der i Udførelſen ere ſvagere, ſelv om det ſkulde indrømmes, at der hos ham findes Udtalelſer baade om Synd og Naade, der, ſom man har ſagt, ſkulde være tagne en Tone eller et Par Toner høiere, vilde dette Intet bevife mod min Paaſtand, at han har angivet den ſande Retning. Denne beroer efter min Indſigt derpaa, at den chriſtelige Prædiken, der vil bevare Sammenhængen med Reformationen og den Fornyeſe af Evangelieets Forkyndelſe, ſom da fandt Sted, maa indeholde den inderligſte Forening af det Objective og det Subjective, af Aabenbaringsindholdet, det guddommeligt Givne og Overleverede og den Enkeltes perſonlige Tilneſtelse deraf, af det Almene, der tilhører og vedkommer hele Menigheden, tilhører Samfundet, og den Enkeltes individuelle Gudsforhold under Forudsætning af dette Almene. Denne Fordring kan synes at være meget ſimpel; dog er den ſtor og vanſtelig. Den er udgaaet fra Reformationen i Overeenſteemmelse med de apoſtoliske For-

billeder. Og det er denne sande Retning, som vi have kaldt den, der af Mynster blev gjenoplivet og fornyet. Raste vi et Blik paa andre Retninger i den danske Kirke, da maa der siges, at Grundtvig, som jo vistnok begyndte paa Reformationens Grundlag, hvorom hans bibelske Prædikener ere Vidnesbyrd, mere og mere kom ind i en eensidig Objectivitet, ikke saa meget i Retning af Læren, thi af Lære findes der kun faare lidet hos Grundtvig og hans Disciple — som i Retning af en katholiserende Sacramentsopfattelse og i Retning af Troesbekjendelsen, der til Overflod opfattes som et Ord af Herrens egen Mund, hvori man skal have Alt — en i flere Henseender indbildt Objectivitet. Paa den anden Side maa der siges, at den pietistiske Retning, der hos os er fremtraadt i den saakaldte indre Mission, er en eensidig subjectiv Retning med Opvækkelse og Lovprædiken for den Enkelte, hvad ikke forbedres derved, at man laaner enkelte Papper fra Grundtvigianismen, f. Ex. enkelte Sætninger om Daaben eller Sacramenterne i det Hele, for ogsaa at faae det Objective. Hvad angaaer Mynsters eget Arbejde, der vistnok har en individuel Charakter og ikke var fuldbaaret paa een Gang, da vilde en grundig Critik, der som en saadan skulde anstilles, udførligt maatte

gjennemgaae de forskjellige Trin af hans lange Vane, hvorpaa jeg her ikke kan indlade mig. Kun dette vil jeg fremhæve, at naar Critiken ikke vil være løs og overfladisk, hvad den desværre i Regelen har været, vil den nødes til at agte paa det Fremstridende i Mynsters Udvikling, der medførte at Tonen blev høiere og fuldere, og at hans sidste Periode viser os hans fuldkomneste Frembringelser. De, der have hørt ham i hans sidste Aar, ville vidne, at han med al Bestemthed og Fasthed fremdrog Aabenbaringens Kjendsgjerninger i Forbindelse med den sunde Lærdom, idet han vidnede mod Tidsaandens Bildfarelser, og at vi ligeledes havde en levende Fornemmelse af det troende Hjertes Udgydelse, i hvilke han talte til os og saa at sige med os om vore egne individuelle sjælelige Hemmeligheder. Naar Mynster har haft Perioder, hvori han maatte savne den Popularitet, der tilkom ham, da grunder dette sig for en væsentlig Deel i hans høie Dannelse og aandelige Overlegenhed og deri, at han stod Critiken for høit.

En anden Prædikant, i hvis Prædikener jeg fordybede mig, var den af mig altid elskede og beundrede Schleiermacher. Men hvor meget jeg end her fandt at beundre, var der dog ogsaa det, jeg

ikke kunde gaar ind paa og tilegne mig. Der er i hans Prædikener for megen Dialektik, som i ethvert Fald ikke vilde kunne egne sig for danske Menigheder. De Platoniske Dialoger have havt en for stor Indflydelse paa hans Prædikener. Naar Plato udvikler et Begreb, begynder han gjerne med at opstille urigtige Opfattelser deraf, hvilke han gjendriver, forinden han meddeler den sande Opfattelse. Denne Maneer er alt for ofte anvendt i Schleiermachers Prædikener og giver dem noget alt for Doctrinairt og Trættende, om han end til Slutningen bevæger os ved en mægtig Indvirkning paa Villien. Men i det Hele maatte jeg vistnok tiltales af, at han stadigt bevæger sig i Modsatningen mellem Synd og Freløsning, at Christi Person altid er Midtpunktet, at han har et virkeligt Christusbillede og at man fornemmer Pulsslaget af hans Kjærlighed til Frelseren. Hvad der end i dogmatisk Henseende savnes, frembringer han dog et stort Indtryk, og selve de dogmatiske Mangler overvindes ofte paa Prædikestolen, hvor hans christelige Gemt løsriver sig fra hans Dogmatisk Censidigheder og Indskrænkninger og ganske giver sig hen til Evangeliet. Som særlig Gjenstand for min Beundring maa jeg fremhæve, at han i sine Prædikener har en stor Rigdom af ethiske

Synspuncter, dermed ogsaa en Udlægning af mange Skriftsteder, der ellers ikke pleie at udlægges. Jeg veed ingen Prædikanant med en saadan ethisk Rigdom, og der kan vistnok siges, at han foruden ved sin Forkyndelse af Christi Person netop ved det Ethiske i saa høi Grad har virket for Foreningen af det Christelige og det Humane. I denne Henseende stode han og Mynster mig som de største Prædikanter.

Et Punct hos Schleiermacher var ofte Gjens-stand for mine Samtaler med Baulli, den Baaftand, han udtalede ved sin første Optræden og fastholdt indtil Enden, at man i den christelige Prædiken skulde behandle alle Tilhørere som Christne, ikke som Uchristne, at vore Gudstjenester ikke skulde være Missionsanstalter, sigtende til at gjøre dem til Christne, der ikke vare det. Han vilde saaledes Intet vide af indre Missionsprædiken og meente, at man vilde opnaae det Meste ved hos Alle at forudsætte det Christelige; der, hvor det fattedes, efterhaanden vilde komme af sig selv. Vi kom til det Resultat, at man under Varnedaabens Forudsætning vistnok maatte behandle Alle som Christne, men ikke oversee den unegtelige Sandhed, at der blandt disse Christne vare dem, som vare affaldne fra deres Daab, fremmedgjorte for Evangeliet og Kirken, og som trængte til at føres

tilbage dertil. Saaledes kunde der i Prædiken indkomme et missionerende Moment, skjøndt vi vistnok maatte indrømme det Forkastelige i, at ville gjøre vore Gudstjenester til blotte Missionsanstalter, hvor der kun holdes Opvækkelsesprædikener. Hovedformaalet maa være at opbygge de Troende paa den Grundvold, som er lagt, at give dem, hvad der kan tjene deres indre Livsudvikling, deres Samfund med Gud og Frelseren.

En ældre Prædikant, med hvem jeg ligeledes beftjæftigede mig, var Herder. Han var Humanitetens store og berømte Repræsentant, og netop hos ham ventede jeg at finde Vink til den rette Forbindelse mellem det Christelige og det Humane. Men her maa jeg bekjende, at han mere blev mig til Advarsel end til Bekræftelse. Under sin Bestræbelse for at forene det Christelige og det Humane, blev han selv overvældet af det Humane. Det Christelige, der hos ham vistnok fra først af var temmelig ubestemt og mat, gaaer mere og mere tilgrunde i det Humane, hvad i Særdeleshed paa en sørgelig Maade viste sig i hans sidste Aar. Om hans høie Begavelse og Genialitet kan der kun være een Mening. Men han er bleven et advarende Exempel, der siger os, at

man maa vogte sig for, saaledes at ville gjøre Christendommen menneskelig, at Korsets Ord taber sin Kraft, at Modsatningen mellem det gamle og det nye Menneske udslettes.

Dette Spørgsmaal om den rette Forening af det Christelige og det Humane sysselsatte mig vedvarende. Min hele ethiske Opfattelse af Menneskelivet berouer paa disse Modsatninger og deres Forening. Med Hensyn paa den christelige Prædiken blev der engang gjort mig den Indvending, at dette Spørgsmaal kun havde Betydning for den, der lagde an paa at prædike for de Dannede, men ikke for den, der kun i Simpeltid og Tævnhed vil prædike for Folket og som ikke behøver at bekymre sig om saadanne Finesser. Jeg kunde og kan dermed ikke være enig. For det Første maa der bemærkes, at det er af stor Vigtighed, at der prædikes for de Dannede, og at det vilde høre til det Sørkeligste, naar de Dannede vedbleve at være udenfor Kirken, fremmede og ligegyldige for Evangeliet. Dannelsen er den højeste Magt i Samfundet, og den Prædikanant, der kan bemægtige sig de Dannede, bemægtiger sig den vigtigste Deel af Samfundet, der kan paavirke de andre. Jeg ved det vel, at Herren takker Faderen,

fordi han har aabenbaret for de Tørfoldige og Umhyndige, hvad der er skjult for de Viſe og Forſtandige. Men dertil ſkal den Chriſtelige Prædiken føre, at netop de i den ſande Betydning Dannede ſtulle ſtille ſig ſelv ſom Umhyndige i Forhold til Frelſeren, ſatte ſig ved hans Fødder, idet de forholde ſig ſom de blot Modtagende til ham, den abſolute Giver. Men hvorledes ſkal Evangeliet finde Indgang hos dem, naar Forkyndelſen ikke kan knytte ſig til viſſe Puncter i deres Bevidſthed, hvorfra de kunne føres videre, hvorpaa Apoſtelen Paulus giver os et ſaa ſtorartet Exempel i ſin Tale i Athen, hvor han taler til dem om den ubekjendte Gud og hvad Poeterne have ſagt? Og hvad nu angaaer det at prædike jævnt og ſimpelt for Folket, ſaa maa jeg ſpørge, om ikke ogſaa det Samme gjælder her, om ikke ogſaa her behøves Tilknætningspuncter for at ſtaffe Evangeliet Indgang? Kan man ikke ſige, at iſær i demokratiſke Tider Beſtræbelſen gaaer ud paa, at Alle i en viſ Betydning maae blive dannede? Til Dannelsen hører dog en viſ aandelig Frihed og Selvſtændighed. Til denne ville vi dog føre Alle, og dette ønſte vi jo, at de med aandelig Frihed og Selvſtændighed maae tilegne ſig Evangeliet. Men da vil det ogſaa være af Vig-

tighed at der vises dem, at Evangeliet er i god Samklang med det Menneftelige og i Sandhed Naturlige, at kun Synden er uforenelig dermed, men at Evangeliet gaaer ud paa at gjøre det hele Mennefte fuldkomment. Jeg veed det vel, at til denne Fuldkommelse, naar det hermed skal tages grundigt, hører mere end Dannelsen, hører Gjenfødsel; men Gjenfødselen maa føre til Helliggjørelse, til Afslæggelse af det gamle og til Bførelse af det nye Mennefte. Men hvor sørgeligt er det ikke, at møde et kristeligt Mennefte, han høre nu til de høiere eller de saakaldte lavere Samfundsklasser, i hvem Gjenfødselen er begyndt, og i ham at see det gamle Mennefte i al dets Bankundighed og i al dets Barbari, ofte, hvad hos os er noget meget sædvanligt, i en raa og slet „Folkelighed“, uden at Gjenfødselen her har nogen Indflydelse. Den sande kristelige Dannelsen maa netop være en Frugt af Helliggjørelsen.

Men idet jeg nu har fremsat nogle Bemærkninger om den Kunst at prædike og opstillet bestemte Principer, maa jeg ved Siden deraf udtale en meget tolerant Anstuelse, hvilken jeg ofte har fulgt i Praxis og som gaaer tilbage til den Sætning: At prædike er ingen Kunst. Livet har nemlig lært mig i en

vis Betydning at lade enhver Prædiken gjælde, naar kun Christus prædikes, den Korsfæstede og Opstandne. Apostelen Paulus siger i en anden Mening og en anden Sammenhæng: Nogle prædike vel Christus for Avinds og Rivs Skyld, men Nogle ogsaa af en god Mening. Men hvad? Christus forkyndes dog paa enhver Maade, være sig paa Strømt eller i Sandhed, og derved glæder jeg mig, ja vil jeg glæde mig (Phil. 1, 18). See vi bort fra det Moralske og de moralske Sigtelser, kunne vi ogsaa her give hans Ord en Anvendelse. Hovedsagen er at Christus forkyndes, nemlig den Christus, der virkelig er aabenbaret, og ikke en selvbigtet; og albrig bør vi glemme, at Gud har mange Canaler, hvorigjennem hans Evangelium og hans Aand kan finde Indgang i Sjælene, og at de mange forskjellige Sjæle ogsaa behøve at føres ad forskellige Veie. Denne tolerante Opfattelse har jeg især maattet lægge mig til som Biskop. Idet jeg har agtet paa Secterne, har jeg tillige fundet, at der hos dem holdes, om ikke just gode, saa dog virksomme Prædikener. Saaledes hos Baptisterne, hvor vi finde Spurgeon, et umiskjendeligt Talent, der endogsaa en Tidlang hos os blev copieret i indre Mission. For mig personligt er

det vistnok en Videlse, ja en Mortification at skulle høre en Prædiken, der ganske er blottet for Kirkestil, fuld af plebejiske Udtryk og Bendinger, med Fortællinger og Anekdoter fra Gaden, og dog vover jeg ikke ubetinget at forlæste den, fordi den maaskee kan tjene til i nogle Sjæle at berede Veie for Christus. Jeg mindes Apostelens Ord: Christus forkyndes dog paa enhver Maade. Men hvor Meget der nu end her fører os tilbage til den Sætning: At prædike er ingen Kunst, saa ophæver dette ingenlunde for Nogen af os den Pligt at besidde os paa Kunsten og herfor at kunne aflægge os selv og Andre Regnskab.

Om mine egne Prædikener skal jeg kun tilføie, at jeg dybt har følt mine Egners Indskrænkning og at Gaver have været mig negtede, som jeg fandt hos Prædikanter, jeg ingenlunde kunde henregne blandt de betydelige. Men med ydmyg Taknemmelighed erkjender jeg, at jeg har kunnet tiltale en Kreds, at min Kirke indtil det Sidste har været fuld, og at mine trykte Prædikensamlinger forholdsviis have fundet en ikke ringe Udbredelse. Det er ikke givet Nogen af os at være Alt for Alle, om end dette skal forebræve os som et Maal.

Christian den Ottende.

Ved at blive Hofprædikanter, kom jeg ogsaa i Forhold til en Kreds af Samfundet, med hvilken jeg hidindtil ikke havde haft Berørelse. Særligt kom jeg da ogsaa i Forhold til de høieste Personer, Kongen og Dronningen, Christian den Ottende og Caroline Amalie.

Kong Christian den Ottende var mig en naadig Herre. Endnu forinden jeg blev Hofprædikanter, viste han det ved en Velighed, jeg her ikke vil forbigaae at omtale. Jeg havde nemlig besluttet at forlade Universitetet og at søge Præstekald. Man vil forundre sig herover, da min Stilling ved Universitetet i Henseende til Virksomheden var saa gunstig som muligt. Ikke desto mindre havde jeg en god Grund, da min oekonomiske Stilling var en saadan, at jeg derved ikke kunde bestaae. Jeg var saa usfælt afslagt, at jeg vilde blive nødt til at gjøre Gjæld. Men at gjøre Gjæld stod dengang for mig og har hele mit Liv staaet for mig som noget affrækkende, som noget, der bringer Videnskabsmanden, især naar han virker i geistlig Retning, i en uværdig Situation. Jeg besluttede da at søge et Præstekald, som dengang var bleven ledigt paa Herlufsholm. Herlufsholm har altid staaet for mig som det

Punct i Sjælland, der meest vakte min Forkjærlighed. Her haabede jeg at virke som Prædikanant og at finde en modtagelig Kreds blandt Anstaltens Elever og Lærere, hos hvilke jeg ogsaa ventede at finde en behagelig Omgang. Her ved det gamle Skovkloster, omringet af ærbærdige, fædrelandshistoriske Minder, i Ly af en vederqvægende Skovnatur, hvor Vandringen langs den herlige Suusaa opfordrede til stille Meditationer, her haabede jeg at kunne fuldføre Udarbejdelsen af min Dogmatik, som dengang i høi Grad optog mig. Min Lyst til Herlufsholm var bleven styrket ved Sibbern's „Gabrielis' Breve“, der bringe os saa mange Herlufsholmske Naturindtryk, saavel som Indtryk af det Aandsliv, som her udviklede sig. Jeg henvendte mig da til Kongen med mit Andragende. Men Kongen vilde aldeles ikke indlade sig derpaa. Med en Varme, der ikke kunde andet end for mig være meget opmuntrende, udviklede han Vigtigheden af at jeg forblev ved Universitetet i umiddelbart Forhold til de Studerendes Kreds, og at mine Evner ikke kunde finde den rette Anvendelse paa Herlufsholm. Han tilbød at forstaafe, hvad jeg behøvede for at leve anstændigt og ikke at gjøre Gjæld; et Løfte, som han kortefter ogsaa opfyldte. Ikke længe derefter blev jeg Hofprædikanant. Forøvrigt

wilde jeg neppe have fundet mig faa tilfreds paa Herlufsholm som jeg ventede det, dersom jeg dengang havde opnaaet mit Ønske. Jeg havde alt for meget opfattet det fra den ideale Side, men ikke tilstrækkelig ændset Landsfognet, der medfører meget af det grove Arbejde, der mindre vilde have passet for mig.

Da jeg var bleven Hofprædikanter, hørte Kongen mig stadigt og talede oftere med mig om mine Prædikener. Idet jeg kom ham nærmere, fik jeg Leilighed til at kjende hans Kjærlighed til det høiere Aandelige, til Kunst og Videnskab. Det interesserede ham at samle Kunstnere og Videnskabsmænd om sig, og med Glæde mindes jeg de Søndagstaster, til hvilke jeg oftere var indbudet. Her var en Samling af Kunstnere og Videnskabsmænd, og der herskede en fri og gemhytlig Tone. Kongen deltog deri til Oplivelse for Alle. Han var i disse Selskaber altid i civil Dragt og gjorde det bedste Indtryk, naar han traadte ind i vor Kredss i en sort Kjole med en enkelt Stjerne paa Brystet. Havde man end ikke vidst, at han var Kongen, vilde man snart af Conversationen have faaet den Opfattelse, at han var en i Sandhed fornem Mand af den høieste Dannelse. Der er ofte tvistet, om denne hans berømte og meget omtalte Dannelse var grundig eller

ikke. Man kan vist ikke paastaae, at han havde alle fine Kundskaber af Bøger og Studium, om han end virkelig havde fordybet sig i Naturvidenskaberne og paa sine Reiser udbannet sig til en udmærket Kunstfjender ved at see en Mangfoldighed af Kunstværker, for hvis Opfattelse han havde stor Sands og Lethed. Men man maa ikke forlange, at Fyrster skulle vide Alt af Studium og Bøger. En Fyrste, især en regjerende, skal jo i Grunden være hjemme i Alt, og det er derfor umuligt for ham at studere Alt fra Grunden. Men Christian den Ottende havde det Fortrin fremfor mange af hans høie Standsfæller, at han paa sine Reiser havde stiftet Bekjendtskab med de største af Europas Statsmænd, af Digtere, Kunstnere og Videnskabsmænd, at han af dette Samliv og af det mundtlige Ord havde tilegnet sig et rigt Udbytte, og at han forstod at anvende og bruge, hvad han havde tilegnet sig, hvilket ikke er muligt uden et stort Talent. Pastor Ibsen i Lyngby sagde engang til mig, dog i al Godmodighed: „Det er næsten ærgerligt at høre ham. Han har studeret langt mindre end de Andre i Selfabet. Og alligevel veed han Alt, og naar man disputerer, kan han altid stille En.“

Det behøver ikke at siges, at det samme Forhold, som han havde til de fremmede Berømtheder, havde han ogsaa til alt hvad der var Udmærket og Fremragende i vort Fædreland. Jeg nævner her kun hans Forhold baade til Dehlenschläger og Baggesen saavel som til Thorvaldsen. Men hvad jeg her i Særdeleshed ønsker at fremhæve, er dette: at det ikke var Ekin og paataget Væsen, men en dybere Drift, en indre Nødvendighed, der førte ham henimod Aandens Verden. Fra hans Liv foreligge her mange Vidnesbyrd. Det er mig saaledes bekjendt, at han paa sin lange Udenlandsreise (som Prinds), under sit Ophold i München, stadigt omgikkes Franz Waader, at Fr. Waader dagligt maatte spise hos ham og Prindsessen (Caroline Amalie). Han fandt en stor Interesse i Waaders philosophiske og politiske Samtaler, i hvilke Waader udslyngede fine Epigrammer over Personer og Tilstande. Ogsaa vides det, at han oftere hos Theosophen Molitor i Frankfurt tilbragte hele Timer fordybt i religiøse Samtaler. Sligt er ikke muligt for en overfladisk Natur. Jeg skriver her ingen Critik over denne i flere Henseender saa idealt anlagte Individualitet; jeg undersøger ikke, om denne høie aandelige Retning nu ogsaa havde Kraften til at gennemtrænge det virkelige Liv, om denne

Idealisme ogsaa forsonedes med Livets Realisme, eller med eet Ord: om det Ideale havde Kraften til at udforme sig til Charakter. Men idet jeg her har fremhævet nogle af hans Fortrin, skal jeg tilføie, at han ved Siden af denne ideale Retning efter Alles Vidnesbyrd havde en stor Arbeidskraft, og i Detaillen — stundom maaskee i alt for stor Detail — kunde gjennemarbeide Sager af reent praktisk og prosaisk Natur. Han kunde med stor Fæthed gennemgaae et Budget, hvortil jeg selv har været Vidue, naar jeg med Videnskaberne's Selskab, hvis Præsident han var, samlede hos ham og han med stor Overlegenhed gennemgik og stundom corrigerede Budgettet.

Det var øiensynligt, at hans Sind ofte var trykket af vort Lands politiske Forhold. Thi under ham traf jo det Uveir sammen, der kom til Gjennembrud ved hans Død i 1848. Han saae alle den tilkommende Tragedies Elementer at vælte sig ind over vort Land. Han saae den gennem hele Europa frembrudende Tragten efter den liberale og constitutionelle Statsform i Forbindelse med en eenfædig Nationalitetsretning. Han saae sine Undersaatter, der hidtil havde ført en rolig og fredelig Tilværelse, stille i to Nationaliteter, som nu hver for sig gjorde deres Forbringer gjældende og truede med at optræde kæmpende

mod hinanden. Han saa endelig, at i Kongehuset Mandstammen var nærved at uddøe, og at der maatte tænkes paa en ny Arvesølge. Alt dette kunde visseelig fylde med Betsymring. Man har sagt om ham, at han ligeoverfor disse Opgaver stod baklende og usikker. Jeg afholder mig fra Critik og skal ikke indlade mig paa nogen Drøftelse af Prindsen af Noers Udnævnelse til Stattholder i Hertugdømmerne, eller Udstedelsen af det aabne Brev, der fremkaldte saa stor Bevægelse paa mange Steder i Thykland, fremkaldte en formelig Brand. Men man kan spørge, om der da ikke i Fortsættelsen af den Historie, der med ham tog sin Begyndelse, blev udviist mangehaande Baklen og Usikkerhed? Der kan spørges, om ikke de efterfølgende Statsmænd have lidt Skibbrud paa det samme Problem, som var Christian den Ottendes Banstuelighed. Vi kjende jo det sørgelige Resultat, hvortil vi bleve førte, uagtet disse Statsmænds Bestræbelser. Men under al denne Elendighed og under alle de Klager, der jævnlig føres over de Statsmænd, som have ledet vor Politik, finder jeg for min Deel nogen Trøst i den Betragtning, at der i det, som viderfaredes os, er noget virkelig Tragisk, Noget, der maa henføres til en Skjæbne, om end denne maa føres tilbage til en uransagelig Forsynsbestemmelse. Det beroede ikke paa

vore Statsmænds Feil, at den liberal-nationale Bevægelse dengang væltede sig frem; det beroede ikke paa vore Statsmænds Feil, at Danmark var et sammensat Monarchie, der ikke kunde taale den indre Kystelse, som maatte medføre en Skilsmisse; det beroede ikke paa deres Feil, at Mandstammen var i Begreb med at uddøe og dermed give disse Stridigheder en ny Næring. Fastholder man denne Betragtning, kommer man til i disse Begivenheder at se den Haand, der styrer de menneskelige Anliggender, om det end ofte kan være vanskeligt at tyde dens Raad, hvorved vi opløstes til et høiere Synspunct. Nærmest ligger det vistnok i denne tunge Skjæbne at see en Prøvelse, der sigter til vort Folks Opdragelse, og som maa føre til Frelse, naar det i Ydmyghed og Tro vil lade sig opdrage, og derved undgaae „Udslettelsens Dom“. Denne Betragtning skal vistnok ikke retfærdiggjøre de begangne Feil. Men Sorgen derover bliver dog derved formildet.

Den bittere og hensynsløse Opposition, der strakte sig gennem hele Christian den Ottendes Regjeringstid, havde ikke min Sympathie. Mine politiske Ideer havde allerede antaget en anden Retning ved mit Studium af Hegel, og ved min personlige Omgang med Mænd af den conservative Retning, blandt hvilke

jeg særligt nævner A. S. Ørsted, til hvem jeg mere og mere kom i personligt Forhold, og som selv stadigt var Gjenstand for fanatiste Angreb i Pressen. Havde den liberale Opposition end ofte Ret i det Negative, naar den paataalte Mangler og Misbrug, fandt jeg dog allerede dengang, at den i det Positive var ideeløs, hvad ogsaa mere og mere er kommet for Dagen. Det Hele dreiede sig om to Ideer, til hvilke man atter og atter vendte tilbage. Den ene Idee var Friheden. Men deri bestod det Ideeløse, at denne Frihed var uden Indhold og væsentlig kun blev opfattet som Frihed for den Enkelte, der, løst fra Baand, der betegnedes som trykkende, kunde bevæge sig frit i de forskjelligste Retninger, og til hvis Opnaaelse man i stor Utaalmødighed higede efter en „Constitution“ — et Begreb, man kun opfattede aldeles formalistisk. Den anden Idee var Nationaliteten. Denne havde vissefin sin store Betydning og havde kunnet føre til et dybere Indhold, dersom man virkelig havde fordybet sig deri. Thi alle store Ideer have deres Plads i Nationaliteten og skulle deri vinde Skikkelse. Bistnok maatte det betragtes som noget i sig selv Glædeligt, at den danske Nationalitet var vaagnet i Slesvig efter en lang Slummer, og Christian den Ottende glædede sig selv derover og søgte fra først

af at imødekomme den vaagnende Aand. Vel viste sig ogsaa hos os enkelte nationale Stemninger. Især i Begyndelsen kort efter Oprøret viste sig hos os en herlig national Stemning, forbunden med stor Offer-villighed. Men hos flere af Lederne og i den kjøbenhavnske Presse gik Nationalitetsideen snart over til nationalt Overmod og Selvophøielse, forenet med et nationalt Tydsterhad, som i en efterfølgende Tid fandt et anstueligt Udtryk i Lovemonumentets Opstilling i Slesvig, en Selvophøielse og et udfordrende Overmod, om hvilket det var let at forudsæe, at det nødvendigt maatte føre til den forfærdeligste Ydmygelse. Om hele den daværende Politik kan bemærkes, at som al Liberalisme saaledes bekæmpede ogsaa den daværende Liberalisme Absolutismen og havde den Anstuelse, at naar kun Absolutismen kunde styrtes, vilde den gylndne Tid frembrøde. Man oversaa, at Absolutismen kan iføre sig de forstjelligste Stikkeser. Det var saaledes en uforudsæet Følge af den national-liberale Opposition, der tog sin Begyndelse under Christian den Ottende og som ikke var meget frem-synet, at vi fra den kongelige Absolutisme kom ind under en Absolutisme af den laveste demokratiste Charakter, et Masseregimente, der er langt mere besværligt, og i det Hele langt mere flabeligt for

Vandet end den gamle Absolutisme, da kun en Enkelt herselede.

Caroline Amalie.

Christian den Ottendes Dronning, Caroline Amalie, var ikke uden Sympathie for Frihedsbevægelsen. Hendes Augustenborgske Fødsel og Opdragelse havde givet hende Keilighed til at høre Domme over Frederik den Sjette, over Absolutisme og Bureaukratie, der for disse ikke vare gunstige. Hos hendes Forældre herskede en Sympathie for den franske Revolutions Ideer, og et Moment af denne Retning havde hun i sig optaget, og det forlod hende ikke, selv da hun var bleven Dronning under Enevælden. Skal jeg nu nærmere tale om hende, kan jeg kun sige, at der i hendes Personlighed var noget usigeligt Vindende; og efterat jeg nogle Gange havde talet med hende, fik jeg meget snart det Indtryk, at hendes Naturel og Charakter i det Hele førte hende til høiere Regioner end de sædvanlige, at hun var en poetisk Natur, og at Hoflivet med Ceremonier og Etikette for hende havde noget Indsnevrende, som strede mod hendes dybere Væsen. Naar man har sagt om hende, at hun manglede intellectuel Begavelse, saa kan jeg efter min Opfattelse kun an-

erkjende dette med store Begrændsninger. Vistnok udmærkede hun sig ikke ved Forstanden som saadan, den sønderlemmende Evne og den combinerende Spidsfindighed; derimod havde hun uomtvistelig en dyb, ikke blot religiøs, men aandelig Sands i det Hele, der oplod en høiere Verden for hende, som er tillukket for den blotte Forstand. Ved at sammenligne hende med de saakaldte forstandsbegavede Damer, kan man ikke andet end spørge: hvad gavner det dog, at en Dame er begavet med Forstand, der noget overgaaer det Sædvanlige, naar Gemyttet og Phantasien fattes, og naar denne Forstand, hvad Erfaring idelig viser, aldeles ikke forslaaer, er aldeles utilstrækkelig, naar der bliver Tale om store Spørgsmaal, og kun er stiftet til at bevæge sig i smaa og underordnede Kredse, hvor den kan drive sit Spil? Naar man har talet om hendes Grundtvigianisme, saa maa erindres, at hendes aandelige Sands for Kunst og Videnskab, for alt det høiere Menneftelige allerede paa hendes Udenlandsreise med Prinds Christian blev bemærket af Mange, og at hun ved sin Hjemkomst og som Dronning udviste stor Interesse for vore fædrelandske Kunstnere og Digtere. Men at Grundtvig her fik den største Betydning for hende, grundede sig uden Tvivl ikke blot i det Interessante

og Underholdende i hans Personlighed, men ogsaa deri, at han lod hende gjøre et heelt nyt Indblik i Aandens Verden, og navnlig for hende med Kraft oplivede den christelige Anstuelse, hvad for hende, der var rationalistisk opdragen, hvilket hun ofte beklagede, havde stor Bigtighed. En Tid hengav hun sig uden Tvivl vel meget til Grundtvig og hans Retning, men med Aarene tabte dette sig, idet hun vandt Modenhed, Rigevaegt og Selvstaendighed. Men til enhver Tid har hun ogsaa kunnet anerkjende andre Retninger end den Grundtvigste. Der var i hende, hvad jeg kan vidne af egen Erfaring, en storartet Tolerance, der hævdede hende over ethvert Partisaen. I Forbindelse med hendes aandelige Sands havde hun en Charakter af en sjelden Reenhed, og Mynstret havde uden Tvivl Ret, naar han om hende udtrede, at hun var et af de reneste Væsener, han havde kjendt. Med Reenheden forbandt sig Kjærlighed, der allerede ligesom af Naturen hørte hende til. Og det er noksom bekjendt, hvor mange Kjærligheds-gjerninger hun udøvede, hvorledes hun virkede for Børnene, for Asylerne. Om hendes hele Liv kan der siges, at hun deri vedvarende vorede en stille Bægt i det indvortes Menneſte. Som bekjendt overlevede hun sin kongelige Gemal i mange Aar og

opnaaede en meget høi Alder. I de sidste Aar af hendes Liv havde jeg, som dengang var kongelig Confessionarius, efter hendes Opfordring den Glæde, jævnligt at forelæse hende mine Prædikener, hvorefter jeg hver Gang havde en for mig meget opbyggelig Samtale, i hvilken hun ofte vendte tilbage til sine Livserindringer, som hun altid omtalede i dybeste Nidmyghed. Jeg kan sige, at med hvert Aar, jeg har kjendt hende, er min Ærbødighed og min Hengivenhed for hende tiltagen. Jeg har staaet ved hendes Dødsleie og bevaret Indtrykket af den milde, kristelige Vortgang, der for mig er uforglemmelig.

Marie Sophie Frederike.

Endnu maa jeg omtale Frederik den Sjettes Dronning Marie Sophie Frederike. Efter Kongens Befaling maatte jeg med den øvrige Hofgeistlighed stiftetvis prædike for hende i Gemakket. I dette Gemak paa Amalienborg indfandt sig efter Indbydelse eller dertil givne Tilladelse en Ræds af Mennesker, af hvilke flere ellers aldrig kom i Kirke, men betragtede det som en stor Lykke at have Afgang til denne Gudstjeneste, fordi Dronningen efter Gudstjenesten gav en Tour og ved denne pleiede at tale med hver Enkelt. Jeg havde ikke blot den Ære at

tale med hende ved Courten, men stedebedes ogsaa til forskjellige private Audiencer. Om Sommeren blev der prædikaet i det smukke, lille Capel paa Frederiksberg Slot, hvor Tilhørerne indfandt sig baade fra Kjøbenhavn og Omegn og hvor Dronningen aldrig udeblev. Hendes Hørelse var ikke god, og denne Tunghørighed generede hende meest i Capellet, hvor Prædikanten var mere fjernet fra hende end i Gemakket, idet man her saa at sige stod tæt ved hende. Denne Hindring tog hun paa en meget smuk Maade. „Det er ofte,“ sagde hun, „at jeg aldeles Intet hører af Prædiken; men det er mig dog til Opbyggelse at komme i Kirken. Jeg kommer jo i Menighedens Forsamling; jeg kan følge med, naar Evangeliet oplæses. Jeg kan deeltage i Psalmerne og jeg bliver deeltagtig i Velsignelsen, der lyses over Menigheden.“

Hun havde i sin Ungdom været meget smuk, og der var i hendes Fremtræden en Majestæt og en Værdighed, man ikke kunde andet end beundre. Det var umuligt i hendes Nærhed at begaae noget Upassende, eller ligeoverfor hende at tillade sig Friheder, der gik ud over Grændsen. Man følte, at man stod for en Dronning, for hvem man maatte have Ærbødighed og Ærefrygt. Men desuagtet følte man sig ingenlunde ufri eller under noget Tryk. Hun

forstod at fremkalde Friheden hos den, hun talede med; og paa den anden Side forstod det sig af sig selv, uden at hun i denne Retning i mindste Maade tilsigtede Noget, at Urefrygten bevaredes, at man ikke glemte Majestæten. Hendes Conversation, naar hun gik noget dybere ind, vidnede om, at hun var en Dame med mange Kundskaber. Det er jo ogsaa bekjendt, at hun har gjort historiske og genealogiske Studier, og Ingen vil uden Interesse kunne læse den Memoire, hun har affattet om Danmarks politiske Situation fra 1807 til 1814, hvor hun i Særdeleshed lægger an paa et Forsvar for Frederik den Sjettes Forhold til Norge og viser, at Norges Afstaaelse var en uafviselig Nødvendighed, da alle europæiske Magter forlangte den, og at en yderligere Bægning kunde have ført til hele det danske Monarchies Forstyrrelse, medens det nu dog kun gik ud over en enkelt, unegtelig stor Deel deraf. Denne Memoire skal være oplæst i det første Statsraadsmøde, i hvilket Dronningen præsiderede, efterat Frederik den Sjette var afreist til Congressen i Wien*).

---

*) Denne Memoire, der var affattet i det franske Sprog, er aftrykt i *Danske Samlinger for Historie o. s. v.*, 2det Bind. Særlig mærkelige ere de skarpe Udtalelser mod Prinds Christian (senere Christian den Ottende), som her bleve op-

I de Audiencer, hun skjænkede mig, udbredte hun sig ikke sjældent om Politik, og kunde stundom meget levende tale sig ind i Sagen. Naar hun talede om Franfrig, tilbageholdt hun ikke sin Beundring for den store Napoleon, om hvem hun fandt, at han i Storhed, i Magt og i Skjæbne havde megen Lighed med Kongen af Babel, Nebukadnezar; men Louis Philip og hans Politik var ikke efter hendes Smag. Mæst kom hun dog tilbage til vore fædrelandske Forhold, og hun fremkaldte i Erindringen den Række af Ulykker, som Danmark havde gennemgaaet i dette Aarhundrede. I den Tale, som Mynster har holdt over hende, siger han træffende: „Fader os mindes de Tider, da det forundtes os at stedes til nærmere Samtale, og vi fandt, med den hjærligste Deeltagelse i vore Glæder og Sorger, tillige den levende, aandfulde Udtalelse, det klare Blik, de mangehaande Kundskaber, der endog, især hvad der angik Fædrelandets forskjellige Tider, mange Gange gjorde Meddelelsen lærerig.“

---

læste. «Le prince Chrétien ayant refusé de suivre les ordres précisés & reiterés du roi ainsi que les représentations les plus fortes & les plus touchantes & ayant été proclamé roi de Norvège, a jeté le roi de Danemarck dans les plus affreux embarras..

Men ikke blot lærerig var hendes Samtale; ogsaa hendes Hjerte, hendes Følelse kom her til Udbrud. Ofte, naar hun levende tilbagefaldte Fortiden, gjentog hun, at hverken hun eller Frederik den Sjette vilde have kunnet bestaae i de Prøver, der bleve dem tilskikkede, dersom de ikke saa inderligt og trofast havde elsket hinanden. Hun talede om Frederik den Sjette i den inderligste Hengivenhed og — man sigte her eller tænke, hvad man vil — det havde det fulde Sandhedspræg. Hun havde en formelig Forlængsel efter ham. Da han var død, forlængtes hun efter, at han maatte vise sig for hende i Drømme, hvad i den første Tid ikke forundtes hende. Sidenefter havde hun flere Drømme, i hvilke der var en vis Sammenhæng. Den første Gang, han viste sig for hende i Drømmen, havde han ganske Præget af Alderdom og Affældighed, idet tillige en vis Ureenhed og Smuds var udbredt over den hele Skikkelse. Stjægget var ligesom vildtvogende og Klæderne hang uordentlig om ham. Saavidt jeg husker, sagde hun til ham: „Hvor Du dog seer gammel ud!“ Nogen Tid efter viste han sig atter for hende i Drømmen. Han var nu bleven noget yngre og renere, skjøndt Præget af Affældighed, af Ureenhed og Uorden endnu ikke var forsvundet. Men nogen

Tid efter viste han sig i Drømmen for tredje og sidste Gang. Da stod han for hende i Ungdommens fulde Glæde. Det var paa Gottorp Slot i Slesvig. Han stod paa en Slotsaltan og saae ud i Haven. Nedenfor spadserede Livlægen Brandis, til hvem han sagde (paa Tydskt): „Seer De, min kjære Brandis, hvor sund og frisk jeg er!“ Denne sidste Drøm havde været hende til stor Oplivelse. Jeg kunde ikke finde det passende at indlade mig paa en Udlægning af Drømmen, da hun selv ikke gif ind derpaa. Men jeg havde det Indtryk, at efter hendes Opfattelse havde han virkelig aabenbaret sig for hende og tilkjendegivet, at han efter sin Vortgang fra denne Syndens og Forfrankelighedens Verden havde undergaaet en Renselses- og Fornjelsesproces. Jeg siger kun, at jeg havde dette Indtryk, saaledes som jeg opfattede det. Drømmene selv har jeg ikke taget i Betænkning at meddele, da hun sikkert ogsaa har fortalt dem til Andre end til mig.

Om Sommeren gav hun oftere Tasler paa Frederiksberg Slot. I Krigens Tid gjorde Gæsterne en Observation, som jeg, hvor ubetydelig den end er i sig selv, dog ikke vil forbigaae. Vi fik aldrig Champagne, og skjøndt Hofchefen androg det, afflog Dronningen det med stor Bestemthed, fordi man i

Krigens Tid og under Landets alvorlige Forhold ikke burde gaae ind paa saadan Luxus. Dette Exempel paa Tarvelighed fortjener vistnok at anerkjendes og æres. Hun havde ogsaa i tidligere Krigsperioder og under Pengevæsenets Nød haft Anledning til at lægge Vægt paa Tarvelighed. Forøvrigt var selve Krigen med Slesvigholstenerne, der jo var en Borgerkrig, hende meget smertelig. Det nationale Moment i Striden forstod hun ikke, som hun jo i det Hele stod fremmed i den nye Tid. „Naar man,“ sagde hun, „er et ædelt Menneſte, er det da ikke ligegyldigt, om man er danſk eller tydſk?“ Imidlertid hørte denne Strid imellem Danſk og Tydſk til de haarde og tunge Skjæbner, hvormed den lange Række af hendes Prøvelſer blev afsluttet. Thi mange og store vare de Prøvelſer, hun i ſit lange Liv har gjenneſmaaet, og hvilke hun bar med ophøiet Taalmodighed og Gudhengivenhed, uden at hendes Indre blev overvundet af Verden. Hun formildede ſine Sorger ved Kjærlighed og ſtille Godgjørenhed. Et af hendes bittere Minde fra de ſvundne Dage, der aldrig udſlettedes, var Mindet om ſex Børn, der ganſte tidligt bleve udrevne af hendes Moderſavn. Efter hendes Død har jeg haft Velighed til at ſee Breve, hvilke Lavater har ſkrevet til hende ſom Kronprindsdeſſe, og ſom

figtede til at trøste hende over Tabet af disse Børn, hvis smaa Rister jeg oftere har seet i en Gravhvælving i Roeskilde Domkirke. Og hermed vil jeg slutte, hvad her, om end i Korthed, skulde siges om den ædle Dronning. Dersom hun, som hendes kongelige Gemal, havde staaet Folket nærmere, vilde hun have været mere kjendt og mere paastjønnet.

Aaret 1848.

I dette Aars Begyndelse døde Christian den Ottende, og kort derefter udbrød Februarrevolutionen, der som et Jordskjælv forplantede sig til det øvrige Europa og allevegne frembragte en Omvæltning. Meget forskellige Domme ere fældede over dette Aar. Nogle have deri seet Frembrudet af en gyllden Tid, da alle Frihedsidealers skulde blive realiserede, hvad Mange jo allerede antog om den første Revolution fra 1789. Andre saae derimod i dette Omvæltningens Aar en Åbenbarelse af Helvedes Magter. Sandheden var dog, at der her som altid i Revolutionerne var en chaotisk, en forvirret Blanding af Lys og Mørke, af Sandt og Falsk, af det Berettigede og Uberettigede. Ogsaa ved Februarrevolutionen bleve tilbagetrængte Sandheder fremdragne, stedfundne Misbrug eller Forsømmelser domte og straffede; thi Revolutionerne vise i Regelen tilbage til Feil og Forsømmelser fra

Regjeringernes Side. Vedvarende har det viist sig, at den Restauration, der var indtraadt efter Napoleons Fald, var slet og utilstrækkelig, at Regjeringerne ikke gik ind paa de Opgaver, som Begivenhederne forelagde dem, ja, paa mange Steder kun hengave sig til Forhøjstelser og Udspreddelser; at de i Forhold til Folkene altfor meget vilde hævde Autoritet uden Frihed, idet de i Friheden idelig frygtede dens Misbrug. Paa den anden Side aabenbarede sig i Februarrevolutionen dæmoniske Magter, Afkald fra Gud og Kristus, ikke blot Religionsløshed, men Religionshad, Christendomshad. I Almindelighed maa det vistnok erkjendes, at Revolution altid er en Abnormitet i det menneskelige Samfund, og at den Række af Omvæltninger, der have gjentaget sig siden Revolutionen af 1789 og ikke synes at ville faae Ende, viser hen paa, at Samfundet maa befinde sig i en Sygdomstilstand, ligesom et Legeme, hvor Blodet og Safterne ikke ere sunde, hvor fordærvelige Potenser have fundet Indgang, og hvor der fra Tid til anden behøves en Krise. En Bekjendt af mig udtrede sig om disse idelig tilbagevendende Kriser paa en noget cras Maade, men ikke uvittigt, idet han om Februarrevolutionen sagde: Det er atter en ny og voldsom Brækning; det ligger i vort Samfunds

Constitution, at det fra Tid til anden faaer Qvalme og maa faste op.

Jeg for min Deel kunde ikke andet end finde, at man til dette store Phænomen burde indtage en bestemt Stilling, og det forekom mig da i ethvert Tilfælde ikke at være urigtigt at betragte dette Revolutionsaar som et Opvækkelsesaar, et Aar, bestemt til at vække, hvad der hos Mange slumrede eller endnu ikke var rigtig vaagnet. Er dette Synspunct end langtfra udtømmende, fører det dog Blikket til de nærmeste Virkninger, som Bevægelsen maatte fremkalde i Aanderne.

Det maa vistnok erkjendes, at dette Aar meget bidrog til at vække den religiøse Sands. Alvorlige Naturer maatte føle sig tiltalede af Tidens Alvor. Og selv saadanne, hvis Religiositet just ikke havde Dybde, følte Trang til at oplive Troen paa en moralsk Verdensorden og en moralsk Verdenssthyrelse. De mindedes Digterens Ord, at Verdenshistorien er Verdensdommen. Aaret viste sig for dem som et Dommendagsaar, hvad enten de saa hen til Skjæbnerne eller den utrolige Corruption, der viste sig hos de revolutionaire Masser. Som et Tidernes Tegn kan anføres, at man i christelige Kredse i en dybere Betydning begyndte at spørge om Tidernes Tegn, at

man vendte Opmærksomheden mod Enden, mod Endemaålet for Historien, hvor alle Forviklinger skulle løses baade for det Hele og for den Enkelte, hvor Christus, den Opstandne, skal holde den sidste, endelige og afgjørende Dom. I mange Kredse vendte man sig til et Studium af Propheternes endnu uopfyldte Spaadomme, og det var da naturligt, at Apokalypsen eller Johannes Aabenbaring her blev Midtpunctet. Man gjorde sig fortrolig med de prophetiske Symboler, med Guds Bredes Staaer, der bleve udøste over Jorden med de forfærdelige Plager, som indeholdt saa store Opfordringer til Omvendelse. Der er med Rette bemærket, at denne Interesse, denne Granskning i det prophetiske Ord udgjør det Charakteristiske ved en heelt ny Epoche i Kirkens Historie, hvis Begyndelse man kan sætte ved det 18de Aarhundrede, og hvis tiltagende Udvikling man bemærker i det 19de. Denne Granskning af det prophetiske Ord falder altsaa sammen med den Historie, man med eet Ord kan benævne som „Revolutionernes Historie“. Midt under disse Omvæltninger, midt under Frafaldet og Fornegtelsen, der ofte lader sig høre med dæmoniske Røster, have de Troende fundet et Foreningspunct i det over de timelige Omstiftelser ophøiede Ord, der i dette Mørke

udbreder sine Straaler. Et saadant Foreningspunct til Bækkelse, til Opbyggelse og Trøst blev ogsaa det prophetiske Ord i 1848. Flere ville kunne vidne, at de i 1848 have begyndt deres prophetiske Granskninger.

Men vistnok vare disse Kredsene, der lode sig vække religiøst, forholdsvis de færre. Dog bortset fra det Religiøse, fik Mange i 1848 en politisk Bækkelse. Vel var Liberalismen før Februarrevolutionen i fuld Gang med Agitationer og Demonstrationer, idet den krævede Selvregjering og Selvstyre, krævede en Throne, omgivet af republikanske Institutioner, krævede Parlamentarismen, idet man efter Englands Forbillede — skøndt man ganske manglede de engelske Forudsætninger — krævede en Rigsdag, der var i Besiddelse af Magten og havde Magten til at tvinge Kongen til at vælge sine Ministre efter Rigsdagens Villie. Men om dette nu end paa mange Maader blev prædikeret, thi mere end Prædiken var det dengang ikke, vedbleve dog Mange at tøve, hengivne til andre Interesser end de politiske, deriblandt æsthetiske, som dengang spillede en stor Rolle. Det maa vistnok erkjendes, at Mange, deriblandt Regjeringerne selv, i Tilbud til det Bestaaende for lidet andsfede den liberale Bevægelse. Thi selv om de deri havde Ret, at Liberalismen efter sin Ideegehalt var ubetydelig,

at dens Wiisdom kun var et Opfug af, hvad der mange Gange tilforn var hørt og kunde læses i Kottecks og Welckers Statslexicon, pegede den dog hen paa visse Fornødenheder, der maatte tilfredsstilles. Det lader sig ikke negte, at der i flere Henseender behøvedes et større Maal af Frihed for Individierne, og paa mange Steder var der i Indretningerne noget Forældet, som trængte til Fornyelse. Det blev neppe saaledes paaagtet, som det burde være paaagtet. Men, da nu Jordstjælvet kom, stod man foran en Nødvendighed, der ikke kunde afvises, og nu viste det sig, at Liberalismen havde feiret og tog Herredømmet.

De Conservative vare overvundne og fortrængte, som tilbageblevne Rester fra en svunden Tid, som de, der ikke kunde følge med Fremstridtet. De Liberale derimod triumpherede og gjorde Fremstridtet gjældende. Trindtomkring i Landene, navnlig i de tydske Stater, gjentog sig det Phænomen, at de Liberale høiroftet udtalede deres Fordringer, fremfor Alt fordrede en Constitution med en Valglov paa den bredeste Basis, hvorved de vilde realisere de Friheder, med hvilke de vilde lykkeligjøre Verden, Religionsfrihed for alle Sectar, Pressesfrihed, Mæringsfrihed, Juryer o. s. v. Det gjentog sig, at Regjeringerne (naar

undtages Hannover) viste den usigelige Svagheb uden den ringeste Modstand med begge Hænder at indrømme Alt og gjøre sig til Folkets Tjenere; hvad tillige viste sig deri, at de gamle Ministerier bleve affledigede, og at Oppositionsmændene, deriblandt Journalister, Redacturer o. s. v. bleve optagne i Ministeriet, da kun saadanne Mænd vilde være stikfede til at regjere folkeligt. I Danmark gjentog sig det Samme. De Liberale, der holdt det bekjendte Casinomøde, opnaaede Alt hvad de vilde. Frederik den Syvende, Christian den Ottendes Søn, kom dem imøde ved at affledige sit gamle Ministerium, og i det Raad, hvormed han omgav sig, at optage Mænd af Oppositionen. Trindtomkring i Landene ophørte Regjeringerne med at regjere og overlode det Hele til det folkelige Selvstyre, til hvis Redskaber de gjorde sig, hvorved al Autoritet vistnok maatte forsvinde. Hvad der dog bidrog til, især i Begyndelsen, at give vor Politik noget mere Alvor, var den nationale Conflict, i hvilken vi befandt os, og den nationale Stemning.

Den politiske Vækkelse, som Aaret 1848 bragte, var saaledes i den første Tid overvældende og bevægende. Det Overvældende tiltog, idet man lærte at forstaae, at denne mærkelige Revolution ikke blot

var politisk, men social. Thi dette er Februarrevolutionens verdenshistoriske Betydning, at den ikke som Julirevolutionen var en blot politisk-liberal Revolution, men tillige var social. Den fjerde Stand og dens Fordringer er den inderste Kjerne i Februarrevolutionen. Det sociale Problem er Spørgsmaalet om Rige og Fattige, om Arbejde og Capital, om Samfundets Nød og om en ligeligere og retfærdigere Fordeling af Livets jordiske Goder. Det var dette Problem, som gjærede og uflart rørte sig paa Bunden af Februarrevolutionen. Just paa Grund af Uklarheden fremkom Ideen i mange Caricaturer, hvilke det ikke er vanskeligt at paavise som latterlige og urimelige. Men dette ophæver ikke selve Sagens Realitet. Hvad det her kommer an paa at blive vaer er, at Februarrevolutionen i sit Skjød indeslutter en Modfætning til Liberalismen, der, naar den kommer til Aabenbarelse, maa føre til Kamp. Thi Liberalismen vil Individualisme, Socialismen vil Samfundet og Solidaritet. Februarrevolutionen indeslutter en skjæbnesvanger Dobbeltthed. Den var en politisk Revolution, hvad navnlig viser sig deri, at man forinden Revolutionen udbød, forlangte en Reform af Valgloven, en Udvidelse af Valgret og Valgbarhed, hvilket, da Revolutionen havde seiret,

frembragte den almindelige Stemmeret som Resultat (suffrage universel). Men paa den anden Side er det factist, at Arbejderbevægelsen er en væsentlig Factor i denne Revolution, at der strax blev gjort Forsøg paa at afhjælpe Arbejdernes Klager, at dæmpe deres Raab: Brød eller Død! ved Arbejderværksteder o. s. v. Det er ligeledes factist, at der i Juni udbrød en stor socialistisk Opstand, hvor det atter lød: Brød eller Død! som vistnok blev dæmpet, uden at derfor Socialismen forsvandt; det er factist, at Keiser Napoleon den Tredie viste stor Opmærksomhed for det socialistiske Spørgsmaal, at han søgte idetmindste foreløbigt at komme ud over Vanskelighederne ved store og kostbare Byggeforetagender, ved hvilke mange Arbeidere fandt Væstjæftigelse. Efter denne Tid vedbliver det sociale Problem at være ligesom en Understrøm i Samfundet. Det har klaret sig mere og mere, om end Meget staaer tilbage, især i Henseende til Anvendelsen af de sociale Principer. Heller ikke synes Sagen endnu at have faaet de rette Repræsentanter til dens Gjennemførelse, og hver Gang den hertil tager et Tilløb, gjør Liberalismen en fanatisk Modstand, fordi den ikke vil lade sig berøbe sit Capitalherredømme, sin frie Concurrence, sine Børs-speculationer og Actiesvindlerier o. s. v. Det stad-

fæster sig mere og mere, at Liberalismen vil opløse Samfundet i lutter Enkelte med deres individuelle Interesser, der hos en stor Masse er blotte Pengeinteresser; Socialismen, naar den forstaaes efter dens sande Mening, vil sammenholde Samfundet i Solidaritet, vil underordne Individet under Samfundet. Om end Liberalismen for Tiden har Magten, er det ikke vanskeligt at indsee, at Socialismen har Fremtiden, og at Liberalismen, der mere og mere er bleven uproductiv og ufrugtbar, er bestemt til at blive et underordnet Moment.

Hvad jeg her har sagt om Februarrevolutionens sociale Side, dæmrede for mig i 1848. Jeg fik allerede dengang en Anelse om, at naar man ikke opfattede den sociale Side af Sagen, forstod man i Grunden Intet af det Hele. Jeg maatte erindre, hvad Fr. Vaader for flere Aar tilbage havde sagt om Proletariatet, om Misforholdet mellem de Besiddende og de Ikke-Besiddende. Jeg maatte minde hans Ord, at vor nuværende sociale Cultur er at ligne, ikke med et Træ, der til alle Sider udbreder sine Grene, men med en Pyramide, paa hvis lille Top der befinde sig nogle faa Begunstigede, medens dens brede Basis danner en uendelig Sværm af Besiddelsesløse og Nødlidende, der ganske er overladt

til sig selv og derfor oplagt til enhver Art af Selvhjælp, fordi den hverken med Hjerte eller Mave, hverken ved Pligt eller Ære er knyttet til Forfatningen, til hvilken den forholder sig i Eigeghdsighed, om ikke Had; at dette hverken kan afhjælpes ved Velbædighedsanstalter eller Politianstalter, men kun ved Retsanstalter. Ved fortsat Jagttagelse og Studium er jeg kommen til den Opfattelse, som jeg har søgt at antyde i min Ethik. Hertillands har jeg dog kun fundet ringe Gjenslang. Overhovedet har det forundret mig, at der blandt vore Politikere ikke har været Een, der praktisk har optaget denne Sag efter dens Idee og samfundsformende Consequenser. Det synes dog at være klart, at der hermed maa kunne gøres en ny Politik, hvorved der, om end igjennem en alvorlig Kamp med Liberalismen, kan kommes ud over den nuværende Kjedsommelighed. Men hos os, hvor meget vi end have stiftet Ministerier, og hvor meget vi end tale om Høiremænd og Venstremænd, gaaer Alt i Liberalismens gamle Gensformighed, og man kender og forstaaer Intet, uden hvad der fremkommer i Liberalismens forslidte Categorier. Maaskee en ny Revolution, et nyt 1848 er nødvendig for at bringe Menneskene til at forstaae, hvad man ikke kan bibringe dem ad Be-

tragtningens Bei. Tiden vil vise, om vi have Ret til at sige: Naar det nye 1848 oprinder, naar Liberalismen og Socialismen i fuld Bevidsthed staae kæmpende imod hinanden, da vil en ny Æra frembringe i Verdenshistorien og Samfundet iføre sig en ny Skikkelse.

Naar jeg har nævnet den religiøse, den politiske og sociale Bækkelse, maa jeg dog endnu tilføie en i særlig Forstand kirkelig Bækkelse, som dette mærkelige Aar medførte. Vi, der havde levet under det gamle Statskirkebømme, bleve vakte til at spørge, ikke blot om en ny Kirkeforfatning, men fremfor Alt om Forholdet mellem Kirke og Stat, hvorledes dette vilde stille sig i den nye Tingenes Orden. Jeg bliver her ved vort eget Land og bemærker, at den første Cultusminister Monrad udtalede i en Omgangsskrivelse til samtlige Biskopper og det theologiske Facultet, at de stedfundne politiske Forandringer vilde komme til at udøve en gennemgribende Indflydelse paa den danske Folkekirke, og han fremsatte den Tanke, at „der bør sammenkaldes en Kirken repræsenterende Forsamling, for hvilken Forslagene til den fundamentale Ordning af Kirkens Anliggender kunde forelægges, inden derom

tages nogen endelig Beslutning". Sagen blev ogsaa forhandlet i Kjøbenhavns geistlige Convent, hvor det theologiske Facultet var indbudt. Hvor megen Paaskjønnelse Ministerens Skrivelse end maatte finde, fandt man dog heri noget Ubestemt, som man maatte ønske nærmere bestemt. Hvad det nemlig kom an paa, var ikke blot at Ordningen af Kirkens indre Anliggender blev drøftet, men fremfor Alt, at det almindelige Forhold mellem Kirke og Stat blev drøftet. Det var af stor Vigtighed, at Kirken her fik Veilighed til at udtale sig, før Rigsdagen tog endelig Bestemmelse, da mange af Rigsdagens Medlemmer sikkert vilde være aldeles uforberedte til at drøfte dette Spørgsmaal, hvis Besvarelse dog var af høj Vigtighed. Det var tilvisse af stor Betydning, om Kirke og Stat skulde vedblive at være forenede, om der ogsaa fremdeles skulde være en Statskirke, selv om man kaldte den Folkekirke, eller om Stat og Kirke, hvad Flere tilstræbte, ganske skulde adskilles og alle Religionsforsamfund stilles lige. Da man i Ministerens Skrivelse herover savnede Klarhed, besluttede man at forespørge og at udbede sig nærmere Forklaring. Udkastet til denne Forespørgsel, der blev tiltraadt af alle Medlemmer, var underskrevet af: Martensen, Grundtvig, Clausen. Dengang gif

Grundtvig endnu med os. Siden efter gif han sin egen Voi. Det Svar, som herpaa blev givet, var undvigende, ubestemt og svævende. Det er vel muligt, at Ministeren ikke kunde give noget bestemt Svar, fordi han selv var afhængig af Ministeriet i dets Heelhed. Saameget er vist, at en Kirken repræsenterende Forsamling til Drøftelse af det vigtige Spørgsmaal ikke kom istand. Der viste sig her et Forspil for, hvad Eftertiden skulde vise, at man i Danmark, i det som angaaer Kirkestrykken, ikke vilde lade Kirken selv komme til Orde. Maaſkee have dog disse Forhandlinger i nogen Grad bidraget til, at den Bestemmelse blev optagen i Grundloven: Folkekirkens Forsatning ordnes ved Lov. Denne Bestemmelse har i den lange Arrække staaet som et tomt Løfte, et uindfriet Tilſagn, der mere og mere har antaget Præget af det Visne, medens Kirken har været priisgiven til et rent verdsligt Ministerregimente, og dermed været stillet ind under en Vilkaarlighed, langt større end under Absolutismen. Den danske Folkekirke har under Liberalismen vistnok faaet et Overmaal af individuelle, tildeels kirkeopløsende Friheder; men som Institution i Samfundet har den været holdt i den uværdigste Ufrihed.

Udgivelsen af min Dogmatik.

Under Urolighederne i 1848 havde jeg et stille Arbejde, der fra den verdenshistoriske Lærm førte Tanken hen til andre Egne: Correcturlæsningen af min Dogmatik, som nu var færdig til at udgives. Det traf sig saaledes, at den Første, der efterhaanden læste min Dogmatik i de reentrykte Ark, var en Dame, Digterinden Frederike Bremer, Forfatterinde til de svenske „Hverdagshistorier“. Hun opholdt sig i dette Aar i Kjøbenhavn, kom oftere i mit Huus, samtalede meget med mig om religiøse Gjenstande og længtes efter Dogmatikens Bekjendtskab. Hendes Læsning deraf var mig et Beviis paa, at Bogen var saaledes streben, at den ikke blot kunde tiltale Theologer og Lærde, men ogsaa bannede Individer af Menigheden, der havde Trang til at tænke over deres Tro og erkjendte, at hvad der i Dogmatiken forhandlede, vedkom alle Christne. Jeg mindes med

Glæde mangan Aftentime, da hun kom ind til mig paa mit Værelse og udtalede, hvad der i Værket havde grebet og opbygget hende — hun fandt, at jeg i aandelig Forstand havde opført en Domkirke —, men ogsaa fremsatte sine Tvivl og Betæneligheder. Skjøndt hun var en religiøs Natur og i kristelig Retning, var hun som saa mange af de Dannede hildet i en eenfibig Humanisme, og havde Vansteligheder ved at tilegne sig Synds- og Skyldsbevidstheden. Hun kunde ikke ret fatte Forskjellen mellem Hedenskabets store Personligheder, som en Kyrgos, Solon, Sokrates o. s. v., hvilke hun paa det Kraftigste tog i Forsvar, og de kristelige Personligheder, eller hvilken Forskjel der er mellem en sand Christen og en udmærket Hedning. Vi maatte da holde en Deel Samtaler om Synd og Naade. Og altid var hun mig interessant som et Medlem af Menigheden, der søgte at fordybe sig i min Fremstilling af Troens Værdomme. Af andre Samtaler, jeg førte med hende, angik flere den svenske Litteratur. Særligt talede jeg med hende om Geijer, der var en Ven af hende, og som var Gjenstand for min Beundring.

I det store Publicum udkom min Dogmatik i det følgende Aar 1849. Af dette Værk har jeg havt stor Glæde. I den danske Litteratur er det ud-

kommet i tre Dplag, hvad for et Bærk af denne Natur ikke vil sige Videt. Sa, i dette Aar 1883 fik jeg den Glæde at kunne udsende dette Bærk, der nu er mere end en Menneſtealder gammelt, i fjerde Dplag. I Tydſkland udkom det, ſaavidt jeg huſter, i ſyv Dplag; og det fortjener at fremhæves, at det nationale Fjendſkab aldeles ikke forhindrede, at det ſtrax i Tydſkland fandt en god og ſympathetiſt Modtagelſe. Det er desuden overſat paa Svensk, paa Engeliſk og Franſk og udbredt i den hele proteſtantiſke Chriſtenhed. Paa flere Steder er der holdt Forelæſninger over det, endogsaa i Athen indenfor den græſke Kirkes Omraade. Ligeledes er det mig meddeelt, at der ſkal være holdt Forelæſninger over det i Rom i Propaganden, viſtnok for at gjendrive det, men hvorved man jo netop lagde ſin Agtelſe for Dagen. Det ligger i Sagens Natur, at et ſaadant Bærk, ſelv indenfor Proteſtantiſmens Omraade, ikke vil kunne undgaae Modſigelſe; thi hvorledes ſulde der kunne vindes en fuld Enighed om diſſe udtømmelige Spørgſmaal? Men ſelv naar Modſigelſen fremkom, var den forenet med Velvillie og Anerkjendelſe. I Særdeleſhed vil jeg fremhæve, at denne Dogmatik efter ſaa mange Aars Forløb endnu er medoptagen i de theologiſke Forhandlinger, endnu

har Nærværelse, hvilket viser, at den ikke blot er kommen levende til Verden, men ogsaa at den under Omstiftelsen har bevaret sin Livskraft.

Kun paa eet Sted blev den Gjenstand for et fjendtligt, ja voldsomt Angreb — i mit eget Fædreland. Ganste kort efter at den var udkommen, udgav Prof. Rasmus Nielsen et polemisk Skrift: „Mag. S. Kierkegaards „Johannes Climacus“ og Dr. H. Martensens christelige Dogmatik, en undersøgende Anmeldelse“ (1849). Det maatte overraske mig, da Rasmus Nielsen fra først af havde stillet sig venligt og sympatetisk, ja venstabeligt til mig. Jeg havde glædet mig ved i ham at have en genial Medarbejder, der med mig vilde virke for den samme Sag. Flere Partier af min Dogmatik havde jeg meddeelt ham og de havde hans fulde Bifald. Nu erklærede han den hele Dogmatik for et aldeles forfeilet Product. Jeg skulde ganste have misforstaaet baade Troens og Erkjendelsens Problem. Det Hele skulde hos mig beroe paa et stort Feilsyn, og han vilde nu give mig det rette Syn paa Problemet. Sagen er, at han selv havde opgivet sit tidligere Standpunct, idet hans letbevægelige Aand var bleven overvældet af Søren Kierkegaard, som dengang var fremkommen med sine Productioner. I den Grad var han betagen af Kierke-

gaard, at han i sin Ruus ikke engang laante sine Ideer hos Kierkegaard selv, der jo vistnok kun sjældent viste sit sande Ansigt, men fra en af hans Mønstre, i Pseudonymen S. Climacus. Saa stor var Afhængigheden, at han ikke engang havde forsøgt at omsætte denne Mønstres Ord, der vare udtalede i en humoristisk og i en spottende Vittigheds Form, i et docerende Foredrag, men umiddelbart optog dem og behandlede dem som dogmatiske Sætninger. Mod mig søgte han at gjøre gjældende, at Christendommen paa ingen Maade vil være Gjenstand for objectiv Viden, at den høieste Sandhed er Paradoxet, at det Absurde er det Eneste, der lader sig troe, og at vi kun kunne troe i Kraft af det Absurde; at Troen er Underlighedens uendelige Videnskab, at den Troende kun har Gud i Kraft af Underlighedens uendelige Videnskab, og andre Paastande af denne Art, der ere velbekjendte fra den Kierkegaardske Litteratur, men om hvilke jeg maatte finde, at jeg ikke havde Brug for dem.

Jeg skrev meget snart et Modskrift: „Dogmatiske Oplysninger“, hvori jeg søgte at oplyse hans Misforstaaelser og at klare mit eget Standpunct. Smid- lertid fortsatte han sine Angreb, og der kan med Rette siges, at min Dogmatik i en lang Række,

om end i en særegen Betydning, har været hans „Hjære og stadige Tanke“, thi uafsladeligt er han vedbleven at forfølge den og dens Forfatter, snart i Tale fra Kathedret og snart i Skrift; saagodt som i alle hans Skrifter er Dogmatiken blevet trukken ind. Og denne Forfølgelse blev ikke afbrudt ved Omstiftelserne i hans egne Standpunkter. Thi sjøndt han var ubetinget hengiven til S. Kirkegaard, var dette dog ikke til Hinder for, at han nogen Tid derefter meente at kunne sammenfælde det Kirkegaardste med Grundtvigianismen. Hvorhen han derefter er kommen, veed jeg ikke, da jeg alt i længere Tid har ophørt at følge hans Bane. Kun troer jeg neppe at feile ved at antage, at han vedvarende vil, at al Theologie skal bort, fordi den er et storartet Landsbedrag, og at han selv vil grunde eller vil have grundet en ny Philosophie, i hvilken Tro og Viden ere absolut ueensartede Principer, der godt kunne bestaae tilsammen i den samme Bevidsthed, ved hvilken nye Philosophie alle Vanskeligheder skulle blive løste. For imidlertid at holde mig til det Visse, mit eget Forhold til ham, saa kan jeg, da vort personlige Forhold ganske blev afbrudt, indskrænke mig til Litteraturen og henviser deels til de nævnte dogmatiske Oplysninger,

- deels til et flere Aar derefter udgivet Skrift om Tro og Viden, hvortil jeg fandt mig foranlediget, da han gjennem et langt Tidsrum havde fortsat sin Forfølgelse. Noget af det Sidste, jeg har læst af ham, er uden Tvivl hans Religionsphilosophie. Men her, hvor jeg til min Forundring kun fandt en speculativ Theologie paa anden Haand, med Efterklange af min egen Dogmatik, har jeg virkelig ikke kunnet finde nogensomhelst ny Løsning af Vanskelighederne.

I hiin første Periode af Angrebet stod S. Kierkegaard bagved det Hele som den inspirerende Aand. Hans Forhold til mig havde i Begyndelsen været venligt, men antog mere og mere en fjendtlig Charakter. Hvad der hertil bevægede ham, var deels Forskjelligheden i vor Retning, deels den Anerkjendelse, jeg nød hos de Studerende og hos Publicum, hvori han, hvorpaa han ikke lagde Dølgemaal, saae en utilbørlig Overbурdering. S. Kierkegaard havde i sit Naturel en Tilbøielighed til at dadle, nedrive og nedsatte — noget Mephistofelesagtigt, noget med Loke = Naturen beslagt. Jeg blev nu udseet til at være Gjenstanden for hans Angreb, og paa alle Maader søgte han at nedsatte mig, mine Evner og mine Arbejder, at tilintetgjøre og udslukke enhver Virkning, der udgik fra mig. Directe

angreb han mig aldeles ikke. Vel vare der i hans Skrifter mangehaande polemiske og satiriske Udfald mod Speculationen, hvoraf jeg kunde tage mig min Deel. Men ligefrem og i aaben Kamp angreb han mig ikke. Jeg antager ogsaa, at han havde været udfikket til i Theologie at optage en videnskabelig Kamp, da han kun var stikket til at stride i halvpoetiske, humoristiske Sammenhænge, hvor han kunde betjene sig af et spillende og flankerende Foredrag. Det docerende, dogmatiske Foredrag laae ikke for ham, hvorfor han ogsaa idelig polemiserer mod „Docenterne“, der ere ham forhadte. Hans Dannelses forbød ham at levere et Sideskifte til Rasmus Nielsens plumpe Angreb. Men hans Angreb foregik i de mange Samtaler, han holdt med en Uendelighed af Mennesker paa Gaden, hvor han gik omkring som en Mephistofeles og udstroede sin fjendtlige Sæd. Dog viste han sig aldrig for mig selv som min Fjende, var altid venlig imod mig og søgte altid mine Samtaler paa Gaden. Her var jeg dog stram og tilbageholdende, da jeg ikke yndede at indlade mig med En, om hvem jeg vidste, at han allevegne gik eksperimenterende tilværks, medens han selv var indesluttet og skjulte sin inderste Mening. I sine Samtaler bragte han ikke sjældent sine egne Værker

paa Bane, hvorpaa jeg ikke indlob mig, tillige af den Grund, at jeg, som jeg udtrykte det i mine dogmatiske Oplysninger, kun havde et fragmentarisk Kjendskab til denne vidtløftige Litteratur. Hovedsagen kjendte jeg vistnok og vidste, hvad det Hele gik ud paa. Men jeg var fordybet i mit eget Arbejde, forfulgte mine egne Formaal, hvortil jeg sølte mig kaldet, og kunde ikke splitte min Tid paa det fremmede Arbejde; medens han i Grunden krævede, at man skulde henlægge sine egne Arbejder, lade alt Ens Eget hvile, for udelukkende at fordybe sig i hans nye Visdom.

Det er vel muligt, at hans Fjendskab havde kunnet formildes, dersom jeg havde ydet ham en større Anerkjendelse. Han kom engang til mig i mit Hjem og ønskede at forelæse mig Noget af hans Afhandling om Begrebet Ironie, saavidt jeg huster, en Polemik mod Friedrich Schlegels eenzijdig æsthetiske Livsanskuelse. Jeg lod ham læse, men udtalede kun en temmelig kjølig Anerkjendelse, hvortil vistnok meget bidrog, at hans Sprog og Stil med den utaalelige Brede og de mange, trættende Gjentakelser, de uendelig lange Perioder og de søgte og manierererede Udtryk var mig ubehagelig, som det vedvarende har forstyrret mig i Læsningen af hans Værker. Men han synes ikke at

have glemt mig, at jeg ikke viste en større Begeistring for hans opus. Og dog er det meget muligt, at jeg feiler, naar jeg antager, at en større Anerkjendelse fra min Side havde kunnet formindske hans Fjendskab. Thi hans Prætensioner vare ubegrænsede og hans Fordringer saare vanskelige at tilfredsstille, naar man ikke vilde gjøre sig til en blind Beundrer og Eftersnakker, hvad nogle af vore Pitterater unegtelig have gjort. Thi han prætenderede ikke blot det Utrolige, at være en af Verdens største Tænkere, maastee den største, men ogsaa — og det uagtet han manglede al Umiddelbarhed og var blot og bar Reflexion — en af de største Digtere. For mig var han hverken det Ene eller det Andet. For mig var han kun en Humorist, der har Elementer baade af Digteren og Tænkeren, hvorigjennem han udvikler sin Humor, der hos Rierkegaard har en pessimistisk Character — den fuldkomne Modsatning til Jean Paul, hos hvem Alt er Optimisme og Kjærlighed. Men ogsaa Humoristen kan tilvilde have sin Storhed, og det er meget langt fra, at jeg vil negte det Sublime, de mange baade dybsindige og skarpsindige Aperçus, der findes i hans Skrifter. Heller ikke maa oversees, at bagved det Altsammen ligger hos ham det Religiøse, og at han efter sin inderste Betydning er religiøs For-

fatter, hvorom hans opbyggelige Taler afgive Vidnesbyrd. Den Grundtanke, for hvilken han kæmper, er som bekendt Individualismen eller den Enkelte og den Enkeltes Forhold til Gud. Han har i religiøs Henseende taget Tillsøb, der fortjene al Opmærksomhed, men desværre have disse Tillsøb tabt sig i Ensidighed og Sygdelighed, i Halvsandheder og falske Paradoxyer. Snart viste det sig, at den Enkelte ganske blev løsreven fra Samfundet, at den kristelige Fordring om Selvfornegtelse og Af døen fra Verden saaledes blev fremstillet, at det religiøse Ideal, der blev foreholdt os, kun blev en Caricatur af det Hellige. Det vilde føre for vidt, her at gaa nærmere ind i dette, og jeg maa henvise til de udførlige Udviklinger, jeg om hans Standpunkt har givet i min Ethik. Naar der i sin Tid er klaget over, at jeg ikke tilstrækkeligt havde taget Notits af ham og indladt mig paa, hvad han havde givet, troer jeg, at der nu ikke mere vil kunne klages derover. Men meget maa det forundre mig, at der blandt hans Tilhængere — dersom saadanne endnu findes — ikke har været Nogen, der har gjort mig eller sin Mester den Ære at modsig mig eller at underkaste mine Paastande en Prøvelse.

Seer jeg tilbage paa de mange Samtaler, foretere eller længere, jeg har ført med ham, som oftest paa Gaden eller paa Volden, og for hvilke jeg ikke ganske kunde unddrage mig, naar jeg ikke vilde afbryde ethvert socialt Forhold, da vare de i det Hele ubetydelige og uden Gehalt, fordi de vare prægede af en vis Stramhed og Tilbageholdenhed, der forhindrede den hjertelige Udtalelse. Kun naar vi talede om Mynster, kunde der komme noget hjerteligt frem. Thi for ham var Rierkegaard virkelig begejstret, og jeg troer, at hans Kjærlighed til ham til en Tid har været oprigtig. Af de andre Samtaler vil jeg her dog minde en enkelt, fordi der deri var Noget af et Indhold, og tillige fordi der i denne syntes at vise sig et Glimt af Noget, som kunde ligne en Tilnærmelse.

Det var en Søndag Eftermiddag, at jeg spadserede ud ad Christianshavn til. Her mødte jeg S. Rierkegaard og kunde ikke undgaae hans Samtale. Vi spadserede da sammen op ad Christianshavns Vold, hvor vi længe talede om dansk Litteratur, „Corfaren“ og vor Litteraturs elendige Tilstande, hvortil han ofte kom tilbage og som kun lidet interesserede mig. Vi gik tilbage gennem Byen og

standsede først paa Østergade, hvor jeg gik op i Athenæum. Men han gik op med og vi satte os ned. Og her — det kom saa at sige af sig selv — begyndte der en Samtale om min Strid med Rasmus Nielsen. Jeg udtalede uden Forbehold min Indignation over det Forkastelige i R. Nielsens Færd, navnlig over det aldeles Skjæve, Forfeilede og Utilbørlige i, at han havde benyttet Kierkegaards Johannes Eli-macus, og af dette Værk gaaſte umiddelbart og raat havde udtaget Sætninger, hvilke han uden videre havde givet dogmatisk Betydning og Anvendelse. Kierkegaard modſagde Intet, ja ikke et Ord af dette og lagde i det Hele ikke i fjerneste Maade an paa at forsvare R. Nielsen. Derimod dablede han enkelte Udtryk i Fortalen til min Dogmatik, som han meente jeg helst burde have udeladt. Og da ſagde han i Samtalens Løb: „Vor Differens (Kierkegaards og min) er en Differens indenfor det Chriſtelige.“ Heri laae der aabenbart Noget, der lignede en Tilnærmelse. Thi en Differens indenfor det Chriſtelige maa kunne udjævnes, og var Differensen indenfor det Chriſtelige, kunde hans Opposition imod mig jo ikke være abſolut. Jeg ſøgte at faae en nærmere Udvikling, og han forklarede da, at man efter hans Anſkuelse ikke burde ſøge at virke ved den paulinſke

Modfætning mellem Synd og Naade, for hvis Tilsegnelse de Fleste endnu ikke vare modne, men at man derimod skulde søge at virke ved en grundig Benyttelse af Jacobs Brev, da man derved bedst vilde blive istand til i Sjælene at pløie op, hvad der skulde pløies op, for at de kunde blive modtagelige for høiere Indvirkninger. Dette lod sig jo høre, selv om man skulde mene, at det Samme vilde kunne naaes ved rettelig at benytte Pauli Lære om Loven, hvorom jeg dog nu ikke vilde disputere; thi skulde der her disputeres, vilde der vistnok være Andet og Mere at disputere om end dette. Ved denne Modfætning kom man ikke synderligt ind i Differensen, der laae langt dybere. Denne Time havde dog maaffee kunnet føre videre, dersom den af mig var bleven ngttet, det vil sige: dersom det virkelig havde ligget mig paa Hjerte, at komme ham nærmere. Men hans eksperimenterende og indesluttede Væsen, der forekom mig nødvendigt at maatte medføre Faren for en indre Usandhed i Charakteren, var mig i den Grad imod, at jeg ikke kunde føle Trang til et nærmere Forhold. Den Stygge af Tilnærmelse, hvis den kan kaldes saaledes, som jeg nylig har omtalt, var saa svag, at deraf intet videre kunde sluttes, og hans Forklaring af vor Differens

var jo ligeledes meget svag. Jeg kunde ikke fatte Tillid til ham og maatte fastholde den Anskuelse, at Enhver af os maatte seile sin egen Sø. Ved Biskop Mynsters Død viste det sig ogsaa, hvilke Aander der i ham havde vundet Raaderum. Hans personlige Forhold til Mynster er mig ikke saaledes bekjendt, at jeg kan tale derom. Men det kan ikke betvivles, at der maa være indtraadt et Tidspunct, da Mynster, som længe havde holdt paa ham, maa have viist Kulde og Misfornøielse med hans Productioner, og at hans Kjærlighed da har forvandlet sig til Had.

Samtidig med disse theologiske og kirkelige Stridigheder rørte sig de store politiske Stridigheder saavel som Krigen. Ikke længe efter Krigens Begyndelse skrev jeg mit Sendebrev til Superintendent Nielsen i Hertugdømmerne. Han havde offentligt opfordret mig til at udtale min Anskuelse, og jeg udtalede uforbeholdent min Opfattelse af den slesvig-holstenske Geistligheds Holdning i denne Sag, der satte os alle i saa stor Bevægelse, men som maatte indeholde Opfordringen til at gaae tilbage til de faste og ubevægelige ethiske Synspuncter. Om Sagen selv skal jeg her ikke videre tale. Jeg skal kun bemærke, at jeg ogsaa her gjorde den Erfaring, at Menneskene, især i politiske Materier, mere lade sig

bestemme af Villie og Sympathie end af Tanker og Grunde. Her hjemme blev mit Skrift ubetinget berømmet, endog saa af de national-liberale Blade, der ellers vare mine Modstandere. I Hertugdømmerne og i Tydskland blev det ubetinget fordømt, naar undtages ganske enkelte Stemmer som Hengstenbergs og, saa vidt jeg huster, Stahls, der havde et Ord for mig. Nielsen var en Slægtning af mig, og for saa Aar siden modtog jeg et Brev fra ham, hvori han søgte en Gjenoprettelse af vort Forhold, hvilket fra min Side blev besvaret med Imødekommen. Politiske Forvildelser bør ikke bedømmes saa strengt som andre, fordi Dømmekraften i saa høi Grad tager Skade ved Partivæsen, selv hos begavede Mænd, ja stundom ganske forstyrres. Nielsen var en Mand, hvis Charakter havde mange udmærkede Egenstaber, en fortrinlig Prædikant og en dygtig Theolog. I dette Aar er han død i en høi Alder i Oldenburg, hvor han i flere Aar havde været hos Storhertugen og forestaaet Kirkevæsenet.

Bispestolen i Slesvig.

Skjøndt dette Skrift ikke skal indeholde Confessioner, nødes jeg dog nu til at bekjende og anklage mig for en Inconsequens i min Handlemaade, som jeg ikke troer, er almindelig hos mig. Embedet som Generalsuperintendent eller, som det nu skulde kaldes, som Biskop i Slesvig var vacant, og Grev Carl Moltke, der var mig meget velsindet, ønskede, at jeg skulde overtage dette Embede, idet han tillige lagde megen Vægt paa, at jeg var født Slesviger. Selv var jeg ikke stemt for at forlade min Stilling i Danmark, og Ministre fraraadede det, men mange Stemmer forenede sig med Moltkes. Man foreholdt mig det som en Pligt mod Fædrelandet, under Forholdenes og Tidernes Banstielighed at yde den Hjælp, man formaaede, og omsider gav jeg efter, idet jeg troede at burde bringe det Offer at gaae til Slesvig, hvor jeg skulde residere i min

Fødeby Flensborg. Dagen var allerede fastsat, paa hvilken jeg med et Par andre Mænd, der vare udnævnte til Biskopper i Kongeriget, af Mynster skulde indvies. Men ganske kort før Indvielsesdagen, midt om Natten, paakom der mig en Anfægtelse, som jeg kun sjældent har kjendt den. Det var som om en indre Stemme sagde mig, at jeg ikke kunde og ikke turde modtage dette Embede, at jeg ikke vilde være Forholdene voksen, og at der i disse Forhold og i de Foranstaltninger, som den daraabende nationalliberale Politik havde indført i Slesvig, var det, som ikke vilde stemme med mine Overbeviisninger og vilde bringe mig i Modsigelse med mig selv. Jeg havde oftere tilforn sagt mig dette, men viist det tilbage, men nu ligesom vaagnede det paany med forøget Styrke. Jeg havde for ikke længe siden hørt en Tale af Mynster ved en Præstevieelse over dette Ord: Alt hvad I gjøre, det gjører af Hjertet. Og jeg maatte sige mig selv med dyb Æmerte: Du kan ikke gjøre dette af Hjertet. I min Nød vækkede jeg min Hustru og forklarede hende min Tilstand; og min trofaste Hustru raadede mig at gjøre Ende paa det Hele ved at bede Moltke om at give mig mit Løfte tilbage. Dette gjorde jeg. Om Morgenens skrev jeg til Moltke saavel som til Mynster. Fra Moltke fik

jeg et meget smukt Brev, havde ogsaa sidenester mundtlige Samtaler med ham, og Mynster kom til mig om Aftenen og trøstede mig kjærligt. Jeg blev da hvor jeg var og fornøiede hos mig selv mit Løfte om Trostebrev i den Stilling, hvor jeg kunde gjøre Alt, hvad der skulde gøres, af Hjertet. Tillige blev jeg ved den hele Begivenhed bekræftet i, hvad jeg forøvrigt kunde og burde vide, at man ikke af andre Mennesker skal lade sig overtale til vigtige Beslutninger eller med andre Ord: at man ikke skal indlade sig paa et ydre Kalb, naar det indre Kalb ikke dermed forerter sig. Selv en Paaberaabelse af Pligterne mod Fædrelandet bør her ikke være tilstrækkelig. Thi hvad hjælper det at ville opfylde Pligter mod Fædrelandet, naar disse Pligter blive slet opfyldte; som vi have seet det hos saa Mange, der af Andre eller af sig selv have ladet sig indbilde, at de burde tjene deres Fædreland ved at gaae ind i en politisk Virksomhed, f. Ex. overtage et Ministerium, og som dog kun ydede Fædrelandet en daarlig Tjeneste. Det er især i de politiske Bevægelsers Tider, i hvilke saadanne paatrængende Opfordringer udgaae. Men man tjener sit Fædreland bedst ved at tjene med den Gave, man virkelig har, og med den Virksomhed, hvortil man indvortes er kaldet.

I 1853 gjorde jeg en Rejse i Slesvig og fik her den Overbeviisning bestrykt, at jeg ikke af Hjertet vilde have kunnet udføre det omhandlede Embede, ikke af Hjertet havde kunnet tjene under dette régime og medvirke til at udføre dets Foranstaltninger. Jeg sigter herved i Særdeleshed til den nærmere Anskuelse, jeg fik af Sprogrescriptet af 1851, hvilket Rescript jeg nu lærte at kjende i dets levende Anvendelse. Jeg behøver her en noget udførligere Udtalelse om de slesvigste Sprogforhold. Det har ofte ligget mig paa Hjerte, herom at udtale mig, men en passende Leilighed har manglet. Nu griber jeg den. Bistnok kan der i en vis Betydning siges, at det nu er alt for sildigt at tale om Slesvig. Dog kan det ikke være os ligegyldigt, hvilken historisk Dom der maa dømmes over Fortidens Handlinger, især naar vore egne Handlinger deri ere indflettede.

Skjøndt jeg tidligt havde vænnet mig til at betragte Slesvig som Broen mellem Scandinavien og Tyskland, hvor Dansk og Tysk, Tysk og Dansk mødtes og blandedes, og at dette saaledes maatte og burde være, hvor for jeg heller ikke nogensinde har været stemt for en Deling af Slesvig: har jeg dog altid, hvilket vil findes naturligt, haft en Forkjærlighed for det danske Element i Slesvig. Denne Forkjærlighed stammede fra min

Fader og blev naturligviis forøget og styrket, da jeg selv allerede i min Barndom blev omplantet og opvoktede i dansk Nordbund, hvor jeg i Aand og Hjerter blev dansk. Det smertede mig som mange Danske at see, at det Høitidsste var blevet den dannede Ellasses Sprog i hele Hertugdømmet, hvilket grundede sig i, at der ingen Foranstaltninger vare truffene til at udbrede dansk Cultur, hvorfor det danske Sprog, skjøndt det var tilstede og paa mange Steder var Folkesprog, vedblev at staae paa et lavt Trin. Det var min Overbeviisning, at kun naar en dansk Culturstrømning kunde ledes ind i Slesvig, vilde det Danske kunne have sin rette og værdige Plads ved Siden af det Tydske, der befrugtedes ved den Culturstrømning, der sydfra indstrømmede, og kun da kunde Slesvig vinde sin rette Eiendommelighed som det dansk-tydske eller tydske-danske Land. Et enkelt Punct, som jeg meente vilde være af stor Betydning, var Præstestandens Dannelse. Jeg havde ofte med Beklagelse seet, at paa Steder, hvor Kirke- og Skolesproget i Slesvig var dansk og aldrig havde været tydske, bleve Præster ansatte, der kun havde tydske Dannelse ved Kiøls Universitet, og som oftest aldeles ikke vare det danske Sprog mægtige og talede det

ureent og feilfuldt. Og selv om nogle af dem havde en taalelig Færdighed i Sproget, manglede de dog den egentlig danske Dannelse, fordi de vare ubekjendte med den danske Litteratur, saa at der ikke fra dem kunde udgaae nogen befrugtende Virkning til Danst-hedens Udbredelse og Udvikling. Vistnok maa erkjendes, at det hører til Christian den Ottendes Fortjenester, at han havde Blik, og vi kunne tilføie, et varmt Hjerte for denne Sag. Det var ham i høi Grad magtpaaliggende, ved Embedsbesættelser i danske Sogne ikke at indføre andre Præster end saadanne, der vare det danske Sprog mægtige. Men det forekom mig, at der maatte træffes en almindelig Foranstaltning, som bestod deri, at Candidater, der skulde indføres i de danske Embeder i Slesvig, skulde have tilbragt nogen Tid ved Kjøbenhavns Universitet, hvor de burde underkaste sig Embedsexamen. Denne Tanke optog mig meget, og for denne arbejdede jeg saa godt jeg kunde. Jeg talte oftere med J. L. Heiberg om denne Sag, om hvilken han i det Væsentlige havde samme Mening som jeg. Han skrev dengang en fortræffelig Afhandling: „Dansk og Tydsk“, der findes aftrykt i hans prosaiske Skrifter (10de Bind). Med sædvanlig Klarhed siger han her: „Kun den, som

har modtaget Culturen i et vist Sprog, kan igjen meddele den i det samme; han maa have lært at tænke og føle i det Sprog, hvorigjennem han vil virke paa andres Tanke og Følelse. Den nationale Cultur maa bane sig Vej ind i hans Underste, maa faa at sige have støbt ham i sin eiendommelige Form, og gjennem det nationale Sprog maa han have til-egnet sig denne bestemte Jordbunds Frugter og have drukket af dens Rildebæld. En dansk Prædikant, der aldrig har hørt Mynster, en dansk Studerende, der hverken kjenner Holberg eller Baggeresen eller Dehlsenschläger, han er slet ikke Dansk, om han end har erhvervet sig nok saa megen Færdighed i Sproget. Den rette Færdighed, selv heri, vil dog mangle ham; den vil blive stereotypisk, aldrig levende, fordi han uden Kundskab til Litteraturen, uden foregaaende Samliv med Danske, uden at have erfaret deres Nationalitet og uden at kunne sympathisere med den, savner Rilden til Fornøjelse. Især paa Landet ere Præsterne jo ofte Culturens vigtigste og ofte eneste Organer; det er derfor især de geistlige Embeder, som burde gjøres afhængige af Candidaternes danske Cultur, uagtet det Samme, om end med visse Reservationer, ogsaa finder Anvendelse paa de andre Faculteter." Netop dette var ogsaa min Mening.

Jeg har her angivet et Hovedsynspunct i min Betragtning af de slesvigfle Sprogforhold. I Almindelighed var det min Anskuelse, at det Danske, hvor det fandtes i Slesvig, som det Oprindelige burde bevares, skjermes og fredes, at den danske Tradition burde holdes levende, hvad kun var muligt ved en Udvikling og ved fortsat Paavirkning af den almindelige danske Cultur. Sprogscriptet af 1851 derimod, hvortil jeg nu vender mig, vilde ikke blot bevare Dansken i Kirke og Skole, hvor den var, men ogsaa udstrække og udvide dens Herredømme. Der vare mange Menigheder i Slesvig, navnlig i Angeln, hvor Folkesproget var dansk, medens Kirke- og Skolesproget var tydsk. Man gik ud fra den Sætning, at hvor Folkesproget er dansk, bør ogsaa Kirke- og Skolesprog være det, og man indførte nu brat og pludseligt paa enkelte Steder udelukkende, paa de fleste Steder afvejlende dansk Gudstjeneste. Her i Danmark vare der flere, der betragtede dette som en Tilbageerobring, idet de troede, at det Tydske i Gudstjenesten havde fortrængt det Danske. Men det forholdt sig ikke saaledes; thi siden Reformationen havde Gudstjenesten saavel som Skoleundervisningen paa disse Steder været tydsk, og Dansk var her

ingenfinde blevet affkaffet. Vistnok paaftaaes, at en Generalsuperintendent Klog i det syttende Aarhundrede (under Christian den Fjerde og Frederik den Tredie) paa mange Steder affkaffede det Danske og indførte Tydskt. Men det er oplyst, at hvad han affkaffede var ikke Dansk, men Platttydsk, hvilket han afløste med Høitydsk. Reformationen begyndte ikke med Dansk, men med Platttydsk, hvorfor ogsaa Christian den Tredies Kirkeordinans for Slesvig-Holsteen er affattet i det plattyske Sprog. Og selv om det, han affkaffede, havde været Dansk, saa vilde dette nu være uden praktisk Betydning, efterdi man da i ethvert Tilfælde paa disse Steder vilde have haft tydsk Gudstjeneste i 200 Aar. Og denne Gudstjeneste var paa ingen Maade, som Nogle meente i Kjøbenhavn, bleven indført af nyere slesvig-holsteenke Embedsmænd og andre Agitatorer, fra hvilke Dansken skulde tilbageerobres. Selve Sprogrescriptet vilde være en Udførelse af nogle ældre Rescripter, som Frederik den Sjette havde udgivet i 1810 og 1811, og som sigtede til Danskhedens Befæstelse og Udbredelse i Hertugdømmerne. Men hvad disse Rescripter angaaer, maa bemærkes, at det ikke var sagt, om det, de tilføjede, skulde udføres strax og brat, eller efterhaanden og med Lempe; ligesom det ogsaa maa bemærkes, at

Frederik den Sjette meget snart forandrede sine Tanker paa Grund af indtraadte politiske Forhold og ikke ønskede disse Reformer udførte for Tiden *). Men hvorledes det nu end monne forholde sig med disse gamle Rescripter, paa hvilke man beraabte sig, saa er jo Hovedspørgsmaalet dette, om den Forandring, der i et stort Antal Menigheder foregik ved Sprogrescriptet af 1851, ikke blot har været til den danske Nationalitets Triumph, der foresvævede de Fleste som Maalet, men til det kirkelige og christelige Livs Fremme, til disse Menigheders sande Gavn, Glæde og Opbyggelse; om denne vigtige Forandring i Gudstjenesten er bleven indført paa en værdig, i Sandhed kirkelig Maade, hvortil hører, at den er bleven udført i Overensstemmelse med de paagjældende Menigheders Ønske. Thi det er en ældgammel Erkjendelse, at liturgiske Forandringer eller Forandring i Gudstjenestens Indretning og Former ikke bør foregaae uden Menighedens Samtykke.

Og her troer jeg nu, at der fra dansk Side er begaaet en meget stor Feil. Vistnok antager jeg, at

---

*) A. S. Lrsted: „Af mit Livs og min Tids Historie“. 2det B., 331 ff.

denne Feil væsentlig grundede sig i Utaalmodighed. Utaalmodighed og Hidfighed er et Særpræg for vore Foretagender i hine Aar. Saaledes blev jo vor politiske Forfatning given, medens Hertugdømmerne endnu vare i Oprørets Forstyrrelse og ikke kunde tages med til den nye Bygning, hvad vistnok var en Feil af den værste Art, da man her tilfidsatte Hensynet til Monarchiet som saadant, og anticiperede sine Udfondnings-Ideer. Og nu viste sig atter Utaalmodigheden og Hidfigheden, idet man pludseligt og paa een Gang vilde udføre, hvad der maatte have været Frugten af en længere Tids Arbeide. Det er ganske vist, at hvor Folkesproget er danskt, der bør Kirkesproget ogsaa være danskt. Ingen Sætning kan være mere soleklar end denne, og dog passede den ikke paa Virkeligheden. Man oversaae ganske, at det tydske Kirkesprog paa disse Steder havde bestaaet i flere hundrede Aar. Kunde dette nu pludseligt afstattes, selv om man indskrænkede sig til at lade danskt og tydskt Gudstjeneste afveksle? Man oversaae ligeledes i Overfladisthed, at det danske Sprog, som det levede i disse Menigheder, vistnok var Folkesprog, men ved Mangel af Pleie var bleven raat, fattigt og udannet, berøvet Aandelighedens Charakter. Det indeholdt kun Hverdagsudtryk for det, som hørte til det

daglige, det lavere og sandfelige Liv, men manglede ganske Udtryk for de høiere aandelige Forestillinger. Disse havde Menighederne kun i det tydske Sprog, af Luthers Bibel, af den tydske Psalmebog, den tydske Katechismus. Saa gjennemtrængte vare de deraf, at naar man i en dansk Samtale med dem kom ind paa det Religiøse, citerede de deres tydske Skriftsteder eller tydske Psalmevers, og anførte i det Hele de religiøse Forestillinger i det tydske Sprog, f. Ex.: Dette have vi jo i vort Vater unser, eller: Paa Søndag vil jeg gaae til det hellige Abendmahl. Syge og Døende maatte altid berettes i det tydske Sprog, og her at anvende det danske Sprog var saa godt som umuligt. Med eet Ord: Tydsk var det hellige Sprog, og hvor det fremtraadte i Religionens Tjeneste, havde det Religionens hele Ærværdighed. Hvad her var at gjøre var, at føre det danske Sprog tilbage til den Aandelighed, det havde tabt i Tidernes Løb, og hvortil selve Reformationen havde bidraget. Og dette kunde kun skee derved, at Dansk, om end med behørig Begrændsning og Hensyntagen til det tydske Element, indførtes i Skolen, at Befolkningen blev bekendt med den danske Bibel og de danske Psalmer, at i det Hele dansk Oplysning og dansk Litteratur blev udbredt. Havde dette været forsøgt,

vilde det have viist sig, om Menighederne fattede Nyst til ogsaa at faae Gudstjenesten paa Dansk. Men vistnok burde dette stee frivilligt, det Modsatte, en blot verdslig Evangelsforanstaltning, er uforsvarligt.

Og just fordi den danske Gudstjeneste blev paa-
trængt Menighederne ved en blot verdslig Regjerings-
foranstaltning, tvertimod Menighedernes eget Ønske
og uden at nogen Raadførsel med sagkyndige, geist-
lige Mænd havde fundet Sted, just derfor blev den
modtagen med saa stor Forbittrelse. Man klagede
over, at idet man røvede dem deres Kirkesprog, røvede
man dem deres Religion, og at den hele Foranstalt-
ning var til Forstyrrelse for det kirkelige og chris-
telige Liv, en Ødelæggelsens Vederstyggelighed. De
mange danske Præster, vi havde sendt til Slesvig
istedenfor de fordrevne Præster, der havde deeltaget i
Oprøret, bleve væsentligt kun opfattede som Red-
skab for en dansk Propaganda, som den danske Re-
gjerings og det nationalliberale Parties Organer, som
blot politiske Partimænd, medens deres Stilling som
Evangeliets Forkyndere ganske blev tilbagetrængt. Alt
antog den politiske Farve, det politiske Nøre blev ved
Sprogscriptet end mere bragt i Forvirring, og Li-
denstaberne kom i et nyt Oprør. Jeg bivaanedes
enkelte af disse Gudstjenester, men kun til liden Op-

byggelse. Før Prædiken sang vi vore tydske Psalmer, derpaa blev der holdt en dansk Prædiken, der blev hørt med Uvillie. Efter Prædiken sang vi atter en tydske Psalme.

I private Samtaler med danske Venner, deriblandt flere Præster, udtalede jeg mig om denne Foranstaltning og Nødvendigheden af dens Ophævelse, naar ikke det Hele skulde ende i Forstrækkelse. Men jeg fandt kun tilslukkede Øren og den mig velbekjendte nationale Eidsnstabelighed og Sorgløshed *). Jeg talede ogsaa med Grev Carl Moltke om Sagen. Han var i Grunden enig med mig, httrede, at han for sin Deel aldrig vilde have truffet en Bestemmelse som den paataalte, men at der nu paa Grund af Forholdene og Omstændighederne deri ikke kunde foregaae nogen Forandring, hvilket han naturligtviis maatte vide bedre end jeg. Af Moltke havde jeg det bestemte Indtryk, at han vel ikke havde Sympathie for

---

*) Naar F. Hammerich i sit Levnet (S. 149) beretter, at jeg i min Dom over slesvigske Sprogforhold var stærkt paavirket af Provst Nielsen i Slesvig og af min Familie i Flensborg, maa jeg modsigte dette som en aldeles falsk Beretning. Der er ikke Rnug af Sandhed deri. Naar man ikke veed bedre Bested, burde man afholde sig fra at meddele Sligt i Memoirer, bestemte til at udgives efter Ens Død.

Sprogrescriptet, men at han holdt strengt over den bestaaende Ret. Skjøndt jeg kun havde yttret mig aldeles privat, hverken havde holdt noget offentligt Møde eller ladet Noget trykke i denne Sag, sendtes der dog til de kjøbenhavnske Blade en Mængde Breve fra Slesvig — uden Tvivl fra Venner iblandt Præsterne, der anklagede mig som en Modstander af den danske Sag. De kjøbenhavnske Blade, særlig „Fædrelandet“ og „Dagbladet“, optog Klagen paa egen Haand og bragte en Række Artikler, der sigtede til at bringe mig i Vanrygte. Paa nogen Prøvelse af mine Paastande, hvilke man kun halvveis kjendte, indlod man sig ikke. Hertil kommer, at de national-liberale Blade handlede meget uklogt i at angribe mig, da de derved stadede den danske Sag. Allerede dengang nød jeg nogen Anerkjendelse i Tydskland, og disse Angreb henlede nu Opmærksomheden paa, hvad jeg skulde have udtalt, hvilket fra tydsk Side blev taget til Indtægt. Hvor megen Opfordring jeg dengang end havde til at værgе mig mod dette Overfald, taug jeg dog, for ikke offentlig at støtte vore Modstandere, som det Hele jo fra min Side var holdt aldeles privat. Nu, da det er blevet en forbigangen Historie, og vi her Intet have at tabe, vil man maaskee finde det naturligt, at jeg er frem-

kommen med, hvad der kan tjene til mit Forsvar mod hiint uretfærdige Væsen. Naar man ikke vil dømme mig til vedvarende Tausshed, turde Tiden være kommet til at tale. Jeg haaber, at man nu i ethvert Tilfælde bedre vil kunne forstaae, hvad der bevægede mig til at have en anden Mening end den herskende.

Der er neppe Noget, der i den Grad har stødet den danske Sag som dette Sprogrescript. I Tyskland kom Alt i Flammer. Selv de roligste og besindigste Mænd, som stode ganske udenfor Politiken, deriblandt flere christelige Theologer, bleve grebne deraf som af en Krænkelse, der ikke blot var tilføiet Tyskheden, men selv det christelige Menighedsliv, var tilføiet Menigheder i det, som for dem hørte til det Hellige. Alle vegne i Tyskland blev der flaget over det christelige og kirkelige Livs Forstyrrelse i Slesvig, og at Alt burde opbydes for at udfrie Menighederne fra det danske Tyrannie. Biskøf forsikrede de nationaliberale Blade, at Alt hvad der om denne Sag blev sagt eller skrevet i Tyskland, var Løgn, Bagvaskelse og Misforstaaelse. Men nu for Tiden er der dog neppe nogen Besindig, som ikke ønsker, at dette, hvis det var muligt, kunde gøres ufslett. Om man end ikke kan sige, at denne Evangsforanstaltning turde være det, der meest har

medført Slesvigs Tab, saa kan dette med Sikkerhed siges, at det meest har bidraget til at fjerne Befolkningens Hjerte fra os. Hvad angaaer selve Slesvigs Tab, saa veed jeg vel, at Mange trøste sig med, at hvorledes vi end havde baaret os ad, saa vilde vi dog have tabt Slesvig, fordi vor mægtige Nabo vilde have det. Jeg vover ikke at modsigge dette, men kan ikke nøies med den anførte Trøst. Den bedste Trøst er dog den, at man, hvorledes end Udfaldet er blevet, har gjort det i sig selv Rette og Retfærdige. Og naar vi nu have Grund til at beklage os over al den Mishandling og Uretfærdighed, der udvises mod det danske Sprog i Slesvig, saa vilde vor Klage dog have en end dybere Berettigelse, dersom vi ikke selv havde udviist en Hensynsløshed som den paatalte. Forøvrigt tillader jeg mig den vistnok ørkesløse Bemærkning, at dersom de nuværende Magthavere i nogen Maade ville gjøre Ret og Skjel, bør de drage Omhu for, at Præsterne i de danske Sogne faae dansk Dannelses, hvorved de blive Sproget mægtige, og hertil træffe Foranstaltninger. Det Modsatte vil føre til en fuldstændig Fortyhðfning, hvorved Slesvig tilintetgjøres som Slesvig, som Overgangslandet med det dobbelte

Sprogelement, der hører til dets Eiendommelighed, hvilken Voks betegnede, da han skrev til Stolberg:

„Wo der dänische Pflüger den deutschen,
Dieser den Dänen versteht, dem geengeten Erbe der
Angeln“.

Af det Anførte vil man nærmere kunne forstaae, hvorfor jeg ikke af Hjertet kunde ville være Biskop for Menigheder, i hvilke jeg skulde medvirke til at udbrede og befæste Foranstaltninger, som i den Grad stred imod min Overbeviisning. Begivenhedernes Gang viste ogsaa snart, at det var et Held for mig, at jeg ikke var kommen til Slesvig. Snart skulde et nyt Kald udgaae til mig, nemlig til Sjællands Bispestol. Herom skal der berettes i den nu følgende tredje Afdeling af mit Levnet.

=====

Af mit Levnet.

Meddelelser

af

H. Martensen.

Tredie Afdeling.

Kjøbenhavn.

Gyldendal'ske Boghandels Forlag (F. Høgel & Søn).

Triedes Bogtrykkeri.

1883.

Af mit Levnet.

Meddelelser

af

B. Martensen.

Eredie Udbeling.

Kjøbenhavn.

Gyldendalſke Boghandels Forlag (F. Beget & Søn).

Ehies & Bogtrykkeri.

1883.

Embedet som Sjællands Biskop.

Udnævnelse og Indvielse.

I Slutningen af Januar 1854 døde Biskop Myhnster. Hvo skulde nu være hans Efterfølger? Den almindelige Mening var deelt mellem Clausen og mig. Den overveiende Deel af Geistligheden saavel som de af Menigheden, hos hvilke jeg havde fundet Indgang ved min Prædiken, syntes at være stemte for mig, medens den herskende politiske Retning var stemt for Clausen, og af al Kraft arbejdede for ham som den, der udelukkende burde komme i Betragtning. Jeg burde ikke komme i Betragtning paa Grund af mit Forhold til den slesvigske Sprog sag og mine conservative Tendenser, der hos Bladene vare forhadte. Hvem Regjeringen vilde vælge, vidstes ikke med Bestemthed. Skjøndt jeg saa godt som daglig omgaffes Ørsted, som dengang var Kirkeminister, holdt jeg mig

dog efter Mynsters Død ganske tilbage fra ham, hvilket jeg under de stedfindende Forhold fandt at være det ene passende. Omfider traf jeg Ørsted engang i et Selskab, og her tog han mig tilside og spurgte mig, om jeg af ham vilde lade mig indstille som Mynsters Efterfølger. Jeg havde oftere overveiet denne Mulighed og svarede: Ja!

Men nu viste det sig, at Indstillingen mødte en afgjort Modstand hos Kongen. Frederik den Syvende vilde paa ingen Maade have mig, men stemmede udelukkende for Clausen. Han var ikke at bevæge til at underskrive. Afgjørelsen blev udsat, og det kom først til en Afgjørelse til Paasten, hvilket ved et Embede som dette var uhørt, da Mynster var død i Januar. I kirkelig Henseende var det vel Kongen temmelig ligegyldigt, hvo der blev Biskop, og man maatte da med Forundring spørge om Grunden. Nogle meente, at Modstanden kom fra Kongens Gemalinde, Grevinde Danner, hvilket var mig uforklarligt, da hun aldeles ikke kjendte mig. Rimeligere forekommer det mig, at Grunden har været den store Opposition imod mig, der viste sig i Bladene, og de hadefulde Bestyrelser, som her bleve udslyngede. En yderligere Forklaring fik jeg af Grev Carl Moltke, der meente, at Skylden egentlig var Ørstedes. Efter Moltkes

Anstuelse havde Ørsted burdet indstille mig strax og umiddelbart, saa at sigte Dagen efter Mynsters Død, og da vilde det være gaaet med Lethed. Men nu gav Ørsted sig god Tid og overlod sig til sine Reflexioner, forinden han foretog det sidste og afgjørende Skridt. Og denne Tid blev benyttet af dem, der agiterede for Clausen, til at skaffe sig Indgang ved Hoffet og Øre for deres Anstuelser. Nu begyndte man ogsaa ved Hoffet at reflectere og at debattere om Sagen og de paagjældende Personligheder, hvorved man, ledet af veltalende Forestillinger, kom til det Resultat, at Clausen burde vælges. Blandt disse Agitatorer var ogsaa Bisbh, der selv har bekjendt dette for mig, da jeg var bleven Biskop. Imidlertid var Ørsted, da han først havde fattet sin Beslutning, meget bestemt og urokkelig i Sagen selv. Han fik hele Ministeriet med sig, deriblandt ogsaa Arveprindsen (Ferdinand), og gjorde nu, da Kongen vedblev at trække Sagen ud, Cabinetsspørgsmaal deraf. Kongen maatte give efter, naar han ikke vilde undvære sit Ministerium. Han skal have været saa desperat derover, at han et Dieblisk abdicerede og overlod Regjeringen til Prinds Ferdinand, hvilken Abdication han dog allerede ved Tasselet kaldte tilbage.

Jeg blev da udnævnt til Sjællands Biskop og fik det at vide Paaskebadag, da jeg havde prædiket i Slotskirken og Ørsted efter Prædiken kom ind til mig og gratulerede mig. „Vi have maattet tage det med Staalhandsker!“ sagde han. „Jeg var dybt bevæget, og i mit Værelse knælede jeg for min Gud og min Frelser og bad om Velsignelsen og Kraften herovenfra. Jeg besluttede saa snart som muligt at fremstille mig for Kongen, tog ud til Frederiksborg, hvor han opholdt sig, og hvor jeg strax fik Audience. Jeg gik lige løs paa Sagen, sagde, at jeg med Beklagelse havde erfaret, at Hans Majestæt havde været imod min Ansættelse, og udbad mig, at han vilde sige mig Aarsagen, for at jeg kunde give de fornødne Forklaringer. „Jeg troede,“ sagde han, „at Deres Anstuelser ikke vare ganske rene.“ Jeg svarede, hvad der i Korthed kunde svares med Hensyn paa de slesvigske Forhold, hvilket han hørte med Opmærksomhed og Ro, og uden paa noget Punct at modsiges mig. Derefter gik han over til en længere Samtale, i hvilken han viste sig meget mild og venlig og yttrede, at fra nu af skulde Kongen og Sjællands Biskop staae sammen, hvilket, som han tilføiede, jo var, som det burde være. Han udtalede sin Betragtning af forskjellige Gjenstande, deriblandt ogsaa sin meget sym-

pathetiske Betragtning af Catholicismen, som her dog ikke kan meddeles. Audiencen endte særdeles behagelig. Dog blev jeg ikke buden til Taffels, hvilket, som jeg erfarede, grundede sig deri, at jeg ikke gjorde min Opvartning hos Grevinden.

Om mit eftertidige Forhold til Frederik den Syvende kan jeg i det Hele sige, at jeg personligt ikke har haft Grund til Klage. Der kan have været en enkelt lille Conflict, men af rent forsvindende Natur. Han har altid behandlet mig i Overensstemmelse med mit Embede og min Stilling, og har endog saa et Par Gange decoreret mig. Mindre behageligt var det ham, at jeg holdt mig i en saa fjern Afstand fra hans Gemalinde, hvilket han ogsaa ved forskjellige Leiligheder tilkjendegav mig. Jeg har imidlertid aldrig kunnet overtale mig til at søge denne Dame. Kun een Gang har jeg været hos hende, idet Kongen, da jeg engang var hos ham, selv opfordrede mig til, paa Stedet at træde ind til hende og at aflægge et Besøg, „hvilket meget vilde glæde baade ham og hende“, og hvilket jeg selvfølgelig ikke kunde afslaae.

Min Indvielse til Sjællands Biskop blev efter mit eget Ønske udført af min kjære Biskop Brammer, min Barndoms Lærer. Under denne Act indtraf det

uheldige Tilfælde, at et Stykke af Loftet i Frue Kirke, en Gipsmasse, faldt ned, hvorved der opstod en stor Forvirring. Brammer tog det med megen Ro og Besindighed og standsede nogle Dieblikke. Medens han talede, saae han, som han har sagt mig, den store Gipsmasse at styrte ned, men at fordele sig i Faldet og at komme ned i Stumper. Derefter fortsatte han, og Alt blev gennemført og tilendebragt i god Orden, thi Forvirringen iblandt de Tilstedeværende ophørte snart. Mange meente, at dette Uheld maatte betragtes som et Omen, et Varsel, der ikke spaaede Godt for den nye Biskops Fremtid, i hvilken Anledning J. L. Heiberg bemærkede i fuld Overensstemmelse med Birkeligheden, at skulde denne Hændelse betragtes som et Varsel, da maatte det ogsaa betragtes som et Varsel for Fremtiden, at Ingen kom til Skade.

I Anledning af Bispevielsen vil jeg ikke undlade som et karakteristisk Træk at berette, at nogen Tid før min Indvielse kom et Par af de meest ansete grundtvigianske Præster til mig og anmodede mig paa egne og Andres Begne indstændigt om, at søge Tilladelse til at lade mig indvie af den gamle Biskop Faxe i Lund. Da vilde den Irregularitet blive hævet, som indtraadte 1537 ved Bugenhagens

Indvielse af de danske Superintendenter eller Biskopper, der manglede den rette apostoliske Succession. Man antager nemlig, at den svenske Kirke ligesom den anglicanske er i Besiddelse af den apostoliske Succession, der paa andre Steder er brudt. Fik jeg nu den rette Indvielse, saa vilde den danske Kirke ikke blot faae et Udgangspunct for rette Biskopper, men ogsaa for Præster, der vare indviiede af en rigtig Biskop. Dengang holdt Grundtvig og Grundtvigianerne meget stærkt paa den biskoppelige Forsatning og den anglicanske Kirke, og klagede jævnligt over, at den danske Kirke ingen Biskopper havde, en Flyveidee, som dog, saavidt jeg veed, i en senere Tid af dem er opgivet.

Jeg svarede, at hvad de forlangte, var aldeles umuligt, fordi det, selv om jeg skulde være stemt derfor, ikke vilde blive tilladt at forlade vor Kirkes gamle Ordninger. Men jeg tilføiede, at jeg selv ikke lagde nogen Vægt paa og ikke havde nogen Tro paa den uforsthyrrede Forplantelse af den apostoliske Succession. Ogsaa udtalede jeg som min Overbeviisning, at Aanden, dens Kraft og Gave, ikke mindre end i den romerske Kirke, var i vor lutherske Vielse. Jeg gjorde dem tillige opmærksomme paa, hvilken Forvirring der her i Landet vilde fremkomme ved deres Forslag, idet

der vilde fremkomme to Slags Præster: de, som af mig vare indvieede, og de andre, der efter denne Anstuelse ikke vare rette Præster, og hvis Handlinger ikke havde den rette Kraft. Jeg troer ikke, at det lykkedes mig fuldkomment at overbevise dem; men man vil her have seet et Exempel paa de Eysninger og Syner, der fra Tid til anden gif op for Grundtvigianerne med Ideer, de selv om nogen Tid opgave, men paa hvilke de dog krævede, at Andre skulde gaae ind for at realisere dem. Man seer, hvad man kunde være kommen til ved at hengive sig til disse Menneſter, hvis praktiske Ideer i Reglen kun føre til Confusion.

Bed Embedets Tiltrædelse.

Situationen ved Tiltrædelsen af mit Embede var mig i det Hele god. Geistligheden var velvillig stemt, og selv Grundtvig og Grundtvigianerne vare mig i ethvert Fald ikke imod. Det Første, hvormed jeg maatte bestjæftige mig, var at sætte mig ind i de daglige Forretninger, at lære mit Contoir at kende og i det Hele at sætte mig ind i det Administrative, som var mig ganske fremmed. Her gjorde jeg den Erfaring, at man meget hurtigt kan gjøre Fremſkridt,

naar man har en god Hjælper og Veileder. En saadan fandt jeg i A. S. Ørsted, der saa at sige blev min Manubucteur. Daglig spadserede jeg med ham, han interesserede sig i høi Grad for mine Embedssager, spurgte mig hver Dag, hvilke Sager der nu vare indløbne, og gennemgik dem med mig, hvorved jeg snart fik et godt Grundlag, idet jeg hermed forbandt nogen Væsnings af herhenhørende Bøger og Actstykker. Det Eneste, jeg paa Ørsteds Veiledning maatte finde at udsætte, var, at jeg fik for meget at vide. Thi naar han kom ind i en Sag, saa lod han sig af sine mange Erfaringer og sin uhyre Huskommelse føre hèn til beslægtede Sager, hvormed han havde beskæftiget sig i Cancelliet, og alt dette udviklede han i stor Udførlighed. Jeg for min Deel ønskede kun at vide, hvad der var mig fornødent.

Bød denne Leilighed maa jeg i det Hele udtale min Pietet og Taknemmelighed for de Samlivets Timer, jeg har levet med denne udmærkede Mand. De vedbleve lige til hans Død. Hans Samtaler omfattede videnskabelige, ethiske, religiøse Gjenstande, og have for mig været meget lærerige. Een Evne manglede han: Phantasie, hvilket Dehlenschläger oftere fremhævede, hvorfor det var vanskeligt at faae en Samtale med ham om Poesie og Kunst. Dog kunde

man stundom tale med ham om Goethe, for hvem han havde en særegen Interesse, og af hvem enkelte Bærker, f. Ex. „Herman og Dorothea“, meget til-
talede ham. Hans Styrke var Forstanden, og han var Jurist med Liv og Sjæl, hvad ogsaa hele hans storartede Virksomhed udviser. Idelig maatte man beundre hans vidunderlige Egeværkt i Dømmekraften og den Evne, han havde til at see og overveie en Sag fra alle Sider, hvilket medførte, at hans Resultater ofte kom i Strid med Eensidigheden og Partivæsenet, der lever af Eensidighed. Thi Eensidigheden og Partivæsenet fremhæver kun en enkelt Side af Sagen, og ved hensynsløst at gjøre denne gjældende mener den at være consequent og finder en Betragtning, der har omfattet alle Sider, at være en slet Middelveislære, Halvhed og Trivialitet. Men i hvor høi Grad jeg end maa beundre hans aandelige Begavelse, saa glædede jeg mig ikke mindre ved her i Veneration at kunne stue ind i en ophøiet, reen og ædel Charakter. Indtrykket af den Indvirkning, han i sin Ungdom havde modtaget af Kant og Fichte, vedblev at være levende til det Sidste, denne dybe Erkjendelse af Loven og Pligten, denne Væielse under den fædelige Verdensorden, idet hans moralske Ansættelse ved Mynsters Indvirkning, til hvilken han

mere og mere hengav sig, forklarede til den christelige Forsynsanskuelse. Hans sidste Leveaar vare blandede med Bitterhed, paa Grund af den Uafnemmelighed og Mangel af Pietet, som udvistest mod ham, der een Tid saa at sige havde været forgudet som Nationens første Mand. Han lærte af Erfaring at kjende Verdens Ustabighed og Omstiftelighed, dens Hofianna og dens Korsfæst. Han bekæmpede denne Bitterhed ved utrættelig Arbeidsomhed og fortsat Forbyggelse i den christelige Tro. Det er i den senere Tid blevet Skik iblandt os, at opreise Mindesmærker for fortjente Mænd, og stundom sættes der Mindesmærker for Mænd, hvis Fortjeneste dog kan være noget tvivlsom. Skulde det ikke turde haabes, at den Tid maa nærme sig, da A. S. Ørsted, hvis Fortjenester — hvorledes man end vil bedømme ham — ere aldeles utvivlsomme, vil faae sit Mindesmærke i Danmark?

Til de Erfaringer, jeg gjorde, hørte ogsaa, at en stor Deel Mennesker, Geistlige og Verdselige, kom til mig for at give mig Raad. Nogle vilde, at jeg strax burde arbejde for en Kirkeforfatning, Andre, at jeg skulde fremme og støtte Præsteconventerne, fordi dette vilde være populært; Andre meente, at Kirke-

visitationerne nu burde angribes paa en anden Maade, Andre vilde have Skolevisitationerne anderledes indrettede og gabe mig Forslag til en Forbedring i Skolelærernes Raar o. s. v. Jeg lod alt dette gaae ind ad det ene Øre og ud af det andet, og raader Alle til det Samme, naar saadanne paaatrængende Raadgivere blive dem besværlige. Jeg vilde gaae frem efter mine egne Erfaringer. Jeg gav mig derfor Tid.

Men endnu skulde jeg gjøre en Erfaring af den uhyggeligste Art — det S. Rierkegaardske Angreb paa Mynsters Eftermæle, der nærmest var et Angreb paa mig. Jeg havde i en Prædiken, jeg kort efter Mynsters Død holdt i Slotskirken, hvor vi saa ofte havde været samlede om hans Prædikestol, henregnet Mynster blandt de christelige Sandhedsvidner, hvilke Talen gav mig Anledning til at omtale. Dette blev Gjenstand for et voldsomt Angreb fra Rierkegaards Side, et Angreb, der meget snart skulde sætte hele Landet i Bevægelse. Det var et længe forud beregnet Slag, der skulde tilføies mig og være dødeligt, ganske skulde tilintetgjøre mig, gjøre mig umulig i den høie Stilling, som nylig var mig betroet. Skal denne Begivenhed opfattes historisk — og i en vis Betydning kan den med sine Consequenser be-

tragtes som en kirkehistorisk Begivenhed i vort lille Samfund —, antager jeg, at den deels maa forklares af en sværmerisk Forestilling, som Kierkegaard hos sig havde udbannet om en høj Mission, til hvilken han var kaldet, deels af simpelt, personligt Hjendskab, for ikke at sige Had. Hvor meget man end ved litteraire og andre Stridigheder pleier at tale om Objectivitet, om Sagen selv og Retfærdigheden, saa spiller dog det Personlige ofte i de smaa-ligste Former en vigtig Rolle, og uden dette vil man ikke kunne komme til den tilstræffelige Forklaring. I hvilken Grad det Personlige her spillede ind, viser sig deri, at han ikke undsaar sig ved at sige offentlig, at jeg havde holdt denne Tale om Mynster for at anbefale mig selv til Bispestolen. Af en Mand med Søren Kierkegaards Aandelighed og Aandsbegavelse skulde man ikke have ventet, at han vilde nedlade sig til Sligt, der kun passede for Skribenter af den ordinarest og laveste Art. Dog er han baade her og paa andre Steder stegen ned til denne Genre. Sibbern gjorde den meget træffende Bemærkning, at S. Kierkegaard her havde viist sig som en Philister.

Om selve den uhyggelige Sag skal jeg fatte mig i den Korthed, som er mig mulig. Hvad angaaer „Sandhedsvidne“ og Anvendelsen paa Mynster,

skal jeg begynde med at erklære, at jeg ikke agter i fjerneste Maade at gøre nogen Undskyldning for dette Udtryk, som om der deri var Noget mindre rigtigt eller Noget, der skulde tages tilbage. Jeg vilde have brugt det endnu den Dag i Dag. Mit Udtryk var aldeles correct, naar det blev taget paa den rette Maade, nemlig i Sammenhængen. Men S. Kierkegaard havde den Uredelighed og Frækhed at udrive det af Sammenhængen, at stille det paa Spidsen og at give Sandhedsvidne Betydningen af et Blodvidne eller Martyr. Herpaa havde naturligvis hverken jeg eller noget Menneſte tænkt. Jeg havde henregnet Mynſter blandt de chriſtelige Sandhedsvidner, idet jeg i min Tale fremhævede hans Betydning i vort Fædreland, den øde Tid, i hvilken han fremtraadte, hans Kamp mod Vantroen og Rationalismen, og hvorledes han atter havde indført Evangeliet i mange Hjerter. Den, der nærmere vil tænke over Begrebet: Sandhedsvidne, maa komme til den Erkjendelse, at Hovedſagen er, at den, der ſaaledes ſkal betegnes, maa have vidnet om Sandheden, men at Videlse og Forfølgelse ingenlunde er noget ſikkert Kjendemerke paa et Sandhedsvidne, da ogsaa Sværmere og falſke Lærere ofte have været undergivne ſtore Videlser og ere blevene Martyrer. Ud-

vortes Videlse og Martyrium høre desuden til visse Tidsalbre, forudsætte særegne Samfundstilstande og Omstændigheder, kunne ikke vise sig til enhver Tid, medens Sandhedsvidner maae kunne findes til enhver Tid under alle Samfundstilstande.

Rasmus Nielsen secunderede Rierkegaard i nogle Bladartikler, men dette har neppe vundet ham Rierkegaards Tak, der i det Hele ikke syntes at sætte Priis paa R. Nielsens Tjenester og Assistance. En Deel Mennesker uden Dømmekraft og med Sympathie for Opposition mod det Bestaaende gave Rierkegaard deres Bifald. Iblandt Ungdommen vare der flere, som meente, at der i ethvert Fald i Rierkegaards dristige og usorfærbede Optræden var noget Stort, som burde beundres; og der vare flere Qvinder, som havde sværmet for Mynster, men som nu ganske faldt fra og gik over til Rierkegaard. Jeg fik ved denne Leilighed, da saa Mange faldt fra, en levende Anstuelse af den menneskelige Ustædighed, der stundom kunde friste til Menneskeforagt. Dog vare der ogsaa Mange, som holdt fast ved den sunde Anstuelse, protesterede mod Rierkegaards falske Opfattelse af Videlsen, hævdede, at Mynster, hvem saa Mange iblandt os, der iblandt Rierkegaard selv, stulde deres Christendom, var fuldberegtiget til den Dmte, han havde faaet,

at han for os havde været et ret Sandhedsvidne, og udtalede deres Harm over den Mistjendelse af Fortjenesten og det Ærværdige, som Kierkegaard ved denne Leilighed havde lagt for Dagen. Selv skrev jeg i den Berlingske Tidende et Svar paa Kierkegaards Angreb, om hvilket Flere fandt, at det mere burde have haft Sagtmodighedens Præg. Det er muligt, og jeg kan hertil kun svare, at jeg, idetmindste dengang, ikke var istand til at skrive anderledes, end jeg skrev. Den moralske Slethed havde indigneret mig. Og jeg har altid antaget, at der ogsaa gives en retfærdig Fortørnelse, en Indignation, som har sin Ret til Udtalelse. Kierkegaard har sidenefter meget beklaget sig over, at jeg efter hiin Artikel iagttog en fuldkommen Tausshed, istedenfor som han forlangte det, at indlade mig i en udførligere Polemik med ham. Jeg kunde virkelig ikke tjene ham i, med ham at opføre et Skuespil for ørkesløse og nysgjerrige Tilskuere. Jeg bevarede Tausshed. Han fortjente intet andet Svar end det, der var givet ham.

I „Diebliffet“, hvoraf jeg kun læste de første Nummere, udgjød han sine Angreb paa det Bestaaende, erklærede, at Kirken og Præstestabet ganske vare afvegne fra det Nye Testaments Christendom,

at hvad der her i Landet kaldtes Christendom, var en stor Christendomsforfalskning, en stor Vogn, og at det bedste Raad, der kunde gives et Menneſte, var ganſte at afholde ſig fra Folkekirkens Gudstjeneste, baade fra Ordet og Sacramenterne. Han henvendte ſig her til Maſſerne, han, der tidligere havde foragtet Maſſerne og kun ſøgt et ſtille Møde med den Enkelte. Hans Methode var aldeles ikke forſtjellig fra Secternes, der angribe den beſtaaende Kirke, fordi den ikke ſtemmer med, hvad de kalde det Nye Testaments Christendom, hvilket de bevise ved nogle af Sammenhængen udrevne Skriftsteder. Netop dette var Rierlegaards Fremgangsmaade, og der var ingen Sammenhæng mellem Diebliffet og hans foregaaende dybere, paa den Enkelte beregnede Skrifter. Han frembragte ogſaa en meget ſtor Virkning, fordi Maſſerne nu med Væthed kunde forſtaa, hvad han ſkrev, da det fra Tankens Side ikke indeholdt Andet, end hvad der kunde læſes i Smudsbladene, kun at det her var gjort med Talent, Vittighed og hidende Spot, hvorfor „Diebliffet“ blev et Ruſtkammer, hvor man hentedes nye Vaaben. Det Publicum, han vandt, var Secterne og Alle, der vare fjendtlig ſtemte mod Kirke og Geiſtlighed; derhos en Deel ubefæſtede Sjæle, ſom ikke kunde vurdere diſſe Angreb. Selv i Bonde-

standen satte hans Beshyldninger paa flere Steder ondt Blod. Ligeledes fandt han sine Tilhængere i rene Atheister og Fornegtere, der Intet vilde have med Christendom og Religion at stifte. De løftede — hvad jeg selv har havt Leilighed til at høre — hans Christendomsopfattelse til Skærpe som den eneste ægte, fordi hos ham Christendommen er umenneskelig og stiller overspændte asketiske Forbringere, som intet Menneske kan opfylde. De følte sig da ganske retfærdiggjorte og afslørede, naar de aldeles ikke indløde sig med Christendommen, idet de betragtede alle andre Opfattelser som Halvhed. Han har i ikke ringe Grad bidraget til at udbrede og styrke Bantroen her i Landet.

Forsaauidt som Kierkegaard har meent at have en Mission til sin Optræden, maa der vistnok siges, at han ganske har taget Feil af sit Kald. Hans egentlige Kald var at være Forfatter i en stille Virksomhed, som han tidligere havde været; og nu vilde han træde handlende op i det offentlige Liv som en Reformator eller dog som en Slags Reformator. Men her maa man spørge: hvad vilde han da egentlig udrette? Enhver Sect, der angriber Folkekirken som et Babel, har dog selv en Menighed, et Selskab, som den vil sætte i Folkekirkens Sted, og

hvori den vil forsamle dem, der forlade Folkekirken. Men Kierkegaard vilde ikke indlade sig paa nogen Udtrædelse af Folkekirken, vilde ikke stifte nogen Menighed, ikke grunde noget nyt Samfund. Enhver Samfunds- eller Selstabsstanke var af ham ganske fornegtet, og han holdt sig kun til de Enkelte, skjøndt han nu henvendte sig til dem massevis. Han vilde gjøre et Dpraab til at forlade Folkekirken som en Røverkule. Men hvad saa? hvad skulde Enden blive? Herpaa synes han aldeles ikke at have tænkt. Den reformatoriske Virksomhed var uden Hensigt og uden Maal. Og saa fra dette Synspunct kan man finde det helbight, at han døde, da det Hele ellers maatte have endt i den yderste Kjedsommelighed. Thi man kunde dog umuligt i det Uendelige vedblive at høre den tautologiske Gjentakelse af dette Dpraab til at forlade Folkekirken, uden at der blev givet nogen Anvisning til, hvorhen man da skulde gaae. Løstreven fra Samfundet, stod han midt i Samfundet som en Eremit, der kun havde et fordømmende Ord til Samfundet, men intet veiledende, intet oprejsende og opbyggende Ord.

Uagtet han ved sine „Diebliske“ vistnok fremkaldte et stort Røre, var det dog ikke vanskeligt at indsee, at den hele Virkning maatte blive forbigaaende

og forsvindende, just fordi den var saa negativ og planløs. En dybere Virkning frembragte han vistnok ved sin Forfattervirksomhed, hvor han i Stilhed paavirkede mange Sjæle. Og dog — betragte vi dette Meteor, der baade ved sin Stigen og sin Dalen frembringer det forunderligt blandede Indtryk —, tage vi hans hele Virksomhed under Et og spørge: hvad er da virket ved denne rige Begavelse, disse ualmindelige Evner? da maa Svaret dog sikkert blive: Ikke synderligt! Vel sandt, han har i mange Sjæle vakt Uro i Retning af Underlighed. Men de mange halve Sandheder, de mange falske Paradoxer og falske Vittigheder have ikke kunnet forhjælpe nogen Sjæl til Ro og Fred. Han har vistnok i mange Sjæle vakt en Eftertanke over Christendommens Alvor og det Forkastelige i en blot Banedristendom, men han har ikke ført nogen Sjæl til Sandhedens Erkjendelse. De Virkninger, han frembragte, vare væsentlig kun kristne. Han vilde sigte os som Hvede, og opfatte vi ham idealt, da kom han i sin Stilling til Folketirken mere og mere til at ligne en Anklagelsens Engel, hvorfor han jo endnu paaberaabes og anraabes af Folketirkens Modstandere. Selv synes han ogsaa mere og mere at have opfattet sin Mission som en Anklagelsens Engel. Hans Kritik var ikke

den Helligaands, ikke Propheternes, hos hvilke Streng-
heden altid har Kjærligheden og Barmhertigheden i
Baggrunden; det var Mephistopheles-Critiken, den
hjerteløse, der med en vis Skadefryd seer Fordær-
velsen, forbisstet om, at Menneftene nok tilfidsft ftulle
blive fordømte. Men netop derfor maatte det posi-
tive Udbytte blive faa. ringe, faa godt fom Intet.

Vistnok kan man ftundom finde Litterater, fom
i Overfigter over den danfte Litteratur og Bladanmel-
delfer opløfte ham til Skyerne fom en Tænker og
Digter af første Rang og et Stykke af en stor Re-
formator eller kirkebevægende Potens. Men her maa
man fporre: hvilke ere de store Sandheder, han har
efterladt os? Skal det være den, at den Enkeltes
Forhold til Gud er et Hovedpunct i Religionen?
Det have vi længe vidst, men Alt kommer an paa,
hvoreledes denne Individualisme opfattes og under
hvilke Begrændfninger. Eller skal det være de for-
fjellige Livstrin, fom han har ftildret, det æfthetifte,
det ethifte, det religiøse og det religiøs-chriftelige?
Ogsaa dette have vi længe kjendt, men det turde og-
faa for Mange have viift fig, at hvad der i Ud-
førelfen er det eiendommeligt Rierkegaardsfte, er faa
eensidigt og forftruet, at neppe Nogen har kunnet
tilegne fig det. Eller vil man gjentage, hvad man

ofte har gjentaget, at han har hævdet Idealet, og at det er hans store Fortjeneste at have holdt Idealet reent: saa er dette en stor Usandhed. Han har ikke anderledes hævdet det, end enhver Sect hævder det, idet den stifter sin egen Eensidighed frem og opfatter denne som det sande Ideal. Hans Christusbillede er aldeles fortegnet, og hans Ideal af en Christi Efterfølger er en affetist Caricatur. Dersom man vilde gaae noget nærmere ind paa disse Puncter, vilde man sikkert bringes til at afholde sig fra ucritiske og tankeløse Lovtaler.

Men beklageligt vilde det være, dersom den store Rigdom af Aand og Genialitet, som findes i de Rierkegaardske Skrifter, skulde blive uden Frugt for Fremtiden. Endnu har man kun seet forseilede Tiløb, men der er ikke fremtraadt nogen betydeligere Forfatter, som viser sig at være virkelig befrugtet af de mange aandsfulde Enkeltheder i hans Skrifter. Selv om disse ere eensidige, ere de dog stikkede til at give Impulser og at affætte Fermenter. Det tør maaskee haabes, at det endnu vil komme. Men vistnok ubfordres der stor Taalmodighed og stor Kjærlighed hos den, som skal arbejde sig igjennem denne Masse.

Men idet vi for vort Vedkommende tage Afsted med ham, vil jeg, der neppe mere kommer tilbage til ham, til hans Erindring gjentage et Ord, som en af mine Venner har udtalt, idet han udtalede sin Anerkjendelse af dette mærkelige og enestaaende litteraire og religiøse Phænomen, og som forekommer mig at være træffende: „Han var et ædelt Instrument, der havde en Revne i Sangbunden.“ Denne Revne blev desvære større og større. Og til denne maa jeg ogsaa henregne hans nedbrudte Helbred, der mere og mere udøvede en forstyrrende Indflydelse paa hans sjælelige Liv. Til det, som i ikke ringe Grad kan tjene til at formilde Dommen over hans Færd, hører efter min Mening netop de forstyrrende Indvirkninger, der udgik fra hans Begemlighed. Ingen vil kunne bestemme Graden i hans Tilregnelighed.

Kirkelige Opgaver.

Fra disse forstyrrende Angreb vendte jeg mig til mit Arbeide. Arbeide, Virksomhed, er et af de kraftigste Midler mod verdslig Anfægtelse, og saalænge man med Energie kan arbeide i sit Rald, er man uovervunden af alle ydre Angreb. Jeg erfarede det, idet jeg med al min Kraft tog fat paa mit Arbeide, hvor flere vigtige og ikke sædvanlige Opgaver fremstillede sig, idet Tidsforholdene i flere Henseender krævede Nyt og Forandring. Idet jeg nu vil handle om disse Opgaver, af hvilke nogle kunde løses strax og bleve løste, andre udstrakte sig over min hele Embedstid, uden at blive løste, og paa hvilke jeg skulde udøve en ledende Indflydelse, snart understøttende, snart gjørende Modstand: agter jeg ikke at gaae chronologisk tilværks eller at skrive Annaler, hvilket formeentlig ikke vilde have tilstrækkelig Interesse. Jeg vil kun angive mine Synspuncter, den Anskuelse, der

uddannede sig hos mig, og hvorledes jeg arbejdede for at indføre den i Virkeligheden.

Psalmebogen.

Der vare Opgaver, som fremstillede sig strax og fik en snarlig Løsning. I den Kirkecommission, der holdtes i 1854, under hvilken Biskop Mynster, som var dens Formand, døde, og af hvilken jeg var Medlem, blev der handlet om Psalmebogsagen. Man vil erindre, at Forsøget paa at tilveiebringe en Grundtvigst Psalmebog, i hvilket jeg selv havde deeltaget, havde viist sig at være forfeilet. Derimod havde Roeskilde Præsteconvent samlet og udarbejdet en Psalmebog, som viste sig at være stemmende med Formaalet, og som ogsaa vandt Kirkecommissionens Bifald. Kun fremhævede man det som en Mangel, at Psalmecomiteen havde savnet en Digter i sin Midte, hvilken Mangel viste sig deri, at de foretagne Forandringer i Psalmerne ofte vare unødvendige, stundom i poetisk Henseende ikke heldige. Man opfordrede da Regjeringen til at anmode Digteren Ingemann om at paatage sig Psalmedigterens

Arbejde. Det stete, og Ingemann paatog sig Revisionen.

Ved denne Leilighed kom jeg i et Slags Samarbejde med Ingemann, idet jeg som Sjællands Biskop i dogmatisk Henseende skulde have et Tilsyn med Psalmearbeidet. Og her lærte jeg at kjende ikke blot Ingemanns elstværdige Personlighed, men ogsaa hans ualmindelige Evne til med let Haand at foretage den fornødne Revision. Ikke blot rensede han med Held Psalmebogen for Udtryk, der vare anstødelige ved deres Smagløshed, falske Naivetet og Forfængelighed; ikke blot indførte han paa mange Steder i Psalmerne en høiere Grad af christelig Ydmyghed i Følelsen, af Reenhed og Rydsthed i Udtrykket; men han har ogsaa paa mange Steder beriget Psalmebogen med større poetisk og religiøs Fylde — og alt dette uden nogensomhelst vilkaarlig Indblanding og uden at han i fjerneste Maade paatrængte sig med sin egen Individualitet eller Particularitet, hvilket netop var Ulykken hos Grundtvig. Som original Psalmedigter har jeg altid sat Ingemann høit; og herom har jeg engang tilskrevet ham disse Linier: „Jeg har paany (ved Læsningen af hans Psalmer og religiøse Digte) overbevist mig om, at Underlighed i Følelsen og ædel Simpelt ved i Udtrykket ere nød-

vendige Betingelser for den Poesie, der i strengere Forstand skal tjene til Opbyggelse, Betingelser, der saa ofte synes mig at fattes i mange nyere Psalmer, i hvilke en phantastisk maniereret Billebdsluxus paa en brammende Maade gjør sig gjældende paa Underlighedens og Opbyggelsens Beføstning. En Psalmehør bør være klædt som Lilien paa Marken og ikke i Salomonisk Overdaadighed, hvilket snarere minder om det hoffærdige Levnet end om den kristelige Ydmyghed." Jeg vilde med disse Linier, som jeg troer med Sandhed, betegne Ingemanns Charakter som Psalmedigter. Men den samme Charakter finde vi, naar han reviderer Psalmer fra ældre eller nyere Tid, der ere forfattede af Andre.

Den Psalmebog, der kom istand ved dette Revisionsarbejde, som kunde indføres, hvor Præst og Menighed enedes derom, og vandt almindelig Udbredelse, og endnu den Dag i Dag tjener til vor Opbyggelse, var, som Ingemann skrev til mig, „vistnok saa god som den under de givne Betingelser kunde blive — en ny Ringo-Brorsonsk Psalmebog, modificeret efter vor Tid, med et tilstrækkeligt Element af det Bestaaende og en Repræsentation af den nyere Psalmedigting, uden alt for stærk Farve af noget eensidigt fremtrædende Parti."

Ved at mindes de Forhandlinger, der bleve førte i Anledning af Psalmebogen, mindes jeg ogsaa, at der fra forskjellige Sider blev andraget paa, at ved Siden af de Bønner, der i Psalmebogen skulde optages, maatte optages et Afstryk af den augsburgske Confession. Jeg interesserede mig meget for denne Idee, idet jeg maatte finde det særdeles passende, at Menigheden paa denne Maade blev bekendt med vor lutheriske Grundbekjendelse, med hvilken saa Mange ere ubekjendte. Desværre saae jeg mig ikke istand til at forstaafe en autoriseret Oversættelse. Helst havde jeg taget Valles, der paa Grund af Navnet kunde fremtræde med en vis Autoritet. Men til min Beflagelse var Oversættelsen paa flere Steder forfeilet, med falske Vempelser, og Sproget saa slet, at det ikke kunde blydes. Lindbergs og Clausens Oversættelse viste, at Oversætterens eget Standpunct her yttrede sin Indflydelse, og Rudelbachs manglede den danske Tone. Ideen maatte opgives, idet vi manglede et Organ, der kunde give os en autoriseret Oversættelse.

Intet i denne Verden kan gjøre Regning paa almindelig Anerkjendelse, og saaledes er det ogsaa

gaaet med Psalmebogen. Eft til Nyhed og Forandring fremkaldte en Deel Tillæg. For her at tilveiebringe nogen Eenhed, blev der ifølge den anden Kirkecommission i 1867 af et Udvalg i Roeskilde Præsteconvent udarbejdet et Tillæg, der endogsaa ofte findes indbundet i Psalmebogen. Jeg hører ikke til dem, der hnde det. Vel negter jeg ikke, at deri findes enkelte smukke Psalmer; men deels er det for stort for et Tillæg, og deels er det fremkommet ved Compromisser mellem den evangelist-lutherste Retning, d. v. s. den egentlig folkekirkelige og den Grundtvigste, og det er øiensynligt, at Grundtvigianerne her have haft en alt for stor Indflydelse og indført en Mængde Grundtvigste Psalmer, deriblandt endogsaa flere maadelige. Som meget heldigt maa det betragtes, at Ministeriet ikke har indladt sig paa en almindelig Autorisation, men har krævet, at særligt Andragende under givne Betingelser burde indgives, naar man ønskede at bruge det. Ved en almindelig Autorisation vilde Regjeringen have stillet dette i Grundtvigianst Retning udarbejdede Tillæg, hvor den modsatte Retning er saare svagt repræsenteret og ikke har formaaet at trænge igjennem, ganske ved Siden af den nu gjældende af Regjeringen autoriserede Psalmebog, hvorved Regjeringen altsaa for

hele den danske Folkekirke vilde approbere og anbefale den Grundtvigste saakaldte „kirkelige Anstuelſe“ til at ſynges ind i Menighederne, efterdi denne Anstuelſe paa mange Steder i dette Tillæg meget kjendelig er forudsat og bestemmende for Anden og Tonen i det Hele. Nu behandles det kun ſom et Subjectivt og Individuelt, en enkelt Retning tilhørende, ſom Noget, der først ſkal beſtaaé ſin Prøve. Jeg ved det vel, at det ofte paaberaabes ſom Beviis for dette Tillægs Fortrinlighed, at det er ſøgt af Mange og har ſtor Affætning i Menighederne. Men hvor meget Middelmaadigt kan ikke i et givet Øieblik vinde Biſald, hvad vi jo ideligt ſee i den æſthetiſke Litteratur? Efter min Mening er der for Tiden en uſund Smag her i Landet. Ogſaa antager jeg, at mange Impulſer til Anſtaffelsen af dette Tillæg udgaae fra Præſterne, der ſaare let kunne drage Menighederne med ſig, og af hvilke Flere ved en Forøgelse af Pſalmerne maatte ville raade Bod paa det ſvagere Indtryk, ſom Prædiken frembringer.

Man kan endogſaa ſtundom høre Ønſtet om, at der maa udarbejdes en helt ny Pſalmebog. Jeg antager, at dette Ønſte væſentlig kommer fra dem, der ønſte en Grundtvigſt Pſalmebog. Netop derfor kan jeg ikke ſympathisere dermed, finder det over-

flødigt og ørkesløst, da en Grundtvigsk Psalmebog efter min Overbeviisning aldrig vil kunne indføres i den danske Folkekirke i dens Heelhed, altid kun vil blive en Parti-Psalmebog, der aldrig vil kunne bringes i Samklang med den i Sandhed evangelist-lutherske Aand.

Ved dette Arbejde havde jeg tillige stor Glæde af at gøre Ingemanns personlige Bekjendtskab, idet han oftere kom til mig, naar han kom til Kjøbenhavn, og jeg fik Veilighed til at overbevise mig om det Christelige i hans Personlighed. Han havde megen Sands for det speculative Element i Theologien, og havde med Interesse læst min Dogmatik, om hvilken han oftere talede med mig. Stundom forelæste han mig Partier af de Digte, han i de senere Aar udarbejdede, og som alle gik i speculativ Retning, som „Tankebreve fra en Afdød“ og „Blik paa det Første og det Sidste“. En Idee opfyldte ham ganske, og til denne vendte han saa at sige hver Gang tilbage: Tanken om Mellemtilstanden efter Døden, der i den ældre Dogmatik er meget tilbage-trængt. Uden at vide det, stemmede han ganske med den gamle Sætninger, der badler Præsterne, fordi de

ikke ret ville indsee Tilstanden efter Døden, fordi de fleste tie stille derom, idet man udsætter sig for Had, naar man om Døden fører andre end de sædvanlige Lærdomme. Men det Sædvanlige er at lære, at man strax efter Døden uden trinvisse Overgange kommer enten i Himlen eller i Helvede *). Paa disse trinvisse Overgange i Mellemtilstanden lagde Inge-mann særdeles Vægt. Han klagede over, at de fleste saakaldte rettroende Præster drømme om en Slags Sjælesøvn, selv i den jordiske Grav, og om Egenes Opstandelse ved Dagens Ende. Han fandt endog, at der af denne Forestilling var en Liiglugt i flere af vore Psalmer. Paa disse Puncter, der vistnok have deres Gaader og Dunkelheder, maatte jeg ofte gaae ind med ham.

Stundom talede jeg ogsaa med ham om hans Forhold til Grundtvigianismen, paa hvilken han i dens sædvanlige Skikkelse ikke kunde gaae ind. Een Gang i de sidste Aar sagde han mig, at han med Grundtvig aldeles ikke mere kunde tale om disse Ting, at Grundtvigs Tale ofte var ham aldeles uforstaaelig, som naar han protesterede imod, at der sagdes: „I Begyndelsen var Skriften“, fordi der maatte siges:

---

*) Jvfr. min: Jacob Böhme, S. 277. •

„I Begyndelsen var Ordet“, og han da ved Ordet syntes at forstaae Daabspagten's Ord. Mærkeligt var mig Ingemanns Digt ved Grundtvigs Jubilæum 1861. Her fralægger han sig udtrykkeligt at høre til Partiet, og som fri, selvstændig Aand udtaler han sin Anskuelse af Grundtvigs Fortjeneste og store Betydning for vort Fædreland. Digtet kan neppe kaldes betydeligt. Begejstringen manglede.

Kun sjældent har jeg haft den Lykke at besøge ham i Sorø i det smukke lille Huus ved Søen, hvor han levede med sin elstelige Hustru. Jeg medtog hver Gang et velgjørende Indtryk. Fru Ingemann viste mig sine Malerier, og det var smukt at høre hende udtale sig om de Intentioner, hun havde. Det var altid store Ideer, der opfyldte hende. Efter Ingemanns Død har jeg vekslet adskillige Breve med hende. Hun længtes inderligt efter at følge ham. Dog maatte hun dvæle længere paa Jorden, end hun havde ventet.

Lærebogen.

Samtidig med Spørgsmaalet om Psalmebogen blev der ogsaa reist Spørgsmaal om Indførelsen af

en ny Lærebog. Det fremstrebne religiøse Liv kunde ikke længere finde sig tilfredsstillet ved Valles Lærebog som Grundlag for Underviisningen i Folkeskolen. Man ønskede Valles Lærebog afløst af en anden, og for at gjøre dette i en lempelig Form blev der foreslaaet, at Eneberettigelsen for Valle maatte bortfalde. Herpaa kunde jeg med fuld Overbeviisning gaae ind. Hvor meget Godt og Fortjenstligt der end kunde tillægges Valles Lærebog, havde den dog ogsaa efter min Anstuelse umiskjendelige Mangler og kunde vistnok betragtes som udtjent. En Hovedmangel er dens scholastiske Charakter, at den er en populariseret Affødning af det 17de Aarhundredes Dogmatik med nhere Tilføjninger, i hvilke der er gjort Indrømmelser til Rationalismen. En Lærebog for Ungdommen bør paa en langt mere oprindelig Maade være øst af Aabenbaringens og den hellige Overleverings Kilder. Om end Valle anfører Striststeder, er det gjennem Kirken oprindeligt Overleverede ikke tilstrækkeligt fremhævet som saadant. Vi følte tydeligt, at vi trængte til en dybere Tilegnelse af Luthers Katechismus, dette ubodelige Mesterværk, der til enhver Tid bør være Grundlag for Underviisningen i den lutherste Folkeskole, som derigjennem bevarer Overeensstemmelsen med den første kristelige

Kirke, den ældste Tradition. Luthers Katechismus har den store Fortjeneste, at den gjengiver de Hovedstykker, som fra de første christne Tider pleiede at overleveres Katechumenerne, og hvorigjennem den oprindelige Menighedsbevidsthed forplanter sig fra Slægt til Slægt. Og Luther skjælnet bestemt det oprindeligt Overlevere, Almeenkirkelige, til alle Tider Gjældende, f. Ex. Loven, det apostoliske Symbolum eller Troen, Fadervor o. s. v., fra Forklaringerne, der forøvrigt ere mesterlige, da de ganske samstemme med de ældste Lærere og bære Præget af disses Paa-virkning. Idet Vallev i sin Forklaring er vendt tilbage til dette Grundlag, som i Vogen kun videre udvikles, er der steet et virkeligt Fremstridt, og det er gjort let for Ungdommen og for Skolelæreren at sondre, hvad der er det Oprindelige og hvad der er Udlægning og Forklaring, medens dette er saare vanskeligt hos Vallev. Thi hos Vallev løber det, som er Aabenbarings og Kirkens, og det, som er Vallevs, i hinanden, og Ungdommen, ja ofte Læreren veed her hverken ud eller ind. Der mangler hos Vallev den rette Sands for det oprindeligt Overlevere, som er Forudsætning for Forklaringerne, medens han kun lægger an paa at give et christeligt Læreinhold, et Lærepensum, der af Børnene kan tilegnes uden at

der spørges, om dette Læreinhold tillige stiller Børnene i den rette Sammenhæng med den første Menighedsbevidsthed.

Balslevs Forklaring har visse fine umiskjendelige Fortjenester. Og dog kunde der vel være noget Begrundet i den Klage, at den er vel kort. En noget udførligere, men ikke mindre populair Forklaring vilde vistnok være til Gavn for Lærerne, der stundom mangle det tilstrækkelige Tankestof og kunne have Vanskelighed ved Tankeudviklingen.

Indførelsen af disse tvende Bøger, Psalmebogen og Lærebogen, gik med stor Lethed, og de vandt begge almindelig Udbredelse. Dog maa her fremhæves en stor Uregelmæssighed ved deres Indførelse. Denne Uregelmæssighed, som ogsaa dengang af Flere blev bemærket og fremhævet, bestod deri, at disse Sager, der begge hørte til Kirkens indre Anliggender, ikke bleve behandlede af et lovbestemt, kirkeligt Organ, som ikke eksisterede, men uden videre bleve afgjorte af den verdslige Cultusminister, der efter Grundloven endog saa var confessionsløs. Det kunde kun forklæres ved den siebliffelige Nød, da disse Sager ikke godt kunde udsættes. Men man erkjendte, at denne

Undtagelse af Nød ikke burde medføre, at dette blev almindelig Skik, da man derved vilde komme ind i et Territorialsystem, d. v. s. det System, der berøver Kirken Ret til at behandle sine egne Anliggender og gjør den afhængig af den verdslige Magt. Man burde derfor saavidt muligt vogte sig for at bringe Sager, der hørte til Kirkens indre Anliggender, ind under en umiddelbar Afgjørelse af den verdslige Cultusminister. Dog maa her ikke oversees, at der var et Organ tilstede, som ogsaa midlertidigt blev benyttet, navnlig ved Lærebogen, nemlig Landemoderne, om hvilke der nu skal handles.

De udvidede Landemoder.

Beg ønskede at virke hen til, at Præstestabet blev mere inddraget i de kirkelige Interesser, og besluttede derfor at udvide Landemoderne, hvilket kun beroede paa en biskoppelig Indbydelse til Præsterne, om dette end langt fra kunde stifte Kirken det Organ, den behøvede. Som bekendt bestaaer Landemodet kun af Provsterne, men allerede Biskop Münter havde havt den Tanke, ved Siden af de Forhandlinger, der paa

Embedsvegne maatte udføres af Provsterne, at indbyde Stiftets Præster til en anden Art af friere Forhandlinger, der skulde bestaae i, at man oplæste og drøftede Afhandlinger om theologiske og kirkelige Emner. Til en Tid havde disse Møder ogsaa deres Betydning, og jeg vil kun erindre om, at ved et udvidet Landemøde i Roeskilde forelæste Grundtvig sit Roeskilde Niim og Mynster sin Afhandling om den Kunst at prædike. Jeg gjenoptog nu denne Idee og det Samme gjentog sig i de andre Stifter. Sagen fandt Anklang hos Præsterne, der talrigt indfandt sig. Men Forhandlingerne fik nu en anden Charakter end i Münters Tid. Der blev ikke oplæst Afhandlinger om theologiske og kirkelige Materier, men der holdtes Foredrag og Drøftelser om de praktiske Spørgsmaal, der for Tiden vare paatrængende. Det tør siges, at der her fra Præstestabets Side udfoldede sig en ikke ringe Dydighed.

Hvad der meget bidrog til, at de udvidede Landemøder fik saa god Fremgang, var den Understøttelse, som ydedes os fra Regjeringens Side. Hall, der var Cultusminister, da de traadte i Kraft, stændte os her en kraftig Understøttelse. Jeg har havt mange Differenser med Hall, men maa her udtale min oprigtige Anerkjendelse af den Maade, paa hvilken

han kom os imøde. Han havde været Medlem af Kirkecommissionen og synes derfra at have medtaget kraftige Impulser. Det var øiensynligt, at han havde Lyst og Mod til at arbejde for Folkekirken's Udvikling. Han udtalede offentligt som Minister, at Landemoderne vare det eneste Organ, der for Tiden havde sig og derfor burde benyttes, og han forelagde flere vigtige Sager til de udvidede Landemoderes Betænkning, af hvilke jeg kun vil nævne selve Kirkeforfatningsagen, over hvilken han ønskede Landemodets Erklæring. Af andre Sager kan nævnes Spørgsmaalet om Tvangsdaabs Afstæffelse, Lærebogsagen o. fl. De udvidede Landemoder have i Sjællands Stift bestaaet i en længere Arrække (til 1867). Men da det under de mere og mere stiftende Ministerier viste sig, at Regjeringen trak sig tilbage og ikke tog Notits af dem, tabte Interessesen sig. Det beroede jo ganske paa Ministerens Velvillie og hvad han fandt at være i Kirken's velforstaaede Løb, hvad her skulde gjenneføres. Men der kom Ministre, som kun havde ringe Interesse for Kirken og hellere vilde regjere uden at spørge. Man blev da træt. Ogsaa jeg blev træt og undlod Indbydelsen, og det Hele faldt hen indtil videre. Det er det Sædvanlige — hvad ogsaa viste sig ved de af Münster udvidede Landemoder —, at

saadanne frie Foreninger, der maae bæres af Begejstringen og den levende Interesse, kun kunne holde sig til en Tid. Disse, saa at sige improviserede Forsamlinger kunne ikke gennemgaae Gjenboredighedens Tider, kunne ikke udholde det i døde og ufrugtbare Tider. Det kunne kun faste Institutioner, som netop var det, vi manglede. Jeg kommer endnu engang nedenfor til at omtale disse Landemoder.

Kirkeforfatningen.

Og nu komme vi til den store Opgave, der ikke er bleven løst i de mange Aar og hvis Løsning kun ligger for os i taaget Ubestemthed. Her at gjentage Alt, hvad der om Kirkeforfatningen er bleven forhandlet, vilde ikke kunne have Interesse og kan jo let erfares. Her vil jeg kun fremhæve, hvad jeg ønsker nærmere maa blive kjendt, mine egne Synspuncter og ledende Tanker.

Allerede i 1851 havde jeg udgivet et Skrift om den danske Folkekirkes Forfatningspørgsmaal, hvor jeg, med Hensik til herkende Retninger, bekæmpede den eenfaldige Individualisme, udviklede Modsatningen mellem Folkekirken og Individualitetkirken, mellem den kristelige Stat og den blotte Humanitetstat. Tillige gav jeg et Forslag, et Udkast til en Synodal-

eller Repræsentativforfatning for den danske Kirke. Men dette Udkast var vistnok temmelig umiddelbart, raat og alt for doctrinairt. En fortsat Eftertanke førte mig til den Erkjendelse, at det Synodale eller en heel Kirkeforsamling, hvorpaa jeg havde lagt an, ikke er det Eneste og ikke er det Første, der bør tilstræbes. Samtaler med tænkende Venner førte mig ogsaa til den Erkjendelse, at dersom man strax vilde indføre en Synodalsforfatning, hvor Alt skulde bestemmes efter Majoritet, udsatte man sig for at faae et Sideskifte til den politiske Rigsdag, at faae en Mængde ukirkelige og irreligiøse Individer optagne til at stemme over de kristelige og kirkelige Anliggender. Jeg maatte sige mig selv, at den danske Kirke manglede den tilstrækkelige Forberedelse til en Synodalsforfatning. Mange i Geistligheden yttrede Mistillid dertil, og Menighederne vare i det Hele aldeles ligegyldige derved. Hvortil skulde en Synode føre under saadanne Forhold? Ogsaa maatte jeg sige mig selv, at naar det Synodale er det Første og Fornemste i den reformeerte Kirke, saa gjælder dette ikke i den lutherste Kirke, hvor ikke det Synodale, men det Consistoriale, ikke en Kirkeforsamling med Alt afgjørende Majoriteter, men et kirkeligt Collegium af nogle faa men kyndige Mænd er det første Fornødne. Allerede Melancthon udtalede det oftere paa Reformationstiden, at der i

Kirkestyrelsen behøvedes et Collegium, der ikke blot skulde bestaae af Theologer, men ogsaa af fromme og sagkyndige Mænd (*virii pii & docti, idonei ad judicandum*), hvilket blev Grundlag for Consistorierne, der have spillet en saa stor Rolle i den lutheriske Kirke. Det var ikke min Mening, at den consistoriale Tanke skulde udelukke den synodale. Det var mig klart, at Synoden engang maatte komme og blive en Livens Fordring. Min Tanke var, at det Consistoriale var det Første og Nærmeste, der maatte søges.

Og idet jeg søgte dette, var der tillige en anden Erkjendelse, som paanødte sig: at en Kirkeforfatning i ethvert Land maa danne sig historisk, maa udvikle sig af givne historiske Forudsætninger og Tilknætningspuncter, ikke maa være noget blot Theoretisk, et Product af almindelige Begreber, der indplantes i en Virkelighed, hvor de ikke passe. De historiske Tilknætningspuncter for en Kirkeforfatning, der kunde passe for vor danske, lutheriske Kirke, maatte derfor op søges.

Vil man bedømme mit Forhold til Kirkeforfatningsagen, maa man have disse Puncter for Øie som mine ledende Tanker: Det Consistoriale som det Første og det Fornemste, medens det Synodale for mig stod i anden Række, og de historiske Forud-

fætninger og Tilføjningspuncter, af hvilke Forfatningen maatte voxe ud og uden hvilke intet Levende og Frugtbart vil kunne fremkomme. Vel har jeg ved en ganske enkelt Keilighed været med i at stemme for en Synode, fordi der ikke var Stemning for Andet og jeg ikke vilde og ikke turde isolere mig, idet der behøvedes en Hævdelse af de sande Principer, i Modfætning til de fra Rigsdagen kommende falske Principer. Saaledes har jeg i den sidste Kirkecommission (1867—68) med Clausen, hvis Forhold til Kirkeforfatningen forøvrigt var meget forskjelligt fra mit, udarbejdet et Udkast til Dannelsen af en Synodalforfatning, hvor Geistlige og Ikke-Geistlige skulde være tilstede i lige Antal. Vi indtog herved tillige en tilbagevisende Holdning mod Retninger, der meente, at en Synodalforfatning burde gives efter det blotte Majoritetsprincip, uden at Hensyn blev taget til Forholdet mellem Geistlige og Ikke-Geistlige, hvorved man jo fuldstændigt fornægter det lutherste Princip, der nødvendigt kræver Lærerstandens og Embedets Nærværelse, ja Overvægt, og i ethvert Tilfælde ikke kan tilstede, at en Majoritet af Lægmand bliver eneraadende. For mit Vedkommende indlød jeg mig kun paa dette Synodevaesen af Nød, for dog at bidrage til at Synoden i det mindste blev

sammenfat efter kirkelige Principer. Men for ganske nyligt havde jeg i mit Skrift om den danske Folkekirkes Forfatningsspørgsmaal Nr. 2 udviklet min Opfattelse af Forholdet mellem det Synodale og det Consistoriale og udtalt det Consistoriale som min egen, inderste Grundtanke.

I den første Kirkecommission 1854, der efter min Følelse havde en mere kirkelig, i Sagerne dybere indgaaende Charakter end den anden, vare vi en Kreds, som erkjendte en Synodes Ubetimelighed og meente at burde fraraade den. Idet vi søgte en Begyndelse og et historisk Udgangspunct, der kunde passe for de virkelige Tilstande, fæstede Betragtningen sig paa Bispeembedet. I det bispepelige Embede vare vi fra gammel Tid vant til at erkjende en raadgivende Autoritet. Vi foreslog da en Udvidelse af det bispepelige Embede, idet Landets Biskopper (maaskee i Forening med enkelte af Regjeringen eller ved Landemodernes Valg tilforordnede Medlemmer) aarlig paa en bestemt Tid skulde sammentræde i et Møde i Kjøbenhavn for at afgive Betænkninger eller Forslag angaaende Folkekirken's Anliggender; og at samtidigt dermed alle Sager, der hørte til Kirkens indre

Ansiggender, skulde unddrages Rigsdagens Behandling. Vi foreslog dette som et blot Provisorisk, som Begyndelse og Udgangspunct, idet vi vistnok erkjendte, at det Raadgivende efter nogen Tids Forløb maatte forvandles til et Besluttende, hvorved en ny Form maatte fremkomme, et Tilsvarende til, hvad man i de nyeste protestantiske Kirker kalder et Overkirke raad, hvorom nedenfor nærmere vil blive talet. Men vi havde den Overbeviisning, at allerede Meget vilde være bundet derved, at Biskopperne som en Eenhed kunde optræde som raadgivende, og at Intet kunde blive Lov, uden at det først havde været forelagt til deres Betænkning. Det er vistnok almindeligt, at Biskopperne enkeltviis afgive Betænkning til Ministeriet. Men deres Betænkning saavel som en derpaa støttet Afgjørelse af Ministeriet vilde faae en forøget Vægt, naar de optraadte in corpore, som et Collegium, med en Fælleds udtalelse. Den vilde ikke blot i visse Tilfælde kunne være mod Ministeren, men vilde i flere Tilfælde kunne være ham til en Støtte. Den hele Indretning var simpel og lod sig strax iværksætte. Vi kunde ligeledes anføre, at den har Rod i den danske Kirkes Historie. Thi i det lutheriske Tidsrum før Souverainetets Indførelse samledes Landets Biskopper oftere i saadanne Møder for at

afgive Betænkninger eller Forslag om Kirkens Anliggender. Vi søgte saaledes kun at gjenoplive en Tanke, der tilforn havde været iværksat, men ved Tidernes Uretfærdighed var gaaet i Forglemmelse.

Denne Tanke, der meget opfyldte mig, og om hvilken jeg oftere havde forhandlet med A. S. Ørsted, der som Cultusminister var villig til at fremme den, mødte desværre en stor og heftig Modstand i selve Kirkecommissionen. Dens Hovedmodstander var Clausen. Han bekæmpede med stor Kraft vort Forslag som førende til Hierarchie, til et blot Geistlighedsregimente og krævede en frit valgt Synode af Præster og Rægsfolk som det eneste Tilfredsstillende og som det, der var paatrængende nødvendigt. Tilhængere og Eftertrædere af Clausen gjentog hans Angreb, og jeg mindes tydeligt, at Fram Gad meget declamatorisk udbrød: „En Geistlighedskirke er dømt!“ Jeg har i det Foregaaende udtalt min personlige Høiagtelse og Hengivenhed for Clausen. Men dette ophæver ikke, at der i hans Anskuelser og Handlinger kunde være det, jeg paa det Bestemteste maatte misbillige, hvad naturligtviis ogsaa fra hans Side har været Tilfældet i Forholdet til mig, og hvilket han jo viste ved sin ubetingede Forkastelse af det Forslag, jeg støttede. Det var aandelige Modsatninger, som

her kom frem, og kunde ikke dækkes af det blot personlige Forhold. Ved en Veilighed som nærværende, hvor jeg i min Selvbiographie skal aflægge et Regnskab, kunne disse Modsatninger ikke holdes tilbage. Jeg kan da ikke tilbageholde min Veklagelse over, at han, ved at forhindre vort Forslag, efter min Overbeviisning i ikke ringe Grad har skadet den danske Folkekirke og, vistnok meget imod sin Hensigt, har tilbagetrængt den sunde Udvikling af Kirkeforfatningen. Sit eget Forslag fik han ikke iværksat, men vort Forslag havde Udsigt til at blive iværksat, dersom Kirkecommissionen i dens Heelhed vilde udtale sig derfor. Hvor megen Gavn vilde Visperaadet ikke kunnet stifte ved sin moralske Vægt, hvor mange Initiativer havde det ikke kunnet tage, og hvor meget Skadeligt, hvor mange Overgreb havde det ikke kunnet forhindre! Hvor besynderligt er det dog her at tænke paa Hierarchie og hierarchiske Øhster, som desuden i Danmark, især under den senere Tids Forhold kun vilde kunne finde en ringe Tilfredsstillelse, istedenfor at tænke paa en historisk Institution, der kunde støtte sig til en flerehundredaarig Tradition og som netop derved var skikka til at være Tilknætningspunct for Forfatningsdannelsen; istedenfor tillige at tænke paa den christelige Kirkes Oldtid, idet Kirken strax efter Apostlenes Vortgang

blev styret af Biskopper, en Styrelse, der med Rette er bleven betragtet som den ægte kirkelige, ja som den bedste og ærværdigste. Og hvor besynderligt var det dog at mene, at Bispeaad skulde være en virkelig Hindring for Synoden? Idet der byggedes videre, vilde Synoden naturligt komme til at danne sig, og der behøvedes ikke synderligt Fremstyn for at see, at netop i den nærværende Tid vilde Bispeaad, naar de først vare indrettede, drage Synoden efter sig. Man vilde da fra mange Sider have forbredt Synoden som en Modvægt mod det Bureaukratiste, hvilket mange vilde frygte i Bispeaadet. Et andet hermed sammenhængende Punct, der var mig til Anstød hos Clausen, var den Egeghedsighed, ja Ringesagt han havde for Landemoderne, medens disse dog vare en historisk Institution, der fortjente at tages i Betragtning ved en Kirkeforfatning, som kunde udvikle sig af det Givne. Han ignorerede deres Tilværelse fuldstændigt og i en abstract Formalisme krævede han kun, at Rigsdagen skulde give os den hele, færdige Synode paa een Gang. Hans store Tillid til det Synodale, i hvilket han ganske gik op, kan maaskee forklares af Synodens Lighed med den politiske Repræsentation, til hvilken han især i 1848 og nærmest følgende Aar havde en saa stor Tillid,

idet hans Anskuelse af dens Fortræffelighed dog i senere Aar blev modificeret. Dog beroer denne hans Tillid til Synoden maaskee ogsaa paa det reformeerte Element, der hos Clausen havde en langt større Indflydelse end det lutherste. Vist er det, at han var uden Sands og Interesse for det Consistoriale, som i Lutherdommen er det Første og Vigtigste.

Jeg har her maattet fremdrage den aandelige Mødsætning, der gjentog sig i forskjellige Former. Jeg for min Deel glemte ikke, men vedblev at opsoge det Punct i vore Traditioner, hvorfra Kirkeforfatningen maatte udvikle sig for at blive en Sandhed. Jeg fandt dette i de udvidede Landemoder. Præsterne vare jo aldeles uforberedte til at forhandle paa en Synode, men kunde her faae en Skole, en Fordannelse. Men da kunde man ikke blive staaende ved den blotte Indbydelse af Stiftets Præster, hvis Komme til Landemodet var tilfældigt. Da maatte de udvidede Landemoder organiseres, idet der sendtes Repræsentanter fra hvert Provsti. Jeg forelagde dette paa Landemodet og vi bleve enige om at indgaae med et Andragende til Ministeriet om Landemodernes Organisation som Forberedelse til en Synode, idet vi erindrede om de Sager, der af Ministeriet tidligere havde været forelagte. Vi fik det

Svar, at Ministeriet ikke kunde gaae ind herpaa, da ikke blot Geistlige, men ogsaa Lægsmænd (som vi ikke kunde staae og ikke bovede at optage paa Landemødet) maatte være repræsenterede. Dette Svar var meget theoretisk og doctrinairt og vilde, at Alt skulde fremkomme paa een Gang. I praktisk Henseende betydede det, at Ministeren vilde trække sig tilbage og ikke yde os nogen Haandsrækning.

Et tredje Punct, hvorfra der kunde virkes til Udviklingen af en Kirkeforsfatning, var Menighedsraad eller Institutionen af Præstens Medhjælpere. Her maatte en Grundvold søges til at forberede Lægsmænds Uddannelse for Synoden. Naar Lægsmænd i nogen Tid havde samarbeidet med Præsten for Menighedslivets Opbyggelse, vare de blevene stikede til at virke paa et høiere Trin, til at blive Medlemmer af Synoden, hvis Forhandlinger angaae den hele Kirke. Paa flere Steder blev hermed gjort Forsøg. Men det har desværre viist sig, at denne forevrigt gamle Institution i vor Tid ikke kunde gjenoplives eller staae Rod. En Hovedgrund turde maaskee være, at de Sager, hvormed disse Præstens Medhjælpere skulde beskæftige sig, overveiende angaae Sædeligheden og Kirketugten, og at her foresalder

Meget, hvorfra man under den stedfindende Tænke-
maade helst vilde unddrage sig.

Jeg har kun betegnet, hvad der efter min Over-
beviisning maatte være Udgangspunctet for en Kirke-
forfatningsdannelse hos os: Bispe- og Udviklings-
raad med en Repræsentation af Geistligheden, og
Menighedsraad som Forberedelse for Fagstanden. Men
hermed er endnu ikke betegnet, hvad der hører til den
fuldstændigt udviklede Kirkeforfatning. Fremfor Alt
er det et consistorialt Moment, hvorpaa Betragt-
ningen her maa henledes. Jeg har navnet Bispe-
raadene som et provisorisk Udgangs- og Begyndelses-
punct til Kirkeforfatningen. Men under Forfatningens
Udvikling kan man ikke derved blive staaende. Der
fordres et andet, i en vis Betydning høiere Organ.
Bispe- og Udviklingsraadet er behestet med den Indskrænkning, kun
at være raadgivende, men Kirken har Ret til en be-
sluttende Myndighed i sine egne Anliggender, navnlig
til at kunne sige Nei ligeoverfor den verdslige Magt.
Bispe- og Udviklingsraadet er tillige behestet med den Indskrænkning,
kun at kunne være samlet til enkelte Tider om Aaret.
Men der udfordres et Organ, der altid kan være
tilstede ved Siden af Cultusministeriet, for at kunne

administrere Kirkens indre Anliggender, der falde udenfor den confessionsløse Cultusministers Competence. Der udfordres, som ovenfor antydet, et Tilsvarende til, hvad man i alle thdsk-protestantiske Lande kalder et Overkirke raad, et Collegium, sammensat af Geistlige og kyndige Lægmænd (*Melanchtons viri pii & docti, idonei ad judicandum*), som staaer ved Siden af Cultusministeriet, med hvilket det har at forhandle om de blandede Sager, medens det i Kirkens indre Anliggender har umiddelbar Indstilling til Kongen. For nærmere at forstaae dette, maae vi kaste et Blik paa Kongens Stilling til Kirken.

Jeg sigter herved til det saakaldte Summepiscopat eller Kongens Stilling som Overbiskop, som Kirkens Overhoved, som den, der ikke blot har den udbortes Tilhørsret, der tilkommer ham som Landsherre, men som den, der har det øverste Kirke-regimente ogsaa i Kirkens indre Anliggender, har Magten til at gjøre en Kirkeordning, bestemme Gudstjenestens Indretning, indføre et Ritual og en Alterbog, anordne en Katechismus og en Psalmebog o. s. v. At Kongen har denne store Magt, der umuligt kan tilkomme ham blot som Landsherre, kan kun forklares af den lutheriske Kirkes særegne Udviklingsgang, hvorved han fik denne Magt som en ham af Kirken overdragen Magt.

At Kirke magten i det Indre overtoges af Tyrsterne, var fra Begyndelsen en Nødhjælp, da de katolske Biskopper, der vare dens oprindelige Ihændehavere, ikke gjorde deres Pligt at reformere, at afflatte Misbrugene, at indføre en bedre Kirkeordning, og de lutherste Reformatorer, der paa det daværende Tidspunct ikke saae sig istand til at stabe en selvstændig Kirkeforfatning, overgave Magten til den evangeliske Landsherre. „I er mig en Nødbiskop,“ siger Luther til sin Tyrste. Men hvad der i Begyndelsen var en Nødhjælp, paabudt af Omstændighederne, vedligeholdte sig gjennem Aarhundreder som bestaaende og gjældende Ret; thi da den lutherste Kirke ikke kom til at udvikle en selvstændig Kirkeforfatning, maatte Kirke regimentet blive, hvor det fra Begyndelsen havde været *). Der er det da ogsaa endnu den Dag i Dag. Naar man stundom har sagt, at Kongens Summepiscopat er falbet bort med Souveræniteten, saa maa dette tilbagevises som en aldeles falsk Paastand. Summepiscopatet er ikke en naturlig Bestanddeel af hans Majestætsret, men en ved sær-

---

*) En udførligere Udvikling af hele dette Forhold er given i mit Skrift om den danske Folkekirkes Forfatningsspørgsmaal Nr. 2, S. 91 ff.

egne Begivenheder dermed forbunden historisk Bestanddeel. Den er ikke en umiddelbar Følge, ikke en Udstrømning af hans verdslige Souverainetet, men et Annexum til denne, ved Tilknytning forbundet dermed, idet der bestandig forudsættes, at Kongen staaer paa Kirkens Grund som dens fornemste, vigtigste Medlem (*præcipuum membrum ecclesiæ*). Derfor kan Kongen ikke dele sit Summepiscopat med den bekjendelsesløse Rigsdag, men kun sin politiske Magt, og i kirkelig Henseende kun hvad der falder ind under det blot politiske Synspunct, d. v. s. den udvortes Tilhørsret. Alle indre Anliggender falde ganske udenfor Rigsdagens og den ligeledes bekjendelsesløse Ministers Competence.

Det ligger i Sagens Natur, at Kongen kun kan udøve sin Kirkemagt gennem Organer. Han behøver et dobbelt Organ. Som den politiske Landsherre har han i alle hdre og blandede Sager Cultusministeren til sit Organ, som Overbiskop derimod har han Overkirkeeraadet, Kirkecollegiet, Consistoriet, hvorledes man nu end vil benævne det, til sit Organ, med hvilket han umiddelbart forhandler om de indre Anliggender. Cultusministeren maa altid underrettes om, hvad Overkirkeeraadet indstiller. Han vil altid

have en stor Styrke deri, at det er ham, der skal staffe Pengene, naar disse blive fornødne.

Den her antydede Tanke har tidligt foresvævet mig som det, der hører til en fuldbaaren Kirkeforfatning. Synoden vil ganske komme af sig selv, hvad ogsaa har viist sig i alle protestantiske Lande. Man frygter Alt, hvad der kan have Skinet af Bureaucratie. Synoden stemmer med de liberale Institutioner.

Men, idet jeg nu har fremsat mine levende Tanker, forudsæer jeg, at man vil sige: Hvad nytter det? Det har jo Altsammen viist sig at være resultatløst! Man reflecterer ikke derpaa. Navnlig er der jo nu for Tiden ikke den fjerneste Udsigt til, at Noget af det her Foreslaede vil blive realiseret. Jeg veed det, men da er der ogsaa et Andet, som jeg veed.

Jeg veed nemlig, at dersom det nuværende Ministerregimente skal vedvare, maa det for Folkekirken føre til en falsk Afhængighed af den verdslige Magt, der ikke vil kunne andet end medføre Criser, som ende i Opløsning. Jeg veed ogsaa, at de, der vedvarende forholde Kirken dens Ret og ere ligegyldige for et af Landets høieste Anliggender, paadrage sig et Ansvar, en Historiens Dom, som maa stee endnu rammer dem i levende Live, dem til Forstrækkelse. Jeg veed endelig, at Sandheden, selv om man for Tiden

ikke vil høre den, dog skal udtales, dem til et Vidnesbyrd. Hvor kan man dog finde det forsvarligt, at denne uhyre Kirkemagt overgives til en enkelt Mand, der ganske mangler de Forudsætninger og meget ofte den Dannelse, som dertil udfordres? Jeg skriver her ikke imod Personer, men mod et Princip. Men spørges der, efter hvilket Princip en Cultusminister i Reglen vælges, ansættes og beklædes med Kirkemagten, da komme vi ikke til nogetsomhelst kirkeligt eller religiøst Princip. Han vælges af reent politiske Hensyn, fordi en Conseilspræsident finder, at han kan være tjenlig til at støtte Ministeriets Politik, maaske endog saa til at gjøre Compromisser med Rigsdagen, idet han til Rigsdagen gjør en eller anden kirkelig Indrømmelse, for at man til Gjengjæld herfor kan faae en anden Indrømmelse fra Rigsdagens Side. Magten har en stor Tillokkelse for de fleste Mennesker, og naar nu en saadan Minister kommer til Bevidsthed om den uhyre Magt, som er ham betroet, naar han bruger den med Vilkaarlighed, be-
tragter sig selv som Overbiskop, snart spørger de rette Bedkommende (Biskopperne), snart lader være at spørge dem og ganske raader sig selv — hvortil mener man, at dette vil føre? Vi have nu i en Række af Aar, saavidt det var os muligt, holdt alle

Sager tilbage, der høre til Kirkens indre Anliggender, for ikke at føre dem ind under den verdslige Afgjørelse. Men hvorlænge skal man dermed kunne vedblive? Sagerne trænge paa, og dersom man da for at opnaae, hvad der er fornødent, overgiver dem til Kultusministerens Afgjørelse, da har man selv bidraget til, at det verdslige Regimente i aandelige Sager bliver betragtet som det Normale, og hvor der ere svage Ministre, vil Rigsdagens Indflydelse snart spores. Det verdslige Regimente i aandelige Sager vil i Udførelsen ikke kunne taales. Der vil i disse bevægede Tider fremkomme Opposition med Crisis og Udtrædelse. Opløsning vil nærme sig.

Jeg har nu, ihukommende Ordet: Gjør Regnskab for din Huusholdning! søgt at aflægge Regnskab for mit Forhold til Kirkeforfatningen, mine Betragtninger, Tanker og Bestræbelser. Man har bestyldt mig for at have lagt Hindringer i Veien for en Kirkeforfatning, idet jeg ved forskellige Veiligheder, hvor jeg havde nogen ledende Indflydelse, fraraadede Synoden som ubetimelig. Man gjorde mig Uret, idet man oversaae, at jeg netop arbejdede for at fremstafte de rette Betingelser og Forudsætninger for

en Synode. Man kunde ikke forstaae mig, idet man var hildet i en abstract Formalisme, som om Alt var bundet, naar man strax kunde staae en Synode paa Venene, selv om dens Egenstaber vare nok saa tvetydige. Vel har jeg ikke været heldig i mine Bestræbelser. Men de, jeg her maa kalde mine ærede Modstandere, have de da været mere heldige, uagtet de paaberaabte sig Tidsaanden og Tidens meest paatrængende Fordringer?

De Tider, i hvilke vi arbejdede, vare Taalmodighedens Tider, og unegtelig vare vi i denne Sag uden al Understøttelse. I den offentlige Bevidsthed var der en fuldkommen Egegylldighed. Vel var det kirkelige og religiøse Liv vaagnet, men for Forsatningsspørgsmaalet var der ikke Sands. Man syntes at antage, at dette var Noget, for hvilket Regjeringen nok vilde sørge, og at Menigheden ikke behøvede herom at bekymre sig. Selv i Kredse, hvor man ikke skulde have ventet det, viste sig denne Egegylldighed. Det hører saaledes til vore Beklagelser, at Danmarks Jurister aldeles ikke have stænket Folketirken deres Deeltagelse. Ikke blot have de ikke havt et Ord til dens Forsvar, men de have ikke engang anstillet nogen Undersøgelse om Forholdet mellem Kirke og Stat, og hvad dermed staaer i Forbindelse. Siden

A. S. Ørsted og Kolderup Rosenvinge have Danmarks Jurister iagttaget en fuldkommen Tausshed angaaende det store Spørgsmaal, der for den danske Kirke er Livsspørgsmaal.

Det er mørke Tider, i hvilke jeg fratræder den sjællandske Bispestol. En af mine Venner, der talede om Tidernes Tegn, hittede, at vi syntes at nærme os til den Nat, i hvilken Kirken bliver forraadt, d. v. s. forraadt til den verdslige Magt. Dette Ord fortjener tilvisse nærmere at overveies. Men saalænge der skal arbeides og kæmpes, bør man ikke overgive sig til en absolut Mistvivl, og jeg forstaaer det meget vel, naar den yngre Slægt, der skal arbejde og kæmpe, idet vi Ældre træde fra eller kaldes bort, forlanger et Raad til Overveielse og spørger: Er der da aldeles Intet at gjøre under disse mislige Forhold? Er der aldeles ingen Mulighed? Jeg for min Deel maa bekjende, at jeg er meget fattig paa Raad, og i Grunden er udtømt. Kun Et, troer jeg, kan raades: at man vender tilbage til 1854 og gjenoptager, hvad man dengang skød fra sig, Bispe- raad, og begynder forfra. En Minister, der vil, kan fremkalde Bisperaad, ganske uafhængigt af Rigsdagen. Og hvo vil kunne forhindre en Minister i at sammenkalde Biskopperne, for i Forening med

dem at drøfte kirkelige Spørgsmaal? Men vistnok udfordres hertil en Minister, der baade har Hjertet paa det rette Sted og tillige besidder saa megen Begavelse og saa meget Talent, som gjør, at han ikke skammer sig ved at lære af Andre. Talentløsheden, der pleier at fremtræde som en falsk Individualisme, skammer sig ved at lære af Andre, flyr endogsaa Skinnets af at have modtaget Ideer af Andre, mener, at man selv i Alt skal tage Initiativet, at alle Ideer, som man udfører, skulle være Ens egne, selv naar de kun ere Trivialiteter. Men skjøndt dette er meget almindeligt, hvorfor skulde der ikke i den lange Række af Cultusministre, som drager forbi os, ogsaa kunne vise sig en Mand, der har Aand og Hjerte til at arbejde for Folkekirken og dermed for en af de største og vigtigste fædrelandske Opgaver? Det anførte Ord, at vi nærme os den Nat, i hvilken Kirken bliver forraadt, kan ogsaa føre til et dybereliggende Spørgsmaal: Om det ligger i Herrens Raad, at Folkekirkerne skulle ophøre, skulle opløses, hvilket falder sammen med Folkenes Opløsning, og at de sidste Tider med det Første skulle indtræde? Jeg har i andre Sammenhænge fordybet mig i dette Spørgsmaal, men vil her ikke gaae nærmere ind deri. Jeg vil hellere holde mig til den praktiske Opgave, der

paahviler os, saalænge der endnu kan være Tale om Folkekirkens Bevarelse: saa godt vi formaae det, at udføre vore Pligter mod Folkekirken, arbejde for dens Bestaaen og Udvikling. Maatte her kun Muligheden vise sig for os!

Partierne i Folkekirken.

Naar der tales om Partier i Folkekirken, tænkes der i Særdeleshed paa Grundtvigianismen og den indre Mission. Udtrykket „Partie“ tage vi her i god Betydning, eenstydigt med „Retning“, om vi end stundom i Fremstillingen nødes til at tage det i ikke god Bemærkelse, forsaavidt som Partierne ikke regne det nøie med deres Midler, hvorved de ville realisere deres *particulaire* Planer. Mit Forhold til disse Partier har i det Hele været irenisk eller fredeligt, idet jeg indsaar, at det hører til den sunde Livsbevægelse i en Folkekirke, at der ere forstjellige Retninger, og at disse, forsaavidt som de ikke krænke Folkekirkens Væsen, udvikle deres Eiendommelighed. Dog kunde det ikke undgaaes, at enkelte Conflicter og Sammenstød freikom. Særligt maa jeg her omtale et Sammenstød med Grundtvig selv, der endte i et Brud. Skjøndt Actstykkerne foreligge Offent-

ligheden, skal jeg dog her for Erindringen fremdrage Hovedmomenterne. De, for hvilke Sagen maatte være nærværende, bedes at overspringe de nu nærmest følgende Sider, der i det Væsentlige kun gjentage, hvad der gennem Litteraturen er bekendt.

Candidat Kragballe havde i et Tidsskrift: „Kirkelig Samler“ ført forvirret og vildledende Tale i Retning af det donatistiske Sværmerie, der prædikede den Lære, at Sacramenternes Kraft og Virksomhed er afhængig af Præstens Tro eller Bantro. De farlige praktiske Følger af denne Lære, den Usikkerhed, som derved maa fremkomme i Menigheden, naar Præstens Tro eller Bantro skal være bestemmende for Sacramentets Virksomhed, maa formeentlig være indlysende. Kragballe var uden Tvivl bleven forledet til sin Anskuelse af Grundtvig selv, til hvem han stod i fuldkommen Afhængighed. Grundtvig kunde i øieblikkelige Stemninger komme ind paa paradokse Anskuelser og Indfald, der dog ikke sloge Rod i ham selv, men som han strax udtalede for sine Omgivelser, af hvilke de Unge strax greb dem med Enthusiasme, idet de meente, at et nyt Øys nu brød frem. Kragballe fremsatte sin Anskuelse i en udfordrende Tone, og da

han samtidigt forlangte som Lærer at indtræde i Follékirken og begjærede Ordination, formeente jeg indtil videre at burde afflaae hans Begjæring. Da jeg imidlertid ved nærmere Samtale med ham maatte finde, at Vildfarelsen ikke var rodfæstet og maaskee kun havde en forbigaaende Charakter, troede jeg at kunne indlade mig paa at indstille ham til Ordination, naar han var villig til at give en offentlig Tilbagekaldelse eller Rettelse af sine vildledende Paa-stande. Grundtvig kom personlig til mig og talde med mig om Sagen, erkjendte, at Kragballe havde forløbet sig og var enig i, at Kragballe burde give en Rettelse eller Tilbagekaldelse. Nogen Tid derefter forelagde Kragballe mig, ogsaa en saadan. Men da jeg ved Gjennemlæsningen maatte finde, at den ikke aabent og uforbeholdent vedkjendte sig vor lutherske Lære, maatte jeg kræve nærmere Bestemmelser, hvortil Kragballe ogsaa var villig. Det Videt, jeg forlangte, han udtrykkeligt skulde erklære, var det med den augsburgske Confession Overensstemmende, at „Sacramenterne ere kraftige for Christi Anordnings og Befalings Skyld, og ikke laane deres Kraft af de Personer, som forvalte dem“. Jeg søgte tillige mundtlig at udvikle for ham, hvilken Forvirring og Usikkerhed der vilde indtræde i Menighedens Be-

vidsthed, naar den Være fik Indgang, at Sacramentets Gylbighed beroede paa Præstens Tro eller Bantro, at man hos en troende Præst kunde faae en bedre Daab eller en bedre Nadvære end hos en mindre troende Præst.

Skjøndt Kragballe havde lovet mig en Rettelse, fik jeg den dog ikke. Derimod fik jeg et Brev fra Grundtvig, hvor han udtrede som sin Formening, at jeg burde være tilfreds med Rettelsen, saadan som Kragballe og som han (Grundtvig) troede, at Kragballe ærlig kunde stille den; at Kragballes Rettelse ved min Fordring vilde faae Præget af en tvungen Tilbagekaldelse, at Grundtvig aldrig med Raad eller ved Daad vilde bidrage hertil, og at han maatte tilraade Kragballe ligesuldt kun at lade Rettelsen trykke saaledes som han selv følte, han ærlig og frivillig kunde vedkjende sig den. Jeg svarede Grundtvig paa dette Brev, idet jeg udtalede, at Kragballe vistnok burde give en frivillig Erklæring, men anthydede tilige, at kunde han ikke gaae ind paa min Rettelse, kunde der heller Intet blive af Ordinationen, da jeg ligesaaalidt som Kragballe kunde lade mig tvinge.

Kragballes første, af mig forfæstede Rettelse blev uforandret aftrykt i „Kirkelig Samler“. Der skete Intet ved Sagen i et Par Maaneder. Men da

optraadte Grundtvig pludselig med en voldsom Artikel i „*Dansk Kirketidende*“ om Alterbogsdaaben, hvor han talede om en „*Storm*“, som fra min Side var reist, om noget „i Mands Minde Uørt“, at jeg havde villet paatvinge Kragballe „min Dogmatik“, og at „de theologiske Candidaters Skrivefrihed af mig var truet“.

For at forklare denne mærkelige Fremtoning maa man vide, hvad efterhaanden kom til min Kundskab, at den Rettelse, som Kragballe havde forelagt mig, og som jeg ikke vilde godkjende, „den frivillige, aabne og ærlige“, ikke var forfattet af Kragballe, men af Grundtvig selv. Kragballe var saaledes ikke gaaet ærligt tilværks mod mig, idet han for mig udgav en af en Anden forfattet Rettelse som sin egen. Grundtvig havde imidlertid den Antagelse, at jeg strax havde maattet indsee, at Rettelsen var forfattet ikke af Kragballe, men af ham selv. Og nu var han i høi Grad fornærmet over, at jeg ikke havde været tilfreds med den af ham foreslaaede Rettelse, men her havde forlangt en Forandring. Jeg kan forsikre, at jeg ikke vidste dette, men at dette først efterhaanden kom til min Kundskab. Det var ikke faldet mig ind, at Grundtvig i den Grad kunde nedlade sig til Partivæsenet, at han

endogsaa skrev en Erklæring for en Anden, som denne skulde udgive for sin egen. Her viste sig „Partiet“ i ikke god Bemærkelse. Det spørger ikke om Middelernes Bestaafenhed, naar de kunne tjene til at støtte dets Planer. Det viste sig tillige ved denne Leilighed, i hvilken Grad han ikke forsmaaede at holde Tilhængere i et aandeligt Livgenskab.

Jeg skrev nu et Skrift: „I Anledning af Pastor Grundtvigs Oplysninger om Alterbogsdaaben“. Og da Grundtvig skrev et Modskrift, skrev jeg et Gjenfvar i Striden om Alterbogsdaaben. Grundtvig syntes nu at faae sig bedre betænkt og vilde ikke gjøre Alvor med Bildfarelsen. Ved en Selvmodsigelse trak han sig ud af Striden, idet han efter et langt Bæv til Gyvende og Sidst stemmede med min, d. v. s. den lutheriske og gammelfirkelige Opfattelse. Det gik ham her som det oftere er gaaet ham, at naar han ved sine Paastande var kommen i en farlig Position, trak han sig tilbage ved en god Inconsequens og efter en bedre Takt. I Partiet hørtes der intet mere om det nye Lys, som skulde gjøre Epoche. Om de privat ere vedblevne at beundre det, veed jeg ikke. Men offentlig er Intet hørt derom.

At Kragballe ikke blev ordineret, var Gjenstand for Manges Betlagelse. Det var Grundtvigs Ind-

blanding, der forhindrede det. For nogle Aar siden, da jeg uden denne besværlige Indblanding kunde forhandle med Kragballe selv, fik Sagen et godt Resultat, hvad den allerede havde kunnet faae den første Gang, dersom Grundtvig havde holdt sig borte. Det var mig en Tilfredsstillelse, selv at ordinere Kragballe, der er en christelig og fremadstræbende Mand, i Frue Kirke, hvorom der foreligger et Vidnesbyrd i den tredie Samling af mine Taler ved Præstevielse.

Nogen Tid efter Striden om Alterbogsdaaben traf jeg Grundtvig i Enkedronning Caroline Amalies Forgemaal, idet vi begge vare indbudne til Taflet. Her viste det sig paa en smuk Maade, at det personlige Forhold imellem os endnu ikke var brudt. Jeg tænkte vistnok, da jeg saae Grundtvig: hvad skal dette blive til? Men meget venligt kom han mig imøde, rakte mig Haanden og sagde paa sin geniale Maade: „Solen er da mange Gange gaaet ned siden vort sidste Sammenstød,“ hvorved han sigtede til Apostelens Formaning Eph. 4, 26: Solen gaae ikke ned over Ebers Brede. Den er mange Gange gaaet ned, sagde jeg, og vi havde det atter godt sammen.

Efter nogle Aars Forløb indtraadte et nyt Sammenstød, der dog ikke endte saa fredeligt som dette, men endte med et Brud, der ikke blev lægt. Det var, da jeg udgav mit Skrift: „Til Forsvar mod den saakaldte Grundtvigianisme“ (1863). I en Ordinationstale om Apostlenes Inspiration havde jeg været nødsaget til at tale imod en vildfarende Paa-stand af en Grundtvigianer, der meente, at vi ved Grundtvigs Opdagelse af det levende Ord havde vundet en saadan Uafhængighed af al Skrift, at nu var Tiden kommen til at opgive Skriftens Inspiration som et theologisk Paafund. Man negtede vistnok ikke Inspirationen i Almindelighed, men meente dog, at der ikke længere maatte sættes nogen Forskjel mellem Apostlenes Inspiration og den, som i følgende Tider kan blive andre Christne og Lærere til Deel. Denne Paastand hørte til de Oplysninger eller Lysninger, som dengang jævnligt fremkom i den Grundtvigiske Kreds og bleve udbasunede som nye og epochegjørende Fremskridt, som Affødninger af det store Lys, der ved Grundtvig var tændt. Jeg udgav min Tale i Tryk-ken, og i denne Anledning skrev Grundtvig en Artikel i „Danst Kirketidende“ om Lysordet og Livsordet i vor Herres Jesu Christi Menighed, hvor han udtalede, at han ved at læse min Ordinationstale

med Forbaufelse havde feet, at selv de lutherſke Theologer i Danmark endnu omtrent ſtaaе paa ſamme Trin ſom de lutherſke Theologer i Norge, ſaa de have endnu gjennem en heel Menneſtealder ikke fattet den dog ellers ſoleklare Forſkiel mellem Tale og Skrift, at han derfor havde fundet ſig dreven til, hvad han for Danmarks Bedkommende havde tænkt overflødigt, endnu engang at fremſtille den chriſtelige Eys- og Livsfag for danſke Læſere. Dette var mig for ſtærkt. Mod denne anmaſſende og utilbørlige Artikel, der kun gjentager det ſædvanlige Bæv om hans „Dydgælfе“, fandt jeg mig dreven til at udtale et Vidneſkbyrd, hvorledes jeg for min Deel havde fattet hans Værdom og dens Forhold til Kirke og Theologie. Jeg følte Trang til at udtale hvorfor jeg, med al Anerkjendſe af hans Fortjenefter forreſten, ikke havde kunnet ſaaе Syn paa Egtheden af den ſaakaldte kirkelige Anſtuelfe og hvorfor jeg ikke formaaede at tilegne mig det nye Eys, der ſkal være oprundet over Daaben ved Dydgælfen af det lille Ord af Herrens Mund, eller det nye Begreb om Daaben efter Herrens egen Indſtiftelſe, eller om det ſvælgende Dyb, der ſkal være befæſtet mellem Tale og Skrift, eller Oplyſningen om den hellige Skrifts Uduelighed til at være Troens

Regel og Rettefærd, eller det altfor indholdsløse Begreb om den hellige almindelige Kirke, eller om Kirken som en blot Sacramentkirke. Jeg følte mig breven til at udtale, at om man end i Grundtvigianismen kunde erkiende et Ferment, en Suurdeig, maatte man dog ingenlunde indbilde sig, at der her var et Princip, et levende Første, hvorefter der kunde fremvoxe en Mangfoldighed af levende Følger. Jeg tog mit Udgangspunct hos Læfning, hos hvem vi finde Originalen til Grundtvigs „Opdagelse“ og som i ethvert Fald har Førstefødselsretten. Jeg sluttede med en Betragtning af Grundtvig selv og hans Genius, idet jeg søgte at vise, hvad der var hans Styrke og hans Svaghed, hans Indskrænkning.

Skriftet selv frembragte en stor Virkning og udkom i flere Oplag (saavidt jeg mindes sex). Fra Modstandernes Side fremkom vistnok forskjellig Indsigelse, men jeg siger ganske roligt, Intet af fjerneste Betydning, da man kun gjentog, at denne Sag ikke skulde tages videnskabeligt og at man maatte holde sig til et Troens Postulat, en Troens Fordring, hvis Gyldighed jeg netop havde belæmpet, uden at Modstanderne havde gjendrevet mig. Grundtvig selv skrev en Artikel i den Berlingske, hvor han aldeles ikke indlod sig paa Sagen, men kun fremstillede

fig selv som en af Nordens berømteste Skjalde o. s. v. — til hvilken Selvfremstilling der i nærværende Sammenhæng ikke var den fjerneste Anledning — og udtalede en Mængde Uqvemsord mod Clausen og mig (Clausen havde ogsaa for nylig udtalt sig imod ham). I det Hele viste han, at han nu for Alvor var bleven vred. For mit Vedkommende var hans Brede neppe alene fremkaldt ved mine Indvendinger mod „Opdagelsen“, men ved det, jeg havde sagt om ham selv og hans Genius og hans aandelige Indstrænkninger, navnlig den Paastand, at han i sin Tænkning manglede Mellembestemmelser. Der fandtes endogsaa i hans Papirer et Digt, som er udgivet efter hans Død, om Mellembestemmelserne eller Mellemleddene, som han, saavidt jeg husker, kaldte det, og hvori han giver sin Brede Løft.

Efter den Tid var mit Forhold til Grundtvig brudt og jeg har ikke haft nogen Samtale med ham.

Vende vi os nu fra Grundtvig selv til den Grundtvigste Retning, til Partiet som saadant — thi om de enkelte Individer, der ofte kunne have Afvigelser fra Partiet, skal her ikke tales —, da forekommer det mig, at det i de senere Aar i aandelig

og religiøs Henseende er i en vis Tilbagegang, og at det i Productivitet er overfløjet af den indre Mission. Den religiøse Productivitet synes at lide af en vis Ufrugtbarhed og Mathed og ingen nye Tanker fremkomme hos dem. I den religiøse Virksomhed savner man ganske Proces. Derimod have de vendt sig til andre Retninger, i hvilke mange af dem have fundet Tilfredsstillelse. En Deel Grundtvigianere have vendt sig til det Politiske — hvad vistnok maa beklages — og sluttet meget forkastelige Alliancer med det saakaldte radicale Venstre. Andre derimod have vendt sig til det Pædagogiske. Jeg figter herved til de saakaldte Højskoler, der spille en saa stor Rolle i Grundtvigianismen og til hvilke der knyttes store Forventninger. Højskolernes Idee fortjener vistnok Opmærksomhed. Hvad der særlig giver den Interesse er, at den ikke som de andre Grundtvigiske Ideer er individualistisk, men lader sig opfatte socialistisk, gaaer ud paa at afhjælpe en stedfindende Samfundsstrang, idet den vil have en heel Samfundsklasse, Bøndestanden, til et høiere Trin af Aandelighed og Dannelse, hvad i sine Følger vil have en indgribende Indflydelse paa det hele Samfund. Saaledes forekommer det mig, at denne Idee maa sees. Og seet under dette Synspunct,

maa den vistnok betegnes som en genial Idee. Men unegtelig kan der være mange Tvivl og Betænkkeligheder, naar der spørges om Udførelsen, om Maaden og Midlerne. Det vil formeentligen ikke kunne forsvares, at gøre Poesien til Høiskolernes Fundament, da alle Skoler, ogsaa Høiskoler, bør være byggede paa Religion og Ethik. Da vil Poesie og Historie af sig selv indfinde sig og finde sin Begrændsning. Dersom Grundtvig mere havde været religiøs Genius end historisk-poetisk, vilde han sikkert have anlagt sine Høiskoler anderledes. Ogsaa er det en nærliggende Tanke, at det er utilstrækkeligt kun at paavirke de Unge ved en blot Opvækkelse, ved Fortællinger, Digte og Sange til Forhystelse, uden at de grundigt lære Noget og uden at Vækkelsen og Værdommen stilles i det rette Forhold til deres Raldsvirkomhed, der ikke bør tabes af Sigte. Heller ikke sees, hvorledes Høiskoler skulle kunne trives, naar der ikke først er dannet Fortsættelsesskoler som Mellemled mellem Almueskolen og Høiskolen, og fra hvilke der kan gaaes over til denne. Smidlertid bekjender jeg, at jeg ikke har et saa umiddelbart Kjendskab til Høiskolerne, at jeg derom kan have en afsluttende Dom. De opsigtsvækkende Bevægelser paa

Aflov tjente mere til at frastøde de velvillige Udenforstaaende end til at tiltrække.

Ved Siden af Høistoletanken, der, saavidt jeg skjønner, maa opfattes socialistisk, staaer Grundtvigs vilde Frihedsidee, som han har indplantet i Partiet og som til Yderlighed er individualistisk. Udgangspunktet for denne Frihedsidee, der har udviklet sig i flyvende Fart, er Sognebaandets Løsning. En Folkekirke kan vistnok ikke tænkes uden Sogneforhold og Sogneforbindelse. Hvad Folkekirken er i det Store, er den enkelte Sognemenighed i det Mindre, og Meget var her at sige om, at Sognebaandet kun høist eenfaldigt opfattes som et Evangsbaand. Thi Pligt er ikke det Samme som Evang, og Sognebaandet medfører ikke blot Forpligtelser, men ogsaa Rettigheder. Dog kunne der i gjærende Tider gives Forhold, hvor Sognebaandet for den Enkelte føles som et Evangsbaand. Og her aabner Loven om Sognebaandets Løsning Udvei for den individuelle Frihed, idet den Enkelte kan søge hen til en anden Præst, af hvem han bedre vil kunne finde sig tilfredsstillet. Dog er Sognebaandets Løsning bestemt til at være Undtagelse, ikke Regel, hvorfor man ogsaa, hvor Sognebaandsløsning er indført, har indskærpet, at Sogneforbindelsen samtidigt skal

styrkes. I andre Lande er Afgangen til at løse Sognebaand indskrænket ved forholdsvis strenge Betingelser; i den danske Kirke har Friheden saa godt som uindskrænket Raaderum. Ogsaa dette kan taales, naar Misbrug holdes ude. Misbrugen fremkommer, naar det, som skal være Undtagelse, gjøres til Regel, til det Almindelige. Thi da desorganiserer man, opløser man Folkekirken.

En aldeles utilbørlig Overstriden af Grænsen viste sig i Valgmenighedsloven, der blev givet i Anledning af Birkebals Afstedigelse, for at forhindre hans Udelukkelse fra Folkekirken. Vi holde os her til Lovens selv. Grundtanken er, at man ikke blot vil have Frihed for den Enkelte, men Frimenigheder, vel at mærke, ikke udenfor Folkekirken, men i Folkekirken. Ved Lovens Udstedelse tilføiedes visse Betingelser, navnlig locale Begrænsninger, paa hvilke det dog her er overflødigt at gaae ind. Ogsaa skulde disse Menigheder og deres Præster staae under det folkekirkelige Tilsyn og Love. Hovedsagen er, at der blev givet en Lov, som gav Ret til midt i Folkekirken at danne Menigheder af lutter Sognebaandsløfere, der parasitisk eller som Enhlydbyr leve paa Folkekirkens Regeme,

udfugende dette. Det maatte være indlysende, at Principet til Desorganisation og Opløsning dermed var indplantet Folketirken. Jo mere Valgmenigheder udbredte sig, desto mere maatte jo Sogneforholdet, Sogneforbindelsen og dermed selve Folketirken forsvinde; ikke at tale om, at nu fik man to Slags Præster og to Slags Menigheder i Folketirken, der ikke kunde andet end i Principet være fjendtlige imod hinanden. Ligeoverfor en saadan Begivenhed kunde Biskopperne ikke forholde sig passive. Med Undtagelse af Biskop Kierkegaard, der var Kirkeminister og fremmede Loven, indgave samtlige Biskopper en Fælledsudtalelse. Vi udtalede os med al Bestemthed mod dette Angreb paa Folketirken, fraraadede det paa det Alvorligste og meest Indtrængende og fralagde os enhver Medansvarlighed, ogsaa Tauskedens. En stor Støtte havde vi i mange Udtalelser og Henvendelser til Rigsdagen fra Menigheder, der indsaae det Fordærvelige i Lovforslaget. Vi gjorde imidlertid den Erfaring, at der ikke blev taget det ringeste Hensyn til vor Indsigelse, og dermed erfarede vi tillige hvad det vil sige, i kirkelige Sager at blive overvældet af den verdslige Magt. Det kan kun give et meget nedslaaende Billede af Kirkens Tilstand, at samtlige Biskopper, der dog maatte forud-

sættes at have nogen Indsigt i disse Ting og tilmed vare støttede af en herskende Anskuelse hos Menigheden, tilsidefattes og ringeagtedes, fordi Regjeringen vilde hjælpe et enkelt Partie til at faae sin Krig frem. Vel gif Biskop Kierkegaard af som Cultusminister, idet han neppe kan have fundet sig vel i denne Situation, og Provst Aleth Hansen, der tidligere havde været i Slesvig, paatog sig at gennemføre Loven. Den mødte imidlertid Modstand i Landstthinget, og da maatte selve Conseilspræsidenten (Friis-Friisenborg) forcere Loven igjennem ved at gjøre Cabinetspørgsmaal deraf. Conseilspræsidenten maatte, som han udtalede, finde, at denne Sag havde en stor og indgribende Betydning i Henseende til Landets indre Udvikling, og erklærede, at naar man ikke herpaa vilde gaae ind, maatte Ministeriet træde af. Derfor vilde man ikke udsætte sig, og Loven gif igjennem. Jeg tilstaaer, at den høitærede Conseilspræsidents Holdning i denne Sag saavel som hans Opfattelse af Lovens Betydning for Landets indre Udvikling er mig aldeles ubegribelig. Jeg skal derfor ikke tillade mig nogen Dom, da den hele Handlemaade er mig uforstaaelig.

Fra dette Phænomen vender jeg mig til Grundtvigs vilde Idee om Præstefrihed, der nedbryder og haaner alle Grændser. Grundtvig krævede, at ligesom

Sognebaandets Løsning giver Menigheden den individuelle Frihed, saaledes burde ogsaa den individuelle Frihed indrømmes Præsterne. Alle Baand maatte løses. Præsterne burde ikke være bundne til nogen Alterbog, ikke til nogen Psalmebog, ikke til nogen Væreforskrift, uden den hellige Skrift, som de vide og forklare den bedst. Enhver Præst kunde altsaa efter sit eget Tylke forvalte Sacramenterne. Og de skulde ikke være bundne til at betjene Andre med det Hellige end dem, de efter deres Samvittighed turde betragte som Medtroende, hvorved de altsaa ligeoverfor Menigheden stilledes i den meest ubundne Frihed, da de selv kunde bestemme, for hvem de vilde være Præster. Paa den anden Side havde Menigheden fuldkommen Frihed, og i Kraft af Sognebaandets Løsning kunde den Enkelte frit opsøge den Præst, til hvem han vilde holde sig, naar denne var villig til at antage ham. Denne Idee slog ned hos mange Tilhængere, af hvilke Flere dog troede, at den maatte tilegnes med nogen Modification, og at Tiden endnu ikke var kommen til at virkeliggjøre Ideen fuldtud. Jeg for min Deel betjender, at jeg kun simpelthen kan betragte denne Præstefrihedsidee som Sværmerie. Grundtvig er jo ofte snart med Rette, snart med Urette bleven kaldt

en Sværmer. Men som oftest sværmede han i de høiere Regioner, i Religionens og Poesiens. Her er han bleven Sværmer paa det praktiske og prosaiske Omraade og er for mig nedsjunken til deres Selfab, hvilke Luther betegner som „Schwärmgeister“. Om sværmet af en Skare yngre Fugle, er han vedbleven med denne Idee at anrette en stor Tankeforvirring, især naar han udviklede den paa de saakaldte „Vennemøder“, hvor han var indhyllet i en Taage af blind Forgubelse.

Tilhængerne af Præstefriheden ville paa alle Maader have Lov til at omdanne Folketirken efter de Enkeltes Lykke. Kun er der eet Punct, hvor de ere strengt, ja stolconservative, nemlig i Alt hvad der hører — til Tienden, til Indkomsterne, hvor de ikke taale nogen Forandring, i ethvert Fald ingen Formindstelse. Man vil maaskee bemærke, at dette dog ikke passer paa Valgmenighedspræster. Men disse Valgmenighedspræster ere jo den mindste, ja næsten forsvindende Deel. Den store Mæsse af Grundtvigianere vedbliver i streng Conservatisme at fastholde deres Indkomster. Man misforstaae mig ikke, som om jeg meente, at Grundtvigianerne mere end Andre lægge Vægt paa det jordiske Guds og den jordiske Bequemmelighed. Dette er meget langt fra

min Mening. Jeg vil kun fremhæve den Modsigelse, i hvilken de befinde sig. Det ligger dog ganske nær at sige til dem: Hvorfor træde I ikke ud af Folkekirken? Da kunne I danne Frimønstigheder efter Eders Hjertes Lyst. Men da maae I gjøre det paa egen Regning og gjøre Afkald paa Statens Understøttelse. Men at ville have Statens Understøttelse og alle Bequemmeligheder, som Folkekirken yder, og tillige have Lov til at omkalfatre Folkekirken og dens Indretninger efter eget Lyst, uden at Nogen her tør indblande sig, er en Absurditet, og ingen Stat vil kunne gaae ind derpaa. Grundtvig har oftere truet med at ville træde ud, ja med en storartet Udtrædelse, men har aldrig gjort Alvor deraf. Istedestomindre har han spottende talt om Folkekirken's „betalte Sandhedsvidner“ og glemte, at han selv var betalt og sad inde med en god Tiende. Dette hører til Halvheden og det Philistrøse, der oftere viser sig hos ham.

Der ere befindigere Grundtvigianere, som have talt mod Overdrivelserne af Præstefriheden og pttret, at man her er gaaet for vidt. De have undskyldt Grundtvig med, at han var „Digter“, og at man burde have dette for Øie, naar man bedømte hans Ytringer. Denne Undskyldning vil dog neppe kunne

betrages som holdbar, thi den forudsætter, at Poesie udelukker Forstanden og Besindigheden, hvad ikke kan godkjendes. Deres velmeente Advarsler ville neppe faae nogen Virkning, naar de ikke foretage en Grundforandring i deres Principer. Naarlig trænge de til at revidere deres Opfattelse af den individuelle Frihed i dens Forhold til Samfundet. Og saa bør de udøve en langt alvorligere Critik over Grundtvig end den løse Undskyldning, at han var „Digter“. De bør erkjende, at han ved sin Selvraadighed og sit Sværmerie har anrettet en Forvirring i Folkekirken, fra hvilken vi nu maae søge Befrielse ved at vende tilbage til Grundfætninger, der ere det heelt Modsatte af de Grundtvigste. De maae erkjende og bekjende, at Grundtvig, der i andre Henseender har været en Sædmand, som har saaet den gode Sæd, her har vliift sig som en Sædmand, der har saaet Weir, og at den nulevende Slægt maa høste den Hvirvelvind, som deraf er fremkommen.

Det er et ofte gjentaget Ord, at ethvert Menneskes Liv vakler mellem hans Ideal og hans Caricatur. I de senere Aar har Grundtvig meget ofte, ja alt for ofte, vliift os Caricaturen. Dog skal denne

ikke være det Sidste, hvorved vi dvæle. Vi kunne vistnok fristes til, og Mange give efter for denne Fristelse, især naar de have været i polemisk Forhold til en saadan Personlighed, at lade Caricaturens Indtryk blive det Sidste, at fastholde Erindringen om den paagjældende Personlighed under dette uhyggelige Synspunct, fastholde den i et Brængebillede. Men ikke blot strider dette mod Kjærligheden og det høiere Humane; man stader ogsaa derved sig selv. Thi vort Livs Rigdom beroer for en stor Deel paa Opføttelsen og Glæden over Idealet, der i Mennekelivets Mangfoldighed i mange Former træder os imøde, naar vi søge det og stræbe at tilegne os det. Derfor, idet jeg i dette mit Levnetsløb ligesom tager Afsted med Grundtvig, skal ikke det Frastødende, men det Tiltrækkende være det, hvorved jeg dvæler, og som i min Erindring skal være det Fremherskende. Hans Lyse, ideale Skikkelse skal staae for mig, idet jeg betænker, hvad han, især i dette Aarhundredes første Halvdeel, har virket til almindelig Vækkelse for den danske Kirke og til Opblivelse af den fædrelandske Aand. Da han døde, næsten 90 Aar gammel, og da vi vare samlede ved hans Baare i Frelseres Kirke, maatte det fornemmes som et Savn, en stor Mangel, at de Taler, som holdtes, alle vare fra et Partie-

standpunct, at Grundtvig i Grunden kun blev opfattet som Hovedet for Partiet, og at vi Andre Ikke-Grundtvigianere, som vare tilstede, kun fik en Straffeprædiken, fordi vi ikke havde tilegnet os disse Partieanskuelser. Man havde dog her skullet vente, at han var bleven ihukommelig som en Mand, der tilhørte hele Nationen og i hvem alle aandelighedsberørte Mennesker i vort Land vare deelagtige. Hvor Meget havde der ikke været at sige om den almindelige Bættelse, som fra ham er udgangen til vor Kirke! Det faste, frimodige Vidnesbyrd, han førte om Korsets Evangelium, dets Betydning og Virkninger paa Folkene! Hvor Meget om hans Fortjenester af vort Sprog, vor Mythologie, vor Historie! Hvor Meget om de verdenshistoriske Billeder og Synner, han fremstillede for os til Bættelse af den historiske Sandhed i sine glimterige, historiske Værker! Hvor Meget om hans egen Poesie, hans egen Digtning, selv naar man bortseer fra Psalmedigteren! — Vel veed jeg, at Grundtvig paa Grund af Høiden og Dybden i hans Poesie og deraf følgende Uforstaaelighed for Folket, under dette Synspunct kan betragtes som den upopulaireste, den meest ufolkelige af vore Digtere, hvorfra vistnok maa undtages enkelte Sange, der ere blevene meget populaire, men Intet veie mod det Hele

og Store. Dog er der en Kreds i Folket, som har stræbt at tilegne sig hans Digtning og har en Fornemmelse af, at her er et Enestaaende, en ualmindelig dyb Anskuelse, der bryder frem i en beundringsværdig Fylde, selv hvor denne Fylde ikke kan finde sin Form. Men om alt dette fik vi saa godt som Intet *).

Eet er der, som jeg beklager i mit Forhold til Grundtvig: at det ikke blev mig givet at sige ham et venligt Farvel og af ham at modtage et saadant. Jeg antager ikke, at dette vilde have været umuligt, thi det hørte til hans Dyder, ikke at være uforsonlig. Oftere har jeg havt isinde at besøge ham. Det stete ikke, tillige af den Grund, at der sagdes mig, at han var omringet af kvindelige Omgivelser, der vaagede over ham og forhindrede de Besøgende i at

---

*) Man kan gjerne kalde det sørgeligt, at i Grundtvigs Jubilaumsaar den paabegyndte Udgave af hans „Poetiske Skrifter“ ikke synes at komme istand paa Grund af manglende Deeltagelse. Men paa den anden Side aabner dette vort Nie for Betragtningen af den saa ofte hørte Partiepaastand: at af alle danske Forfattere er Grundtvig den, der bedst har forstaaet at finde Indgang i det danske Folk. Denne Partiepaastand lider et betydeligt Slaa ved det nævnte Phanomen, hvilket jeg for min Deel er med i at kalde sørgeligt, ikke for Partiets men for Nationens Skyld, eller dog for en Deel af Nationen, som netop ved denne Fællighed ikke burde have svigtet.

træffe ham alene. Andre sagde mig rigtignok, at det ikke forholdt sig saaledes. Dog øvede det en forhindrende Indvirkning; thi alene maatte og vilde jeg have ham, naar jeg skulde opnaae, hvad jeg søgte. Saa stete det da ikke. Men idet jeg nu seer tilbage med blandede Følelser, vedbliver Taknemmeligheden for mine Ungdomsindtryk og saa mange Opfølelsens og Opvækkelsens Timer at skinne som et Lys, der for mig overstråler meget Andet.

Vende vi os nu til den indre Mission, saa er her en stor Forskjel fra Grundtvigianismen. Den er ikke en Mobsætning, som Grundtvigianismen har fremkaldt. Den indre Mission er indkommet som et Fremmed, et Nyt, fremkaldt ved en Magt i Tiden, der rører sig efter en indre Nødvendighed. Medens Grundtvigianismen tilfredsstiller sig selv i sin kirkelige Anskuelse og sine Psalmer, i Forening med Høiskoler og Præstefrihedstheorier, vil den indre Mission medvirke til at afhjælpe en Nød i Samfundet. Der er i denne dens Bestræbelse et Vidnesbyrd om Protestantismens Ungdomskraft og Productivitet til at lappes med Katholicismen, som paa det samme Omraade har udført saa store og berømmelige Gjer-

ninger. Skulle vi nærmere betegne den indre Missions Opgave, da minde vi om, at der under de nuværende Samfundstilstande er en stor Mangfoldighed af Individer, der ere stødte i Nød, af hvilken de ikke kunne frelse sig selv, og trænge til, at Kjærligheden og Varmhjertigheden antager sig dem, Syndens og Barmhjertighedens Nød, Sygdommens og Fattigdommens Nød. Man kan jo vistnok sige, at denne Nød ogsaa har været under de tidligere Samfundstilstande, men i vor Tid er den bleven mere følelig, idet Forbringerne til en menneskeværddig Tilværelse blive større og mere almindelige. Ogsaa kan siges, at den i vore Dage saavidt udbredte Individualisme og Liberalisme meget har bidraget til Individernes Ulykke. Man har jo ophævet Laug og Corporationer, hvor saadanne Individer tilforn kunde finde et Tilhold og en Understøttelse; de ere nu ganske stillede paa egne Been, overlade til den frie Concurrence, der, hvilke Fortrin den end forøvrigt monne besidde, dog kun hævder den Stærkeres Ret, hvorfor der gives saa mange Mennesker, som smertefuldt maae klage: Ene og forladt! Hertil kommer, at Bantroen og Fornegtelsen i vor Tid har faaet en stor Udbredelse, og ved denne have Mange mistet den eneste Støtte, der var tilbage for dem. De Individer, om hvilke

vi tale, befinde sig i Reglen i en Mellemssphære mellem Staten og Kirken. Staten kan ikke naae dem, dens Love kunne her ikke komme til Anvendelse; Kirken kan ikke naae dem, thi dens Embedsmænd ere optagne af deres Gjerning, og om de end maae føle Rald til Medvirkning, ere deres Kræfter, naar der ikke ydes dem en Bistand, utilstrækkelige. Der trænges da tilvisse til en Kjærlighed, en Barmhertighed, der vil gaae ud til at opsoge og frelse det Fortabte.

Om der end ere Kirkens Tjenere, der kunne og ville offere noget af deres Tid og Kraft paa den indre Mission, saa ere disse dog ikke tilstrækkelige. Det er Lægestanden, Mænd og Qvinder, som her maa hjælpe ved et frivilligt Diaconat, som er istand til at opsoge de Vidende, ofte i Glendighedens Guler, og sætte sig i Forbindelse med dem, hvad ofte kan være meget vanskeligt og i mange Tilfælde kun lykkes, naar Diaconerne selv høre til de lavere Samfundsklasser. Men hvad vi her i Særdeleshed ville fremhæve, er dette: at i den egentlige indre Missions Gjerning bør Prædiken ikke fremtræde som noget Selbstændigt, men kun som en Ordets Tjeneste støtte Gjerningen, og kun saaledes vil Missionen ogsaa kunne udføres af Lægmænd, der umuligt, da de mangle theologisk Dannelse, kunne optræde som Præster.

Kun reent undtagelsesviis kan Lægmandsprædiken tilstedes, som ved Gadepredikanter og Rejsepredikanter, til at vække de i Hedenskab nedslunne, forvildede Masser. Hos os have vi endog saa i Hovedstaden faaet vel Meget af den indre Missions Prædiken, vistnok af ordinerede Præster; men den er væsentlig kun Opmættelsesprædiken, og for Tilhørere, som begjære en fastere Føde og en dybere Indtrængen i Ordet, er den aldeles utilstrækkelig og kraftløs, selv naar den fremtræder med Skinnets af Kraft. Kjærlighedens Gjerning er og bliver Hovedsagen for den indre Mission som saadan, og jo mere den udbanner sig i denne praktiske, i Livet indgribende Retning, desto mere vil den naae sit Maal. At Gjerningen er Hovedsagen, viser sig ogsaa i den Mangfoldighed af Opgaver, som den indre Mission har sat sig: dens Bestræbelser for at bevare det sunde Liv mod Fordærvelse og Fristelse, bevare Børnene, de unge Qvinder, de unge Mænd (Krybber, Herberger); dens Bestræbelser for at frelse Forbrydere og at oprejsne de Faldne (Fængselsanstalter og Magdalenesstiftelser); dens Bestræbelser for at hjælpe de Fattige og Syge, Ulykkelige, der ikke kjende Christi Trøst og kun ere henviste til Hedenskabets Midler. Det er et stort Formaal og en Mangfoldighed af Opgaver,

som her oprulles for os; der aabnes et Indblik i Verdenslivets Mangfoldighed, om dette end kun er en Mangfoldighed af Nødstilstande. Om den indre Missions Bestræbelser hos os turde det vel endnu være for tidligt at udtale nogen Dom. Det vil ikke kunne negtes, at der arbeides med Dydighed, Eyst og Energie.

Ogsaa den indre Mission har sine Fristelser og Farer. Som den vigtigste vil jeg her kun nævne den. Fristelse, der fremkommer i Forholdet mellem Lægstanden og det kirkelige Embede. Da Lægstanden her kaldes til en betydelig Virksomhed, kan der let uddanne sig en Hovmodets Aand, i hvilken Lægfolk foragte det kirkelige Embede og Kirkens Embedsmænd som dem, der kun have en udvortes Raldelse, men mangle Aanden og Befeglingen, medens Lægfolkene betragte sig selv som de Ralbede, ja som de Udvalgte. Vi have seet dette Aandens Hovmod hos Colporteurere, der critiserede Præsterne og Præsternes Prædiken og fremhævede deres egne, ulærde Prædikener som de rette aandelige Eys, hvortil man havde at holde sig. Dette Colporteurhovmod overstrider alle Grændser, naar Præster, istedenfor at dæmpe det og lede ind paa Besindighedens Veie, lade sig selv lede, styre og beherske af Colporteurerne. I

Modsætning til dette Uvæsen, hvorpaa vi have oplevet Exempler, maae vi atter og atter indstjærpe, at Intet er af større Vigtighed, end at den indre Mission ikke blot staaer paa Folkekirken Grund, men ogsaa samvirker med Folkekirken, og at det kirkelige Embede udøver en ledende Indflydelse paa den medarbejdende Rægstand. Saavidt mig bekjendt, er denne Anstuelse ogsaa trindtomkring bleven den herskende. I ethvert Fald er det denne Anstuelse, efter hvilken den indre Mission her i Landet nu arbejder. Med fuld Bestemthed blev den allerede udtalt, da Diaconisestiftelsen blev grundet. Denne Stiftelse, der trods mange Hindringer har udviklet sig og virker til stor Velsignelse, er grundet af vor nuværende Dronning, og det erklæredes fra Begyndelsen som Dronningens Villie, at den skulde staae paa Folkekirken Grund og samvirke med denne. Dronningen har ønsket, at jeg skulde indtræde i Directionen, for ved min Embedsstilling ligesom at garantere Forholdet til Folkekirken. Dette er fleet, om jeg end paa Grund af mine Embedsforretninger i andre Henseender ikke har kunnet være Stiftelsen til Nytte.

Idet jeg taler om den indre Mission, vil jeg ikke forbigaae at nævne, at jeg paa en Gjennemreise i Hamborg for nogle Aar siden havde den Glæde i

Horn og Rauhes Haus at gjøre Bekjendtskab med den nu bortkaldte Dr. Wichern, den indre Missions Fader, den protestantiske Vincens a Paula. I de Samtaler, vi førte, udtalede han sig meget nedsettende om de Hamborgske Præster og Menigheds-tilstande, og i det Hele var han ikke velsindet mod den officielle Geistlighed. Han meente, at der i Lægs-folket fandtes en Mangfoldighed af Gaver, som burde benyttes. Dette kunde jeg naturligviis ikke modsiges, men udviklede som min Anstuelse, at Ordets Gave i Reglen ikke burde fremtræde selvstændigt, men kun ledsage Gjerningen, til hvilken Brødrene bleve udsendte, Evendeherberger, Indvirkninger paa Arbejderne o. s. v. Herimod fandt han i det Væsentlige Intet at indvende.

En anden i den indre Mission berømt Personlighed, som jeg lærte at kjende, var Amalie Sieveking. Jeg lærte hende at kjende hos Entebronningen paa Sorgenfri, hvor hun opholdt sig i nogen Tid. Jeg havde flere lærerige Samtaler med hende, navnlig om Velgjørenheden og Velgjørenhedsanstalter, hvor hun krævede grundig Undersøgelse og streng Orden. Men jeg fik Velilighed til at see, at hun ikke var fri for en eenfaldig Subjectivisme, der oftere viser sig hos den indre Missions Til-

hængere. Hun fortalte nemlig med synlig Tilfredsstillelse, at et Par Dreng, der ikke vare døbt, baade intellectuelt og moralsk langt overgik andre, som havde Barnedaaben. Den Slutning, som heraf maatte udbrages, blev ikke udtalt. Den kunde ikke blive forbeelagtig for Barnedaaben. Det var klart, at hun kun tillagde Sacramenterne en Virkning paa det selvbevidste Liv, men Sacramentets Mystorium, dets Indvirkning paa den ubevidste Deel af vort Væsen, var hende fremmed. Forøvrigt have Andre formeent af Erfaring at kunne godtgjøre, at døbt Børn i langt høiere Grad have Sands for de Ting, der høre til Guds Rige, end udøbt. Men hvorledes man nu end herom vil dømme, dette staaer fast, at Amalie Siebeking ikke bestomindre har udøvet en stor og velsignelsesrig Virksomhed paa mange Børns Underviisning og Opdragelse, hvorpaa hun har offret saa mange af sit Livs Kræfter.

Idet vi her betragte Partierne i Folkekirken, kunde der synes at være Anledning til ogsaa at omtale de mindre Udtrædelser eller Separationer, der sædbanligt med Lægmand i Spidsen fra Tid til anden have fundet Sted. De ere imidlertid saa

ubetydelige, at der ikke er Grund til derved nærmere at dvæle. Det Betydeligste, som her kan nævnes, er formeentlig den Trandbergſke Bevægelse paa Bornholm. Jeg foretog tillige i denne Anledning en Viſitats paa Bornholm og havde Leilighed til at overbevise mig om den Rygt, Bornholmerne have til at høre Guds Ord. Saa godt som ved enhver af Viſitaterne blev der taget Hensyn til Bevægelsen og jeg udtalede, hvad jeg meente, der burde lægges paa Hjerte baade til Formaning og til Opbyggelse. Kirkerne vare overfyldte, stundom bleve Ruder ſønderbrudte, fordi de bleve trykkede ind af de Udenforſtaaende, ſom vilde lytte; ved Katechisationen ſvarede ofte de Ældre ud fra Stolene. Selve Bevægelsen havde kun et ringe Indhold. Den var methodiſt- pietiſtiſt. Der anbefaledeſ et Gjerningsværſen efter Loven, der polemiferedeſ mod de ſaakaldte Mellemting, mod Dands, Kortſpil og andre Forlyſtelſer, mod Præſternes Mangel paa Mandelighed og deres verdſlige Leveviis, mod Præſtekonernes verdſlige Pynt og Overdaadighed. Sligt vakte ſtor Senſation og fandt megen Anſlang paa Bornholm. Eidenefter gif Trandberg, der havde en meget bevægelig Charakter, over til andre Retninger og er for Tiden reift til America. Der er meget Godt ved ham,

men om noget Modent og Sundt vil kunne forventes, maae vi lade staae hen.

Udandt Saadanne, der midt i Folketirken vare affaldne fra Folketirken, viste sig ogsaa rationalistiske Tendenser. Men i Kirken og Geistligheden fik de ikke Indgang, og neppe synderlig Indgang i Publicum paa Grund af deres usigelige Tørhed og flade Forstandighed. Der har ogsaa hos os i den senere Tid vist sig et Selstøb af Fritænkere, der synes at være Udløbere af det moderne Fritænkerie. Det er ikke let at karakterisere dette nyeste Fritænkerie. Formeentlig karakteriseres det bedst ved Ikke-Viden istedenfor Viden. Naturligviis forkaste de al Autoritet og lade Intet gjælde, uden hvad der med tvingende Nødvendighed kan paanødes Forstanden. Alt Oversandseligt er utilgængeligt for os, ja i Grunden Drøm og Hjernespind, og idet de rose sig af deres Uvidenhed, bespottede de alt Høiere og Andeligt og forhaane dem, der fordybe sig i aandelige Problemer. I Litteraturen synes de hertilands ikke at have frembragt nogen Virkning. Derimod maa det vistnok forudsættes, at de ikke have været uden Virkning paa de Ubefæstede, til at gjøre disse end mere usikre og uviste, om Sandhed er at finde, nedslaae deres Livsmod, røve dem Livets og Dødens

Troft. I videnskabelig Henseende danne de en Mod-sætning til D. Strauß, der i Begyndelsen præten-derede Viden, nemlig den pantheistiske, medens han rigtignok i sin sidste Periode mere og mere nærmede sig den absolute Ikke-Viden. I vor egen Litteratur kunne vi sige, at de danne en Mod-sætning til af-døde Professor Brøchner, der var beslagtet med Strauß og hos hvem der var meget Respectabelt, navnlig et alvorligt og grundigt Studium. Dog kunde han heller ikke frembringe nogen Virkning, til-lige af den Grund, at han ikke kunde skrive almeen-forstaaeligt og i det Hele var altfor sjuælærd.

Kaster jeg et Blik paa vor Folkekirke, kan jeg kun glæde mig over den Troes-Enighed, der findes i Lærestanden. Thi de stedfindende Differenser op-hæve aldeles ikke Troens Eenhed, fornegte ikke den fælleds Grundvold. Denne Troes-Enighed er et Fortrin, den danske Kirke har fremfor de fleste andre Kirker, hvor Rationalisme mere eller mindre har fundet Indgang, har grebet flere af Lærerne og lader sig høre fra Prædikestolene. Hvor lidet ønskelige end vore Forsatningsforhold ere, har den danske Kirke i denne Troes-Enighed en hemmelig Magt, der vær-ger og bevarer den. Ingen verdslig Magt vil her kunne gjøre Overgreb. Thi vilde den verdslige

Magt f. Ex. foretage Ritualsforandringer eller indføre Nyheder i Lære og Gudsdyrkelse, vilde den møde en samlet Modstand. Alle vilde staae imod som een Mand. Anderledes vilde Sagen stille sig, dersom der i Kirken og Geistligheden var indkommen Rationalisme, dersom der vare Partier, som streb om det, der hører til Grundvolden. Da vilde en rationalistisk Cultusminister, af hvilke vi have haft enkelte, have let ved at tage Partie med Rationalisterne og at indføre et rationalistisk Uvæsen. Derfor er det af yderste Vigtighed, at i den her omhandlede Henseende den nuværende Tilstand søges bevaret. Og dertil maa det theologiske Facultet være os behjælpeligt ved at bevare og til de Studerende at meddele den sunde Lærdom; i hvilken Henseende det nuværende theologiske Facultet fortjener al Paa-
skjønnelse.

Partierne udenfor Folkekirken.

Da vi afhandlede Kirkeforfatningen, klagede vi over, at den Bestemmelse i Grundloven: „Folketirkens Forfatning ordnes ved Lov“, hidindtil staaer som et uopfyldt Løfte. Den samme Klage maae vi gjentage om en tilsvarende Bestemmelse i Grundloven (§ 75): „De fra Folkekirken afvigende Troessamfunds Forhold ordnes nærmere ved Lov“. Vor Klage er, at vi endnu ikke have faaet nogen Dissenterlov. En Religionsfrihed uden Dissenterlov og dermed uden Control fra Statens Side er en Uorden. Landets Befolkning gives herved til Priis for alstens Forførelse, Bildfarelse og Sværmerie. Den almindelige Bestemmelse, at Intet bør læres, som strider mod Sædelighed og den offentlige Orden, er alt for løs og ubestemt, og selv denne løse Bestemmelse har fra Regjeringens Side kun fundet en svag Udførelse, hvad navnlig har viist sig i Mormonernes Historie

her i Landet. I velorganiserede Stater drages der Omsorg for, at de fra Follekirken afvigende Religionsfamsfund have en ordentlig Værestand, at Ingen ansættes som Lærere og Forstandere uden saadanne, som hertil besidde den fornødne Kundskab og Dannelselse og af Regjeringen autoriseres til deres Embede. Ogsaa er det i sin Orden, at deres Religions- og Gudsbetyrelsesfrihed kun tilstedes under visse Begrænsninger. Der kan saaledes med Hensyn paa Secter og Partier og med særligt Hensyn til Katholikerne spørges, om deres Frihed skal være saa ubestraft, at de have Lov til at holde offentlige Processioner i Gaderne? om det skal være dem tilladt at udsende Missionairer i Landet for at udbrede deres Lærdomme og gjøre Profelyter? om de tør oprette Kloster? om Jesuiter tør være i Landet? Katholikerne og de andre Partier have selv besvaret sig flere af disse og hermed beslægtede Spørgsmaal, efter som det convenerede dem. Det er dette, vi misbillige, da Staten selv bør besvare og afgjøre disse Spørgsmaal og opretholde de Bestemmelser, den derom har taget. Biskop Wrynster har med stor Energie udtalt Nødvendigheden af en Dissenterlov, ja har endog saa udkastet Momenter til en saadan. Jeg har ved forskellige Leiligheder i mine Skrivelser

til Ministeriet udtalt det Samme. Men det har ikke haft den fjerneste Virkning. Man vedbliver at holde sig til, hvad der synes at behage Rigsdagen, hvis Sympathier mere synes at omfatte de fra Folketirken afvigende Partier end Folketirken selv. Man følger: laissez aller og laissez faire.

Noget Forhold af Betydning til Partierne udenfor Folketirken har jeg ikke haft. Med Katholikerne har jeg dog haft en let Berørelse, som her i Korthed skal omtales. Der vare flere Omstændigheder, som bidroge til, at nogen Opmærksomhed var bleven vakt for de confessionelle Stridigheder, idet Pius den Niende paa Vaticanerconciliet havde proclameret sin kirkelige Ufeilbarhed og derved indført en ny Periode i den katholske Kirke, idet Biskoppernes og Conciliernes Magt og Betydning nu var brudt og tilintetgjort og havde maattet vige Pladsen for den pavelige Absolutisme. At nogen Opmærksomhed var bleven vakt for denne Begivenhed og dermed sammenhængende Spørgsmaal, maatte i en vis Henseende betragtes som glædeligt i Modsætning til den Indifferentisme, som er det almindelige. Men da forekom det mig ogsaa, at der var al Anledning til at imødekomme den vaagne Interesse og at inblade sig paa en dybere Undersøgelse af Forholdet mellem Katholicismen

og Protestantismen og ved denne Leilighed at hævde og forsvare vor evangeliske, i Reformationens Principer grundede Christendom. Jeg gif i min Fremstilling af Forholdet mellem de to Confessioner ud fra Modsatningen mellem den papistiske Sikkerhed og den evangeliske Visshed. Sikkerhed og Visshed bruges ofte eenstydigt; men naar der skjælnes, betegner Sikkerhed en Tilstand, i hvilken man ikke behøver at frygte for Fare eller at staae nogen Risiko, viser hen paa et Objectivt, en udvortes Autoritet, til Garantier og Assurancer, der ved udvortes Betryggelse nedslaae enhver Tvivl. Visshed derimod er en Tilstand, hvor Tvivlen er udelukket eller overvunden, fordi Sagen selv er nærværende for mig og indeni mig, og som, især naar Taleren er om aandelige Ting, viser hen til en Besiddelse paa første Haand, til det Selverfarede og Selvoplevede, udtrykker et Inderslighedens Forhold, et umiddelbart Forhold mellem min egen Sjæl, min egen Selvbevidsthed og Sandheden. Katholiken vil overveiede tale om Sikkerhed, Protestanten om Visshed. Jeg søgte at prøve den Autoritet, til hvilken Katholikerne henvise os for at faae Sikkerhed, navnlig den Autoritet, som Pius den Niende bød os i sin Ufeilbarhed, i hvilken han fremstiller sig selv som den fuldkomne Lære-

autoritet, den fuldkomne Forsoningsautoritet og som Midleren mellem os og Kristus, idet han selv er Christi Vicarius og siger: „Ingen kommer til Kristus, uden ved mig!“ I Modsætning hertil søgte jeg at hævde det evangeliske Autoritetsbegreb. Thi ingenlunde forholder det sig saaledes, som der ofte siges af Fritænkeriet, at Protestantismen har løsrevet sig fra al Autoritet og har en absolut Autonomie. Evertimod, efter evangelisk Lære kan intet Menneſte være uden Autoritet, under hvilken han i Lydighed maa bøie sig. Men, idet vi hævde Kristus som den høieste og absolute Autoritet, kræve vi, at den menneskelige Sjæl uden hine selvgjorte Midlere ſkal ſtilles i directe og umiddelbart Forhold til Kristus. Deri beſtaaer dette Forhold mellem Kristus og Slægten, at ethvert menneskeligt Individuum maa ſtilles ligeoverfor Kristus som den absolute Autoritet, hvor han ſpørres, om han i Lydighed vil hengive ſig eller ikke. Og naar et Menneſte da giver ſig hen, da vil Autoriteten viſe ſig ſom frigjørende (I ſkulle forſtaa Sandheden og Sandheden ſkal gjøre Eder frie), vil indaande Sjælen den absolute Viſhed om Sandheden. Og ſtjøndt Autoriteten er udenfor os, vil den dog ogſaa tage Bolig indeni os. Kristus vil formedelſt Troen boe i vore Hjerter, at Autoriteten ikke blot maa være

udenfor os, i Christi Aabenbarelse, i hans Ord og Gjerninger, men ogsaa indeni os, i hans Aands hemmelige Virkninger. Dette personlige Forhold til Kristus, der er uadskilleligt fra en indre Erfaringsvisshed, fremhævede jeg som det Høieste, der ved Reformationen var bleven gjenoplivet og som vedbarende skal gjenoplaves i vore Hjerter. Jeg bekæmpede den falske Anskuelse, der mener, at vi ikke kunne have Sikkerhed eller Visshed om Sandheden, naar den ikke ræktes os igjennem ufeilbare menneskelige Autoriteter, der indestaae os for Sandheden. Jeg hævdede, at den evangeliske Sandhed selv beviser sig for vort Hjerte, vor Samvittighed, vor Tanke ved egen Kraft, at ligesom Solen selv beviser sin lysende og varmende Kraft, uden at andre Himmellegemer behøve at indestaae derfor, at ligesom et Lægemiddel selv beviser sin Kraft til at helbrede, saaledes ogsaa Evangeliet.

Jeg maa henvise til Skriftet selv, da jeg ikke tør gaae ind paa de mange Undersøgelser, som Sagen medfører. Jeg skal kun bemærke, at neppe var Skriftet udkommet, forinden det herværende katolske Præstefab traadte frem med en offentlig Erklæring, hvori de talede som Fornærmende, der klagede over, at jeg havde fremsat urigtige Paaastande, og bebudede

et Skrift, der skulde indeholde en Gjendrivelse. Dette med saa stor Prætention forkyndte Skrift udkom ogsaa, forfattet af den herværende Præfekt Grüder. Det var den sædvanlige, ultramontane Læctie, som her blev repeteret. Modstanderen fremstilles som en Ignorant, som aldeles uvidende om de Ting, der forhandles; derefter en Uendelighed af Juristerier, som aldeles ikke gaar ind paa den aandelige Side af Sagen; og endelig den Forudsætning, at Christendommen væsentlig er en Lære, et Indbegreb af Dogmer, af Læresætninger, hvor en useilbar Autoritet er aldeles nødvendig for at lede os til at fatte de fine Distinctioner, som her maa gøres. Jeg kunde ikke finde mig opfordret til nærmere at indlade mig med dette plumpe og aandløse Skrift. Jeg antager heller ikke, at det har frembragt nogen Virkning paa Andre end Saadanne, der iforveien vare Papister og ønskede en Gjentagelse af den papistiske Læctie.

Sjældt det nu er blevet en Nødvendighed, at vi Protestanter staae paa Krigsfod med Katholikerne, er dette dog uadskilleligt fra en smertelig Følelse. Der var nemlig og er i mange Sjæle i begge Confessioner en Vængsel efter en Union, en Forening af det Adskilte. Netop i disse Tider, da Vantroen og Fornegtelsen har vundet en saa stor Udbredelse, idet

den angriber Christendommens Grundvolde, maatte denne Værgsel efter en Union styrkes. Naar den troende Katholik og den troende Protestant sammenligne sig med dem, der ere Fornegtere og Christendommens Modstandere, da kunne de dog ikke andet end erkjende, at de ere Nærbeslægtede, at de ligeoverfor den vantro Verden have den samme Sag at kæmpe for, og at de derfor bør slutte sig sammen. Hvor meget have de dog tilfælleds netop i det, som hører til Grundvolden. Det er selve Evangeliet, som er det Forenende, og til Evangeliet kommer ogsaa Katholiken tilbage, naar han stiger ned i sit eget Indre. Men Pius den Niende har ved sit Ufeilbarhedsdogme og sine Jesuitter gjort Alt hvad der er muligt for at fjerne Katholiker og Protestanter fra hverandre og fra Evangeliet, og har i Kirken optændt en Tvedragtens Flamme, ja har rystet Kirken i dens Grundvolde. Men skjøndt en udbortes Union er rykket længere ud — og til enhver Tid vilde vistnok en udbortes Union have sine store Banfeligheder —, er der dog en Union i Sindelaget, som selv Pius den Niende og hans Efterfølger neppe formaaer at udrydde ved deres ultramontane Foranstaltninger. Der er en Artikel i vor apostoliske Troesbetjendelse, som stedse paany opliver og nærer denne Union i Sinde-

laget, den Artikel: „Jeg troer de Helliges Samfund!“ Til de Helliges Samfund høre ikke blot de store og udvalgte Redskaber, men enhver Christen, der i en sand og oprigtig Tro har det indre Sjælesamfund med Christus og befinder sig i Helliggjørelsen. Tør man nu sige, at de Helliges Samfund kun er indskrænket til den romerske Kirke, indesluttet indenfor dennes Mure, eller til den lutheriske eller nogen anden Kirke? I Modsætning til denne sneverhjertede Opfatning fremtrænger sig, paanøder sig den Betsendelse, at det er allevegne i Christenheden, om vi end ikke udvortes kunne pege og sige: See her, eller see der! Fra den synlige Kirke føres vi her over i den usynlige, der først hieset bliver synlig. Hvor troende Menneſter i indre Erfaringsviſhed, i Bevidstheden om Synd og Naade ſtaaer i perſonligt Forhold til Christus, der ikke blot er udenfor dem, men indeni dem gjennem ſin Aands Virkninger, der er de Helliges Samfund. Og de, der have denne Erfaringsviſhed, de forſtaaer hverandre og ſympathifere med hverandre, ſelv om de afvige fra hverandre i Henseende til Aareſætninger og Kirkeſtille, ja ſelv om de ere befeſtede med denne eller hiin Bildfarelſe i de peripheriſte Ting. I dette Aarhundredes Begyndelſe viſte denne Tænkemaade ſig ſienſynligt hos en Rreds

af ædle Katholiker, der ikke lagde Dølgemaal paa deres Bekjendelse i saa Henseende. Saaledes hos den herlige Biskop Sailer, der frit bekjendte sig til den Artikel: „Jeg troer de Helliges Samfund!“ hvilket han udstrakte til de forskjellige Confessioner, om han end herved hos de strenge Papister paadrog sig Beskyldningen for Protestantisme og Kjætterrie. Saaledes hos den ædle Fyrstinde af Gallizin, der i sin Kreds ikke blot samlede Mænd som Fr. L. Stolberg, men ogsaa Protestanter som Hamann og Philosophen Jacobi. Vi kunne ikke tvivle om at denne Tænkemaade, der stammer fra Evangeliet og dets usynlige Virkninger i Sjælene, ogsaa findes hos mange Katholiker i vor Tid, om den end ikke htrrer sig frit under den nuværende Tryk. Den findes ogsaa hos Protestanter, der gjerne ville forenes med troende Katholiker. Midt under den nuværende Kamp og Forvirring ville vi til vor Trøst og vor Opriisning vedblive at fastholde Troen paa de Helliges Samfund. Hvorlidet vi end agte at opgive den synlige Kirke eller at betragte de her stedfindende Differenser som ligegyldige, finde vi dog et sidste Tilhold i den usynlige Kirke, hvor vort Liv med Christo er forborgent i Gud (Coll. 3, 3); hvor vi i denne Sjælenes mystiske Eenhed tilnærmelsesviis kunne finde en Opfyldelse

af Herrens hypperstepræstelige Bøn: Hellige Fader! bevar dem i dit Navn, som Du har givet mig, at de maae være Eet, ligesom vi ere Eet (Joh. 17, 11). At denne Bøn bringes sin Opfyldelse nærmere, er en væsentlig Betingelse for det sande Kirkeideal.

Paa Politik skal jeg her ikke nærmere indlade mig. Hvorledes den nuværende Culturskamp skal ende, veed Ingen. Efter al Sandsynlighed vil den ende i Compromisser, thi i Principerne kan der fra ingen af Siderne gives efter. Det lader sig ikke negte, at Katholikerne synes at være gangne feirrige ud af Kampen og i det Udvortes at have bundet Terrain. Imod denne deres Fremgang i det Udvortes vedblive vi at fastholde: Guds Rige er inden i Eder!

Blandt de andre Partier og Retninger udenfor Folkekirken har Mormonismen været mig den modbydeligste. De andre have kun været mig lidet interessante, naar undtages Irvingianismen, der har havt noget min Opmærksomhed Tiltrækkende. Den forekommer mig at være et Phænomen, der ikke er uden Betydning.

For en Række af Aar tilbage fik jeg et Besøg af Charles Böhm, en dansk Mand, der tidligere

havde været ansat ved Handelen, men sidenestefter var indtraadt i den irvingiske eller apostoliske Menighed, hvor han, saavidt jeg veed, blev Engel eller Biskop. Han var ikke studeret, men var en Mand af mange Rundslaber, en rig Dannelse og velbegavet, hvorom ogsaa forskjellige af hans Skrifter afgive Vidnesbyrd. Han vilde vække min Interesse for Irvingianismen og begyndte at tale om den Adspjaltelse og Forværring, der findes i Kirken, og som syntes at være uhelbredelig ved menneskelige Midler. Hvad der manglede, var Kirkens Eenhed og en fast Autoritet, som kunde udøve en styrende og ordnende Indflydelse. Han fremhævede, at den pavelige Autoritet, som Katholicismen opstillede, kun var en Skinautoritet, der beroede paa historisk Usandhed og Fictioner, et Menneftpeaafund, og Kirkens Eenhed, som Katholicismen prætenderer, kun en Skineenhed. Atter og atter vendte han tilbage til Skilbringen af den nuværende Forvirring og Elendighed, om hvilken han yttrede, at den ikke kunde afhjælpes ved menneskelige Midler, men at her maatte Herren umiddelbart gribe ind og selv udføre en Gjærning til Kirkens Forbedring og Rykstabelse. Han talede om et nyt Værk, som var udgaaet fra England og Skotland, hvor han selv havde været, og hvis Hovedindhold var Gjenoprettelsen af

Apostolatet, der skulde have været fortsat igjennem Kirken, men ved Menneskenes Brøde var forsvundet. Man havde i England og Skotland i Forsamlinger bedet Gud om en ny Pinte, en ny Aandens Udgydelse, og Aandens Røst havde ladet dem fornemme, at hvad det kom an paa, var „et Regeme“, et Udtryk, de ikke forstode, men som de sidenester lærte at forstaae om en synlig Kirkefæstelse med Gjenoprettelsen af de apostoliske Embeder. Han gav mig et større Skrift, det saakaldte „Aposteltestimonium“, forfattet af de nye Apostle, der henvende sig til samtlige Erkebiskopper, Biskopper og andre Forstandere i Kirken, og til Reisere, Konger og Øvrigheder med de meest indtrængende Opfordringer til at interessere sig for denne Sag. Idet jeg gjorde mig bekendt med dette Skrift, fandt jeg ofte en skarp og træffende Critik over Kirkens Tilstande, og en lignende Critik over Samfundstilstandene overhovedet, idet der paaviste, at Autoritet mere og mere var forsvunden i det menneskelige Samfund, at en vilb, demokratisk Frihed var traadt istedenfor, at Gud og Lydigheden mod Gud og hans Ordninger var afløst og menneskelig Selvregjering og Selvførelse det Herskende, og at saadanne Tilstande nødvendigt maatte fremkalde de guddommelige Straffedomme, hvorfor der ogsaa

pegedes hen til Herrens anden Tilfommelse som nær forestaaende. Men som Universalmidlet mod dette fremhævedes Gjenoprettelsen af fire Embeder, der have bestaaet i den apostoliske Kirke og skulde have fortsat sig gennem alle Tider, men ved menneskelig Brøde og Forsømmelse vare forsvundne: Apostle, Propheter, Evangelister, Hyrder og Lærere (Eph. 4, 11, 12). Fremfor Alt var det Apostolatet, der maatte gjenoprettes. Hermed vilde Kirkens Eenhed vende tilbage, og vi vilde faae en virkelig legitim Autoritet, under hvilken vi i Tro og Lydighed kunde boie os. Jeg talede ofte med ham om denne Sag, og han talede med Overbeviisningens fulde Styrke.

For min Deel maatte jeg dog strax have mange Betænkkeligheder. Jeg indvendte, at jeg ikke kunde forestille mig Apostelembedet bestemt til en fortsat Gjentakelse, men kun til at fremtræde een Gang ved Kirkens Grundlægning. Apostle i Ordets strengere Forstand ere umiddelbart udvalgte af Herren selv, have seet Herren og ere bestemte til at være Autoritet for hele Kirken og for alle Tider i Kirken. I de hellige Skrifter have vi Guds Ord, dermed ogsaa det apostoliske Ord, der skal være det Normerende for Kirken gennem dens Udvikling. Herimod blev nu bemærket, at Apostle ikke nødvendigt skulde umid-

delbart være udvalgte af Herren selv. De udvalgtes af den Helligaand, idet Propheterne af Aandens Drift betegnede de Mænd, som Herren vilde have til Apostle. Men naar man da paaastod, at dette skulde have gjentaget sig fra Slægt til Slægt, men at det var bortfaldet ved Menneftenes Brøde, saa maatte man dog nødvendigt spørge: hvori bestod denne Brøde? Var det de første Apostles, der forsømte at udnævne deres Efterfølgere? Eller var det ved en almindelig Tankeløshed, en almindelig Forsømmelse, der indtraadte efter Apostlenes Dødtgang, idet man antog, at den daværende Tilstand var normal, var som den skulde være, og ved denne Forsømmelse lod de vigtige Embeder forfalde? Dette synes snarest at være Meningen, men at der over det hele Spørgsmaals Besvarelse svæver en vis Uklarhed, vil neppe kunne negtes.

Men hvorledes man nu end herom vil dømme, dette synes dog uimodsigeligt, at naar nye Apostle fremstaae som Sendebud fra Herren til hele Kirken, som Autoriteter, der kræve Lydighed og Anerkjendelse, saa maae de legitimere sig, maae bevise sig at være Apostle. Man har henviist til Tegn og Under, hvorved de skulle have legitimeret sig, at de s. Ex. ved deres Bønner have helbredet Syge. Jeg be-

strider det ikke, men kan ikke lade det gjælde som noget Beviis, da andre Troende kunne udføre et Vignende. Hvad jeg krævede og i mine Samtaler med Bøhm udtrykkeligt fordrede, var store og ualmindelige Gaver, at de i deres Præstationer kunde stilles ved Siden af de gamle, os bekjendte Apostle. Der blev svaret, at saa høie Gaver vare ikke fornødne, og at Gud kun giver Aandens Aabenbarelse til det, som er nyttigt. Hertil svarer jeg, at skulle disse Apostle legitimere sig, maae de i ethvert Tilfælde kunne opvise Noget, som i Oprindelighed og Indholdsfulde er et Enestaaende i Sammenligning med alt Andet, hvad vi ellers i Kirken kjende af aandelige Arbejder og Gaver. Men dette har jeg aldeles ikke kunnet finde. Aposteltestimoniet, hvor meget Godt, Dybt og Træffende det end indeholder, giver ikke Andet og Mere end hvad ogsaa andre dygtige, alvorlige og begavede Theologer af de forskjellige Confessioner kunne præstere. De have udgivet en Liturgie under det meget fordringsfulde Navn: „Kirken's Liturgie"; men denne er ikke andet end en passende Samling af liturgiske Stykker fra den gamle Kirke og fra den anglikanske Kirke. Et Vignende lader sig gjøre uden Vanskelighed. En anden Hovedindvending, som jeg vedvarende maa gjøre mod disse

Apostle, naar de skulle legitimere sig, er, at de stige Offentligheden. Aposteltestimoniet er saaledes anonymt. Ere de virkelig udsendte af Herren til hele Kirken, hvi træde de da ikke offentlig op, hvi løse de os ikke saa mangt et Spørgsmaal, hvori vi ere forviklede og hvor vi vel kunde trænge til en apostolisk Løsning, naar Apostle nu een Gang ere iblandt os. Som et Exempel fra den senere Tid vil jeg nævne Vaticanerconciliet og Pius den Niendes Ufeilbarhedsdogme. Her tiltog Pius den Niende sig jo ligefrem den Myndighed, der tilkommer Apostlene, fatte sig selv i Apostlenes Sted. Hvi traadte de da ikke offentlig op og vidnede mod dette Uvæsen? Men de vedbleve at være indhyllede i Anonymitetens Dunkelhed. At der heri er Noget, der ikke er som det bør være, vil formeentlig ikke kunne negtes.

For mig mangler den hele Irvingianisme den rette Begrundelse. Dens Fundament svæver i Luften. Den grunder sig paa et blot Postulat om de apostoliske Embeders fortsatte Gjentakelse i Kirken og paa Apostle, der ikke kunne legitimere sig, ja ikke engang ret forsøge derpaa, idet de stige Offentligheden. Jeg kom til det Resultat: Vi have ingen Brug for disse nye Apostle, men have nok i Reformationens Principer. Ogsaa her føres vi tilbage til Forholdet

mellem Sikkerhed og Visshed. Irvingianismen er en katholiserende Retning, der vil have større Sikkerhed, større Garantier end dem, som den hellige Skrift giver os, og som derfor fingerer et Apostolat, der kan indestaae for Sandheden. Vi derimod nøies med den Sikkerhed, som Skriften giver os, og vor evangeliste Visshed. Vi have Guds Ord i de hellige Skrifter, dermed ogsaa det apostoliske Ord. Vi have Guds Aand, der slæber Troen i vore Hjerter, den retfærdiggjørende Tro paa Christus som vor Retfærdighed for Gud, som den, der har stiftet Forligelse mellem Himlen og Jorden, har bragt det store Forsøningsoffer og stænket os Syndernes Forladelse og et evigt Livs Haab. Paa denne Forening af Ordet, Aanden og Troen beroer vor evangeliste Visshed, og forsaavidt som den endnu fattes os, bede vi Herren og Faderen, at han vil give os den. Fra disse Principer, der bleve frembragne ved Reformationen, maa al Kirkeudvikling gaae ud. Det forstaaer sig af sig selv, at der altid vil blive en Afstand mellem Kirkens Ideal og dens Virkelighed, og at vi fra den synlige Kirke anelsesfuldt maae see hen til den usynlige, i hvilken det tilkommende Herlighedsrige er forborgent, som i sin Tid vil blive aabenbaret.

Stjødnt jeg saaledes maatte tilbagevise Irvingianismen, for hvilken man vilde vinde mig, vedblev der dog at være det, som var Gjenstand for min Interesse og Anerkjendelse. Irvingianismen har gjort dybe Blik baade i det Første og det Sidste af det, som hører til Guds Riges Udviklingsgang paa Jorden. Den har gjort dybe Blik i det Første, idet den har paaviist den kristelige Menigheds Forhold og Forbindelse med det Gamle Testamente, med Mosaismen, et Punct, der i den sædvanlige Theologie har været meget forsømt. Den har ogsaa gjort dybe Blik i det Sidste, i Læren om Herrens anden Tilkommelse. Selv om man her ikke kan godkjende Alt, modtager man dog mange nye Lys, og selv hvor der kun gives det Bekjendte, det Sædvanlige, fremtræder dette med en Energie, en Styrke, der gør det Indtryk, at det er Alvor med denne Sag. Men Sympathien forvandler sig unegtelig til Antipathie, naar vi komme til Midten, d. v. s. til selve Kirkehistorien, der bevæger sig imellem det Første og det Sidste. Her maae vi protestere mod den Historiens eller Kirkehistoriens Philosophie, som Irvingianismen opstiller*). Istedensfor i Kirkehistorien at see en fremstridende

---

*) Jvfr. Gude: „Om Irvingianismen“.

Udvikling, seer den en fortsat Depravation, en fremskridende Forværrelse, der ender i en absolut Pessimisme. Den første Fordærvelse indtraadte ved Apostolatets Ophør; den næste Fordærvelse indtraadte, da Kirken blev Statskirke under Constantin den Store, hvilket skete paa en høist forkastelig Maade. Den derpaa følgende Fordærvelse var Pavedømmets Udbredelse igjennem Middelalderen med alle dets Misbrug; den næste var selve Reformationen, der tiltog sig at ville rense og forbedre Kirken uden Myndighed og Autoritet, da kun en apostolisk Autoritet havde været skikket til at reformere, og som fremkaldte en uhyre Splittelse og blev Udgangspunct for den sig i en senere Tid mere og mere udbredende Vantro. Hvor meget Sandt der end i det Enkelte er i den Kritik, der øves over de kirkelige Tilstande, har jeg dog aldrig kunnet forsones mig med en Anskuelse af Historien, som deri kun seer en fremskridende Fordærvelse. Jeg maa, og som jeg troer i Samstemning med den hellige Skrift, i Historien see Udførelsen af en guddommelig Plan, om vi end ved dens Udførelse ofte maae udbryde med Apostelen: O Rigdoms Dyb baade paa Guds Kundskab og Visdom! Hvor uransagelige ere hans Veie, hans Domme usporlige; en Plan, der sætter sig igjennem

uagtet al menneskelig Modstand og Forstyrrelse, om den end, hvad ogsaa Striften viser, ved denne Modstand og Forstyrrelse bliver modificeret i sin Udførelse.

Den Sympathie, jeg vedblev at bevare for Irvingianismen, grunder sig tillige i det christelige Alvor, der findes hos denne Retning, uagtet dens Bildefarelse, og at den vedvarende aflægger et grundigt Vidnesbyrd imod Verden ikke blot i dogmatisk, men ogsaa i ethist Henseende, idet den vidner mod alle Forsælsninger af de sædelige Begreber, der i vore Dage ere saa almindelige. Ogsaa have Irvingianerne det Fortrin, at der i deres Optraeden ikke som hos de andre Sectar er noget Fanatisk eller Tumultuarisk, og at de i Forhold til den bestaaende Kirke indtage en tolerant Stilling. De negte saaledes ikke, at vi i vor lutheriske Kirke have det, som er nødvendigt til Salighed; men vi mangle, hvad der hører til Fuldkommenhed, det vil sige, til den rette Udvikling.

Dog vil jeg ikke fordølge, at min Sympathie for Irvingianismen for en stor Deel grunder sig i min Sympathie for en enkelt Mand, der tilhører denne Retning: Heinrich Thiersch. Denne udmærkede Theologs Værker have paa mig udøvet en sær-

egen Tiltrækning. For kun her at nævne enkelte af hans Værker, saa har jeg i hans Catholicisme og Protestantisme, hans Værk om Kirken i den apostoliske Tidsalder, hans Bidrag til Kritiken over det Nye Testaments Bøger, hvor han kraftigt imødegaaer den vantro Critiks Indvendinger, fundet et Ngt, ja Banebrydende, der ofte rev mig med sig, hvortil kommer, at han tillige henriver ved sin sjældne Stil og Fremstilling, i hvilken Henseende han blandt de nydste Theologer kan betegnes som en sjælden Fugl, en rara avis. Mange af hans Skrifter have aldeles ikke det irvingianske Præg, men det almeenchristelige og almeenmenneskelige. Men at en saadan Theolog, der var Gjenstand for min Beundring, gik over til Irvingianismen, kunde ikke andet end indgyde mig Respect for denne Retning. Desværre har jeg Intet kunnet finde til dybere Begrundelse af denne Respect, og jeg stod for den psykologiske Gaade, hvorledes en Mand som Thiersch havde kunnet gaae ind derpaa. Jeg formaaer ikke at løse den, om der end maaskee kan anføres, at han i en ung Alder traadte ind i dette Samfund og stiftede denne Forbindelse for hele Livet, der som et Ægteskab ikke kan opløses. Men hvorledes det nu end hermed monne forholde sig, vedbliver han at være

mig kjær, ærværdig og dyrebar. Jeg har ikke havt den Lykke at see denne ædle Personlighed og at tale med ham. Derimod har jeg havt den Glæde at veksle nogle Breve med ham. Jeg antager, at vi vilde kunne komme hinanden nærmere, dersom det ene ikke var, som hindrer den dybere Forening.

Endnu maa jeg omtale en Conflict med de herværende Irvingianere. Det er en Erfaring, jeg har gjort i mange Aar, at ethvert Partie (Ordet taget i den ikke gode Betydning) har noget Jesuitist. Dette viste sig hos de herværende irvingianske Lærere deri, at de begjærede Daab og Altergang i Folkekirken. Det følger af sig selv, at i Nødtilfælde, hvor der vare Syge eller Døende, der ikke paa anden Maade kunde blive betjente, vilde det ikke negtes. Men nu havde de jo deres egen Kirke, deres egen Liturgie, deres egne Lærere, hvad Altsammen dannede en Mod-sætning til Folkekirken. Hvorfor vilde de da have Daab og Altergang i Folkekirken? Det er klart, at det var fordi de da lettere kunde forstaffe sig Profelyter. Det koster altid en alvorlig Overveielse, en Beslutning, der ofte ikke kan gennemføres uden en indre Kamp, naar man skal bryde med sine Fædres Tro

og Kirke og gaae over til en anden Kirke. Men naar nu Irvingianerne kunde faae Daab og Altergang hos os, da viste dette jo, at der var en Union, et Benskabsforhold mellem Folkekirken og Irvingianismen. Man behøvede da ikke i den strengere Betydning af Ordet at træde ud, men kunde i al Bequemmelighed være paa begge Steder paa een Gang; og herved var der Udsigt til at faae flere Profelyter end man ellers vilde kunne faae. Paa denne Jesuitisme kunde jeg ikke gaae ind, og Ministeriet tiltraadte ganske min Anskuelse. Det blev forbudt at give dem Daab og Radvære, undtagen hvor Nødstilfælde vare tilstede. Folkekirken kan ikke indlade sig paa Union med dem, der vrage Folkekirken, som uden at raadføre sig med Myndighederne ere udtraadte deraf og paa egen Haand have dannet et Samfund i Modsatning til Folkekirken, hvor meget man end i andre Henseender hos dem kan finde at paastjønne. Jeg har ikke kunnet opgive den Fordring, at den, som fra Folkekirken gaaer over til Irvingianismen, skal være sig bevidst, hvad han gjør, at han nemlig bryder med den lutherste Kirke og med Reformationens Principer, at han træder ind i et Samfund, der har oprettet en ny Autoritet i Kirken (det selvgjorte Apostolat), som den lutherste Kirke og Reformationen ikke

anerkjender. At dette opretholdes, kræves efter min fulde Overbeviisning af den folkekirkelige Orden. Jeg veed det vel, at de herværende irvingianste Lærere mod mig udtale svære Beshyldninger for Uchristelighed og Intolerance. Men heri have disse af mig i andre Henseender agtede Mænd hellig Uret.

Og idet jeg handler om Partierne udenfor Folkekirken, maa jeg tillige i Korthed, berøre et Angreb fra Fødernes Side, idet herværende Overrabbiner, Dr. Wolff, i et Skrift „Talmudsjender“ gjorde et Anfald paa mig. Jeg havde i min Ethik skrevet om den moderne Jødedom, der, affalden fra sine Fædres Tro, ja affalden fra al positiv Religion, baade i Staten og i Litteraturen optræder som en ny atheistisk og antichristisk Potens, der i Forbindelse med den moderne Vantro arbejder paa at udslette Christendommen og fremfor Alt at uddrive Christendommen af det offentlige Liv. Jeg maa her henvise til den nærmere Begrundelse, som heraf er givet i min Ethik. Her kan jeg kun fremhæve, at der hverken hos Dr. Wolff eller hos Andre, som optraadte imod mig — hvoriblandt flere af vore liberale Politikere —, viste sig nogen aandelig Forstaaelse af Sagen. Man

fandt mine Klager at være aldeles overdrevne, var ikke langt fra at tillægge mig den Hensigt at udbrede Had mod Individerne og at berøve dem deres borgerlige Rettigheder, hvorpaa der jo ikke var fjerneste Tanke. Da Forudsætningerne for en aandelig Forstaaelse ganske manglede, kunde ingen Forhandling finde Sted. Det Køre, som ved Dr. Wolffs Skrift fremkaldtes blandt Tøderne, viste sig ogsaa kun at være kortvarigt og forsvindende. Begivenhederne i andre Lande vilde dog vel have bidraget til at vise, at mine Paastande om den moderne antichristelige Tøbedom ikke have været grebne af Luften.

Kirkelige Embedsgjærninger.

Fra de særlige Opgaver vender jeg mig nu til Embedsgjærninger, der gjentage sig i Livets Kreds- løb. Og først nævner jeg da Visitationerne. De have stænket mig megen Glæde. Hovedpunktet i en Visi- tation er vistnok Katechisationen med den confirmerede Ungdom, og denne har i høi Grad interesseret og fængslet mig, og blev ogsaa, tør jeg sige, allevegne fulgt af Menighedens Deeltagelse og Opmærksomhed. Jeg tog ikke Katechisationen som en blot Overhøring, skjøndt der vistnok var det, som maatte fordres, nem- lig Skriftsteder og det af Kirken Overleverede efter Luthers Katechismus. Paa dette Grundlag søgte jeg at gjøre Katechisationen til en opbyggelig Samtale og deri at erfare, hvorledes de Unge's religiøse Organ var uddannet. Her har jeg ofte gjort glædelige Er- faringer. Hvor Katechisationen lykkedes, kunde der ofte fremkomme Svar, som overraskede mig ved at

udtale de dybeste Sandheder paa en umiddelbar, naiv, Hjertet tiltalende Maade. Saa ofte maatte jeg her tænke paa, at Herren har aabenbaret de Umhyndige, hvad der er skjult for de Vise og Forstandige. Og naar jeg med de Umhyndige afhandlede Børnelærdommen, Troens Elementer, maatte jeg ideo-
lig sige mig selv, at dette dog er det ene Fornødne for os alle, og at jeg selv intet Andet, intet Bedre havde at holde mig til i Liv og i Død, hvilket da bidrog til at give Samtalen den rette Vægt og Stemmning. De Taler, hvormed jeg aabnede og sluttede Katechisationen, sigtede alle til et Vidnesbyrd om den fælles Tro.

Ved Siden af Kirken visiterede jeg Skolerne. Hvor eensformigt dette end kunde være, havde det dog Interesse for mig, idet jeg betænkte Folkeskolens store Vigtighed for vort Land. Jeg spurgte først og fremmest om Christendommen og Modersmaalet, og derefter bedømte jeg en Skole. Den megen Tale der føres om vor Folkeskoles maadelige Tilstand og Trangen til Reform, der skulle bestaae i, at Undervisningsgjenstandene forøges, især ved Naturvidenskaber, have, jo mere jeg har lært Folkeskolen at kjende, forekommet mig at være ubegrundet. Jeg troer, at vor Folkeskoles Tilstand gennemsnitlig maa

betegnes som respectabel og at der i vor Skolelærerstand ere særdeles dygtige Kræfter. Hvor meget vil man dog forlange af en Ungdom, der allerede i det trettende Aar kan udskrives af Skolen? Naar der her er et nogenlunde forsvarligt Grundlag af Christendom og Modersmaal, derhos lidt Skrivning og Regning, lidt Historie og Geographie — thi smaat kan det kun blive —, maa man være nøiet. Større Fremstribt vilde Børnene vistnok kunne gjøre, dersom de hyppige Skoleforsømmelser kunde formindstes, hvad hidtil har viist sig at være saare vanskeligt og vidner om, at vor Vondestand endnu ikke har faaet Sands for Kundskabens og Dannelsens Betydning og helst vil bruge Børnene til Hjemmearbejde. Idet jeg udtaler, at man ikke bør stille overdrevne Fordringer til Folkeskolen, tilføier jeg det Ønske, at Fortsættelsesskoler maae blive oprettede, hvor det Grundlag, som er givet i Folkeskolen, kan blive videre udviklet. Men her ville vistnok Vanskeligheder vise sig fra Befolkningens Side, der i det Hele ikke er tilbøielig til at bringe de fornødne Offre.

Bisitatsernes Betydning er ikke blot den, de have for Menigheden. De sigte ogsaa til at oplive og befrugte det personlige Forhold mellem Biskoppen og Præsterne. Jeg tilbragte i Reglen to Dage paa

hvert Sted, og der blev saaledes Tid til Samtale. Jeg mindes med Glæde mange Steder, hvor jeg med Præster har holdt theologiske og kirkelige Samtaler, snart spadserende i Haven, snart paa Præstens eller paa mit Bærelse, hvor det ikke gik af uden en Impuls og hvor der ofte kunde være Tale om en gjensidig Gaven og Modtagen. Til mine Visitationsglæder hørte ogsaa, at jeg kom i Forhold til saa mangen elskværdig Præstefamilie. Desværre maatte mit Forhold afbrydes, naar det nyligt var blevet knyttet.

Mine Visitationer vare mig ikke blot til Glæde, idet jeg derved kom i Forhold til mange Menninger, ikke blot Præster og Skolelærere, men ogsaa mange Omkringboende, der ved Biskoppens Ankomst paa forskjellige Steder samlede; de vare mig ogsaa til Glæde derved, at jeg kom i et nyt Samliv med Naturen. De deilige Sommermorgener, jeg tilbragte i Eensomheden, naar jeg tidligt spadserede i Haven eller staaende i Havedøren skuede ud over det frodige Liv med den rene, klare Luft, eller siddende i min Stue skrev et Brev eller beredte mig paa en Katechisation, medens Solen skinnede ind til mig, disse Sommermorgener staae mig endnu i Sjælen i fuld Nærværelse. Ogsaa havde jeg mange gode Natur-

indtryk, naar jeg reiste fra det ene Sted til det andet. I Reglen forlob jeg et Sted, hvor et større Selskab havde været samlet. Jeg trængte da til Ensomhed og nød den, idet jeg eensom sad i min Reisevogn og meget ofte kunde lade en af vore hndige sjællandske Egne strømme sin Rigdom ind paa mig med velgjørende Virkninger.

En Mangel jeg føler ved at tænke tilbage paa mine Visitationer er denne, at jeg i dette store Stift kun saa sjældent kunde besøge det enkelte Sted. Jeg søgte at raade Bod derpaa, idet jeg paa flere Steder lod Provsten gjentage Visitationen paa mine Vegne. Det vil vistnok blive nødvendigt i Fremtiden at faae Provster, der ere Mænd til ikke blot at holde Skolemen ogsaa Kirkevisitationer. Jeg har ogsaa erfaret, at Provsternes Kirkevisitationer paa flere Steder ere blevne modtagne med Glæde.

I Forbindelse med, hvad her er sagt om Visitationerne, vil det maaskee ikke være upassende at erindre om en Reise, jeg gjorde til Ringsted i Kong Frederik den Syvendes Følge. Det var i mit Embedes første Tid 1855. Det havde viist sig, at de gamle Kongegrave, der gjøre Ringsted Kirke saa

ærbørdig, vare i en flet Forfatning. Man fandt, at nye Ligsteen vare nødvendige og at Gravene selv burde aabnes, for at man, dersom de vare bestadigede eller forstyrrede, saavidt muligt kunde bringe dem i sømmelig Tilstand. Kong Frederik den Syvende, der som bekjendt havde megen antiqvarist Interesse, vilde selv lede Undersøgelsen. Foruden en Samling af Mænd, der vare kyndige baade i Anatomie og i Historie, skulde ogsaa Stiftets og Amtets Øvrigheder være tilstede, og saaledes kom da jeg i Forbindelse med Stiftamtmand Tetens til her at indtage en Plads.

For mig havde denne Reise til Kongegravene noget Tiltrækkende. Vel kunde der spørges, om man ikke gjorde bedst i at lade de Døde hvile. Men Spørgsmaalet var jo netop, om de hvilede rettelig, og om de ikke vare komne ud af deres rette Leie, hvori de maatte indbringes igjen. Det forekommer mig, at der var en vis Høitidelighed over den hele Handling. Særligt mindes jeg denne Høitidelighed ved Baldemar den Stores Grav. Vi vare samlede i en Kreds, og vare tændte trindtomkring Graven, thi Jorden skulde først kastes op. Vi sad forventningsfulde, indtil omfider Kongens Riste blev

funden, der viste sig aldrig tilforn at have været aabnet. Den aabnedes — og her laae han, kun indhyllet i en Munketappe, uden nogensomhelst kongelig Prydelse. Kun hans høie, ranke Skikkelse minde om den kongelige Værdighed. Vi saae ogsaa Baldemar Seiers Grav og hans Dronningers, Dagmars og Bengjærds. Dagmars Grav var tom, men Bengjærds Skelet fandtes fuldstændigt. Kun var Hovedet afrevet og hvilede ved Brystet, hvad uden Tvivl ved en foregaaende Opgravning var steet af Raadhed eller af det bekjendte Had, der forfulgte hende. Hendes Former vare meget sjoenne, og Anatomen Ibsen var ganske henrykt.

Jeg har her kun i Korthed villet berøre denne Opgravning, uden udførligt at ville fremstille den, hvilket grundigt er steet i det af Worsaae og Herbst udgivne Værk. Jeg skal kun tilføie, at jeg ogsaa maatte være i Kongens Følge, da han ved denne Leilighed gjorde nogle Udflugter til Fjenneslev, Bjerne og Haraldsted, hvilket sidste Sted erindrer om Knud Lavards Mord i en nærliggende Skov med en Rilde. Kong Frederik den Syvende var paa hele denne Tour i det bedste Humeur, Grevinden var ikke med; vi levede sammen med ham hos Provst Steen-

berg, smukt og borgerligt. En Aften kom Ingemann til os fra Sorø, og vi bevægede os i fædrelands-historiske Stemninger og Minder. Vi talede om Ingemanns Romaner, hvilke Kongen elskede og ikke var langt fra at opfatte som historiske Kilder.

Ved en anden Leilighed blev der gjort en lignende antiqvarist Udflygt til Sorø. Skjøndt den gav mig Leilighed til nogle Timers Samliv med Zeuthen, forekommer det mig dog, at den var mindre tiltrækkende end Touren til Ringsted.

Jeg vender tilbage til de egentlige Embedsgjærninger. Og fra Visitationerne vender jeg mig til Præstevielserne. Disse have for mig hørt til det Kjæreste og Vigtigste i Gjærningen. Jeg er mig bevidst, at hver Gang jeg indviede yngre Mænd til Præstegjærningen, var det tillige en Indvielse for mig selv. Foruden det Personlige, hvortil der her var saa megen Anledning, behandlede jeg tillige i disse Taler Spørgsmaal, der rørte sig i Tiden, særlig dem, der fremkaldtes ved Kampen mellem Troen og Vantroen. Jeg kan her henvise til tre af mig udgivne trykte Samlinger af Ordinationstaler.

Det lykkedes mig ogsaa for disse Handlinger at vække Menighedens Interesse. Ikke blot et stort Antal af Geistlige, men ogsaa en talrig Menighedsforsamling, der med Opmærksomhed fulgte Handlingen, var hver Gang tilstede.

Ved denne Reilighed undlader jeg ikke at anføre, at blandt de mange Præster, jeg indvieede og som alle havde Universitetsdannelsen, vare der tvende uden Universitetsdannelse. Den ene var Katechet Tobias Mørk fra Grønland, den anden Santalernes Missionsnair Børresen. Man ønskede med al Grund, at Grønland, saa vidt det var muligt, skulde have indfødte Præster. At Børresen blev ordineret, skjøndt ganske manglende den lærde Dannelse, grundede sig i det Store og Overordentlige, der ved ham var bleven udført. Man var i Santalistan kommen til det Tidspunct, hvor en Kirkeordning skulde oprettes, og jeg troede ikke at burde unddrage mig for at yde den Bistand, som her krævedes. Det ligger i Sagens Natur, at der under de her berørte Forhold ikke maatte slaas saa lidet af paa de Forbringere, som stillede til Kundskab og Dannelse. Men det forekom mig unegtelig, at de Forbringere, vi nødtes til at stille, vare alt for ringe. Der var maaskee hos mig en

Gensidighed eller Indskrænkning, fra hvilken jeg vanskelig kunde løsrive mig. Men ved enhver af disse Ordinationer havde jeg mine indre Rampe, forinden jeg kunde bestemme mig dertil. En uvidende Præstestand hører til det, hvormed jeg mindst kan forsones mig, og jeg følte en indre Modstræben mod at medvirke dertil. Der var ogsaa Tale om at ordinere Børresens Medarbejder Skrefsrud. Han manglede ogsaa Universitetsforberedelse, men var ikke desto mindre rigt udrustet med en i Livets forskjellige Forhold selverhvervet Kundskab og Dannelse, saa at der fra denne Side Intet kunde være til Hinder for hans Ordination. Skrefsrud er bleven ordineret i Norge *).

Som jeg har indviet mange Præster, saaledes ogsaa et forholdsvis stort Antal af Biskopper. Jeg har indviet Laurup og Raub, P. C. Rierlegaard, Balslev, Lind, Swane og Fog, ligesom jeg ogsaa har indviet Pietursøn til Biskop over Island. Blandt

---

*) Jeg bør her bemærke, at jeg efter de Nævnte endnu har ordineret to Pædagogikanter, og at disse havde en tilfredsstillende Forberedelse.

disse af mig indviiede Biskopper maa jeg i Særdeleshed fremhæve Laub, fordi han blev mig en kjar og dyrebar Ven. Han var rig paa Begavelse og rig paa Kjærlighed. Hans Begavelse var, som jeg tidligere har antyndet, overveiende receptiv, men her var den overordentlig stor. Det var umuligt, at en Forfatter kunde have en bedre Læser, thi han opdagede Meget, som Forfatteren selv neppe havde været sig bevidst, hvilket jeg for min Deel oftere har haft Leilighed til at erfare, da han altid skrev mig til om mine Arbeider. Laubs Breve høre til det Ypperste, jeg kjender, ved denne sjældne Forening af aandelig Opfattelse og Gemyt. Prøver derpaa vil man kunne finde i „Blade af Mynsters Liv og Tid“. Ved denne dybe Sands, der fra Videnskabens udstrakte sig til hele Kunstens Omraade og havde sin Rod i det kjærlighedsfulde Blit paa Rivet, har han i sin Embedsgjærning virket dybt og befrugtende paa Præsterne og i det Hele paa den ham omgivende Kreds, der var ham inderligt hengiven. Det var os en Sorg, da han ved sin Sygdom blev forhindret fra at indvie Viborg restaurerede Domkirke, som han saa længselsfuldt havde imødeset. De sidste Aar, han tilbragte i Kjøbenhavn, have for mig ikke

funnet faae den Betydning, jeg havde ønsket, paa Grund af hans Sygdom, der ofte forhindrede ham i Samtale eller dog meget indskrænkede denne. Dog har jeg endnu i den allersidste Tid haft enkelte Samtaler med ham om Jacob Böhme og Theosophien, i hvilke han havde Aandens fulde Klarhed.

Blandt de Biskopper, jeg ikke indviede, maa jeg nævne den Mand, der indviede mig, Biskop Brammer. Med hvert Aar kom vi hinanden nærmere. Jeg var fra min Barndom vant til at see hen til ham som til en kjær Lærer. Nu modtog jeg gjerne hans Meddelelser om Embedsforhold og raadslog med ham om vigtigere Puncter. Men idet jeg nævner Embedsforholdet, maa jeg tilføie, at Brammer, der er en kjærlig Natur, havde megen Sands for det Individuelle, hvad der hørte til den Enkeltes Anliggender og til Familielivet, og at hans Venner kunde tale til ham om deres individuelle Glæder og Sorger, og altid vente Deeltagelse. Naar jeg nu vil correspondere med ham, maa jeg skrive til Weile, hvor han tilbringer sin Alderdom. Han er mere end 80 Aar. Maatte han, saalænge Forblivet skal vedvare, beholde den Aandens Kraft og Frihed, der viser sig i hans Brev!

Og som jeg indviede Præster og Viktoper, saaledes indsatte jeg ogsaa Provster. Provsteindsættelse foregaaer i Roeskilde Domkirke. Paa saa Undtagelser nær har jeg saa godt som hvert Aar holdt Provsteindsættelse. I tidligere Tider var Talen altid paa Latin. Jeg forandrede det til en dansk Tale, i hvilken jeg handlede om Embedet og Tiderne.

Ligeledes indviede jeg et stort Antal Kirker. Personligt har jeg indviet omtrent 20 Kirker, mindre og større, foruden hvad jeg har ladet Provster udføre paa mine Vegne. Ingen af mine Forgængere kan fremvise et saadant Antal af Kirkevielser, der hos dem kun enkeltviis og meget sporadisk ere forekomne. Det viser, at min Embedstid er faldet sammen med en ny frembrydende Tid her i Landet. Der var tilvissse Trang til disse Kirker, og endnu er der Trang til flere, særlig i Kjøbenhavn. Statens Bidrag ere forholdsviis de ringeste, det Meste er indkommet ved frivillige Gaver, hvilket vidner om et vaagnet, religiøst Liv. Men hermed forbinder sig en Mangel, at man nemlig ved de frivillige Gaver som oftest nøies med at fuldføre Kirken uden at sørge for, at Kirken eier en Capital til Reparationer og paakommende Tilfælde. En Kirke bør eie en Ca-

pital, uden hvilken store Forlegenheder kunne fremkomme.

Ved at omtale Indvielserne, vil jeg ikke forbigaae at nævne, at en af mine første Gjærninger var at indvie Slagelse Kloster. I Forening med afdøde Stiftamtmand Tetens havde jeg lagt Planen til denne Stiftelse. Da jeg indviede den, var Tetens nylig død. Af selve Stiftelsen har jeg havt stor Glæde. Af det Forskjellige, jeg har virket for den, vil jeg særligt nævne Stiftelsen af et Bibliothek, der aarligt forøges og meget benyttes af Conventualinderne.

Idet jeg ved ovenfor at tale om mine bisshoppe-
lige Embedsgjærninger har nævnet Mænd, til hvilke
jeg er kommen i nærmere Forhold, maa jeg tillige
nævne nogle Mænd, der som Provster have været mine
nærmeste Medarbeidere: Stiftsprovst Rothe, Provst
Fog ved Holmens Kirke, Domprovst Gude i Roes-
kilde og Provst B. Andersen i Ringsted. Disse
Mænd have ikke blot i deres Embede støttet mig som
Medarbeidere, udmærkede ved sjelden Dygtighed; de
have været mig langt mere end dette. Thi gennem
en lang Aarrække, under de stiftende Tider, baade
i det offentlige og det private Liv har Enhver af

dem, efter sin Fiendommelighed været mig en trofast og fortrolig Ven, der ogsaa i de reent personlige Forhold har støttet mig med Raad og Daad, og fremfor Alt ved det, som er den bedste Støtte, ved deres Kjærlighed. De troe Venner ville modtage min inderlige Tak, som her mere kan antydes end udtales.

•

Fædrelandske Oplevelser.

Tiderne vare tunge og urolige, og under Udførelsen af den daglige Gjerning havde vi Oplevelser, der mindede os om, at vi tilhørte en Stat og et Fædreland, i hvis Vel og Vee vi alle vare deelagtige. Kun en enkelt af disse Oplevelser, der havde vigtige Følger, vil jeg her omtale: Frederik den Syvendes Død i 1863. Pludseligt kom dette Sorgens Budskab, at Kongen, der paa Glücksborg Slot var falden i en svær Sygdom, var bortkaldt. Der blev en almindelig Randsorg, som var gennemtrængt af en smertelig og angstfuld Følelse, fuld af Fremtidsbekymring. Med ham var den sidste Konge efter vor gamle Arvesølge, den sidste af Frederik den Tredies Mandstamme, uddød, han havde nylig tilendebragt et Forfatningsværk for at ordne de forvirrede Forhold. Dog forundtes det ham ikke at sætte sit Navn under dette Actstykke, der dannede Afslutningen af

hans Gjerning. Nu stode vi og stirrede ud i en mørk og taagefuld Fremtid. Vi havde en levende Fornemmelse af, at det var de store Tidsskifters Tid i Danmark. Hvilken Fremtid skulde vort Folk nu gaae imøde?

Vi skulle i det Følgende nærmere dvæle ved denne Fremtid, i hvilken vi ere indkomne og af hvilken der er det, som allerede er bleven Fortid. Her maa det være mig tilladt at dvæle ved en Episode, der vistnok i sig selv kun har forsvindende Betydning, men som hører til min Levnetsbeskrivelse, at det blev mig paalagt at holde Tale over Frederik den Syvende ved den høitidelige Bisættelse i Roeskilde Domkirke. Denne Art af Taler har en særegen Banfølelse, der forøvrigt i Grunden er tilstede ved alle Gravtaler, men i Særdeleshed viser sig, naar de Afdøde ere høitstillede og historiske Personer. Hvor Meget der end her kan være, som fylder Taleren og kan bringe ham til at tale af Hjertet, kan han dog ikke sige den hele Sandhed; thi selv om han ikke siger Andet, end hvad han troer at kunne udtale som sandt, er der dog Meget, han maa fortie; og netop hos Frederik den Syvende var der Meget, hvorom der ganske maatte ties stille. Men bliver da ikke det Hele et usandt, et uhistorisk Villed?

Derfor ere der dem, som have foreslaaet, hvad ogsaa enkelte Steder er iværksat, f. Ex. i England, at man istedenfor Gravtaler har en Liturgie med en Samling af Skriftens Ord om Død, Opstandelse og Dom, om det evige Livs Haab, der holdes over alle Afsbøde, hvad enten de have levet i Høihed og Berømmethed eller i Ringhed og Dunkelhed. Hvor meget der nu end taler for denne Betragtning, vil dog Trangen til en Udtalelse ved saare mange Veiligheder paanøde sig, ja Hjertet vil ofte føle sig krænketh, dersom det i Sorgens Nieblkke skal være dømt til Stumhed. Bønseligheden kan kun hæves, naar man for Gravtalen vil vælge et heelt andet Synspunct end den historiske Sandhed. Der skal ikke kræves, at en Gravtale skal indeholde den fuldstændige Sandhed eller over Konger og andre Høitstillede skal udtale Historiens Dom. Den skal kun opfattes som en Kjærlighedens og Pietetens Act, hvilkken de Efterlevende udvise mod den Afsbodes Minde. Det er i sin Orden, at der er det, som Kjærligheden fortier, fordi den glemmer eller vil glemme det. Den fremhæver kun det Gode, som den i Taknemmelighed vil bevare, og her gjælder det gamle Ord: Man skal kun udsige Godt om de Afsbøde. Fra dette Synspunct ville Gravtaler for-

meentligen kunne forsvares som noget Fuldtberettiget. De skulle ikke betragtes som Actstykker, efter hvilke der skal kunne skrives Historie. Men dersom de ere heldige, ville de i historisk Henseende kunne bidrage til at vise, i hvilken Stemning og i hvilke Følelser de Efterlevende have været samlede ved Graven.

Jeg troer, at jeg i min Tale fremhævede, hvad der med Sandhed kunde siges om Frederik den Syvendes danske Sind, hans Folkelighed og Jevnhed, der vandt ham mange Hjerter, den Baaftjønneelse, hans frivillige Gave havde fundet hos Folket, de Følelser af Hengivenhed, hvormed de ledsagede ham, idet de mindedes det Meget, de med ham havde gennemlevet i Sorg og i Glæde. Jeg troer ogsaa, at Talen ikke var uden Gjenklang hos Tilhørerne og hos dem, der læste den, da den var udgiven. Saa vidt jeg husker, hystrede „Fædrelandet“, at min Tale havde været smuk, men kold, eller dog manglet Varme. Muligt! I ethvert Fald havde den ikke den Varme, der sidenefter har viist sig i Folket for Frederik den Syvendes Minde, og som er vedbleven indtil vore Dage, idet man er vedbleven med saa godt som i alle Byer at reise hans Statue, saaledes at hele Landet ligesom er oversaaet med Statuer af

Frederik den Syvende. For mig er dette et Problem, en Gaade. Er heri Sandhed? jeg mener ikke Historiens objective Sandhed, thi at Historien ikke vil sætte Frederik den Syvende høit, er for mig aldeles vist og hævet over enhver Tvivl, men er heri Stemningens og Følelsens subjective Sandhed? Er vort Folk, efter de Erfaringer, der ere gjorte gennem en længere Narrække, virkelig endnu saa begejstret for Grundloven og den almindelige Valgret, som Frederik den Syvende gav os? eller er denne Bevægelse kun fremkaldt ved et enkelt, politisk Partie, der bruger Frederik den Syvende som et Symbol for sin egen Politik, saaledes, at her er Leilighed til at anvende Ordet:

Euch, nicht ihm, seht Ihr Monumente!

Jeg veed det ikke og skal ikke indlade mig paa nogen Undersøgelse derom. Dette synes at være indlysende, at en politisk og fædrelandst Stemning, der vedvarende reiser Statuer for Frederik den Syvende, er en meget uklar Stemning, som trænger til at klæres og afløses af en anden og bedre Stemning, der mere er i Samklang med Historien, hvis Dom over Frederik den Syvende og Frederik den Syvendes Tid alle-

rede har beghyndt at kundgjøre sig paa forskjellige Maader, gennem Begivenheder, Skjæbner og Op-gaver, naar vi kun ville agte derpaa.

Ved Frederik den Syvendes Død besteg vor nu-værende Konge, Christian den Niende, Danmarks Throne, bestemt til at være Fader til en ny Konge-slægt, idet han dog selv stammede fra den gamle Slægt, fra Christian den Tredie. De første Aar vare tunge tillige derved, at han ikke blev modtagen med den tilbørlige Vurdering af hans personlige Egenheder. Men da Kongen i nogen Tid havde været iblandt os, da man havde lært at kjende hans Cha-rakteer, hans Hjerte, hans oprigtige, fædrelandste Sind, vandt han mere og mere en sand Popularitet. Hertil kommer, at det Familieliv, der i Kongen har sit Midtpunct, lyfte ud i Folket paa en saa smuk og mønsterværdig Maade, at det nødvendigt maatte vække almindelig Anerkjendelse. Det dannede en Modfætning til Frederik den Syvendes Ægtefæls og Hofliv, om hvilket man, selv om dette ikke blev ud-talt, ikke kunde andet end finde, at der deri havde været noget Uværdigt og Demoraliserende.

Det skulde imidlertid ikke forundes Kongen eller Folket at leve tilsammen, uden ogsaa med hinanden at prøves i en stor Nationalsorg, der allerede indtraadte strax efter Frederik den Syvendes Død i Aaret 1864. Der ere mangeslags Sorger i det menneskelige Liv, men af en ganske særegen Art er Sorgen over Fædrelandet, naar Fædrelandet virkelig har en Hoveddeel i vor Kjærlighed og vi føle os inderligt knyttede dertil. Sorgen rammede os allerede i den anden flensvigke Krig. Thi hvor tappre end vore Tropper vare, var dog Lykken os imod, hvilket viste sig ved Dannevirkes Rømning, ved den unyttige Opoffrelse af Mennesker paa Dybbøl, ved Overrumplingen af Als. Men Grundsorgen sendtes os ved Krigens Slutning — ved Hertugdømmernes Tab. Jeg for min Deel kan ikke tale derom uden den dybeste Smerte. Hvad der foregik i mit Hjerter, er sikkert foregaaet i mange Hjerter. Med Sorgen over, at Vaand vare sønderrevne, der gennem Aarhundreder havde forenet, hvad nu var splittet, Vaand, der havde forenet Medborgere og Brødre, ja som i mange Tilfælde endogfsaa kunde betegnes som Blodets Vaand, forbandt sig tillige en dyb Bekymring for Fremtiden. Saa vi tilbage

til Fortiden, der var i frist Erindring, hvilke Tab havde vort Fædreland ikke lidt i dette Aarhundrede? 1801 havde vi den hæderlige Kamp paa Rheden, ved hvilken vi Intet vandt, uden Æren, vistnok en stor og uforgængelig Binding. 1807 blev Kjøbenhavn bombarderet og vor Flaade bortført. 1814 mistede vi Norge, og nu — kan dette saaledes lemlæstede Monarchie vedblive at bestaa? Vil det ikke ganske tabe sin Selvstændighed og nødes til at gaae ind under en større Magt? Der ere dem, som have meent at finde en Støtte i en Sammenslutning af de scandinaviske Riger. Tanken er smuk, naar Betingelserne for dens Udførelse ere tilstede, hvilket har en stor Vanskelighed. Men selv en scandinavisk Forening, vil den være istand til at skjærme os? Jeg har ofte grublet herover. Idet jeg følte mig som Dansk, følte jeg mig tillige efter min Fødsel som Slesviger. Ved Slesvigs Løsrivelse fra Danmark gik der ligesom en Rift gennem mit Væsen, og saalænge som Slesvig er skilt fra Danmark, saalænge forekommer det mig, som fattes der mig Noget til en fuldstændig Eksistens. Dog er mit Grundspørgsmaal ikke dette: hvorledes skal Slesvig blive gjenforenet med Danmark? hvilke Ombæltninger i denne Ver-

dens Riger maae finde Sted, for at dette kan stee? Mit Grundspørgsmaal er: hvorledes skal Danmark og det danske Folk kunne vedblive at bestaae? Da ville alle andre Spørgsmaal faae deres mere eller mindre tilfredsstillende Besvarelse.

Jeg kan ikke besvare det, men maa lægge det Hele i Herrens Haand, der vaager over Follenes og de Enkeltes Skjæbner, og i sit uransagelige Raad bestemmer Tider og Leiligheder, Rigers Opøsning og Rigers Opøisning. Men skal jeg i Tingenes jordiske Sammenhæng, i det, som ligger for vore Øine og tildeels af os kan bedømmes, paavise et Enkelt, hvortil jeg kan knytte et Fremtidshaab, ligesom paavise et Pant paa, at vi dog skulle vedblive at bestaae og ikke gaae tilgrunde, da er der Æet, jeg nævner, om det end for Mange vil synes besynderligt: vor danske Litteratur. Denne Litteratur er ikke færdig og afsluttet, et blot Monument fra Fortiden; den er midt i sin Udvikling, og det Samme gjælder om vort Sprog. Dette vort Sprog er ikke færdigt, er i en levende Borden, Dannelses og Om-dannelse, som Følge af dets Udvikling. Men en Litteratur, der ikke blot i en enkelt Retning, som Poesien, men paa alle Landens Omraader har en Rigsdom

af Fremtidsspirer, der altsaa leve i Folket, en Litteratur, der jo længere den har udviklet sig, desto mere har tiltalt og tiltrukket Folket, har samlet det omkring sig og nu har vundet en langt større Freds end for nogle Aar siden, en saadan Litteratur kan ikke være bestemt til at forgaae eller til at henviise i aandelig Død, men maa følge Livets Lov. Jeg veed det vel, at denne min Betragtning ikke kan paatvinges Noget, og at her er intet mathematisk Beviis. Dog troer jeg, at en historisk Betragtning ikke vil finde det at være i Strid med Historiens Love, at et Folk, der har en levende Fortid og bærer en aandelig Kjerne i sig med Mulighed og Spirekraft til en Fremtids Udvikling, vil kunne gennemgaa mangehaande udbortes Modgang og Undertrykkelse og dog gennem alle Omstiftelser kunne bevare sit indvortes Menneske, saaledes at vi her kunne anvende Ordet: Frygter ikke for dem, som kunne ihjelslaae Legemet, de kunne ikke ihjelslaae Sjælen. De udbortes Forhold kunne være nok saa trykkende, Alt kan synes tabt og Folket synes dømt til en babylonisk Udlændighed. Selv Sproget kan jo blive undertrykt og tilbagetrængt af den fremmede Magt. Men saalænge som et Folk selv holder fast ved sit

Sprog, der blandt alle naturlige Gaver er det helligste Medgift af Staberens, den Medgift, der er givet det som det Uopgivelige, fordi det er Udtrykket for den af Gud givne aandelige og sjælelige Eienommelighed, saalænge er det indvortes uoverbundet. Dersom jeg ikke huster feil, er det Steffens, der siger, at et Folk, hvis Sprog er undertrykt og tilbage-trængt, medens det i Folket selv lever et indre Liv, er en bunden, en fængslet Prometheus. Rignelsen vil tillige sige os, at naar Pinen holdes ud under Tidelighedsens Censformighed og Uro, da kommer een Gang Befrielsens Time, da den despotiske Herskers Rige bliver opløst, da Jupiter styrtes fra Thronen, fra Herredømmet, da Befrieren kommer og dræber Ornen, der nager den Bundnes Lever.

Men, dersom dette er væsentlig rigtigt, da fører det ogsaa til en anden Erkjendelse, at den fremmede Nationalitet, til hvilken vi nærmest skulle slutte os og holde os i venlig Bælgvirkning, ikke kan være nogen anden end den tyske. Gjennem en lang Aarrække har den tyske Litteratur haft den meest indgribende Indflydelse paa den danske, og den danske Litteratur kan ikke tænkes eller opfattes uden i denne Forbindelse. Ikke som om vi skulde behøve at frygte

for at tabe vor Eiendommelighed ved denne Tilslutning. Netop paa den Tid, da Forholdet til Tydskland var et meget venligt, udfoldede den danske Litteratur sin stjønneste og eiendommeligste Blomst. Men en Litteratur maa ikke blot befrugte sig ved sine egne eiendommelige og medfødte Livskilder, men ogsaa ved Forholdet til de almindelige, aandelige Verdensstrømninger. Disse Verdensstrømninger, dette Universelle kundgør sig paa en særegen Maade i den tydske Litteratur, og i denne mere end i nogen anden. De almindelige Problemer, der bevæge sig i den tydske Litteratur, ere de samme som bevæge sig og maae bevæge sig i os. Vi henstille det her Antydning til nærmere Overveielse, men ville forøvrigt ikke indlade os paa Fremtidsphantasier, om tilkommende Forhold og Situationer, hvortil her kan være en nærliggende Fristelse. Selve Forholdet til vore nærmeste Naboer er jo aldeles uberegneligt, og ingen Dødelig kan løfte dette Slør. Vilde vi phantasere, kunne vi vistnok male tiltalende Billeder, kunne f. Ex. forestille os, at een Gang oprinder den Dag, da Danmark i et scandinavisk Forbund, i Forening med Tydskland kæmper mod Panslavismen. Men vi ville ikke phantasere. Vi ville indskrænke os til at gjen-

tage dette Simple og som vi troe ene Fornødne: Hvorledes end de udbortes Vilkaar blive, om de ydre Betingelser blive gunstige eller ugunstige, om I kunne gjøre Regning paa Understøttelse og Smødekommen eller ikke: Skjærmer og værner om den danske Litteratur og det danske Sprog. Da have I Fremtid!

Embedet som kongelig Confessionarius.

1865 døde min elskede Ven Paulli. Jeg holdt Tale over ham i Frue Kirke og Kongen var tilstede. Efter Acten kom Overkammerherre Døholm til mig for at forberede mig paa, at Kongen havde besluttet at udnævne mig til Confessionarius i Paullis Sted. Hvor ærefuldt dette end var, var det mig dog ikke behageligt, jeg følte ingen lyst til denne Stilling, idet jeg ikke antog om mig selv, at jeg dertil var ret stiftet, hvad Paulli i saa høi Grad havde været. Jeg sagde det ogsaa til Kongen og Dronningen, men det høie Hørskab fastholdt sin Bestemmelse og jeg overtog Embedet. Jeg har heller ikke fortrudt det. Kongen, der altid har viist mig Naade og Begaagenhed, har ogsaa viist mig det i denne Stilling. Da den Alvor og Ærbødighed for det Christelige, som var herskende i den kongelige Familie, gjorde, at det

ikke blev vanskeligt for mig at betjene den. Jeg tør sige, at Altergangene have været opbyggelige og at der her var en Forening i fælleds Andagt. En særegen Glæde var det mig at undervise og confirmere de kongelige Børn, Prindsesse Thyra og Prinds Valdemar. Prindsesse Thyra hører til de elsteligste og reneste Sjæle, jeg har kjendt. Hun havde en god Opfatning, om hun end — hvad hyppigt er Tilfældet i høiere Rædse — var mere stiftet til at modtage Underviisningen gennem det mundtlige Ord end gennem Læsning. Jeg har neppe havt nogen mere opmærksom Tilhørerinde end hende. Hvert Ord, jeg udtalede, opfattede og bevarede hun. Ved Confirmationen i Fredensborg Slotskirke, hvor hun afslagde Regnskab for sin Tro, bestod hun ganske udmærket. Dronningen, der i Underviisningstimerne altid havde været tilstede, var meget tilfreds og glædede mig ved paa en særdeles smuk Maade at tilkjendegive mig denne sin Tilfredshed. Siden efter har jeg i Christiansborg Slotskirke indviet Prindsesse Thyras Forbindelse med Hertugen af Cumberland. Vi glæde os, naar hun stundom med sine Børn besøger den danske Strand. Hvor meget hun end finder sig hendragen til sit nye Hjem, har hun dog ikke glemt det gamle, den danske Natur med Sletterne, med Mark

og Skov og Strand, har ikke glemt det over den smukke Bjergegn ved Gmunden. Med Hertugen havde jeg ved Bielsen, der efter Kongens udtrykkelige Villie blev udført paa Dansk, og hvor jeg med Hertugen gjennemgik det danske Ritual og for ham oversatte min danske Tale, Leilighed til at blive nærmere bekendt. Jeg havde flere Samtaler med ham og han gjorde paa mig Indtrykket af en retsindig Mand, der var vel instrueret. Det var sammenhængende med hans Stilling og Situation, sikkert ogsaa med hans Omgivelses Standpunct, at han havde Critik over de bestaaende Tilstande i Europa og ofte stuede ud i Fremtiden og de nye Muligheder. Oftere kunde jeg samstemme med ham, f. Ex. i hans Opfattelse af Socialismen, for hvilken han havde et klart Blik, i Forbindelse med en Critik over Liberalismen. Hvo vil forøvrigt med Rette kunne hadle ham, fordi han ikke vil sælge sin Førstefødselsret og svigte sine Forpligtelser til tro Hengivne? Vistnok er Fremtiden dunkel og uberegnelig, man nødes her som saa ofte, naar man har knyttet sin Sag til Retfærdigheden, til at staae en Risico. Men Verdensklogskaben er virkelig ikke det Høieste, hvorunder man bør bøie sig.

En Tilfredsstillelse var det mig, ogsaa at undervise og confirmere Prinds Valdemar, i hvem jeg

snart erkjendte gode Gaver og en elskelig, til Inderlighed anlagt Charakter. En særegen Glæde har det været mig at see, hvor skjønt, ja hvor overraskende han efter sin Confirmation har udviklet sig. Han har valgt Søen, og dette har bragt ham hen over vide, udstrakte Have til fjerne Egne med en Mængde af fremmede Menneſter. Dette har meget bidraget til at udvikle ham. Men ikke blot Forholdet til Menneſtene, ogſaa mangen Time i Enſomheden paa Søen har hertil bidraget. Hvor et Menneſte er religiøſt anlagt og føler ſig dragen hen til det uſynlige Rige, ſom ikke er af denne Verden, der vil mangen eenſom Time paa Søen, med den Afhængigheedsfølelſe, ſom ledsager Sømandslivet, føre ham ind i Gudsforholdet og en Fordybelse i dette. Dette er efter min Opfatning ſteet med Prinds Baldemar, og jeg troer, at han ſelv hermed vil ſamſtemme. Herrens Beſignelſe være over hans Fremtid og lade den blive til Ære for ham ſelv og for Fædrelandet!

Det følger af ſig ſelv, at jeg ogſaa kom i nærmere Forhold til Kronprindsen og Kronprindsſen, hvis nærmere Bekjendſkab kun kunde være mig kjær og glædeligt, da begge fra deres tidligſte Ungdom have chriſtelig Sands og Interelſe. Kronprindsens

christelige Interesse omfatter med Alvor og Kjærlighed baade Kirkens og Fædrelandets Fremtid. Han er confirmeret af Pausli og bevarer endnu med Trost og Indtryk fra hiin Tid. Jeg har døbt det høie Ægtepars Børn.

Af andre Embedsgjæringer, jeg som Confessionarius har udført, nævner jeg endnu, at jeg i Roeskilde Domkirke har holdt Tale over Entedronning Caroline Amalie og Arveprindsesse Caroline. Disse Dødsfald, der saa at sige indtraadte samtidigt, hvorfor Visættelsen ogsaa medførte sine Vanskeligheder, efterlode et stort Savn i den kongelige Familie, der gennem en lang Arrække var vænnet til Samlivet med disse kjære og ærværdige Personligheder. Om Entedronningens stjerne Død har jeg i det Foregaaende talt. Den er for mig uforglemmelig og sikkert for alle Tilstedeværende. Den hele kongelige Familie var samlet, og i fælleds Bøn knælede vi ved hendes Leie og modtog hendes Afsted. — Blandt Gravtalerne nævner jeg ogsaa min Tale over Arveprinds Frederik Ferdinand, og at jeg i Palaiet paa Amalienborg holdt Tale over Landgreven, Dronningens Fader, da hans Lig skulde føres til Hessen, for der at hvile. Af andre Handlinger nævner jeg, at jeg i Slotskirken prædicatede ved Kronprindsessens

Ankomst til vort Land, og at jeg i Frue Kirke prædikede ved Majestaternes Sølvbryllup. Det var en stjern Dag. Om Middagen var man samlet hos Landgreven, der holdt en smuk Tale.

I Forbindelse med mit Embede som Confessionarius vedblev jeg som Biskop at prædike i Slotskirken. Med denne Kirke var jeg fra Ungdommen ligesom sammenvoget. Det var ikke ofte, jeg prædikede, dog altid paa Festerne, foruden ved andre Leiligheder, f. Ex. Fastetiden (i Helliggeistes Kirke), hvor jeg regelmæssigt prædikede og hvor jeg har gennemgaaet hele Videlseshistorien. Indtil det Sidste har jeg haft en fuld Kirke, og naar Herstabet var i Staden, deltog det i Guds-tjenesten. I Menighedens Forsamling havde jeg mine kjæreste og lykkeligste Timer. Det er en falsk Forestilling, at man med tiltagende Alder bliver udfikket til at prædike, at man bliver udtømt eller, som det hedder, udprædikt. Netop i Prædiken bør der indtil senest Alder, med mindre det Vægelmige lægger uovervindelige Hindringer i Veien, være en fremstridende Udvikling. Det er vel muligt, at Ibedfredsen kan være afsluttet, stjøndt hvo formaaer at sætte Grænsen for en dybere Indtrængen i Skriftordet og Aabenbaringens Sammenhæng? Men den egentlige Udvikling ligger i det Opbyggelige, i den

dybere og inderligere Tilegnelse, i Erfaringens Rigdom. Her er der Noget, som aldrig kan eller bør standse, en Kilde, som vedvarende maa rinde. Selve Gjentakelsen bliver ny ved Inderligheden og Livets fortsatte Bekræftelse af den aabenbarede Sandhed. Physiske Aarsager have nødt mig til at fratræde mit Embede, efterat det i henved 40 Aar havde været mig forundt at forkynde Ordet, hvilket jeg paa-
stjønner med dyb Tak til Gud, der i saa lang Tid har tilstedet mig at tjene ham og hans Menighed som et ringe Redskab. Men jeg føler tydeligt, at dersom det Regelmæssige ikke svigtede mig, vilde jeg endnu kunne finde en stor Opbyggelse i, at forkynde det gamle Evangelium.

Samtaler og Reflexioner fra Udenlandsreiser.

I den Tid, jeg førte Vispeembedet, foretog jeg med min Hustru og yngste Datter to Gange en Udenlandsreise, fordi jeg trængte til aandelig og legemlig Recreation. Første Gang var i 1868 og den havde Schweiz til sit Formaal. Hvor herligt det nu end var at drage omkring i dette Alpernes Land, hvor det Høie og det Skjønne saa beundringsværdigt er forenet, agter jeg dog ingenlunde her at fremstille selve Reisen. Naturstildringer, Naturbeskrivelser ligge ikke for mig, og selv om jeg havde større Gaver, vilde jeg dog kun meget sparsomt indlade mig derpaa, fordi man, naar man kun har Ordet og Pennen til sit Middel, kommer ind i et Stykkeværk, et Successivt, hvor det ene Stykke fremstilles efter det andet, der istedenfor at give et virkeligt, anstueligt Billede, kun giver et uklart og forvirret Billede, som

Indbildningskraften vansteligst kan fastholde. Jeg troer, at denne Indskrænkning lader sig paavise selv i store Mesteres Reisebeskrivelser. Det er Maleren, navnlig Landskabsmaleren, der viser Alt paa een Gang, med hvem selv Digteren ikke bør concurrere, fordi han hertil mangler Midlerne. Jeg har tilvilde med min Familie nydt mange af Naturens Herligheder i Schweiz. Men der er det, man selv maa opleve og som det kun lidet nytter at fortælle, især naar det mange Gange tilforn er fortalt af Andre, hvilket gjælder om de fleste Schweizerreiser. Hvad her skal meddeles, hører ikke til Reisens Naturside, men til dens menneskelige Side, og selv her er det kun Fragment, Brudstykke, enkelte Samtaler og Reflexioner, som jeg har kaldt det i Overskriften, der skulle meddeles. Under Uddannelsen af min Tid- og Verdensopfatning have disse Brudstykker for mig selv været frugtbare Orienteringspuncter, hvilket de maaskee ogsaa ville kunne blive for Læseren. Paa en Reise fremkomme ogsaa ofte Reflexioner, ikke blot udenfra, men ogsaa indenfra, der ellers ikke saaledes fremkomme. Jeg kan derfor sige, at jeg her meddeler et Stykke af min Reises ideelle Udbytte.

For dog at begynde med et Naturindtryk, bemærker jeg, at vi seilede op ad Rhinen, og stjærk-

jeg havde den meest levende Følelse af, at vort Drevsund er noget heelt andet end en Flod, havde det dog noget Tiltrækkende for mig at bevæge mig paa Rhinen, hvor Strandbredderne viste Fortidens Minde, de gamle Ridderborge. Der var noget Stemningsfuldt ved denne Flod, og jeg maatte minde et Digt af Fr. Schlegel, hvor han klager over den svundne Middelalder, hvis Erindringer Rhinen tilbagekalder for ham:

Du freundlich, ernste, starke Woge,
Vaterland am lieben Rheine,
Sieh' die Thränen muß ich weinen,
Weil das Alles nun verloren.

Fordybhet i disse Drømmerier, opdager jeg pludseligt paa Dampskibet Dr. Fog og hans Hustru fra Kjøbenhavn. Det var os en glædelig Overraskelse. Vi sluttede os til hverandre og Fogs bleve sammen med os i 6 Uger. Vi standsede i Bern, hvor vi forbleve i flere Dage. Og her vil jeg ligeledes bede Læseren at dvæle for at deeltage i Reflexioner, der paanødte sig og som føre os tilbage til Fædrelandet og den fædrelandste Litteratur.

Bern.

Besøget i Bern havde noget Særegnet derved, at jeg der i en vis Betydning førtes tilbage til Fædrelandet og den fædrelandske Litteratur. Jeg besøgte nemlig Carl Waggesen, hvem jeg i længere Tid havde kjendt. Hans Moder var Sophie v. Haller, altsaa fra hans Faders første Ægteskab, og han var Præst i Bern af den reformeerte Confession. Han udmærkede sig ved en dyb Religiositet, ved en fjelden og fin Dannelse og i Særdeleshed ved filosofisk Kundskab og Indsigt, hvortil han var bleven dannet under sin Omgang med Faderen. Med ham underholdt jeg mig meget om hans Fader, hvorved kan bemærkes, at vor gamle Jens Immanuel, efterat han for sidste Gang havde forladt Kjøbenhavn, hvor han havde ført den trættende Polemik mod Dehlenschläger, op slog sin Bolig i Bern, hvor han tilbragte sine sidste Aar (forinden hans Forsøg paa at vende tilbage til Fædrelandet, hvad ikke skulde lykkes for ham), udelukkende hengiven til religiøse og filosofiske Studier og til Udarbejdelsen af hans humoristiske Epos „Adam og Eva“.

Uagtet min Hengivenhed og Beundring for Dehlenschläger, har jeg altid haft stor Interesse for

Baggesen. Baggesen forekommer mig at være en af de mærkværdigste Aander. Født i Korsør og opvoksen under de ringeste Omgivelser, var han udrustet med en alsidig Begavelse, forbunden med et Sprogtalent, der søger sin Mlage. Der er ikke nogen Retning i den menneskelige Viden, i hvilken han ikke har seet sig om, og han havde saa at sige aandelige Følehorn i alle Retninger. Hvad der i Særdeleshed udmærkede ham, er den vidunderlige Elasticitet og Bevægelighed i Aanden. Vistnok har han ikke i samme Grad som Dehlenschläger og andre Digtere efterladt blivende Værker i Litteraturen, i hvilke der kan søges en fortsat Hvile og Nydelse. Men den hele Production, det hele Forfatterstab viser os ham i en vedvarende Søgen og Stræben. Han er en stræbende, uophørligt fremskridende Aand, hvem et stort Ideal foresvæver, som han eftertragter med alle de Midler, der ere ham givne.

Mine Samtaler med Carl Baggesen dreiede sig i Særdeleshed om Faderens philosophiske Anstuelser. Kjender man Baggesen, da veed man, at han nok saa meget fordybede sig i Philosophie som i Poesie. Jeg havde allerede tidligere med Carl Baggesen haft Samtaler derom. For nogle Aar tilbage havde jeg med ham og hans Broder August (Generalen) gennem-

gaaet Baggesens philosophiske Afhandlinger, og vi vare blevene enige om, at de burde udgives. Dette er ogsaa skeet, blandt Andet i hans „Philosophischer Nachlaß“, af hvilken Carl Baggesen har gjort mig den Ære at dedicere mig den Deel, der indeholder Elementerne til Baggesens Christendomsphilosophie, af hvilken han i de sidste Aar ganske var optagen. Baggesens philosophiske Studier ere her i Danmark aldeles ukjendte, og det maa derfor siges, at vi hertillands kun kjende Halvdelen af hans Væsen. Selv de, der særligt have skrevet om ham, have kun en meget løs Kundskab til det Philosophiske i ham, skjøndt de dog kunde øse en grundigere Kundskab af den Biographie, hans Søn har udgivet. I den Dehlenschlägerste Periode var det almindelig Skik at sige om Baggesens Philosophie, at det Hele var overfladisk, Charlatanisme, at han kun havde tilegnet sig nogle philosophiske Stikord, men intet Ordentligt forstod af det, han talede om.

Saaledes forholder det sig imidlertid aldeles ikke. Udmærkede Tænkere i Tydskland, Fichte, Jacobi, Reinhold, have i Baggesen erkjendt en filosofherende Aand, en Medphilosopherende. Vel vil Ingen paaataa, at han har brudt nye Baner i Philosophien, hvad i det Hele kun kan være bestemt for ganske

Iaa; men som en selvstændig Tænkter maa han anerkjendes. Søger man at sætte sig ind i hans Studier, vil man snart komme til at see, at han er fortrølig med Systemerne af den subjective Retning, Kant, Fichte, Jacobi, medens den objective Retning med Schelling og Hegel er, om ikke fremmed dog i Grunden utilgængelig for ham. Det Standpunct, han indtog og tilegnede sig, var Jacobis, Troens og den umiddelbare Videns, som Forudsætningen for al dyberegaaende Erkjendelse. Han siger selv, at han fra Forstandens Region, hvor man vil have Alt i Begrebet og Intet vinder, har gjort et Salto vitale, et Spring, der fører til Livet, thi først med Troen og den umiddelbare Erkjendelse, med den stuenende Visshed bliver Tænkeren levende. Og dette Salto vitale var ikke blot en intellectuel Act; den var tillige en dyb religiøs Act, der viste tilbage til indre Kampe og Anfægtelser. Han siger saaledes: „Midt i Afgrundens dybeste Dyb, i hvilken en menneskelig Aand kun kan synke, var der dog Et, et lyst Punct, som bevarede mig imod at synke dybere, og dette Ene var ikke Jeg. Hvad? om det forholdt sig saaledes, at det Ene, som er fornødent, kun lader sig tilsynes i den dybeste Nød; at ogsaa denne Eghimmel kun bliver synlig om Natten? Ja, gives der

Stjerner fra en anden Verden, saa maae de sikkrest lade sig tilskyne, naar alle denne Verdens Sole, Maaner, Fjæler og Kjærter ere udslukte." Det Religiøse, særligt Bønnen, har hos ham en høi Betydning, hvad f. Ex. viser sig i Brevene til hans Søn Carl, af hvilke Biographien har bevaret os flere. I disse Breve finde vi den ofte tilbagevendende Tanke, som han lægger Sønnen paa Hjerte, at det Høieste i hans Religion, Philosophie og Moral er dette: Gæe ikke min Villie, Herre! men din.

Det er meget beklageligt, at Baggesen ikke har skrevet sine philosophiske Betragtninger i det danske Sprog. Om vi end Intet vilde have lært deraf, Gæt vilde vi have lært: at skrive om philosophiske Materier som der bør skrives, paa en let og almeenforstaaelig Maade. De store tydske Tænkere have erkjendt, at de i Sprog og Fremstilling langt bleve overtrufne af Baggesen, og at det Reitebe i Fremstillingen, det Haarde og det Tunge, de uendelige Perioder med de mange Parentheser, det Brede og det Vidtspændende viste sig som det, der trængte til en Omdannelse, hvortil hans klare og lette Fremstilling viste Veie. Men der er tilvøise ikke Videt at lære af Indholdet i hans Betragtninger, ikke Videt at beundre. Jeg vil her

erindre om et Vidnesbyrd, som Sibbern udtaler i Fortalen til sin *Æsthetik*, 1ste Bind, 2den Udgave. Efterat Sibbern med stor Anerkjendelse har omtalt Baggesens Biographie, der er forfattet af hans Søn August, vedbliver han: „Man kan ikke andet end beklage, at han (B.) ikke under sit sidste Ophold i Kjøbenhavn, istedenfor at give sig af med de mange Angreb paa Dehlenschläger, samlede og lod trykke saa Meget han kunde af alt Det, vi nu have faaet og som da allerede var til. Han vilde derved have givet sine Landsmænd Noget, som vilde have maattet stillet ham høit i Alles Øine og lært os, at der boede langt mere Gehalt og Dybde i ham, end vi da tænkte os. Han vilde da og være traadt frem i et Gebeet, i hvilket Ingen vilde sammenlignet Dehlenschläger med ham, nemlig i den med Skarpsindighed, Vid og Lune sig udtalende filosofherende Reflexions Gebeet.“ Paa denne Udtalelse af Sibbern maa lægges stor Vægt tillige som et Vidnesbyrd om hans Sandhedstjærlighed, da Sibbern i Forholdet til Dehlenschläger hørte til Baggesens skarpeste Modstandere.

Hvad nu angaaer den Deel af Baggesens Christendomsphilosophie, som blev mig dediceret, deri den christelige Tænkens sidste Troesbekjendelser, saa følger

det af sig selv, at jeg gjennemlæste den med stor Opmærksomhed. Jeg fandt det Jacobiske Grundlag, men søgte i Særdeleshed hans Være om Christi Person. Jeg fandt en Christologie, der har Træt tilfældes med den Schleiermacherste, kjendt Baggesen, efter hvad Sønnen forfikkede mig, aldeles ikke har kjendt Schleiermacher: Christus som Menneskeheden realiserede Ideal, den Syndsfrie, den Fuldkomne, den nye Adam, Stamfaderen til en ny Menneskeslægt, Midleren, ved hvem det himmelske Iys tilstrømmer Jordens Slægter og som for Alle er Salighedens Meddeler. Kun ved ham kunne vi blive Guds Børn. Hvor fortræffeligt dette nu end er, saa indskrænker det sig dog til Christi Forhold til Menneskeslægten, men giver os ikke hans Forhold til Gud. Vi savne Guds Menneskeblivelse, Ordet, der blev Kød og boede iblandt os, hvilket er Midtpunctet i den apostoliske Bevidsthed og i Striftlæren. Vistnok vil Baggesen svare, at Christus som Menneskeheden realiserede Ideal netop er Guds evige Ord, Guds-aabenbareren, hans Herligheds Glands, hans Væsens udtrykte Billede, den evige Logos. Men dette bliver dog ubestemt og spærende, naar der ikke under Tre-enighedens Forudsætning virkelig gaaes tilbage til Menneskeblivelsens Act og til Foreningen af den

guddommelige og menneskelige Natur. Ogsaa hans Treenighedslære er mangelfuld, da han ikke har nogen Bæsenstrinitet, negter, at vi kunne erkjende Gud som han er i sig selv. Men hvad der end her af os savnes, nødes vi dog til at erkjende, at hans Opfattelse af Christus som Frelseren og Midleren giver ham en Plads iblandt de christelige Tænkere. Havde det været ham forundt at leve længere, vilde hans Granskning maaſtee ogsaa have ført ham videre. Vi maae allerede nu beundre den Aandsdybde, der førte ham til den Erkjendelse, han har udfoldet; ligesom vi ogsaa maae paastjønne det religiøse Sind, som her lægger sig for Dagen. Det synes i Særdeleshed at have rørt sig i ham i Nødens og Sorgens Tider, thi gjennem hans hele Liv finde vi, at naar der er et aandeligt eller fjæleligt Tryk over ham, søger han til Philosophien, hvor hans Søger er i religiøs Retning. Efter de forskyldte og uforskyldte indre Gjenvordigheder, han havde gennemgaaet i sit Fædreland, følte han Trang til en philosophisk og religiøs Fordybelse.

Det vil vedblive at være et psykologisk Problem, at forstaae denne mærkværdige Mand. Raste vi et Blik paa ham i hans Heelhed, turde det vel neppe findes urigtigt at mene, at han har sin oprindelige

Hjemstavn i et Confinium, et Grændseland mellem Poesie og Philosophie, hvor Afgang til ethvert af disse Riger staaer ham aaben. Snart drages han til det Ene, snart til det Andet, uden at Dobbeltheden forener sig for ham, og heraf maae vi formeentligen forklare den Uro, den Higen og Søgen, som var i ham, fordi han aldrig kom til en fuld Tilfredsstillelse, maae forklare, at han i enhver af disse Sphærer kun bragte det til Fragmenter, til Brudstykker, fordi han fra den ene af disse Egne drages over i den anden. Det er langt heldigere for et Menneske kun at tilhøre eet Rige og i denne Stilling i sig at kunne optage, befrugte sig med Elementer af de andre. Dehlenschläger var her meget lykkelig, thi han var intet Andet end Digter, og var dette complet. I en anden Henseende var Baggesen stillet imellem en Dobbeltthed, idet han var stillet paa Grændsen af to Tidsalvere. Han tilhørte den gamle Tid, det attende Aarhundrede, men tillige førtes han ind i den nye Tid med en heelt ny Verdens- og Livsanskuelse, der brød frem gennem Dehlenschläger, Goethe, den romantiske Poesie o. s. v., bekæmpende det Gamle. Der er tvistet om Baggesen nogensinde kom virkelig ind i den nye Tid og de nye Anskuelser, og der ere dem som have paaastaet, at han fjendtlig

bekæmpede denne nye Ideebevægelse og derfor bekæmpede Dehlenschläger, der hørte til dem, som vilde grunde et nyt Rige, medens andre have påstaaet, at han var fuldkomment inde i den nye Tid og havde den fulde Forstaaelse deraf. Selv påstaaer han ogsaa dette om sig. Thi i den nye Forerindring til sine Digtervandring, der er skreven 1807 (det samme Aar som Gjengangeren), taler han ogsaa om sit Forhold til Wieland og Goethe og siger, at han har vendt sig fra Wieland og i Beundring sluttet sig til Goethe. For rettelig at bedømme dette Udsagn, vil det dog være af Bigtighed at lade hans Gjerninger tale. Det sidste poetiske Arbejde, vi have af ham, er hans humoristiske Epos „Adam og Eva“, vistnok et i høi Grad genialt Arbejde. Men hvorledes stiller dette sig til Goethe og Wieland? Af Goethe er der ikke det fjerneste Spor. Derimod vil det neppe kunne negtes, at der her er ikke Videt, som har Lighed med Wieland. Der synes deraf at kunne sluttes, at det ikke var den nye Tid, men den gamle, der vedblev at være productiv i ham. Den nye Tid synes meest at gøre sig gjældende i den dybe Higen og Søgen, der f. Ex. viser sig i Gjengangeren, hvor han søger en speculativ Poesie, til hvilken han vilde benytte Naturphilosophien. Hans beundrende

Domme over Goethe bleve forøvrigt ogsaa i den senere Tid modificerede, hvilket viser sig i hans „Vollendeter Faust“.

Til Baggesens Feil hører vistnok, at en vis Mangel af Alvor oftere træder frem, noget Legende og Spillende, der forhindrer den sande Virkning. Hans berømte Gaade „Det evige Sindbillede“, paa hvilken han selv lagde saa stor Vægt, maa i flere Henseender betragtes som en Tankeleg.

Om meget af dette talede jeg med Carl Baggesen, saavidt som det var muligt, og udførte det videre i mine egne Reflexioner. En stor Hindring var, at han kun af tydsk Tradition kjendte, hvad hans Fader havde skrevet paa Dansk, og at han, skjøndt han erkjendte, at hans Fader mere var en dansk Individualitet end en tydsk, dog vedblev at behandle ham som tydsk. Han havde fra Barndommen af bevæget sig i tydske Forhold og kun her var han virkelig hjemme. Under mit Samliv med ham rørte sig et dobbelt Element i min Bevidsthed. Det ene var det Fædrelandske og Minderne om den fædrelandske Litteratur, i det den gamle Baggesen ligesom levede op for mig. Det andet var det Udenlandske, der gik saa vidt, at Baggesens Søn ikke, i ethvert Fald meget utilstrækkeligt, forstod Dansk. I denne blandede Stemning forlod jeg Bern. Med Carl Baggesen er jeg vedbleven at correspondere lige til hans Død.

Lausanne.

Til dette Fragment føier jeg et andet om mit Op-
hold i Lausanne. Ogsaa her var der en Skikkelse, som
ikke mere hørte til de Levende og som i levende Er-
indring steg frem for mig: Alexander Vinet, der
i sin Tid paa mig har udøvet en ikke ringe Ind-
virkning. Her forefandt jeg et vigtigt Resultat af
hans Virksomhed, nemlig hans Frimenighed, églike
libre. Denne var for Vinet et Ideal, som længe
havde foresværet ham, og hvis Virkeliggjørelse var
hans hjære og stadige Tanke. Jeg søgte da at gjøre
mig nærmere bekendt med dette realiserede Ideal,
søgte Bekjendtskab med Frimenighedens Præster, lige-
som jeg ogsaa søgte Bekjendtskab med Nationalkirkens
og omgikkes dem. Jeg fandt, hvad ikke var mig
uventet, om end ikke i denne Grad, hos Vinets Til-
hængere en Opfattelse af Forholdet mellem Kirke og
Stat; paa hvilken jeg paa ingen Maade kunde gaae
ind. Efter min Opfattelse havde Vinets og de med
ham forbundne Præsters Udtrædelse været vel-
motiveret paa Grund af utilbørlige Overgreb fra
Statens Side. Men vistnok forekom det mig kun
som Noget, der var grundet i Tidsforholdene og
Omstændighederne, ikke som noget i sig selv nødven-
digt. Men efter den Theorie, som Vinet havde op-

stillet, var Kirkens og Statens fuldkomne Adskillelse et i Christendommens Væsen begrundet absolut Princip. Efter hans Anskuelse modsætter Christendommen sig paa det Bestemteste og meest Ubetingede en Alliance mellem Kirken og Staten, og christelig seet er Ideen om en saadan Alliance hverken mere eller mindre end en Hæresie, et Rjættarie, en Christendomsforfalskning. Han finder det statskirkelige Bestyrtelsesystem absolut forkasteligt, fordi det indeholder et indirecte Forfølgelsesystem. Uden at være understøttet af Staten, bør Kirken staae aldeles uafhængig, som en reent ideal Magt, der kun vil hævde Riget, som ikke er af denne Verden. Idet jeg nu kom i Forhold til Præster i Frimenigheden, fandt jeg hos dem en næsten fanatistisk Gjengivelse af Binets Være. De opfattede Kirkens og Statens Adskillelse som et Dogme, en Troesartikel, ja man kan vel sige: en Salighedsartikel. Det var for dem det store Tidsspørgsmaal, der vilde faae sin Besvarelse i alle Lande. En af disse Præster henlebede min Opmærksomhed paa, at ogsaa i Danmark vilde Kirke og Stat blive skilte. Han raadede mig indstændigt til at træde ud. „Træder De ikke ud,“ sagde han, „da jager man Dem ud.“ Dette kan kaldes en pessimistisk Udtalelse af Statens Had til Kirken. Jeg meente dog, at det i Danmark i

ethvert Fald ikke var nær forhaanden at blive jaget ud. Men i det Hele vare disse Besøg mig lærerige.

Jeg søgte nu at blive nærmere bekendt med Frimenighedens Gudsdyrkelse og de store Virkninger, der skulde være fremkomne ved Udtrædelsen. Jeg overbeviste mig om, at Pintseaanden ikke kommer, ikke bliver udgydt, fordi man træder ud. I udvortes Henseende var Gudstjenesten reformeert, kold og tør. Prædiken kunde betegnes som god og sund og erindrede ofte om Vinets Prædikener. Men Prædikenerne i Nationalkirken vare ikke mindre gode. I det Hele forekom det mig, at begge Kirkerne, Frikirken og Nationalkirken, virkede til at opbygge Guds Rige i Sjælene. Frikirken havde en vis aristokratisk Charakter, samlede i Særdeleshed de Tannede, de Fornemmere om sig; det blev anseet som Tegn paa et høiere aandeligt Trin at høre til Frimenigheden, hvorfor den ogsaa spotviis af Nogle betegnedes som *église à la mode*. Nationalkirken antog sig mere Folket, de Ringere og Simplere, skjøndt hermed ikke skal være sagt, at disse ikke ogsaa vare Gjenstand for Frimenighedens Omfarg. Men, idet vi saaledes erkjende, at begge i Forening virke for Evangeliets Sag, maae vi for Frimenighedens Bedkommende fremhæve, at Vinet levede i en uhyre Illusion, naar

han meente, at Kirkens og Statens Adskillelse skulde være et nyt reformatorisk Princip, skulde med den religiøse Individualisme i det nittende Aarhundrede blive en ny Samfundet og Historien omdannende Reformation, der ganske kunde sættes ved Siden af den store Reformation i det sextende Aarhundrede. Det er mærkværdigt, at høitbegavede Mænd stundom kunne hengive sig til Ideer, til hvilke det er umuligt at hengive sig uden under Forudsætning af en meget snever Horizont, der ellers ikke passer for deres Aand.

Vinet var tilvisse en høitbegavet Aand. I en speciel Sphære har han viist det ved sine Gransninger over den franske Litteratur, i hvilke han ogsaa viser det uforlignelige stilistiske Talent, der allevegne fremtræder i hans Skrifter. Hans Religiositet var dyb, oprindelig, ægte individuel, kom fra en indre Kilde paa første Haand. Hans Begeistring for Religionsfriheden (*liberté des cultes*) fortjener den fuldeste Anerkjendelse. Men hans Feil var den eensidige Individualisme, der medførte en saa indskrænket Opfattelse af Samfundet, at han ikke fattede den folkeopdragende Magt, som Christiendommen kun kan øve, naar Kirke og Stat ere forenede, hvad ikke udelukker men forudsætter, at Kirken har en relativ

Selbstændighed. Som han miskjendte dette Pædagogiste, saaledes manglede han ogsaa Die for, at Traditionen, at det Stabile, det Faste i Gudsdyrkelse og Være bedst skjermes, naar Christendommen voxer sig ind i Folkelivets Forhold og Indretninger. Han indsaae ikke, at Adskillelsen af Kirke og Stat kun fremtræder med Nødvendighed i to Perioder af Kirkens Historie, den første og den sidste. I den første, fordi Kirken nødvendigt maa begynde som en Frimenighed, en Samling af Individuer, der frivilligt forene sig om Evangeliet; i den sidste, fordi den da frembrydende Forfølgelse, Staternes og Folkenes Opløsning gjør det nødvendigt, at Kirken fremtræder som Drakenes og Martyrernes Kirke, i Kredse, der frivilligt danne sig og slutte sig sammen. I Midten er Statens og Kirkens Forening, med Folkenes Opdragelse som Forberedelse for de Helliges Samfund, det Normale; og Udtrædelse kun noget mere eller mindre Tilfældigt, i særegne Omstændigheder og Tilstande forholdt begrundet, f. Ex. Misfornøielse med det Bestaaende, Afvigelse i Troen og Væren (Dissenter). Ofte viser det sig, at baade Frimenighederne og Statskirken aandeligt kunne samvirke for Evangeliets Sag. Men det maa heller ikke oversees, at Udtrædelse og Skilsmisser ofte, hvad meget gjælder om

vor Tid, kun ere et Værk af Forfængelighed, af Mennesker, der ville distingvere sig og vinde en udbortes Anseelse eller ville practisere visse Theorier, de have optænkt sig.

I Selskabet traf jeg Madame Binet, Binets Enke, en meget behagelig og dannet Dame. Jeg talede med hende om den christelige Prædiken og hun gik ind paa, at Prædiken stundom maatte afløses af udførligere Udviklinger og Betragtninger, fordi der i Prædiken alt for let indkom noget Conventioneelt og Stereothyp. Det er vel muligt, at der i denne Klage kan være nogen Sandhed, men det blev mig tvivlsomt, om hun havde den sande Forestilling om den christelige Prædiken. Jeg maatte minde, at Binets Prædikener ikke vare egentlige Prædikener, men snarere christelig-moraliske Afhandlinger. Ogsaa maatte jeg tænke paa, at han ved at fremdrage det Ethiske vel forudsatte det Dogmatiske, men aldrig forbyhede sig deri, af hvilken Forsømmelse det blev Følgen, at enkelte af hans Disciple ganske bortkastede det Dogmatiske og udviklede en ethisk Rationalisme.

Jeg afreiste fra Lausanne med en fornyet Bevidsthed om Binets Størhed, men ogsaa om hans

Indskrænkninger og med en indre Bestyrkelse i min egen Opfatning af Forholdet mellem Kirke og Stat.

Lucern.

Her, hvor Rigi og Bierwaldstättersøen udfolde en henrivende Skjønhed, hvor Glæden ved Samtalen forhøies ved Vandringen paa Søens Bred, her traf jeg min gamle og kjære Ven Dorner, hvem jeg ikke havde seet i mange Aar. Vi havde sat hinanden Stævne i Lucern (Schweizerhof), og det var os en overordentlig Glæde, saaledes at kunne samles. En Ven af Dorner, hvis personlige Betjendstabs var mig nyt, sluttede sig til os, Liebner, denne herlige Theolog og ædle Charakter. Liebner havde egentlig først besluttet at drage op paa Rigi Scheideck (vi havde været paa Rigi Culm), for her i fuldkommen Ensomhed at tilbringe nogle Dage, ganske hengivende sig til Speculationer. Saaledes yndede han nemlig at speculere. Han besluttede imidlertid at blive hos os, og snart bleve vi enige om, at vi fra Lucern vilde tage til Gersau ved Bierwaldstättersøen og der tilbringe nogle Dage.

„Her kunne vi theologisere,” sagde Dorner i Gersau. Dette skete ogsaa. Om Meget blev der theologiseret, men fremfor Alt om eet Punct, som paaany fyldte Aanderne: Guds Menneſteblivelse i Christo. Der spurgtes i theologiske Kredse om den sande Betydning af Pauli Ord, naar han siger i Brevet til Philippenſerne, at Christus, der han var i Guds Skikkelse, holdt han det ikke for et Rov, at være Gud lig, men han fornedrede sig selv, forringede sig selv (udtømte sig selv, som det ogsaa kan hedde), og tog en Tjeners Skikkelse. Der spurgtes om dette ſkulde forſtaaes ſaaledes, at Sønnen, der jo fra Ewigheid havde ſin Plads i Treenheden, virkelig havde aflagt den Herlighed, han havde hos Faderen, havde omhyttet, omſat ſin guddommelige Herligheds-exiſtens med en fornedret Menneſteexiſtens, idet han var indgangen i Moderſliv ſom gudmenneſteligt Embryo og derfra gennem en fremſtridende Udvikling havde tilbagevundet ſin Guddom og ſin Herlighed gennem Forløsningsværket; eller, naar dette maatte findes ſtridende mod Guds Uforanderlighed, om det ſkulde forſtaaes ſaaledes, at Sønnen var vedbleven at være den, han fra Ewigheid havde været, men at han havde antaget, var indgangen i en ny Aabenbaringsform, i hvilken han i Fornedrelſe fuldbbrødede

den frelsende Kjærligheds Bærk. Jeg skal ikke gaae videre ind i dette; det vilde føre os for vidt og for dybt. Jeg skal kun anføre, at Liebniz holdt sig til den første Anstuelse. Han var Renotiker, et Udtryk, som Theologer ville forstaae, antog en virkelig Opgivelse af Guddomsherligheden, en virkelig Ombytning af Herlighedens Existens med Fornedrelsen. Dörner holdt sig til den anden Anstuelse, idet han fastholdt og stærkt betonedes Guds Uforanderlighed og ikke kunde gaae ind paa, at der i det evige trinitariske Forhold i Gud selv kunde være foregaaet nogen Forvandling. Jeg, meest samstemmende med Dörner, holdt mig til, hvad jeg i min Dogmatik derom har fremsat. Deri vare vi enige med dem, som fra Kirkens Begyndelse alvorligt have gransket over Guds Menneſteblivelse i Christo, at hvad end Speculationen her maatte kunne fremføre af dybsindige Tanter, vedbliver her dog at være et Myſterium, som ingen menneſkelig Forstand vil kunne gennemtrænge og som kun kan tilegnes i Troen.

Og dette foranlediger mig til en Betragtning, der i vor Tid har en rig Anvendelse baade paa Theologer og Ikke-Theologer. I vor Tid gjør Naturalismen stærke Angreb paa den christelige Tro, fremfor Alt paa Varen om Christi Person, der for

Bantroen er Forargelsens Klippe, og derfor gjælder det her om at staa fast, hvorledes det saa end maatte forholde sig med vore Forklaringer eller vore Indsigter i Menneſteblivelsens Mulighed, idet vi forøvrigt ikke kunne eller tør opgive ſelve den ſpeculative Stræben, om end vor Erkjendelse kun er et Stykkeværk og vi kun kunne ſee ſom i et Speil og i en mørk Tale. Hvad her ſkal fremhæves er dette, at Chriſti Guddom, Chriſtus ſom Gudmenneſket er Grundvolden for det rette, fuldſtændige Forhold til Chriſtus, og at vi alle, Viſe eller Eenfoldige — og i Grunden ere vi alle ligeoverfor den ſtore Hemmelighed Eenfoldige og Umyndige —, bør beſkjende med Luther og vor Chriſtelige Børnelærdom: Jeg troer, at Jeſus Chriſtus, ſand Gud, født af Faderen i Evighed, og tillige ſandt Menneſte, født af Jomfru Maria, er min Herre. Blandt dem, der ere Naturaliſtens Modſtandere, ere der dem, ſom opfatte Chriſtus fra den blot menneſkelige Side, den Syndfrie, den Fuldkomne, Menneſtehedens Ideal, den anden Adam, ſom vi ovenfor ſaae det hos Baggeſen. Men hvor meget dette end fortjener at anerkjendes, er det dog aldeles utilſtræffeligt. Stulle vi i Chriſto ſee Guds Kjærligheds-Aabenbarelse, ſaa maa Gud ſelv, d. v. ſ. ſom Sønnen, ſom Logos være nedſtegen i den menneſte.

lige Natur. Kjærlighed er jo Selvmeddelelse, og kun da beviser Gud sin Kjærlighed, naar han ikke blot meddeler os Gaver og Kræfter, men naar han giver os Sig Selv, naar den i Fornedrelsen vandrende Frelser er Selvaabenbaringen af den Eenbaarne fra Ewigheid, naar hans Herlighed virkelig er den Eenbaarnes af Faderen, fuld af Naade og Sandhed. Kun i denne reelle Forening af Gud og Menneſte, Gud og den menneſtelige Natur i dens yderſte Ringhed, have vi Kjærlighedens Myſterium. Og kun da kan Forestillingen om Christus ſom Menneſkens Søn, ſom Menneſtehedens Ideal faae Gylldighed, naar Christus er Guds eenbaarne Søn; thi den menneſtelige Naturs høieſte Beſtemmelse er jo Foreningen med Gud, for hvem den har den dybeſte Modtagelighed, og uden denne Forening er den aldeles ufuldſtændig. Menneſtehedens Ideal er intet Andet end ſelve Gudmenneſtet, og naar det ikke fattes ſaaledes, er det holdningsløſt. I ethvert Menneſtebryst, i Dybet af enhver menneſtelig Sjæl er der en mere eller mindre bevidſt Forlængſel efter Gudmenneſtet ſom Eenhedspunctet i Menneſtehedens Rige, ſom Hovedet for Menneſteſlægten, ja for Alſtabningen, igjennem hvem vi kunne komme i Samfund med Faderen og naae vor Beſtemmelse, vor Fuldkommelse,

fordi Menneſtehedens Rige gjennem ham bliver Guds Rige.

For os Menneſter faaer Chriſti Aabenbarelse en forhøiet Betydning derved, at han er kommen til os for Syndens Skyld, at han, ſkjønt han er Herlighedens Herre, har antaget denne fornede, denne lidende Skikkelse for at kunne ſtifte Forligelse og Forſoning. Kun naar vi i Chriſto ſee Gudmenneſket, kunne vi i den ſande Betydning ſtaa under hans Kors, kunne forſtaa Storheden i hans Offer, idet han er nedſtegen til at opſøge og frelſe det Fortabte, kunne forſtaa det uendelige Værd, en enkelt menneſtelig Sjæl har i Guds Værd, idet den Eenbaarne af Faderen forlader de nioghalvfemſindstyve Aar i Drænen for at opſøge det ene fortabte Aar og bære det hjem til Faderens Huus.

Om alt dette talede vi ikke blot ſom Theologer, men ſom Chriſtne, og med enhver af diſſe udmærkede Venner havde jeg Samtaler, der i Sandhed kunde kaldes opbyggelige. Som Chriſtne trange vi alle til at lægge paa Hjerte og mod Vantroens Angreb at faſtholde og bevare den guddommelige Kjærligheds Myſterium ſom vor dyrebareſte Eiendom, vor Skat i Himlen.

En tredje Ven kom til, H. Gelzer. Han havde levet meget i Verden, ikke blot i videnskabelige, men ogsaa i æsthetiske og politiske Forhold, kjendte en Mangfoldighed af Mennesker, og dette almindelige Dannelsens Præg viste sig i hans Personlighed. Han udgav dengang „Protestantische Monatsblätter“, og jeg samtalede meget med ham om kirkelige og sociale Forhold. Men i Særdeleshed samtalede jeg med ham om hans Værk: „Den tydske Nationallitteratur efter dens ethiske og religiøse Synspuncter“. Dette Værk interesserede mig i høi Grad allerede ved Intentionen og Planen. Thi det Ethiske og Religiøse er det sande Synspunct for Fremstillingen og Bedømmelsen af en Litteratur. De fleste gaae ud fra det æsthetiske Synspunct. Men skjøndt dette vistnok har sin relative Gyldighed og Berettigelse, er det dog utilstrækkeligt til at afgive den højeste Dom. Man føres ind i Vilkaarlighed og allehaande Afveie, naar man vil give det Æsthetiske en ubetinget Autonomie, uden at stille det ind under det Ethiske som den øverste Norm. Andre gaae ud fra det historiske Synspunct, skildre de Forhold og Betingelser, under hvilke en Litteraturperiode har udviklet sig, hvad vistnok har sin Gyldighed, men ikke fører til det Inderside, som i en Litteratur maa søges, ikke fører til

Erkjendelsen af Litteraturens Væsen i sig selv. Det Ethiske og Religiøse er og maae blive det høieste og absolute Synspunct, thiøndt det vistnok ingenlunde er let at gennemføre. Det Ethiske og det Religiøse er det absolut Værdifulde, det, som ganske for sin egen Skyld bør eftertrages og som bestemmer alle andre Værdier. Spørge vi, hvilken Betydning en Litteratur skal have for en Nation, hvortil den skal tjene, saa skal den dog i sidste Betydning tjene til at styrke Nationalcharakteren, skal sigte til at opdrage den til den sande Frihed og den sande Begeistring, Frihed for Hverdagslivets indsnævrende Vaand, og Begeistring for det høieste Virkelige, hvilket indeslutter det sande Alvor og den sande Glæde. Men ingenlunde skal den tjene til at gjøre Nationen blødagtig, skal ikke sigte til en blot øieblikkelig Underholdning, Adspredelse og tom Tidsfordriv i det Løse og Vefærdige; skal ikke tjene til at udbrede falske, f. Ex. materialistiske Livsanskuelser, der undergrave Følelsen for Livets dybere Indhold, gjøre uskicket til det sande Alvor og den sande Glæde, og kun danne en vantarartet, til det Gode uduelig Slægt. I enhver Litteratur er der altid en Kamp mellem det Sande og det Falske, mellem det virkelig Styrkende og Nærende og det Udhulende og Svækkende, der kun er Gift og

udbreder Fordærvelse. Man behøver ikke at have et stort Bekjendtskab til Litteraturen for at vide, hvilken Forgiftning der til forskjellige Tider er afstedkommet ved Litteraturens falske Propheter. Gelzer havde den Overbeviisning, at den dybeste Modsatning i den nyere Litteratur er Modsatningen mellem Christendom og det moderne Hedenskab, der betragter Christendommen som forældet, som et antiqueret Standpunct; og han søgte at vise og gjennem Litteraturen at bekræfte, at de sande Fornøjelsens Kilder ligge i Christendommen, og at det Forældede er paa den anden Side. Heri maatte jeg ganske samstemme med ham, idet jeg allerede dengang havde fattet Ideen til en Ethik. Den høieste Roes, der kan tillægges en Litteratur er, at den, og det jo rigere, jo mangfoldigere den er i sig selv, kan bestaae sin Prøve for det religiøse og ethiske Synspunct. Jeg kunde ikke andet end tænke paa vor danske Litteratur, med det Haab, at den vil kunne bestaae Prøven. Vore virkelig store Forfattere have alle en ethisk Retning. Hvilken herlig Stikkelse er iblandt vore ældre Digtere ikke Sophannes Ewald ved sit dybe, hellige Alvor, sine hellige Smerter og sin Vegeistring for de høieste Idealer! Holberg var jo, som bekjendt, Moralist, og Dehlenschläger, hvad man end i det Enkelte maatte kunne

bemærke, har aldrig svigtet det Ethiske. De Forsøg, som ere gjorte af enkelte Døgnstribenter paa hos os at indføre løse og letfærdige, ja ryggesløse Livs-
anskuelser, ville forhaabentlig finde tilstrækkelig Mod-
stand. I det Religiøse stod Gelzer altsaa afgjort
paa Christendommens Standpunct. Dog var der
tillige hos ham noget Søgende, idet Kirkens Fremtid
meget laae ham paa Hjerte. Ved Afslæden meddelte
han mig nogle Texter til en Conferens over en
oekumenisk Union i Fremtiden. Jeg kan dog ikke
sige, at jeg fandt disse Texter slaaende og stikkede
for den tiltænkte Bestemmelse. Maaskee de vilde
have viist sig at være det, dersom han selv var kom-
men til at tale over dem. Beslageligt er det, at
Gelzer i de senere Aar er forstummet i Litteraturen
og ikke har fuldenbt sit Værk om den tydske National-
litteratur.

Reichenhall. München.

Min anden Udenlandsreise var i Aaret 1876,
og Hovedmaalet for denne var Reichenhall. Vi gik
over Brenneren, idet vi i Bogen skulde mødes med
min gifte Datter, der for sin Helbreds Skyld havde

opholdt sig i Mentone. Hun ledsagede os til Meran og derfra til Reichenhall, som var Hovedstedet. Men baade forinden vi droge over Brenneren og paa Tilbageveien, maatte vi passere München. Her gjorde jeg flere Besøg, deriblandt et Besøg hos Döllinger, som nærmere maa omtales. Döllinger kan vistnok betegnes som den katholske Kirkes største Theolog. Den store Anseelse, han nød, viste sig tillige deri, at han i Schellings Sted var bleven Præsident for Videnskabernes Selskab i München. I en tidligere Tid vilde jeg ikke have søgt ham, thi han har meget bitert angrebet Luther, ligesom han i det Hele meget uretsfærdigt har angrebet den protestantiske Kirke i sit Værk: „Kirche und Kirchen“. Nu var der foregaaet en vigtig og glædelig Forandring med ham. Thi som Forsvarer af Gammekatholicismen var han selv kommen i Conflict med Pavestolen. Han var, skjøndt han ikke udvortes, ikke ved en formelig Udtrædelse forandrede sin Stilling, ikke bestomindre Gammekatholikernes Fader, forsaavidt som han ved Skrifter f. Ex. „Janus“ og Foredrag af sin historiske Rundsfærd havde forshnet dem med Hovedargumenterne i Striden. Hvad der bevægede ham til at opponere mod Pavestolen, var neppe en indre, religiøs Bevægelse som hos Luther og andre Sandhedens Vidner,

der søgte Fred for deres Sjæle, søgte den sande Saliggjorelsens Vej, som de ikke fandt i den romerske Kirke. Döllinger fastholdt Katholicismen i Overensstemmelse med Tridentinerconciliet, fastholdt, hvad der laae forud for Vaticanerconciliet, hvilket han betragtede som ughjeldigt, som ikke oekumenisk. Hvad der bevægede ham til at optræde som Opponent og at optage denne Kamp var, saavidt jeg formaaer at skjønne, hans historiske Samvittighed. Med Vaticanerconciliet og den pavelige Ufeilbarhed fremkom Sætninger, om hvilke han maatte sige sig selv, at nu gif det for vidt, nu blev det for galt, nu kunde man ikke længere tie stille dertil, naar man ikke vilde fornægte al Sandhed og ganske bespotte Historien. Han maatte finde, at naar disse vatikanste Paastande skulde kunne lade sig høre, da maatte først alle Bibliotheker brændes, med deres haandgribelige Beviser for hine Paastandes fuldkomne Usandhed. I det han indtog dette Standpunct, blev han mildere i sin Dom over Protestanterne og skæbte ikke at have Sammenkomme med dem.

Jeg havde erfaret, at Besøg af protestantiske Theologer ikke vare ham uvelkomne, og jeg besluttede mig dertil. Og saa vare der iblandt hans Bærere saadanne, for hvilke jeg oprigtig kunde takke ham.

saaledes hans Værk om Kirken i den apostoliske Tidsalder og hans store Værk „Vorhalle des Christenthums, Judenthum und Heidenthum“, der indeholder en Guldgrube af omfattende, i alle Retninger af Livet indtrængende Værd, af hvilket jeg ikke har lært og vundet saa Lidet. Jeg sagde ham dette og det fandt en god Modtagelse. Det Besøg, jeg af lagde hos ham, varede vistnok i to Timer. Og fra først til sidst var det for mig i høi Grad interessant. Uagtet hans høie Alder — han var ikke langt fra Firs —, var der noget meget Kraftigt i hans Personlighed, hans Tale strømmede og var indholdsrig. For mig havde det noget Imponerende, noget Bøstende at befinde mig ligeoverfor en virkelig stor Kirkehistoriker. At han var en saadan, viste sig heelt igjennem. Hvad enten han talede om Kirkens Oldtid, Middelalder eller Nutid, havde han Alt paa rede Haand, Navne, Aarstal, Charakterer og Situationer, som om han selv havde oplevet det. Det var som en Strøm, af hvilken han blev baaren.

Jeg begyndte vor Samtale, da vi vare komne til Sæde, med det korte og simple Spørgsmaal, som han strax forstod: „Hvorledes skal dette ende?“ Han svarede: „Det kan ikke ende.“ Han indlød sig nu nærmere paa den saakaldte Culturkamp og viste, at

Principerne medførte, at en egentlig Ende ikke kunde komme, at det Høieste, der vilde kunne opnaaes, var en blot midlertidig *modus vivendi*. Da jeg i Betragtning af Pius den Niendes høie Alder viste hen til et tilkommende Pavevalg og yttrede, at det maaskee turde haabes, at en Pave, der i sin Personlighed havde ikke blot større Klogskab, men ogsaa større Mildhed og Tolerance, vilde kunne virke modererende, svarede han, at dette i Hovedsagen var aldeles umuligt. Hvo der end blev Pius den Niendes Efterfølger — hvad dengang ikke vidstes af Noget —, vilde han ganske være bunden til de vaticanske Principer, vilde ganske være behersket, et blot Redskab for Jesuiterne. Om disse talede han meget lærerigt. Han henlede Opmærksomheden paa et Punct, om hvilket han meente, at det af os Protestanter ikke blev tilstrækkelig andset — Munkesordenernes Betydning for Pavedømmet. Allerede i Middelalderen, i det trettende Aarhundrede, havde Paverne støttet sig til Munkesordenene for at have en Magt imod Biskopperne. Munkene agiterede i Folket mod Biskopperne for Paven og hans ubetingede Ansæelse. Først var det især Dominicanerne og Franciscanerne (*mendicantes*); da Jesuiterordenen blev oprettet, fik Paven en ny Støtte. For Paven var det af høieste Vigtighed at have forskjellige Munkesordener

at støtte sig til. Han kunde da snart holde med den ene, snart med den anden, kunde saa at sige lavere imellem dem og temperere dem, gjensidigt sætte dem i Stak og forbeholde sig selv Magten og Afgjørelsen. Dette var navnlig af Bigtighed for Jesuiternes Vedkommende. Saalænge som Dominicanerne og Franciscanerne vare i Kraft, holdt de Jesuiterne Stangen, og disse kunde ikke blive eneraadige. Dette var især Tilfældet før Jesuiternes Ophævelse ved Clemens den Fjortende. Men nu viser Kirkehistorien det Phænomen, at efter Jesuiterordenens Gjenoprettelse 1814 ere de andre Ordener blevene aldeles kraftløse og have tabt al historisk Betydning: Anden er ligesom vegen fra dem. Paven har nu ikke flere Munkesordener at operere med, kan ikke tage Partie med den ene eller med den anden, men har kun Jesuiterne alene. Derfor have disse den ubegrænsede Magt og han er ganske deres Redskab. Han har intet andet Valg — enten maa han opgive sin Absolutisme, hvad efter Vaticanerconciliet er umuligt, eller ganske overgive sig til Jesuiterne, der ville sørge for, at hans Absolutisme kan blive opretholdt, nemlig i deres Aand og i Overeensstemmelse med deres Planer.

Et andet Punct, hvorpaa Döllinger henledte min Opmærksomhed, var dette, at jeg ikke maatte mene, at denne Kamp, der i Tyskland førtes mellem Pavedømmet og den verdslige Magt, mellem Paven og Keiseren, i nogen højere Grad interesserede Paven og hans Omgivelser eller for dem var et Spørgsmaal af første Rang. Hvad der interesserede i Italien som Spørgsmaal af første Rang, er Pavens verdslige Magt. Döllinger, der syntes meget fortrolig med italienske Forhold, skildrede Situationen saaledes: De svagere Aander, til hvilke Pius den Niende selv hører, vente hver Dag en Gudsdom, ved hvilken Paven restitueres og faaer sin verdslige Magt tilbage; de Klogere, som Antonelli, haabe paa politiske Forandringer og et eller andet Compromis. „Cardinalerne,“ sagde han, „have ingen højere Interesse end deres Nepotisme. De ville have deres gamle Magt, ville atter kunne bortgive Godser, som nu ere i Regjeringens Hænder. Tilstandene i Tyskland interessere dem kun lidt, fordi de aldeles ikke forstaae den Kamp, som føres. Den tyske Videnskabelighed er for dem kun Ugudelighed, Atheisme. Under noget andet Synspunct formaae de ikke at see den og kunne derfor aldeles ikke gaae ind paa Forandringer om Videnskabens Frihed.“ Han tilføiede, at

de i denne deres Holdning støttedes af de franske Biskopper. Da jeg omtalede Bosset, der i sin Tid i Frankrig nød den højeste Anseelse, men om hvem der nu lærtes i alle Skoler, at han var en Hæretiker, sagde han: »*Sic transit gloria mundi!*»

Jeg kunde ikke undlade at bringe Spørgsmaalet om Unionen paa Bane, hvortil der forekom mig at være stor Trang i den nærværende Tid, da Bantroen greb saa stærkt om sig. Han havde derom holdt flere Foredrag og syntes stemt for en Union med den græske og anglicanske Kirke. Om Danmark var der naturligviis ikke Tale. Skjøndt han var saa høflig at titulere mig Biskop, havde jeg dog Indtrykket af, at han ikke holdt mig for en virkelig Biskop, da jeg manglede den apostoliske Succession paa Grund af Irregulariteten i 1537. Bispedømmet var ham af højeste Vigtighed, og han kunde ikke indrømme, hvad jeg unegtelig meente, at det katholske opfattede Bispedømme maatte føre til de pavelige Conseqventer. Vi kom atter ind paa Ufeilbarhedsdogmet, og jeg hittede, at om vi end undgik den ufeilbare Pave, kunde vi ikke undgaae den ufeilbare Kirke og de Vansteligheder, som her fremkom i Conciliernes Historie. Han svarede, at dette Begreb om den ufeilbare Kirke maatte udvikles i

evangelist og historist Aand (!), et Svar, der vistnok løb noget besynderligt fra et romersk-katholisk Standpunct. Da jeg ønskede at komme nærmere ind paa Sagen, spurgte jeg ham, hvor i Kirkehistorien han satte Grændsen, forinden Corruptionen begyndte. Denne Grændse søgtes jo stadigt af Gammelkatholikerne, og de syntes ikke at kunne finde den. Dog maatte den jo kunne findes, dersom man skulde kunne indtage en fast Position i den sande Katholicisme, i Modsatning til den falske. Han begyndte med at nævne de ifiborste Decretaler, men da jeg erklærede, at jeg hermed virkelig ikke kunde lade mig nøie, fordi der allerede forud for disse var megen Fordærvelse, ja pttrede, at jeg allerede i den allerførste Tid fandt mange Fordærvelsens Spirer, der gennem Tidernes Løb havde udfoldet sig, svarede han, at dersom man krævede en Tid, da der ikke var „Ansäze“ til det Falske, vilde der neppe kunne sættes nogen Grændse. Dette forekom mig at være en meget stor Indrømmelse. Jeg var ikke kommen for at disputere med ham og derfor udtalede jeg ikke, hvad jeg tænkte, at han ved denne Indrømmelse i Grunden maatte komme til den protestantiske Sætning, at Skriften, den hellige, apostoliske Skrift, er det eneste Ufeilbare, hvortil vi have at holde os, det Normerende for alt Andet, der i

Kirken skal kaldes ufeilbart, at kun her kunne vi faae den faste Position. Om Fremtiden gttrede han sig med stor Tilbageholdenhed og faae ud i det Tilkom-mende som i det Ubestemte. „Tænk Dem tilbage til 1530,“ sagde han. „Dengang vidste man ikke, hvortil alt dette skulde føre. Saaledes veed man ikke, hvortil det Nuværende skal føre.“ Om Gammekatholikerne udtalte han sig med stor Betænkksomhed. Han vidste ikke, om de i sig havde en Kjerne til et virkeligt religiøst Liv. Hvad der meget vanskeliggjorde deres Fremgang var, at Folket ikke forstod, hvorom der egentlig blev stridt, Forholdet mellem Biskoppernes Magt og Paven. Folket var vant til i Paven at see det Høieste. Til ham holdt de sig, paa ham troede de. For at føre dem derfra, udfordredes vistnok en religiøs Opvækkelse af den dybeste Art. Alt dette maatte sikkert erkjendes for at være rigtigt. Om den daværende Pave Pius den Niende udtalte han sig med en vis Bitterhed og Skarphed. Da jeg beklagede, at denne Pave stod i Veien for en Union og fjernede de Christne fra hverandre, svarede han, at netop denne Pave vilde føre til, at de Christne kom hverandre nærmere, thi i ham var Kirkens Fordærvelse kommen til sin høieste Aabenbarelse. Om Pavens Person gttrede han, at han gjorde Indtrykket

af en gammel Nonne; den samme Forsængelighed, den samme naive Uvidenhed og hermed forbundne Selvtilfredshed. Allerede ved hans Valg til Pave havde man havt Betænkelighed ved at vælge ham paa Grund af hans colossale Uvidenhed. Efter Döllinger havde Louis Philip ingen Indskydelse havt paa dette Valg, som jeg havde meent. Man valgte ham, fordi man ingen Anden havde. I Anledning af disse Bitterheder mod Pius den Niende have Modstandere af Döllinger antaget, at han fandt sig personlig fornærmet, fordi han ikke var bleven indbudet til Vaticanerconciliet som Theolog for at give de fornødne kirkehistoriske Oplysninger. Det er dog vel neppe nødvendigt her at tænke paa personlig Fornærmelse. Thi hvad skulde man paa Vaticanerconciliet med Döllingers Oplysninger, der gif ud paa at tilintetgjøre det Hele? I Løbet af Samtalen, hvor der vare adskillige Digressioner, kom vi ogsaa til at omtale Thiersch, for hvem Döllinger havde stor Interesse. „Thiersch hat einen katholischen Zug,“ sagde han. Forøvrigt lignede han ham med Tertullian. Han havde med sand Fornøielse læst hans Skrift om den kristelige Stat; men om hans Irvingianisme var han af samme Mening som jeg, at der

hermed ikke kunde bestaae nogen kirkehistorisk Opfatning.

Ved Afsteden spurgte jeg ham endnu, om han ikke stundom prædikede. Han svarede, at han ikke prædikede og ikke fungerede. Han var nemlig excommuniceret af Erkebiskoppen i München, men, da Kongen holdt sin Haand over ham, forestod han ikke destomindre Hofkirkerne, havde Indflydelse paa Besættelse af Embederne, idet Kongen tog imod hans Indstillinger, men paa offentlig personlig Optræden i Kirken vilde han dog ikke indlade sig. Et Forhold, hvor Erkebiskopperne excommunicere, medens Kongen giver den Excommunicerede en Tjeneste ved Hofkirkerne, maa unegtelig betegnes som et blandet Forhold. Med mig tog han den venligste Afsted. Han havde, hvad jeg allerede har anført, gennem Franz Baader lært at kjende min Afhandling om Autonomien. Siden den Tid havde han læst Alt af mig og var saa venlig at sige, at han havde læst meget af min Ethik og spurgte om Fortsættelsen.

Sammenligner jeg de Tidsebegivenheder, der ere henrundne siden hin Samtale, med hvad han dengang udviklede for mig, kan jeg ikke andet end finde, at det har været væsentlig rigtigt. Vi have faaet

en ny Pave, personlig meget forskjellig fra Pius den Niende, men de nuværende Forhandlinger, om hvilke der tales saa meget, ville i det Høieste kun kunne bringe det til en vis modus videndi, til Compromisser paa enkelte Puncter, men ikke til en Forsoning i Principerne.

Foruden Döllinger besøgte jeg ogsaa den protestantiske Ethiker Harleß, der var Præsident for det protestantiske Kirkeraad i Baiern. Han domte ikke gunstigt om Döllinger og beklagede, at han havde en ubehagelig Hale efter sig, idet alle Liberale sluttede sig til ham, hængte sig ved ham og paa alle Maader toge ham til Indtægt. Om Kulturlampen yttrede han den Anskuelse, jeg ogsaa hørte hos Flere i Tydskland, at man i Preussen havde grebet Sagen galt an. Man havde ikke skullet gjøre en Principstrid deraf, man skulde have ignoreret det Hele og kun holdt sig til det Factiske, til det enkelte Tilfælde, naar et saadant forekom. At Principstriden godt kunde tiljidesættes, oplyste han ved et Exempel, som ogsaa Andre stadigt anførte: den westphalske Fred. Denne havde Paven fordømt og den gif dog godt igjennem, idet man ignorerede den pavelige For-

dømmelse. Jeg for min Deel var dog i nogen Tvivl, om det for en Stat som Preussen vilde være ganske værdigt at ignorere det Principielle, naar Pavedømmet paa en udfordrende Maade præsenterede Staten det Principielle.

Et andet Besøg, jeg gjorde, var hos min gamle Ven Hamberger, hvem jeg fandt i stor Alderdomssvagthed. Dog kunde vi samtale noget om vor fælles Kjærlighed: Jacob Böhme.

Paa Tilbageveien traf jeg atter Dorner i Berlin. Jeg tilbragte et Par Dage i Potsdam, hvor han kom ud til mig og forelæste mig Partier af sin Dogmatik. Siden den Tid have vi ikke seet hinanden. Vi have maattet holde os til Correspondancen, og saaledes vil det vel blive fremdeles, saa længe det endnu forundes os at correspondere.

Litteraire Arbeider.

Sige fra min Ungdom har jeg altid ved Siden af min Embedsgjerning havt et eller andet litterairt Arbeide, og dermed er jeg da ogsaa vedbleven under mit Biskopsembede, men ogsaa — og det i Særdeleshed efterat være bleven Biskop — fordi jeg meente, at det hørte med til Embedet, ved disse Arbeider at virke i en videre Kredt og saaledes at udføre en Gjerning, til hvilken jeg i nogen Grad troede at turde ansee mig for at være kaldet. Velighedsvis har jeg i det foregaaende omtalt enkelte af disse Arbeider fra Biskopstiden, men kommer her nærmere tilbage dertil.

Kort efter min Ansættelse som Biskop 1855 udgav jeg et lille Skrift: „Til Erindring om J. F. Myhnster“. Den nærmeste Anledning var, at jeg havde paataget mig i Videnskabernes Selskab efter bestaaende Skik at forelæse nogle Erindringsord om

Mynster, der havde været Selskabets Medlem. Jeg udgav det derefter i Trykken. Det var ingen Biographie af Mynster, men jeg indskrænkede mig til at skildre hans indre Livsgang, hans Overbeviisnings Bei, som jeg kaldte det, eller den Bei, han har vandre for at komme til Overbeviisning om det, som for ham var Livets Alvor, og Blikket fæstedes paa Udgangspuncterne for hans aandelige Livsgang. Som det syntes, vandt Skriftet Indgang i en mindre Kreds, men kan i det Hele ikke siges at være trængt igjennem. Det større Publicum var dengang omtaaget af S. Rierkegaards usunde Paaastande og falske Idealer. Man havde ingen Sympathie for Mynster og vilde i Grunden Intet høre om ham uden det, som var nedsættende. Jeg er saa fri at mene, at mit Skrift ikke fandt den Anerkjendelse, som det fortjente og som det efter min Formening endnu fortjener. Man vil der allerede kunne finde Grundtonerne i min Ethik.

Efter flere Aars Forløb, 1867, udgav jeg det allerede i det Foregaaende omtalte Skrift om Tro og Viden i Anledning af de R. Nielsenste Angreb. Gaaft bortseet fra Polemiken med Nielsen, troer jeg i dette Skrift at have givet et Bidrag til en dybere Erkjendelse af det ethiske Gudsbegreb. Jeg har søgt

at vise, at det ethiste Gudsbegreb er Theismens, der finder sin fylldige Udvikling i selve det christelige Gudsbegreb. Det ethiste Gudsbegreb udelukker ikke, men indeslutter det Logiske og det Physiske, der visse- lig ogsaa findes i Gud. Men det er netop det Sæ- egne for Theismen, at der i Gud selv erkjendes et Overordnet og et Underordnet, og at det Overordnede, det Hegemoniske, det i høieste Betydning Guddomme- lige i Gud er Villien og det Gode, og at alle blot logiske og physiske Bestemmelser af Guds Væsen ikke ere i Sandhed selvvarende, men kun ere hvad de ere i Forhold til det Gode eller hans ethiste Villie. Den saakaldte rene Viden og den rene Magt ere fra Theismens Standpunct aldeles intet Selvvarende og Selvgjældigt, men Viden og Magt ere kun Prædi- cator, Attributer for den fuldkomne Villie og have kun i denne deres virkelige Eenhedspunct.

Denne Tanke har i mit Skrift fundet en videre Udførelse og Gjennemførelse. Jeg traadte derved ikke blot i Modsatning til H. Nielsen, men til mange af Nutidens Philosopher, for hvilke det Logiske og det Physiske er det Høieste, ja eneste Gyldige, for hvilke det Ethiste ikke er noget Selvstændigt, men kun en Modification af det Logiske og Physiske, hvori de udelukkende bevæge sig. Om ikke saa af disse Nutids-

philosopher maa der siges, at de aldeles ikke have forstaaet det store Problem: Forholdet mellem det Ethiske og det Logisk-Physiske. Og dog er dette Problem netop i vor Tid det dybeste for Videnskaben, hvorfor ogsaa de dybeste Aander bestjaeftige sig dermed. Hos os er det af Christendommens Modstandere og i det Hele af dem, der staae paa den negative Side, aldeles ignoreret, og de have ikke indladt sig i nogen Forhandling derom, i det Høieste fornemt afviist det i Forbigaaende.

Men snart derefter udarbejdede jeg, under Forudsætning af det ethiske Gudsbegreb, min kristelige Ethik. Dette Værk har baade her og i Tyskland fundet en Modtagelse, der saa langt har overgaaet min Forventning, at jeg maa antage, at det har imødekommet en sig med stor Styrke rørende Trang. At denne Trang var tilstede, har jeg ikke betvivlet, men at den i dette Omfang var tilstede, havde jeg ikke tænkt.

Og hvorledes skulle vi da betegne denne Trang? Jeg troer at kunne betegne den ved det, som er Grundtanken i mit Værk: Foreningen af det Kristelige og det Humane. Det er Eenheden af denne Modfætning, hvortil der trænges. Det er denne, som alle dybere og alvorligere Naturer søge, idet de

ønske sig frigjorte, forløste fra den Splid, den Modsigelse, der saa ofte viser sig i Forholdet mellem det Christelige og det Menneftelige. Man vil det Religiøse, der kun er at finde i det Christelige, men man vil ikke det Pietistiske, det Puritaniske, vil ikke en Christendom, som er umenneftelig, fuld af Inhumanitet, en Christendom, der, idet den hæver Raadens Rige, ganske fornægter Naturens, betragter Kunst, Videnskab, betragter enhver Skikkelse af Skjønheden som fordømmelig og forkastelig, som indesluttende en Fristelse til det Onde, som uforenelig med det Hellige. Man trænger til det Menneftelige, i Særdeleshed til Menneftekundskab og Menneftetjærlighed, men paa den anden Side maa det sandhedsøgende Mennefte ønske sig frigjort fra den religionsløse Humanitet, fra den independente Moral, og dermed fra al den falske Æsthetik, al den løse og overfladiske Politik, som hermed er i Følge. Eenhedspunctet for den her betegnede Modfætning ligger kun i det ret opfattede Ethiske i dets Eenhed med det Religiøse. Det Ethiske eller det Gode er „Dronningen, hvis Throne er ophøiet over alt Andet“; Alt hvad der i Livet har Værd, faaer kun sin Værdi ved Forholdet til det Ethiske som det absolut Værdifulde, hvorved det normeres. Men paa den anden Side kræver det Ethiske,

at disse relative Værdier ogsaa erkjendes i deres relative Selvstændighed og Frihed og i denne respekteres. Dette har sin høieste Aabenbaring i Christendommen. Christendommen vil ikke isolere sig, vil ikke affondre sig fra Menneſtelivet, men vil tvertimod være den høieste, Alt gjennemtrængende Magt i Menneſtelivet. Dette gjælder i det objective Verdensforhold, men gjælder ogsaa i det indre Liv. Det alvorlige, sandhedsøgende Menneſte søger Eenhed i sit Andre og vil forløses fra den indre Splid og Modsigelse. Men Eenheden kan ikke findes, naar der ikke i hans Andre er en Autoritet, en Myndighed, under hvilken han ubetinget kan bøie sig. Men denne Autoritet maa ikke være indsnævrende og lænkebindende, men udvidende og frigjørende. Denne Autoritet er Kristus, der ved sin Aand sætter Alt i Frihed, hvad der hører til Menneſtet, ſtabt i Guds Villedet.

Det, hvortil der trænges, er derfor en christelig Verdens- og Livsanskuelse. Den christelige Prædiken alene er ikke iſtand til at give den, i ethvert Fald ikke ſom den findes hos de fleſte Prædikanter. Det er en gammel Erfaring, at alvorlige Christne hver Søndag kunne høre Guds Ords Forkyndelse og tilægge sig den, men naar de komme ud af Kirken og føres ind i det daglige Livs Anliggender, raisonnere

de ganske efter Tidsaandens Categorier, efter de sædvanlige falske, baade ethiske, politiske og sociale Categorier. De trænge til et Overblik over Livet og til en Gjennemførelse af dette i Livets Virkelighed, hvortil en gennemført Ethik maa kunne forhjælpe dem. Hvad der meget er til Hinder for den sande Livsanskuelse, er den Individualisme i Moralen, i hvilken de fleste ere hildebe. De mene, at Moralen kun er det enkelte Menneskes Sag, men at Moralen aldeles Intet har at gøre med Samfundet, ingen Anvendelse har paa det Politiske og Sociale, f. Ex. det Nationaløkonomiske, men at her kun Hensigtsmæssighedshensyn og andre saakaldte praktiske Hensyn burde raade. Denne Bildfarelse maatte rettes.

Hertil var og er der Trang i mange Gemytter. Jeg troer at turde haabe, at mit Værk, om end kun ufuldkomment og som i en Begyndelse, dog i nogen Grad er et Bidrag til at afhjælpe den, og at det udøver en stille Virkning.

Til Polemik i Anledning af dette Værk har jeg ikke havt Grund. Enkelte Angreb, dels fra den reent negative Side, dels fra Liberalismens Side, ere vistnok fremkomne. Naar Liberalismens Tilhængere ikke kunne hæve sig til et høiere Standpunct, er det naturligt, at de stille sig fjendtligt, da jeg har

bekæmpet flere af deres falske Retninger, deres Individualisme, deres Fornegtelse af den sociale Ethik og hvad dermed staaer i Forbindelse. Men jeg har ikke fundet Anledning til nærmere at indlade mig paa deres Angreb, der forekom mig at være ufrugtbare.

Endnu et Skrift udarbejdede jeg: „Jacob Böhme“. Mere ved dette end ved noget andet Skrift har jeg viist, hvor lidet jeg ændsede den nu hos Mange herskende Philosophie, der fornægter den oversandselige Verden og kun vil erkjende Phænomenen uden Væsen, denne væsenløse Philosophie, som driver det laveste Afguderi med det Logiske og Physiske. Jeg har viist dem, at jeg ikke stammer mig ved, hvad de kalde det Phantastiske, at dette Phantastiske, ret forstaaet, er mig det høieste Virkelige, og at jeg kun beklager, at de i saa høj Grad ere blottede for Forstaaelse og at de ere saa phantasieløse som de ere. Forøvrigt vil Jacob Böhme kun kunne forstaaes af dem, der staae i den kristelige Verdensanskuelse. Selv de, der med Evner og god Villie give sig til Studiet uden Christendommens Forudsætninger, ville paa mange Puncter ikke kunne undgaae Misforstaaelser. For mig selv har dette Studium, hvorved jeg er vendt tilbage til

min Ungdoms Idealer, været af dybeste Betydning og udøvet en baade oplysende og beroligende Virkning. Flere Begreber, som Forholdet mellem Natur og Aand, Begrebet om Guds indre Liv, Guds Herlighed og den uskabte Himmel, der i min Dogmatik kun ere svagt antydede, have vundet langt større Klarhed og Fylde. I personlig Henseende har det haft en særlig Betydning, at den hiinsidige, den tilkommende Verden for mig har vundet i Virkelighed og i Nærhed. Det er maaskee naturligt, at naar man i min Alder er saa nær ved Overgangen til det Tilkommende, dette da ogsaa lader sig fornemme som nærmere, som umiddelbart omgivende os. Men Böhmes Anskuelse har for mig dertil meget bidraget.

Skriptet har fundet en stille Udbredelse og er læst ikke blot af Theologer, men ogsaa af Lægsfolk. Jacob Böhme var jo selv en Lægmand. Det er ikke Lærdom, hvorpaa det her kommer an; det er den rette Sandhed. Jeg har endogsaa truffet Qvinder, som have læst min Bog. Om end enkelte Steder have været dem uforstaaelige, have de dog modtaget et Totalindtryk, der paa een Gang har udøvet en fængslende og en velgjørende Virkning.

Ogsaa har jeg i min Biskopstid udgivet forskjellige Prædikensamlinger. Af disse har jeg samlet en Postil, der har fundet en viid Udbredelse. Man elsker Postiller fremfor andre Samlinger, fordi man deri har en Anviisning til, hvad der hver Søndag kan læses.

Mit 25aarige Jubilæum som Sjællands Biskop.

Den 15de April 1879 var for mig en Glædes- og en Fædersdag. Det var mit 25aarige Jubilæum som Sjællands Biskop. Jeg havde nu Peders Aar, annos Petri. Skjøndt et Jubilæum ofte har det mindre Behagelige, at det vel meget minder om det Forbigangne og at man selv hører til det Forbigangne, havde jeg dog Følelsen af en nærværende Kjærlighed, der kom mig imøde. Vel havde jeg allerede i 1868 af en Vennekreds modtaget en støn Gave i Anledning af, at jeg havde tjent i 30 Aar (fra min Professoretid). Men nu fremtraadte Alt i fuldkommen Offentlighed. Præster, Skolelærere, Menigheder lagde deres Hengivenhed tydeligt og paa mange Maader for Dagen, og jeg maatte sige mig selv: Ved en saadan Velighed erkjender man, at der

er mere Kjærlighed i Verden end man er tilbøielig til at troe. En ganske særegen Glæde var det mig, at de theologiske Studerende indfandt sig og affang en smuk Sang af Richardt, hvorefter En af dem, Candidat Ulfing, holdt en fortræffelig og begejstret Tale. Det kunde jo ikke andet end glæde mig, at jeg endnu levede iblandt de Studerende, at mine Skrifter virkede iblandt dem og at jeg havde Aandens Samfund med dem. Ogsaa det theologiske Facultet hædrede mig paa denne Dag. Et Udspring i Festen var det, at Repræsentanter for en talrig Rreds af Mænd og Qvinder af alle Samfundsclasser og fra alle Landets Egne, hvis Navne bleve mig meddeelte, overrakte mig en bethdelig Pengesum, der skulde tjene til at skaffe mig med Familie en hyggelig Sommerbolig, og hvis Halvdeel efter min og min Hustrues Død skulde anvendes til et Legat eller Stipendium, der skulde bære mit Navn. Jeg kan ikke negte mig den Glæde her at optegne og opbevare den skønne Skrivelse, i hvilken dette blev mig meddeelt.

Høiærværdige Biskop!

Fjerdedelen af et Aarhundrede er svunden, siden De kaldtes til Danmarks første Bispestol. Ved

Guds Forsyns Naade har dette Sæde i lange Tider været beklædt af en Række af Mænd, til hvem baade Kirken og Fædrelandet med Glæde og Tak stuede op som til sine ypperste. Med Glæde og Tak have vi seet Dem tage Pladsen i denne Række, saa ganske og heelt at fylde den, saa rigeligt at forøge de Virkninger, der ere udgaaede fra den, og de gode og dyrebare Minder, som ere knyttede til den. Stort er Tallet paa dem, i hvis Navn vi henvende disse Ord til Dem. Mange ære i Dem deres Ungdoms Lærer, hvem det blev givet at forklare den gamle, evigt sande Tro i nye Syn, med ny Kraft og Klarhed som med nye Beviisninger. Kirkens Tjenere med den troende Menighed takke Dem, fordi De Sandheden tro i Kjærlighed aldrig er vegen fra Marken eller har ladet Aandens Sværd blive sløvet i Kampen for den hellige Sandhed, medens De dog altid har bevaret Diet aabent for, hvad der fortjente Anerkjendelse hos dem, som tænkte anderledes end De, saa at Aandens Eenhed er bleven bevaret i Fredens Vaand. Skarer af Mænd og Qvinder takke Dem for sund og levende, for varm og inderlig Opbyggelse i Templet som i det stille Kammer. Fædrelandet takker Dem, fordi De har holdt Aandens Ild lys og varmende for dets Børn, fordi De har

viist de Fremmede, at hvad vi end have lidt, er det Høieste og det Bedste dog ikke bleven forkuet hos os, kan der fra os endnu udgaae lysnende Straaler over Menneſtehedens store Sag.

For alt dette takke vi Dem, vor høiarværdige Biskop, efter først at have takket den Gud, der bereber og beſtifter ſine Tjenere og uddeler til enhver iſær, efterſom han vil. Men en talrig Kreds af Mænd og Qvinder af alle Samfundſclaffer og fra alle Landets Egne, hvis Navne findes optegnede i denne Mappe, har forenet ſig i Ønſtet om ved Deres 25 Aars Jubilæum ſom Sjællands Biskop at give Dem et ſynligt Tegn paa Anerkjendſe af Deres bethdningsfulde og velſignelſesrige Virken.

Idet de her tilſtedevoxende Repræſentanter for denne Kreds nu have den Ære ſom et ſaadant Tegn at overrække Deres Høiarværdighed et Beløb af 20,000 Kroner Creditforenings-Obligationer, have de troet at imødekomme dens forſtjellige Ønſter i ſaa Henſeende, naar de bede Deres Høiarværdighed om, at dette Beløb maatte tjene til at ſtaffe Dem med Familie en hyggelig Bolig med landlige Omgivelſer til Hvile og Styrkeſe for Deres dyrebare Liv, og at efter Deres og Viſpindens Død Halvdelen af dette Beløb maatte blive anvendt til et Legat eller

Stipendium, der maatte bære Biskop Martensens Navn, og hvoraf Renten da i sin Tid vilde blive at uddele efter den Fundats, som det maatte behage Dem at oprette for samme.

Kjøbenhavn, den 15de April 1879.

C. Wille Brahe. B. J. Fog. Hermansen.
C. Liebe. C. Rothe. Stein. C. Tvermoes.

Den rige Gave er bleven anvendt efter sin Bestemmelse. Jeg har draget Omfarg for, at efter min og min Hustruets Død vil der blive oprettet et Legat for en theologisk Candidat til en Udenlandsreise. Jeg har selv havt saa stor Tilfredsstillelse af min Udenlandsreise i min Ungdom, at jeg gjerne vil bidrage til, at Andre kunne komme til at gjøre en lignende Erfaring.

Den Deeltagelse, der vistest fra Kongens og Kongehusets Side, bidrog meget til at forherlige Festen. Ikke blot fik jeg fra den kongelige Families Medlemmer Breve med høist værdifulde Gaver; ikke blot hædrede Dronningen mig med en Gave af hendes eget Arbeide, men Kongen saavel som Kronprindsen og de kongelige Prindsfer hædrede mig med et personligt Besøg i Bispegaarden. Jeg kunde ved denne

Veilighed ikke unblade at tænke paa, at ogsaa i tidligere Aar den gamle Bispegaard har kunnet glæde sig ved kongeligt Besøg. Jeg mindedes saaledes Frederik den Tredie hos Biskop Brochmand.

Idet jeg omtaler dette Jubilæum i Aaret 1879, bør jeg tillige erindre om, at i det samme Aar holdt vort Universitet sit Jubilæum. Efter Opfordring talede jeg paa Høitidens første Dag i Frue Kirke nogle Indledningsord, hvorefter Madvig holdt Hovedtalen. Det interesserede mig at kunne deeltage i disse Festligheder og at knytte nærmere Bekjendtskab med forstjellige udmærkede Mænd fra Broderrigerne, som ved denne Veilighed besøgte os.

Uuuslige Forhold.

Om mine uuuslige Forhold har jeg havt en Stk at tale. Det forekom mig, at de ikke egnede sig for Offentligheden. Og dog, idet jeg nu nærmer mig Afslutningen af disse Meddelelser, troer jeg ikke at kunne slutte uden at have berørt, hvad alligevel ikke burde savnes.

Jeg skal da meddele, at jeg i min Ungdom, kort efter min Hjemkomst fra min Udenlandsreise, ægtede Mathilde Helene Hefs, Datter af Skibscapitain P. M. Hefs. Efter 9 Aars Ægteskab blev denne fromme Sjæl bortkaldt, idet hun efterlod mig to Børn, en Søn og en Datter, Julius og Marie. Det følgende Aar (1848) ægtede jeg Virginie Henriette Constance Bidoulac. Hendes Fader var fransk Emigrant. Med hende har jeg nu levet i 35 Aar, og hun har i vort Ægteskab bragt mig en Datter, vor Josefha. Jeg kan nævne dette Ægteskab som en

af mit Livs bedste og største Velsignelser. Ikke formaaer jeg at udtale, hvad hun, min trofaste Hustru, har været og daglig er for mig. Kun dette vil jeg sige, at den Indvirkning, hun har udøvet paa mig, baade omfatter min Virksomhed og mig selv, mit indvortes Menneske. Hendes forstandige Raad har ofte støttet mig i min Gjerning, og dersom mine Brødkræfter have vundet i Underlighed, dersom de mere ere trængte ind i det Individuelle, i det enkelte Menneskes Hemmelighed: da skyldes det for en stor Deel hende. Dersom jeg selv er bleven mere ydmyg, mere kjærlig, mere overbærende i mine Domme: det skyldes for en stor Deel hende. Dersom min Sands er bleven udviklet for det Individuelle, det Enkelte, det Smaa, medens jeg tidligere kun var stemt for at see paa det Hele og Store; dersom, for at tage et Exempel fra en enkelt Sphære, min Sands for Naturen er bleven saaledes udviklet, at jeg ikke blot kan glæde mig ved det store Totalindtryk, men ogsaa betragtende kan glæde mig over den enkelte Naturgjenstand, den enkelte Blomst, det enkelte Blad: det skyldes hende. Jeg kunde vedblive at udtale Meget i denne Retning, men jeg veed, at det ikke vilde have hendes Bifald. Jeg vil derfor kun udtale det Ønske, at den Raade maa forundes mig, at hun indtil min

sidste Dag maa vedblive at være mit Livs gode Genius!

Mine Børn gjøre mig Glæde. Min Søn Julius, der har en Ansættelse ved det Kongelige Bibliothek, assisterer mig i mit eget Bibliothek ved mine litteraire Arbeider. Min Svigersøn, Comptoirchef E. F. Larsen, der er mig en intim Ven, understøtter mig ikke blot i min Embedsgjerning som min Amanuensis, men ogsaa i alle mine videnskabelige Foretagender, i hvilke han er grundigt indviet. Hans speculative Talent gjør det muligt for ham at gaae ind paa alle herhen hørende Undersøgelser, og jeg har med sand Nytte kunnet samtale med ham om de vigtigste og vanskeligste Puncter i mine Arbeider. Min Datter Josepha er i Huset Faders og Moders Glæde. Hendes Kjærlighed til Malerkunsten har ikke hindret hende i at uddanne sin Sands for Poesien og den ideale Verden i det Hele, og ofte glædes jeg ved mine Samtaler med hende. Ogsaa min Datter Marie, Larsens Hustru, har en udviklet Sands for det Ideale. Hun er Moder til en Ræds af elskelige Børn. Disse Børnebørn bringe nyt Liv ind i Huset, ere til Fornøjelse og Forhyngelse for den Gamle, der i dem seer en Fremtid at opvoxe, til hvilken han knytter et levende Haab.

Trofaste Venner forhøie Familielivets Glæder.
1873 holdt vi Sølvbryllup, og Digteren Paludan
Müller saavelsom Ludvig Mynster glædede os ved
dertil at digte skønne Sange.

Saa Meget har jeg troet at burde meddele om
min gnsslige Lykke.

Tilbageblik og Fremblik.

Idet jeg nu i min høie Alder kaster et Blik tilbage paa dette lange Liv, da kan Følelsen kun være blandet. Det Første, man har at gjøre, naar man saaledes seer tilbage, er vistnok at bede: Forlad os vor Skyld, som og vi forlade vore Skyldnere. Det er en fælleds Betjendelse, der udtales af alle alvorlige Christne, som selvprøvende see tilbage, at Synd og Skyld hester ved vort Liv, og at en Anklage reiser sig imod os. Særligt maae vi klage over, at der ikke blot vise sig enkelte Overtrædelser og Forsømmelser, men at der i selve vor Udvikling viser sig ikke Lidet, som er forfeilet. Det er en fælleds Betjendelse, at i ingen af os det Ideal, hvortil vi af Skaberen vare anlagte, er blevet virkeliggjort som det burde, men at Misforstaaelser og Forvanskninger dertil have knyttet sig. Hvor ofte kaste vi os ikke ind i Gensidigheder, i hvilke vi mene at

have grebet det Fuldkomme og at tjene Sandhedens Sag, og ved hvilke vi kun mere fjerne os fra Sandheden og vor egen Bestemmelse. Ingen af os vil her kunne fritjende sig selv. Havde vi intet andet Synspunct for vort Liv, vilde Villedet vistnok blive meget mørkt. Men, Gud være lovet, der er i vort Liv en Haand, Guds frelsende, naaderige Forsynshaand, der idelig gjør godt, hvad vi Mennesker gjøre galt, og endog saa kan betjene sig af vore Vildfarelser og Misgreb som Midler, for derigjennem at udføre sine frelsende og opdragende Planer.

Idet jeg derfor i Ydmyghed, i Følelsen af Skyld og Strøbelighed, af det Forfeilede, det Gensidige, der ofte har indflynget sig i det Gode, ja i det Bedste af mine Bestræbelser, seer tilbage, skal Slutningen af mit Liv være Lovpriisning og Tak, fordi Guds Forsynshaand saaledes har ført mig, at jeg har Udfigt til at kunne naae Maalet. Jeg siger Guds Forsynshaand og bekjender derved min Tro paa et individuelt Forsyn. Der ere dem som indskrænke Forsynet til Slægten, til Historien, i hvilken de søge at erkjende Plan og Sammenhæng. Men denne Plan og Sammenhæng er ogsaa i det enkelte Menneskes Livsførelse. Vel kunne der være Partier i vort Liv, ligesom der i Verdenshistorien kunne være

Partier, hvor vi ikke formaae at erkjende Forsynet. Men i det Hele og Store ville vi dog kunne det; ofte kunne vi følge det fra Livets Begyndelse til dets Slutning, om der end komme enkelte Momenter, hvor det skjuler sig. Et er der, som paa aldeles utvivlsom Maade forvijses os om, at Gud antager sig det enkelte Menneske, at han nemlig drager os fra Verden til sig, at han ved Christus skjænker os Gjenfødselen, Syndernes Forladelse og et evigt Livs Haab. Vi maae herved mindes Herrens Ord om det fortabte Faar og om den tabte Penning, der viser, hvor høit et Værd den enkelte Sjæl har i Guds Øine. Men ikke blot takker jeg Gud for dette Høieste og Centrale, men ogsaa for hans Førelse i den mere verdslige Deel af mit Liv, hans Førelse i min Virksomhed. Han gav mig det, hvorefter jeg fra Ungdommen stræbte som et Ideal: en Virksomhed som Lærer for den theologiske Ungdom, hvor jeg havde Reilighed og Mulighed til at granske over de høieste Spørgsmaal og til at fordybe mig i Aabenbaringens Rigdom. Jeg maa vistnok antage, at dette var mit egentlige, mit primitive Kald, det, der meest stemmede med min Begavelse. Ikke destomindre maa jeg ogsaa deri erkjende Guds Forsyns Førelse, at jeg ikke skulde blive i den første Stilling ved

Univerfitetet, men at jeg med den contemplative Retning ſkulde forbinde en praktiſt, og i tredive Aar være Sjællands Biſkop, hvad for min Udvikling har havt ſaa ſtor Betydning baade i Chriſtelig og i human Henſeende. Uden denne Forbindelſe af det Contemplative og det Praktiſte vilde jeg f. Ex. ikke have kunnet ſtrive min Ethik.

ſkal jeg nærmere tale om Guds Førelſer i mine jordiske Livsforhold, da vil jeg ikke glemme, at Guds Forſyn i Særdeleſhed virkeliggjør fine Planer med os gennem Menneſter. Og jeg maa viſſelig takke, fordi jeg blev ført i Forhold til ſtore og udmærkede Menneſter, fordi jeg har ſtaaet i et nærmere Forhold til mit Fædrelands i aandelig Bemærkkelſe ypperſte Mænd, ogſaa til flere af de Ypperſte iblandt de Fremmede og en Kreds af trofaſte Venner indtil denne Dag. Ogſaa maa jeg takke for den Glæde, jeg har haft af mine Arbejder, tillige fordi det oftere har været mig forundt at ſee ſynlige Frugter og Virkninger deraf. I Takſigelſen maa jeg ogſaa optage ſelve det Timelige. Jeg har ſaaledes i det Hele haft en god Sundhed, i ethvert Fald en ſaa-dan, i hvilken det Regelmige kunde tjene det aandelige Liv og den aandelige Virkſomhed. Men naar jeg ſaaledes efter en menneſkelig Maaſtøt kan tillægge

mig et lykkeligt Liv, glemmer jeg ikke hiin gamle Viismands Ord, jeg allerede lærte, da jeg i Skolen lærte Herodot: „Priis Ingen lykkelig, før han er død!“ Om vi end komme dybt ind i Alderdommen, er der dog ingen af os som veed, hvilke Prøver der maaskee endnu skulle bestikkes ham, om vi end vide, at de bestikkes af den opdragende Kjærligheds Faderhaand. Og idet jeg nævner et lykkeligt Liv, glemmer jeg heller ikke, hvad jeg mange Gange har prædiket: Vedre salig, end lykkelig!

Det er vistnok i mørke Tider, jeg bereder mig til at forlade denne Jord. Jeg har allerede i det Foregaaende sagt, at mit Fædreland befaler jeg til Guds bestjærmende Naade. Men, dersom man spørger mig, i hvilket større, mere omfattende Haab jeg stuer ud i den jordiske Fremtid, jeg ikke selv skal opleve, da veed jeg Intet at nævne end Christendommens fremstribende Seir. Idet jeg stuer ud i Fremtiden, seer jeg ikke rettere end at det, som baade i den nærmere og fjernere Fremtid vil bevæge Historien, er Kampen mellem Christendommen og det moderne Hedenskab. Det er denne Kamp, der ogsaa føres i vore Dage, og vi kunne vistnok sige, at dersom denne Kamp ikke rørte sig i Dybet af de nuværende Verdensbegivenheder, vilde disse i Grunden være aldeles

betydningsløse. Thi i sig selv ere de uden Idee og Aand.

Men fra Tiden vender jeg Blikket til Evigheden. Apostelen Paulus siger, idet han ikke veed, hvad han skal vælge, at leve paa Jorden eller at indgaane i Himlen: Jeg længes efter at fare herfra og at være med Kristus, thi dette er meget bedre. I Momenter kan jeg efterligne dette. Intet er mig nemlig viskere end den opstandne, himmelfarne Kristus og det himmelske Rige, og idet jeg derpaa henvender Blikket, kan jeg vistnok i Momenter forlænges efter at gaae bort fra al denne Forfængelighed, al denne Gensformighed og Tomhed. Men idet Apostelen siger: Jeg længes efter at vandre herfra og at være med Kristus, tilføier han det vigtige Ord: At forblive i Kjødets er mere fornødent for Eders Skyld! *) Det er tilvisse sjønt og en stor Lykke at kunne sige dette. Thi det er sjønt, ved sin Gjerning at fremstafte Frugt paa Jorden, at kunne være frugtbar for sine Medmennesker ved at arbejde for Guds og Menneskehedens Rige. Forblivet faaer derved Betydning for Evigheden og Klagen over Forfængeligheden maa forstumme. Men vistnok er det ikke altid

---

*) Phil. 1, 24

muligt at sige dette, fordi det ikke altid er muligt at udfolde en frugtbar Virksomhed paa Jorden. Vor Virketid kan jo være forbi. Da kan der være Opfordring for os til at sige, hvad Apostelen ikke siger, men hvad vi, ombannende hans Ord, maae sige: At forblive i Kjødets er mere fornødent for mig selv, for min egen Skyld. Vi Mennesker kunne stundom fristes til at klage over, at vi leve for længe, at Gud lader os vedblive at leve, skjøndt vi Intet kunne udrette og ikke ere til Nytte for Noget. Maatte vi i saadanne Stemninger kun ikke glemme, at vort Liv skal være til Nytte for os selv, idet Gud endnu giver os en Naadens Tid til yderligere at forarbejde og rense vort indvortes Menneske, yderligere øves i Taalmodighed og Sagtmodighed, i at bide og tie og forvente Herren og derigjennem at modnes for Evigheden. Hvor kort eller hvor lang vor Tid skal være paa Jorden, skulle vi ikke tiltage os at bedømme. Vi skulle her ikke engang ønske, men sige: Din Villie skal ihukomme, at Tid og Time har Faderen forbeholdt sin Magt. Men høre vi til dem, der sætte deres Forventning til Herren, da tør vi ogsaa haabe, at den Time, i hvilken han kalder os bort fra Jorden, vil være den rette beleilige Time, som er den tjenligste til vor Frelse. Hans Naade og Barm-

hjertighed give os, naar Timen kommer, at vi maae kunne optages i den salige Ewigheid!

Jeg føler mig tilskyndet til at slutte disse Meddelelser med en Paaskeprædiken, jeg holdt i Slotskirken og i hvilken jeg udtalte min Bekjendelse for Menigheden. Jeg antager, at den for flere af dette Skrifts Læsere ikke vil være ubefkommen.

Haabets Anker.

Første Paaske dag 1881.

Dig, vor Gud, vor Herres Jesu Christi Fader, og Dig, vor Frelser, som overvandt Døden og bragte Liv og Uforkrænkelighed for Uhyet og aandede Haabet i vort Hjerte, at vi skulde have Sjælens det trygge og faste Anker, der gaaer indenfor Forhænge, Dig være Ære og Priis i Menigheden for medelst den Helligaand i Ewigheid! Amen.

Marcus 16, 1—8.

Dg der Sabbathen var forgangen, købte Maria Magdalena og Maria, Jakobi Moder, og Salome vellugtende Salver, for at komme og salve ham. Dg de kom til Graven paa den første Dag i Ugen meget aarle, der Solen gik op. Dg de sagde til hverandre: hvo skal vælte os Stenen fra Indgangen til Graven? Dg der de saae hen, bleve de vaer, at Stenen var fravæltet; (thi den var meget stor). Dg de gik ind i

Graven, og saae en ung Person sidde ved den høire Side i et langt hvidt Klædebon, og de forfærbedes. Men han sagde til dem: forfærdes ikke! I lede efter Jesum af Nazareth, den Korsfæstede; han er opstanden, han er ikke her, see, der er Stedet, hvor de lagde ham. Men gaaer bort, siger hans Disciple og Peder, at han gaaer forud for Eder til Galilæa; der skulle I see ham, som han haver sagt Eder. Og de gik hasteligen ud, og flyede fra Graven; men Bævelse og Forfærbelse betog dem, og de sagde Ingen Noget; thi de frygtede.

Lader os holde fast ved det tilbudne Haab, hvilket vi have som Sjælens det trygge og faste Anker, der gaaer indenfor Forhænget, hvor Jesus vor Forgænger er gangen os forud *). Dette Ord af en Apostel om vort christelige Haab fører os tilbage til denne store Høitid. Thi Christi Opstandelseshøitid er ret egentlig det christelige Haabs Høitid. Hvor livsaligt er det dog, at vi i denne Forkrænkelsehedens Verden ogsaa have en Haabets Fest! Det er i Verdensstider, der i mange Maader kunne kaldes mørke og styfulde Tider, Sorgens og Beshmringernes Tider, Savnets og Veemodets Tider, at Haabets Fest er vendt tilbage for os. Saa lader os da

*) Hebr. 6, 18—20.

ogfaa lægge Apostelens Ord paa Hjerte, at holde fast ved det tilbudne Haab, at oplive det i vor: Hjerter til en Opføstelse over Verden og Tiders Piinagtighed. Det tilbudne Haab — det er et Haab, der tilbydes os af Naade, tilbydes os i dette Evangelium, som led til Qvinderne ved Graven: I søge Jesum af Nazareth, den Korsfæstede, han er ikke her, han er opstanden, Evangeliet om ham, den korsfæstede Frelser, der seirrig opstod fra de Døde, beviste sig levende, med mange Beviisninger, aabenbaredes for Disciplene i hine fyrrethve Dage, indtil han blev optagen til Himlen og Skyen borttog ham for deres Øine. Det tilbudne Haab — det er Haabet om det himmelske Rige, hvortil han har aabnet os Afgang og hvor han er gangen os forud. Apostelen kalder vort christelige Haab et Anker, og trænge vi ikke alle til et Haabets Anker? Er ikke denne Verden at ligne med et oprørt Hav, er ikke Menneskelivet, vort eget Liv at ligne med et Skib, der omtumles af dette Hav og som staaer Fare for at lide Skibbrud, naar vi ikke have et Anker, vi kunne kaste ud og derved vinde Sikkerhed og Fasthed? Trænge vi ikke til et Haabets Anker, naar vi stue ud i Tiderne som over et uhyre Hav, hvor alle Stjerner ere flukte og vi kun see ud i en graa, en

uigjennemtrængelig Taage? Trænge vi ikke til et Haabets Anker, naar vort Arbeide for Guds Rige saa ofte kan synes os at være forgjæves, naar vore Lidelser, naar vore Trængsler kunne synes os saa uransagelige, at vi fristes til at spørge, om det dog ikke er den blinde Skjæbne, der raader i vort Liv? Trænge vi ikke til et Haabets Anker, naar vi vandre iblandt Gravene og det Virkelige kun viser os Tilintetgjørelse og Forgængelighed, ligesom siger til os: Eders Dage fare hen som en Skygge paa Jorden og derefter er Alt forbi; eller naar vi tænke paa vor egen Grav, vore sidste Ting, og spørge: Gives der et bedre Liv efter dette, eller skal jeg synke i Intethedens Nat? Vi kunne ikke udtømme Alt, hvad her var at sige om vort christelige Haab; men til vor Opbyggelse, til en Opføstelse over Verden ville vi nu tale med hverandre om Haabets Anker.

Men først lader os søge nærmere at forstaae Apostelens Billede om Haabets Anker. Dette Billede findes ogsaa udenfor Christendommen, det er aldgammelt i Verden, og dog er der her en Forstjæl. Thi i Almindelighed kaster man jo et Anker nedad, men efter Apostelens dristige Billede skulle vi kaste Ankeret opad, det vil sige: vi skulle ikke sænke det i Havet eller i Jordens Dyb, vi skulle sænke det i

Himlens Dyb, de himmelske Dybder, der trindt omkring omringe os og usynligt ere os nær. Og hermed betegner han det christelige Haabs Natur, siger os, at dette Haab er et himmelsk Haab, hvis Gjenstand er et himmelsk, et overjordisk Rige, der ikke er af denne Verden. Det er derfor, at saa Mange ikke ville modtage det tilbudne Haab, fordi de kræve, at vi skulle tilbyde dem et jordisk Haab, et Lykkelighedshaab, der skal virkeliggjøres i et eller andet Rige af denne Verden. Og dog kunne vi umuligt tilbyde dem det, fordi ethvert Haab, der har sin Grundvold i det Jordiske, er bygget paa en forgængelig, en ubeständig Grundvold. Kun i det himmelske Dyb skulle vi kaste vort Anker og aldrig slippe det, og kun da kan vort Liv paa Jorden vinde den rette Sikkerhed og Fasthed. — Apostelen siger fremdes, at vort christelige Haabs Anker gaaer indenfor Forhænge. Hvad skulle vi da tænke os ved Forhænge? Vi kunne nærmest tænke derpaa, at Øpperstepræsten under det Gamle Testamente gennem Forhænge i Templet gik ind i det Allerhelligste, hvor han bestændte Naadestolen med Blod og gjorde Forbønner for Folket. Men naar vi da sige, at Christus, den Opstandne, den Himmelfarne, er indgangen i det Allerhelligste, naar vi sige, at han, vor himmelske Øpperstepræst,

der er indgangen i det Allerhelligste, nu er inden for Forhænget, hvad skulle vi da forstaae ved selve Forhænget?

Ved Forhænget, mine Tilhørere, kunne vi kun forstaae hele denne synlige Verden med Sol og Maane og Stjerner, med denne Jord og alle dens Herligheder. Dette er den christelige Anskuelse af denne synlige Verden, at den kun er et Forhæng, et underfuldt, et skjønt Forhæng, stort som selve Rummet med Stjernesmykket og Blomsterpragten, der er vævet deri, med en Uendelighed af Figurer, fuldt af Billeder og Signelser og Gaader, der i vort Hjerte vække Anelser, vække vor Tanke til at granske dem, granske denne Verdens Kræfter og Love — men dog kun et Forhæng, ikke Sagen, ikke Virkeligheden selv. Først indenfor Forhænget, bagved denne synlige Verden, er den sande, den virkelige Verden, mod hvilken denne Verden kun er et Skin og en Skygge. Indenfor Forhænget, bagved denne synlige Verden, ere de himmelske Verdenes, der ikke maae sammenblandes med den synlige Stjernehimmel, som kun hører til Forhænget med disse med Jorden beslagtede Lysskoder, til hvilke vi see op om Natten og som lyse saa roligt og beroligende ned til os, men hvor Du dog, dersom Du kunde komme der, vilde finde de samme Naturens Love som her paa Jorden, vilde

finde Lyngde og Mørke, Fortrængelighed og Død. Indenfor Forhænge er de sande Himle, hvor der ikke er Lyngde, ikke er Mørke, Død og Fortrængelighed; Verdener, hvor der baade er Synlighed og Hørlighed med Farver og Toner og en usigelig Skjønhed og Fred, men usynlige for os i denne grove Regemlighed, ufattelige for vore jordiske Sandser, skjøndt de ere os ganske nær og allevegne omringe os. Indenfor Forhænge, bagved hele denne synlige Verden ere de sande, de evige, blivende Goder, mod hvilke alle jordiske Goder kun ere forsvindende Skygger. Jeg veed det vel, der ere Mange som mene, at dette Forhæng, denne synlige Verden, er den eneste Virkelighed, og at vi intet Andet have at vente end at synke i Intethedens Nat, naar vi nogle Aar, maaskee i halvfjerdsindstyve eller firfjindstyve Aar have seet paa dette Forhæng. Men vi, mine Tilhørere, ville ikke slippe Haabets Anker, der gaaer indenfor Forhænge til Herlighedens Land, de himmelske Verdener, de mange Boliger i Faderens Huus. Vi ville ikke slippe Haabets Anker, at den Frelser, der er opstanden fra de Døde og i fyrrethve Dage viste sig for Disciple, indtil Skyen borttog ham fra deres Øine, at han er indgangen indenfor Forhænge til at berede os Sted.

Vi ville ikke slippe Haabets Anker, at Jesus, vor Forganger, er gangen os forud til at berede os Sted. At Christus bereder os Sted vil ikke sige, at han er indgangen til at skabe Stedet; thi disse Steder, disse Boliger ere skabte fra Begyndelsen. Det vil sige, at han er indgangen til at berede os Stedet, og fremfor Alt til at berede os en god Modtagelse i de evige Boliger. En god Modtagelse i det ubekjendte Land — er dette dog ikke et stille Ønske, et stille Haab hos de fleste af dem, der ikke have opgivet Tanken om det tilkommende Liv? Der ere Mange, som sætte den gode Modtagelse deri, at vi skulle modtages af vore forudgangne Kjære, at vi skulle modtages af Venner i de evige Boliger, at vi med disse vore Venner skulle samles og glæde os i Gjenkjenntets Egne. Men hvor meget vi end selv haabe at samles med Venner i Gjenkjenntets Egne, er dette dog ikke det Første, der hører til den gode Modtagelse. Det Første er dog, at vi finde en god Modtagelse hos den himmelske Fader, at vi hos ham maae finde en naadig, en barmhjertig Dom, at han, der jo ogsaa er den hellige og retfærdige Gud, vil annamme Syndere, annamme Syndere som sine Børn, som Guds Børn. Og dette er vort Haabets Anker, som gaaer indenfor Forhængen, at han, den Op-

standne, er indgangen til at berede os den gode Modtagelse hos Faderen. Han er indgangen i Himlen i det Allerhelligste for som vor himmelske Ypperstepræst for Faderen at frembære det store Forsoningsoffer, som han har bragt paa Golgathas Kors, hvor han har udgydt sit Blod til vore Synders Forladelse, frembære dette Offer som et nærværende Offer i evig Gylbighed og Kraft, der ikke mere behøver at gjentages, at vi formedelt ham, frigjorte fra Frygt, maae kunne sige: Hvo vil anklage Guds Udvalgte? Er Christus ikke den, som retfærdiggjør? Hvo vil fordømme? Er Christus ikke den, som er død? ja som er opstanden, er hos Faderens Høre og træder frem for os? Han er indgangen i Himlen i det Allerhelligste for som vor himmelske Ypperstepræst at bede for os, frembære for Faderen de Bønner, som vi bede i Jesu Navn, thi disse Bønner hører Faderen. Herved bereder han os den gode Modtagelse hos Faderen, at Faderen seer os i ham og vi for hans Skyld tør indgaae i Himlen som Guds elstelige Børn. Og som han bereder os den gode Modtagelse, saaledes bereder han os ogsaa det gode Sted, det Sted, hvor det er godt at være. Og hvad var Stedet, hvad var Himlen, dersom Christus ikke var i Himlen, dersom han ikke bereder os Stedet

med sin Årbærelse? Hvad var den himmelske Herlighed, dersom Christi Herlighed fattedes i Himlen, dersom hans Bøn ikke var i en vedvarende, kraftig Opfyldelse: Fader! jeg vil at de, som Du har givet mig, skulle være hvor jeg er og see den Herlighed, som Du har givet mig? Hvor han er, der er godt at være. Hvor han er, der er Guds Herligheds Bestuelse, thi uden ham kunne vi jo ikke see Faderen. Hvor han er, der er den fuldkomne Kjærligheds Samfund, og hvor han er, der er hans Helliges Samfund, thi han vil ikke være alene i sin Himmel. Og her kan der tales om den gode Modtagelse af vore forudgangne Kjære, den gode Modtagelse af Venner i Gjenfjendets Egne, thi de, som høre sammen, de komme sammen, de, som allerede her have været forenede i Herren. Vistnok maae vi erindre, at i Faderens Huus ere der mange Boliger, forskjellige Udviklingens Trin, at i Himlen selv ere der lavere og høiere Egne. Hvor de Forskjellige skulle finde deres Bolig, dette bestemmes af Herrens Naade og Visdom; men paa alle dem, der værdiges at komme i Himlen, vil det i nogen Naade blive opfyldt: I ere komne til den levende Guds Stad, til det himmelske Jerusalem, til Englenes mange Tusinder og til de Førstefødtes Menighed, som ere skrevne i Himlen;

og til Gud, som er Alles Dommer, og til de fuldkommede Retfærdiges Aander og til den nye Pagts Midler, som er Jesus*). Alt dette hører til det gode Sted, som han er gangen hen til at berede os.

Vi have her ligesom søgt at see ind igjennem Forhænge, for at see Glimt af den Herlighed, som er indenfor Forhænge. Og vel veed jeg, mine Tilhørere, at jeg her efter Skriftens Anvisning har maattet tale i Billeder. Men saalænge vi vandre i Tro og ikke i Bestuelse, kunne vi om disse Ting kun tale i Billeder; og disse Billeder, om der end i dem er det, som er os dunkelt, indeslutte den høieste Sandhed og Virkelighed. Og dersom vi om disse Ting ikke vilde tale i Billeder, da vilde vi kun komme ud i det Tomme, vilde komme til nogle fattige Begreber, der intet Lys vilde give os. Fader os derfor holde fast ved disse Billeder, som Guds Ord giver os, naar det taler til os om det, som er bagved Forhænge, om Alteret og Templet, om Kristus, vor Ypperstepræst, som er indgangen i det Allerhelligste, om Kristus, vor Konge, der er indgangen for os, om Guds høire Haand, om Guds Throne og om det himmelske Jerusalem, og om Livets

---

*) Hebr. 12, 22 ff.

Flod, der gennemstrømmer Staden, om Livets Træ ved Flodens Bredder og om Stadens Indbaanere, de Salige med de hvide Klæder og med Palmegrenene. Det er Billeder, og dog er det mere end Billeder, thi de betegne de høieste Virkeligheder. Lader os da modtage det tilbudne Haab som Sjælens det trygge Anker, der gaaer indenfor Forhænge, hvor Jesus, vor Forgænger, er gangen os forud. Lad dette Haab lyse for os paa vort Livs Vej, naar det mørknes for os; og naar vi finde os i denne Verden som paa et stormfuldt og oprørt Hav, da lader os ikke slippe Haabets Anker. Slip ikke Haabets Anker under dit Livs Prøvelser, slip det ikke, naar du maa vandre iblandt Grave, eller naar Du tænker paa din egen Grav og mørke Skygger svæve omkring Graven. Vi have en opstanden Frelser, der er indgangen indenfor Forhænge til at berede os Sted. Slip ikke Haabets Anker, naar dit Arbejde for Guds Rige thykkes Dig at være forgjæves, eller naar dine Lidelser, dine Trængsler thykkes Dig saa uforklarlige. Vi have en opstanden Frelser, der har viist os, at det bør os at lide dette, for at prøves, luttres, renses for den tilkommende Herlighed. Slip ikke Haabets Anker, naar Du seer ud i Tiderne, seer Helvedes Magter at stige op fra Afgrunden for at

erobre Herredømmet paa Jorden og overvælde Alt hvad der stammer fra Ejsens Rige. Vi have en Frelser hos Guds høire Haand, som gjennem disse Trængsler vil føre sit Rige dets Maal imøde, indstaaer os for sin Forjættelse: Helvedes Porte skulle ikke overvælde min Menighed! Han, den opstandne Frelser, og han, al Naadens Gud, al Barmhertigheds Fader, han gibe os en evig Trøst og et godt Haab i Naade. Ja, et godt Haab i Naade! Dette være vor Paaskehilsen til hverandre. Det være Bønnen til Dig, vor Gud og vor Frelser: Giv os et godt Haab i Naade i vort Livs Omstiftelses Dage; og i den sidste Time, naar vi selv skulle gaae indenfor Forhængen, et godt Haab i Naade, og derefter: den gode Modtagelse og det gode Steb! Amen.

Indholdsfortegnelse til alle tre Afdelinger.

Første Afdeling.

	Side
Barndom og Skoletid	1
Student- og Candidataar	24
Udenlandsrejse	84
Berlin	84
Omveje til Heidelberg	106
Heidelberg	113
Paa Veien til München	129
München	137
Paa Veien til Wien	162
Wien	166
Paris	216

Anden Afdeling.

Anfattelse ved Universitetet	1
Personlige Forhold	13
J. S. Paulli	13
J. A. Dörner	20
Det Heibergske Huns	24
Dehlensøklager	39
Grundtvig	49
Mynster	69

	Side
Embedet som Hofprædikant	82
Christian den Ottende	99
Caroline Amalie	109
Marie Sophie Frederike	112
Aaret 1848	120
Udgivelsen af min Dogmatik	134
Bispestolen i Slesvig	150

Tredie Afdeling.

Embedet som Sjællands Biskop	1
Udnævnelse og Indvielse	1
Bed Embedets Tiltrædelse	8
Kirkelige Opgaver	24
Psalmebogen	25
Lærebogen	38
De udvidede Landemoder	37
Kirkeforsatningen	40
Partierne i Folkekirken	62
Partierne udenfor Folkekirken	98
Kirkelige Embedsgjæringer	124
Fædrelandske Oplevelser	139
Embedet som kongelig Confessionarius	152
Samtaler og Refleksjoner fra Udenlandsreiser	159
Bern	162
Lansanne	173
Lucern	179
München	188
Litteraire Arbejder	202
Mit 25aarige Jubilæum som Sjællands Biskop	212
Gunstige Forhold	218
Tilbageblik og Fremad	222
Saabets Anker	230

